

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

EPHESOS SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ

Fırat BARANAYDIN

Danışman
Prof. Dr. Binnur GÜRLER

İZMİR- 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “EPHESOS SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

10/05/2023

Fırat BARANAYDIN

İmza

ÖZET
Doktora tezi
Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri
Fırat BARANAYDIN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı
Arkeoloji Programı

Aristoteles kenti kent yapan öğeleri sayarken savunma yapılarının önemine ayrıca vurgu yapmıştır. Kenti kent yapan o kente aidiyet hisseden vatandaşlar ve onları güvende tutacak savunma yapılarıdır. Gerçekten de Antik Çağlar'da yaşanan kaotik ortam ve savaşlar savunma yapılarını kent için olmazsa olmaz hale getirmiştir.

Bugün İzmir ili Selçuk ilçesinde bulunan Ephesos bir dönem Roma İmparatorluğu'nun Asia Eyaletine başkentlik yapmış dünya kültür mirasının en önemli yerleşim alanlarından biridir. Tunç Çağları'ndan Beylikler Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşimin olduğu kent bu dönemler içerisinde farklı noktalarda konumlanarak geniş bir yerleşim alanı oluşturmuş ve bu alanların güvenliği için etrafları savunma yapı ve sistemleri ile çevrelenmiştir.

Bu çalışma Helenistik Dönem temeli üzerine Ephesos'ta yapılmış tüm savunma yapılarını incelemeyi, birbirleri ile olan organik bağlarını, yapım tekniklerini, tipolojik olarak literatürdeki yerlerini, üzerine gelişen sonraki dönem savunma yapılarını belirlemeyi, bu veriler ışığında da kentin dönemsel merkezleri ve kullanım alanları hakkında sonuçlara ulaşmayı amaçlamıştır. Bu amaçlar doğrultusunda arkeolojik kazı çalışmaları, anolojik ve stil kritik karşılaştırmalar, arkeometrik analiz yöntemleri, yüzey araştırmaları, epigrafik, arkeozoolojik, antropolojik ve arkeogenetik incelemeler, arkeojeofizik taramalar, antik ve güncel kaynak verilerinin taranması ve savunma yapılarının gerekli mimari belgelendirilmesi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma Helenistik ve Roma Çağı Ephesos'u (Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki), Tunç, Helenistik,

Geç Antik Çağ, Bizans Çağı ve Beylikler Dönemi Ayasuluk Tepesi, ayrıca Ephesos kent çevresi kırsal alanları üzerinde kurulan savunma yapılarını kapsamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ephesos, Ayasuluk, Savunma Yapıları, Kentleşme.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Ephesos Fortifications and Systems
Fırat BARANAYDIN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Archaeology
Archaeology Program

Aristotle emphasized the importance of fortifications when he listed the elements that would make a city an actual city. What makes a city an actual city is the citizens who feel a sense of belonging to that city and the fortifications that will keep them safe. Indeed, the chaotic environment and wars made fortifications indispensable for a city in the Ancient Ages.

In the present day, Ephesos, which is located in the Selçuk District of the city of Izmir, is among the most important settlement areas of the world's cultural heritage and was the capital of the Asian State of Rome for a period. The city, which had an uninterrupted settlement from the Bronze Ages to the Principalities Period, was positioned at different points during these periods, creating a large settlement area and surrounded by fortifications and systems for the security of these areas.

The thesis aimed to examine all the fortifications built in Ephesos based on the Hellenistic Period, to determine their organic associations with each other, their construction techniques, their typological place in the literature, the fortifications of the following period that developed on them, and reach conclusions about the periodical centers and usage areas of the city in the light of these data. For these purposes, archaeological excavations, analogical and stylistic comparisons, archaeometric analysis methods, surveys, epigraphic, archaeozoological, anthropological, and archaeogenetic studies, archeogeophysical surveys, scanning ancient and current source data, and necessary architectural documentation of fortifications were used. The study covered the Hellenistic and Roman Period Ephesos (between the Panayır and Bülbül Mountains), the Bronze, Hellenistic, Late Antique, Byzantine, and Principalities Period Ayasuluk Hill, as well as the fortifications that were built on the rural areas around the city of Ephesus.

Keywords: Ephesos, Ayasuluk, Fortifications, Urbanization.

EPHESOS SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EPHESOS TARİHÇESİ VE SAVAŞ

1.1. EPHESOS TARİHÇESİ	22
1.2. EPHESOS VE SAVAŞ	46
1.3. HELENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ EPHESOS'TA YAŞANAN SAVAŞLAR	47
1.3.1. Hitit Saldırısı	48
1.3.2. İon Saldırısı ve Yerleşimi	49
1.3.3. Kimmer Saldırısı	50
1.3.4. Kroisos Saldırısı	50
1.3.5. Pers Saldırısı ve Yerleşimi	51
1.3.5.1. İonia İsyanı ve Attık Delos Birliği	52
1.4. HELENİSTİK DÖNEM SAVAŞLAR	56
1.4.1. Diadokhlar Dönemi	57
1.4.1.1. Ipsos Savaşı Öncesi	57
1.4.1.2. Ipsos Savaşı Sonrası	58

1.5. HELENİSTİK DÖNEM SONRASI	61
1.5.1. Roma Dönemi	61
1.5.1.1. Mithridates İsyanı	62
1.5.1.2. Got Saldırıları	64
1.5.2. Bizans Dönemi	67
1.5.2.1. Sasani Saldırıları	67
1.5.2.2. Arap Saldırıları	69
1.5.2.3. Türk Saldırıları ve Yerleşimi	71

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ

2.1. EPHESES SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ	86
2.1.1. Panayır Dağı	95
2.1.1.1. Geç Klasik – Erken Helenistik Dönem	95
2.1.1.2. Helenistik Dönem	96
2.1.1.3. Roma Dönemi	99
2.1.2. Ayasuluk Tepesi	101
2.1.2.1. Tunç Çağları	102
2.1.2.2. Arkaik – Klasik Dönem	103
2.1.2.3. Erken Helenistik – Helenistik Dönem	106
2.1.2.4. MS. VI. yy.	108
2.1.2.5. M.S. VII. yy.	111
2.1.2.6. MS. VIII. – X. yy.	112
2.1.2.7. MS. XI. – XIV. yy.	115
2.1.3. Bülbül Dağı	117
2.1.3.1. Helenistik Dönem	118
2.1.4. Ephesos Kırsal Alanları	120
2.1.4.1. Meryem Ana (Thorax) Mevki	121
2.1.4.2. Şirince Vadisi Mevki	123
2.1.4.3. Barutçu Mevki	124
2.1.4.3.1. Kule (Güney Tepeler)	125

2.1.4.3.2. Kale (Çakal Boğazı)	127
2.1.4.4. Belevi – Keçi Kalesi	129
2.2. EPHEOS SAVUNMA YAPI MİMARİSİ VE ANALİZLER	131
2.2.1. Sur Duvarları	131
2.2.1.1. Geç Klasik - Erken Helenistik Dönem	132
2.2.1.2. Roma Dönemi	140
2.2.1.3. Bizans Dönemi	145
2.2.2. Kuleler	155
2.2.2.1. Erken Helenistik-Helenistik Dönem	155
2.2.2.2. Roma Dönemi	166
2.2.2.3. Bizans Dönemi	170
2.2.2.4. Beylikler Dönemi	178
2.2.3. Kapılar	180
2.2.3.1. Erken Helenistik- Helenistik Dönem	181
2.2.3.2. Roma Dönemi	186
2.2.3.3. Bizans Dönemi	189
2.2.3.4. Beylikler Dönemi	197
2.3. EPHEOS SAVUNMA YAPI ANALİZLERİ	199
2.3.1. Organik Malzeme Analizleri	200
2.3.1.1. İnsan Kemliği	200
2.3.1.2. Hayvan Kemliği	202
2.3.2. İnorganik Malzeme Analizleri	203
2.3.2.1. Taş Analizleri	204
2.3.2.2. Harç Analizleri	211
2.3.3. Jeolojik Çalışmalar	215
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	241
EKLER	

KISALTMALAR

M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
MKKS	Müze Kurtarma Kazıları Semineri
ÖAI	Österreichisches Archäologisches Institut
ÖAW	Österreichische Akademie Der Wissenschaften
AJA	American Journal of Archaeology
FiE	Forschungen in Ephesos
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi – Arkeoloji Dergisi
TÜBA-KED	Türkiye Bilimler Akademisi – Kültür Envanteri Dergisi
Diod	Diodorus
Öjh	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen
AnatSt	Anatolian Studies
IstMit	Istanbul Mitteilungen
GmbH	Walter de Gruyter
OANNES	Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
Taf.	Tafel
Vaf.	Vaftishane
K	Kuzey
D	Doğu
vd.	Ve Diğerleri
m.	Metre
km.	Kilometre
cm.	Santimetre
yy.	Yüz yıl
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan sayfaya

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Panayır Dağı Geç Klasik-Erken Helenistik Sur Duvarı.	s. 133
Tablo 2: Panayır Dağı Erken Helenistik Sur Duvarı.	s. 134
Tablo 3: Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem Sur Duvarı.	s. 136
Tablo 4: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Sur Duvarı.	s. 137
Tablo 5: Eski Barutçu Köyü Güneyi Helenistik Dönem Sur Duvarı.	s. 139
Tablo 6: Panayır Dağı Tiyatro Doğusu Yeni Yapılan Roma Dönemi Surları.	s. 141
Tablo 7: Panayır Dağı Kuzeybatı Yamacı Roma Dönemi Surları.	s. 142
Tablo 8: Ephesos Liman çevresi Roma Dönemi Surları.	s. 144
Tablo 9: Ayasuluk Tepesi St. Jean Kilisesi M.S. VI.yy. Temenos Duvarı.	s. 148
Tablo 10: Ayasuluk Tepesi M.S.VII.yy. Sur Duvarı.	s. 149
Tablo 11: Ayasuluk Tepesi M.S. VIII - X.yy Sur Duvarı.	s. 150
Tablo 12: Ayasuluk Tepesi M.S. XIII - XIV yy. Sur Duvarı.	s. 151
Tablo 13: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XIII. yy Sur Duvarı.	s. 153
Tablo 14: Ayasuluk Tepesi M.S. XIII – XIV. yy. Sur Duvarı Evreleri.	s. 154
Tablo 15: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Kule.	s. 156
Tablo 16: Panayır Dağı Erken Helenistik Dönem Kule.	s. 158
Tablo 17: Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem Kule.	s. 159
Tablo 18: Şirince Vadisi – Kayser Tepe Batı Yamacı Erken Helenistik Kule.	s. 161
Tablo 19: Meryem Ana Thorax Mevki Erken Helenistik Kule.	s. 163
Tablo 20: Barutçu Kalesi Erken Helenistik Dönem Kule.	s. 165
Tablo 21: Panayır Dağı Roma Dönemi Kule.	s. 166
Tablo 22: Ephesos Kenti Güneydoğusu Roma Dönemi Kule.	s. 167
Tablo 23: Ephesos Kenti Liman Ağzı Roma Dönemi Kule.	s. 169
Tablo 24: Ayasuluk Tepesi Güney Yamacı M.S. VII.yy. Kule.	s. 171
Tablo 25: Ayasuluk Tepesi Güneyi ve Doğusu M.S. VIII – IX. yy. Kule.	s. 172
Tablo 26: Ayasuluk Tepesi Atrium ve batı girişi M.S. VIII – IX. yy. Kule	s. 173
Tablo 27: Ayasuluk İç Kale M.S. XIV. Kule.	s. 175
Tablo 28: Ayasuluk Doğu Surları M.S. XIV. yy. Kule.	s. 176
Tablo 29: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XI-XIII. yy. Kule.	s. 177
Tablo 30: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XI-XIII. yy. Kule.	s. 178

Tablo 31: Ayasuluk Tepesi İç Kale M.S. XIV. yy. Kule.	s. 179
Tablo 32: Ayasuluk Tepesi İç Kale M.S. XIV. yy. Kule.	s. 180
Tablo 33: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Kapı.	s. 183
Tablo 34: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Kapı.	s. 184
Tablo 35: Barutçu Kalesi Erken Helenistik Dönem Kapı.	s. 185
Tablo 36: Ephesos Güneydoğusu (Yukarı Kent) Magnesia Kapısı.	s. 187
Tablo 37: Ayasuluk Tepesi Güneyi Roma Dönemi (M.S. V.yy) Kapı.	s. 189
Tablo 38: Ayasuluk Tepesi güneyi M.S. VI.-VIII. yy Kapı.	s. 191
Tablo 39: Ayasuluk Tepesi Doğusu M.S. VIII – X. yy. Kapı.	s. 192
Tablo 40: Ayasuluk Tepesi Batısı M.S. VIII. yy. Kapı.	s. 192
Tablo 41: Ayasuluk Tepesi Kuzey batısı M.S. VII.- M.S. VIII. yy. Kapı.	s. 194
Tablo 42: Ayasuluk İç Kalesi Güneybatısı M.S. VII. - M.S. XIV.yy Kapı.	s. 195
Tablo 43: Ayasuluk Kalesi Doğusu M.S. VII. yy.- M.S. XIV.yy. Kapı.	s. 196
Tablo 44: Ayasuluk Kalesi Güneybatısı M.S. XIV.yy. Kapı.	s. 197

EKLER LİSTESİ

EK 1: Resim	ek s. 1
EK 2: Planlar	ek s. 114
EK 3: Çizimler	ek s. 124
EK 4: Grafikler	ek s. 133
EK 5: Katalog	ek s. 134

GİRİŞ

Arzawa – Mira Krallığı'nın başkentliğini yapmış olan Ephesos (Apasa) Tunç Çağları'nda bölgede öncü kent rolündedir. Ionların bölgeye gelmesi ile gelişerek büyüyen kent akropolisden (Ayasuluk Tepesi) Artemision'a kadarki alanda büyümüştür. Bu dönem Ephesos 12 Ion kenti içerisinde öncü rol oynamış, Pers hakimiyetindeyken bile isyancı federasyon atılımlarında yerini almıştır. Aleksandros'un kente gelmesi ile Pers egemenliği tamamıyla ortadan kalkmıştır. Büyük Aleksandros'un ölümü ile komutanları arasında paylaşılan Helenistik İmparatorluk, krallıklara bölünmüş, Ephesos'da öncesinde Antigonos Monophtalmos, sonrasında ise Lysimakhos'un hükmettiği alanlar içerisinde kalmıştır. Helenistik düşünce ile kurulan mega kentler için çevredeki küçük boyutlu yerleşimlerde synoikismos yapılmıştır. Bu uygulama ile planlı güçlü tahkim yapılarının koruduğu mega kentler kurulmuştur. Ephesos'da Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki vadiye kurulan kente taşınmıştır. Helenistik krallıklar arasında değişen egemenlikler sonrasında bir dönem Pergamon Krallığı egemenliğine giren kent tüm Pergamon toprakları ile vasiyet yoluyla Roma'ya verilmiştir. Ephesos Roma İmparatorluk Dönemi'nde uzunca bir süre Asia Eyaleti'nin başkentliğini yapmıştır. Roma İmparatorluğu'nun gücünün kırılması ve ikiye bölünmesinden sonra Doğu Roma toprakları içerisinde kalan Ephesos Hristiyanlık için önemli kişilere ev sahipliği yapmıştır. Sırasıyla Got, Sasani ve Arap saldırıları kentin bir bölümünü daha güvenli İlk Ephesos'un bulunduğu akropolis alanına (Ayasuluk Tepesi) taşınmaya itmiştir. Kuşkusuz yoğunlaşan saldırılar, limanın kullanımdan çıkması ve değişen düşünsel dini yapı, savunması daha kolay olan bir noktada güçlü tahkim yapılarına ihtiyacı doğurmuş olmalıdır. Aziz Yahya'nın da mezarının bulunduğu bu alana büyük boyutlu bir kilise ve tepenin çevresini saran güçlü savunma yapıları inşa edilmiştir.

Aristoteles kentleri kent yapan öğeleri anlatırken birbirleri ile ilişkili insan toplulukları ve onların bir arada yaşadıkları yerleşimlerde güvende olmasını sağlayacak savunma yapı ve sistemlerini önemli öğelerden biri olarak nitelemektedir. Günümüzde bile gelişmiş kompleks ve karmaşık devlet yapılarında modern teknoloji imkanları ile desteklenmiş alanlarda yaşayan insanlar, dört duvar ile çevrelenmiş giriş çıkışı kendi kontrolünde olan alanlar içinde daha güvenli ve huzurlu hissetmektedir.

Oysaki doğa ile iç içe yaşayan ilk insanların yerleşik hayata geçmesi ve mülki değerler edinmesi ile oluşan bu güdü, temelinde insanın doğasına aykırıdır. Yerleşik hayata geçişte önceleri topluluklar ortak üretimlerine devam etmiş olmalıdır. Ancak zamanla ihtiyaç fazlası üretimle takas pazarlarının oluşumu beraberinde özel mülkiyeti getirmiştir (Tanilli, 1984: 19). Sınıf ve mülkiyetin oluşması ile başlayan bu süreç, ortaklaşa kullanılan toprağı kullanan ailelerin mülkü olarak görmesi yani kişinin dünya üzerindeki herhangi bir noktanın kendisine (ailesine veya kendisine ait hissettiği topluluğa) ait olduğunu iddia etmesi, bu alandan geçen veya burayı kullanmak isteyenlerden çıkar taleplerinde bulunması ile devam etmiştir. Bu insanlar mülkü olduğunu iddia ettiği alanın korunması için önceleri basit, sonrasında ise gelişmiş anıtsal sınırlar oluşturmuşlardır (Tanilli, 1984: 18). Yerleşik yaşam barınaklarının daha gelişkin bir hal alması yaşanan alanında korunma ihtiyacını beraberinde getirmiştir (Childe, 2010: 82). M.Ö. 9000’ de bereketli topraklar üzerinde kurulan Eriha yerleşiminde, çevre toplumlardan gelebilecek tehlikelere karşı topraklarının çevresine surlar yapmışlar, taban çapı ve temel derinliği 9 m. ulaşan oldukça büyük bir kule inşa etmişlerdir (Boronowski, 2009: 51-52). Yine İlk yerleşim alanlarından olan Susa bir tür surla korunmaktadır, bu surlar saldırgan insanlar, yabani hayvanlar ya da yerlerinden edilmiş göçebelerin saldırılarını engellemek için yapılmıştır (Childe, 2010: 98). Bu gibi yapıların oluşumunda çok sayıda insan emeğine gereksinim olmaktadır. Bu da yönetici sınıf adına çalışan iş gücünün varlığını göstermektedir (McNeil, 1998: 29). Temelde sınır oluşturan bu surlar başka insanlar veya hayvanların alana girmelerini engelleyecek yapısal unsurları barındırmaktadır. Bu yapısal unsurların zamanla daha sistematik ve mühendislik faaliyetlerini içermesi ile de savunma yapı ve sistemleri oluşmuştur. Ancak temel olarak ahşap, taş ya da topraktan yapılmış basit bir engebe bile savunma yapı ve sistemi içerisinde düşünülmelidir. Batı Anadolu’da Anadolu Yerleşim Şeması olarak da adlandırılan sistemde birbirlerine bitişik megaron tipteki evler, daire formu oluşturan evlerin dış duvarları savunma yapısı olarak dizayn edilmiş ve kullanılmıştır (Korfman, 2011: 214; Turan, 2011: 200, 201, 204, 207). Ticaret odakları üzerinde kurulan bu kentler zamanla kerpiç duvarlar arasında dolgu kullanarak oldukça geniş boyutlara ulaşan surlar oluşturmuşlardır (Wattenmaker, 2011: 186). Seçkin sınıfın halktan ayrıldığı yerleşim kompleksleri eski surlarını sağlamlaştırarak kullanabilirken, sıfırdan taş temelli ve kulelerle destekli yeni

surların yapımı ile bir iç kale oluşturmuşlardır (Wattenmaker, 2011: 186). Yapıların hemen bitiminde yapılan sur duvarları zamanla geliştirilerek farklı planlar ve bölümler göstermişlerdir. Zikzak formu oluşturulan surları destekleyen kuleler ve kapılar güçlü savunma yapılarını ilk örnekleridir. Bu gibi yapılar ise kolektif bir üretim gerektirmiştir. Sur duvarlarının izlediği bu gelişme zamanla evlerden bağımsızlaşarak kentlerin yapı elemanlarından biri haline gelmesini beraberinde getirmiştir. (Korfmann, 2011: 214, 215; Turan, 2011: 201-202). Anadolu’da ticaretin gelişmesi ile büyüyen kentler surların içerisine artık sığamamışlardır. Surların dışına taşan ve organik olarak gelişen kentlerde zamanla iki ayrı merkez oluşmuştur bu merkezler yukarıda soyluların yaşadığı yukarı kent (akropolis), aşağıda halkın yaşadığı aşağı kent olarak adlandırılmaktadır. Surlarla çevrili kentler sur içi ve sur dışı olarak iki ayrı bölümden oluşmuşlardır, ancak surları olmayan kentler bu iki tipe de uymamaktadırlar (Aristoteles, 2016: 7.1331a). Kentlerin hızla gelişen aşağı şehirleri de zamanla kentin bir parçası olduğundan bu alanlarda surlarla çevrilmiştir. Yukarı şehirden oldukça büyük bir alanı kaplayan bu bölümlerin surlarla çevrilmesi maliyet ve daha gelişkin bir mühendislik gerektirmektedir. Ege Göçleri ile Batı Anadolu’da Tunç yerleşimleri üzerine kurulan yeni kentler, Yunan kentleşmesine göre yeniden şekillenmişlerdir. Yeni kurulan kentler yeni yaşayanlara ait mitolojik hikayeler ile desteklenmiştir. Savunma yapıları geçmiş kentlerde olduğu gibi bu kentler içinde öncelikli olmuştur.

M.Ö. VIII. yy. örgütlenen Yunan halkı küçük yerleşimleri birleştirerek (sinoikismos) veya kolonizasyon hareketleri ile kentlerini kurmaya başlamıştır. Mezopotamya çıkışlı olan kentsel yaşamdan etkilenen Yunanlılar, zamanla kurdukları kentlere kendilerine ait olan birçok eklem yaparak *Polis*leri oluşturacaklardır. Minos ve Miken uygarlıklarından sonra gelişen Yunan uygarlığı ticari ve endüstriyel örgütlülüğünü tamamlamış kentlerin gelişen varlığı soyluların varlıkları ile dengeli bir görünüm çizmektedir (Childe, 2010: 161). Yunan savunma yapılarının işçilik konusunda Miken Kaleleri’nden etkilendiği bazı yerlerde ise bu surların onarılıp kullanıldığı bilinmektedir (Wycherley, 2011: 57-58). Mezopotamya’da kurulan ilk kentlerde olduğu gibi Ege Havzası’nda görülen ilk kentleri de elit sınıflar oluşturmuştur (McNeil, 1998: 27-28). Bu dönem idare bu sınıfta bulunmaktadır. Bu sınıfın oluşumunda ise temel olarak tapınak ve rahip örneği verilmektedir. Childe gelişen bu sınıfın temelini anlatırken; “Sümer kent devletlerinde tapınaklar kentin

merkezi ve bankaları konumundadır ve ülkenin baş kapitalisti ise tanrıdır”. Tanrı topraklarını kiralar, çalışanlarına ücret öder ve faizle ihtiyacı olana para verirdi” demektedir (Childe, 2010: 118). Yunan tapınakları da benzer bir şekilde insanların paralarının korunması, faizle borç vermek ve her türlü tanrı adına bağış almak gibi benzer işlevler gösterir. Tapınakların rahipleri ise karmaşık ritüeller ile kendi menfaatleri için tüm olanakları kullanmışlardır. Sonrasında Tiranların yönetime geçtiği Yunan kentleri Tiranların devrilmesi ile demokrasiye geçmişlerdir. Tüm Dünya’da bu dönem görülen baskın oligarşi temelli yönetimlere karşı, Yunanlılar doğrudan yönetimde söz sahibi oldukları halk iktidarı anlamına gelen *demos-kratos* yani demokrasi yönetim biçimini tercih etmişlerdir (Tanilli, 2006: 36). Bu dönem kentleri plansız, yönetim biçimine uygun olarak önceleri sarayların ve elit sınıfa ait özel yapıların bulunduğu kentten, kamusal alanların oluşturduğu demokratik kentlere doğru bir ilerleyiş görülür. Ancak dönemin yaşam koşulları kent insanlarının dış dünyadan korunmasını da gerektirmekteydi. Bunun için kentler savunma sistemleri ile çevrilmiştir. Bu savunma sistemleri de diğer tüm büyük boyutlu imar işlemleri gibi Bouleuterionlar’da halk oylaması sonucu yapılmaktadırlar (Tanilli, 1984: 331). Çünkü Antik Yunan’da yöneticiler yapacakları uygulamaları zorla yapamazlar, nedenleri, gereksinimleri ve birçok açıklama ile Bouleuterionlar’da halka kanıtlama ile kabul ettirirlerdir (Bury, 1978: akt. Tanilli, 2006: 41). Sur duvarı gibi günün koşullarının olmazsa olmazı olan işlevsel bir yapı içinde bu geçerliydi. Yapımına karar verilen Yunan kent savunmaları kale, kule ve duvarlardan oluşmaktadır. Ön hattı oluşturan kaleler kentin çevresinde stratejik noktalara kurulmuşlardır. Bu kaleler karakol görevi de görmektedirler. Ayrıca kente gelecek saldırıları haber vermek için bu kalelerden verilen işaretler çok önemlidir. Antik Çağ ateşle haberleşmesi hakkında; Antik Yazar Polibius döneminde (M.Ö. 203 – M.Ö. 120) ateşle haberleşmenin geçmişte kullanıldığından ve kendi döneminde de savaşlardaki en önemli sinyal araçlarından olduğunu söyler. Yine kentlerin savunması için doğru zamanda hareket etme kabiliyetini verirken, ateşle haberleşmenin menzili 3 – 4 günlük mesafeye kadar ulaştığını söylemektedir (Polibius, 2010: X.43). Ancak sadece saldırının gücünü bir miktar kırarak ve saldırıyı haber verecek bu kaleler tek başına büyük boyutlu saldırıları önleyecek nitelikte değildir. Kentin temel savunma yapısını oluşturan yapı ise kuleler ile destekli surlarıdır. Plansız ovaya yayılan kentlerin etrafını saran bu surlar ilk olarak

çoğunlukla zaten doğal yükselti alanlardaki akropolisleri sarmaktaydı. Tamamıyla yüksek alanlar üzerine kurulan kentlerde ise, araziye uyumlu şekilde, doğal kayalar kullanarak güçlü bir savunma sistemini oluşturulmaktaydı. Kentin saldırı karşısındaki tek direnci olan surlar tahrip edildiğinde kent ve kuşatanlar arasında hiçbir engel kalmamaktadır. Artık iki ordu eşit koşullarda savaşıacaklardır. Aristoteles kent surları için; aslında savunma yapılarının ne kadar önemli olduğu hakkında; güçsüz bir orduya sahip kent güçlü surlarla güçlü bir orduya karşı gelebilir demektedir (Aristoteles, 2016: 7.1330b). Böylece kentler için surların ne kadar önemli olduğu da anlaşılmaktadır. Antik Yunan özgür demokrasisini o günün koşullarında yaşamasını sağlayan yegâne temel öncelik bu yönetim şeklini savunan topluluğun bağımsız olarak yaşamasıdır. Bunu sağlayan dönemin en önemli faktörü ise kent çevresine kurulan sur duvarlarıdır. Bu sur duvarları, aslında demokrasiye çok da bağlı olmayan soyluların ödenekleri ile yapılmışlardır. Çünkü var olan demokrasi sisteminin korunması çevredeki teokratik yönetimlerin, soylular ve varlıklılardan aldığı ağır vergileri minimize edecektir (Ober ve Weingast, 2017: 8-9). Bu da soyluların var olan demokratik kentleri korunmasına iten bir dinamik oluşturmuştur. Yunan demokrasisi mutlu bir azınlığın çıkarlarına yaramaktadır. Kendileri için çalışan köleler ve kentli olmayan yabancılar üzerine kurulmuş devletlerin, yönetiminde ise sadece özgür erkekler bulunmaktadır (Childe, 2010: 161). Yine demokrasi yönetimi kentte seferberlik oranlarını yüksek ve özgür yurttaşların savaş sırasında morallerini yüksek tutmaktadır. Kent kimliğine sahip özgür yurttaşlar, yönetime direkt olarak katılarak toplumsal bağlılıklarını pekiştirmişlerdir. Temelde çelişkili görünen bu durum birlikte hareket eden, oldukça disiplinli ve özgürlüğüne düşkün bilinçli yurttaşlar yaratmıştır (McNeil, 1998: 113). Savunma yapı ve sistemleri, Yunan kenti için en önemli unsur olarak görülse de agora, tiyatro ve hamam gibi olmazsa olmaz bir yapı değildir (Wycherley, 2011: 58). Dönem kentlerinden Sparta savunma yapılarına ihtiyaç duymadıklarını, her özgür Spartalı erkeğin bedenlerinin sur duvarlarını oluşturduğunu söylemektedir. Sparta kenti diğer Yunan kentlerine göre daha az demokratik yönetime bağlı olsa bile kent yurttaşlarının bu bağlılığı yönetimde söz haklarının bulunmasından ve toplum içerisinde gelir dağılımının çok uçlarda olmamasından kaynaklıdır. Surların yığma sadece koruyucu duvar özelliği olması Yunan kentleri için yeterli değildir. Surlar önceleri taş temel üzerine kerpiç yapılmıştır. Kerpiç malzemeye Yunanlılar “*plithos omai – plinthos*

gaiinai” demektedirler (Akarca, 1998: 107). Taş işçiliğinin gelişmesi ile tamamıyla taşlarla yapılan surlar, özenle işlenmiş taşlardan oluşmaktadır. Arkaik Dönem duvar örgüsünde, kerpiç kullanımının devam etmesinin yanında ahşap kullanımı ile taş kullanımı zamanla görülmektedir. Çeşitli şekilde örülen duvarlar, atkılı, çift yüzlü, bölmeli sonrasında poligonal “*lesbos*” biçiminde sadece taştan oluşan tiplere dönüşmüştür (Akarca, 1998: 109). Arkaik Dönem sadece poligonal biçimde kesilmiş taşlardan yapılan sur örneklerine Aiolis bölgesinde bolca karşılaşılabiriz (Akarca, 1998: 108). Erken Dönem gelişmiş sur duvarı planları normal düz tipte ya da hareketli plan tipinde yapıldı. Bu plan tipleri belirli bir düzene bağlı kalmadan farklılıklar gösterebilmektedir. Bunlardan *meandrum* (menderes) planlı olanlar girinti ve çıkıntı yaparak düz alanda daha çok tercih edilmekteydi (Akarca, 1998: 134). Testere ağızlı da denilen surların uçlarının birbirlerine bindirilmesi ile oluşan plan tipi ise, araziye ve kent yerleşimine göre planlanan ve daha çok engebeli arazide tercih edilmektedir (Akarca, 1998: 135). Geç Arkaik-Klasik Çağ içerisinde de sadece kesme taştan yapılan büyük kapı ve kuleler ile desteklenen savunma sistemlerinin kullanımına devam edilmiştir. Harç olmadan yapılan bu savunma yapılarının güçlerini artırmak için çift yüzlü ya da eğimli araziye teraslayarak yapılan tiplerde dolgu boşlukları yapılarak sur kalınlığı arttırılmıştır. Plan tipleri ise araziye göre değişim göstermekte ve Arkaik evre planlarını korumaktadır. Büyük Aleksandros’un Pers hakimiyetine son vermesi ile Helenistik Dönem dünyası birçok alanda değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Klasik Dönemin büyük bir bölümünü Pers egemenliğinde geçiren Yunan dünyası, bu dönem satrapların yönetiminde ağır vergiler ile sömürülmektedir. Helenistik Dönem büyük krallıkların çağı olması ile siyasi düşünceler mega kentleşmeye ve yapılara da etki etmiştir. Büyük boyutlu kentler büyük tapınaklar ile süslenmiş ve kilometrelerce uzunlukta taş malzemesinin kullanıldığı savunma yapı ve sistemleri ile çevrelenmiştir. Yunan duvar örgü işçiliği en iyi surlarda görülebilir, bu 1 m. kalınlığındaki taşların düzgün yüzeylendirilmesi ve uyumla yükseltilmesi ile oluşturulur (Wycherley, 2011: 57). Dikdörtgen biçiminde kesilen sur taşları, çerçeveli veya bosajlı olabilirdi. Sur duvarında bile estetiği düşünmek Helenistik Krallıkların ihtişamını göstermekteydi. Surlar o kentten olmayan birini kente yaklaştığında ihtişamı ile etkilemelidir, bir düşmanı ise korkutarak kentin işgal edilemeyeceği mesajını vermelidir (Wycherley, 2011: 57). Aristoteles’te surlarla ilgili, “surlar koruyucu olmak ile beraber bezeyicide

olmalıdır” demektedir (Aristoteles, 2016: VII.X.VIII). Yani surlar aynı zamanda kentin prestij yapılarıdır. Izgara planlı yeni kurulan ya da var olan genişletilen kentlerin çevresi belirli bir plan tipine sabitlenmeden, savunma stratejisi odaklı konumlandırılmışlardır. Bunun en iyi örnekleri Priene, Latmos Herakleiası, Knidos ve Ephesos gibi eğimli alanlara ızgara oturtulan kentlerin doğal engelerden yararlanılarak yapılan stratejik savunma sistemleridir (Akarca, 1998: 134). Helenistik Dönem’de surlar çok sayıda kule ile güçlendirilmiştir. Yine bu dönemde ana kentlerin etrafına yapılan karakol kaleler kente gelecek saldırıları önceden haber vermekte ve ön savunma hattı yaratmaktaydılar. Hellen savunma yapılarının mirası üzerine gelişen gelişkin Helenistik Dönem savunma yapı ağları Roma Dönemi’nde işlevlerini yitirmiştir. Batı Anadolu Hellen-Yunan kentlerinin Roma Cumhuriyeti ve devamında Roma İmparatorluğu’nun egemenliğine girmesi ile bölge dönemin süper gücü Roma İmparatorluğu’nun Doğu topraklarının en sakin noktası konumunda kalmıştır. Savunma yapılarının işlevsizleşmesinin nedeni bu dönem yaşanan *Pax-Romana* barışıdır (Kretzschmer, 2010: 12). Yaşanan depremler ve doğa ile tahrip olan bu surlar onarılmamış ve tamamıyla işlevsizleşmişlerdir.

Romalılar devlet işleri ve yönetimde dünyada o güne kadar gelmiş en gelişkin yapıyı oluşturmuşlardır. Ancak asıl atılımları mimarlık ve mühendislik üzerine olmuştur. İnsanların ihtiyaçları doğrultusunda yapılan, evler, yollar, hamamlar, köprüler ve su kemerleri gibi işlevsel yapılar ile istedikleri yerde bir yaşam kurabilmektedirler. Ayrıca insanların sosyalleşebilecekleri ve imparatorluğun propogandasını oluşturan amphitiyatrolar, colesiumlar ve tiyatrolarıda başarılı bir biçimde yapmışlardır (Blunt, 1979: 117). Roma İmparatorluğu’nun askeri yapısı dönemin en büyük gücü konumundadır. Romalılar güçlü ordusunu, İmparatorluk üzerinde istediği yere istediği zamanda ulaşmasını sağlayacak olan unsuru iyi bilmekteydiler. Bunu sağlayacak en büyük etken yollardı. Roma İmparatorluğu yayılmacılığının en önemli unsurlarından biri İmparatorluğun her noktasına ulaşabilen yol ağıdır (Blunt, 1979: 100). Yol yapımı geleneği Yunan mirası değildir, yol yapım geleneği Etrüsk kökenlidir (Wheeler 2004: 142). İmparatorluğu canlı bir organizmaya benzetecek olursak, Roma ve eyalet başkentlerini kalp ve buralardan tüm İmparatorluk topraklarına ulaşan yollar damarlar gibi orduyu gerekli yerlere hızlı bir şekilde taşımaktaydı. Roma yolları gerektiğinde derin vadileri, coşkun nehirleri ve engebeli

arazileri Roma icadı olan kemerler sayesinde kolaylıkla aşabilmekteydi. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun Kuzey ve Doğu eyaletlerinde büyük nehirler derin vadiler gibi engebeler ancak büyük boyutlu köprüler ile geçilebilirdi. Romalıların ilk köprü örnekleri harçsız kolay işlenebilir taşlar ile daha küçük boyutlu engebeler geçilebilmiştir. Ancak sonrasında ahşap kazıklar arasında Roma betonu ile oturtulan ayaklar ve ayaklar arasında yapılan kalıplara örülen kemerler ile çok gözlü ve yüksek köprüler oluşturulmuş böylelikle büyük engebeler kolaylıkla geçilmiştir (Wheeler, 2004: 146; Kretschmer, 2010: 149). Roma köprüleri ustaların sanat eseri olarak bir gelişim sergilemiş, zamanla imparatorluğun gücünü ve zarafetini simgelemiş, kent içerisinde yapılan zafer takılarının öncüleri olmuşlardır (Wheeler, 2004: 146) Roma yol sistemini anlamak için; İtalya Chiavenna'dan İsviçre Maloja Geçidi'ne bakmak gerekir. Bu geçide araçla 22 viraj ile tırmanılıyorken, Roma yolu bu tırmanışı sadece 3 virajla geçmiştir, bu örnek Roma mühendisliğinin seviyesini açıkça göstermektedir (Kretschmer, 2010: 140). Roma yolları imparatorluk döneminde 5 milyon km² boyutlarındaki İmparatorluğun önemli noktalarına ulaşmış, üzerinden at arabalarının rahatlıkla geçebileceği niteliktedir. Bu iletişim ağı merkezi egemenliği kolaylaştırmakla birlikte ticareti de canlandırmıştır (Kretschmer, 2010: 139). Roma yol şebekesi yaklaşık 100.000 km'yi geçmiştir. Yol sistemi içerisinde mesafeyi gösteren mil taşları ve ordunun konaklayabileceği yiyecek, içecek temin edebilecekleri kaleler yapılmıştır. İmparatorluk için eyaletlerin iç kısımlarında kalan kentler için korsan veya barbarları kontrol etmek için yapılan gözcü kuleleri dışında güçlü savunma yapıları kurulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Sadece imparatorluğun sınırlarında yaşayan kendilerinin barbar olarak nitelendirdikleri kabilelerin saldırılarına karşı güçlü kaleler veya surlar yapılmıştır. Bunlara Asia Eyaleti'nin doğusunda geçiş vadilerini (Bkz. Botan vadisi çevresi Roma Kaleleri) kontrol eden karakol kaleler örnek olarak verilebilir. Yine Galatia Eyaleti'nin batısını oluşturan nehir sınırında da (Bkz. Ren nehri çevresi Roma Kaleleri) benzer örnekler yapılmıştır. Bu dönem içerisinde en bilinen ve güçlü savunma yapısı ise Britanya'da yapılmış olan kalelerle destekli sınır duvarıdır. İmparatorluk Britanya'yı işgal ettiğinde burada hızlı bir şekilde ordunun da iskân edebileceği koloni kentleri kurmuştur. Bu kentler ordunun ve emekli lejyonların yerleştirildiği yapay kentler olarak gelişmişlerdir (Wheeler, 2004: 74). Caerwent kenti üzerinden bu kentlerin savunma yapıları hakkında bilgiler

alabiliriz. Kentin özgün surları, ilk olarak basit savunma tümsekleri sonrasında ise taş duvarla güçlendirilmiş olmalıdır. Bu surlar M.Ö. 330'dan sonraki bir tarihte, bir sıra içi boş çokgen kuleler ile desteklenmiştir. Kentin kıyı bölümleri ise İrlandalı ve diğer istilacılar için kuzey ve güney kapılarının yapılması ile kapatılmıştır (Wheeler, 2004: 78). Britanya'da bulunan savunma yapılarına Londra'daki kale örneği de verilebilir. 4.85 hektarlık alana, 1.22 m. kalınlığında kenetsiz moloz taşlarla örülen kale bir toprak set ile desteklenmiştir. Kalenin köşeleri yuvarlatılmış formdur bu köşelerden biri ise iç kule olarak kullanılmıştır. Yine kalenin duvarları kuleler ile desteklenmiştir. Kalenin eyalette yaşayan sivillerin güvenliğini sağladığı düşünülmektedir. Britanya Roma Kaleleri, İmparatorluğun Galya'da bulunan kaleleri ile benzerlikler göstermektedir (Wheeler, 2004: 82). Bu kaleler askerlerin konaklaması ve malzeme deposu olarak İmparatorluğun yayılım sınırlarında kurulmuşlardır. M.S. 180 yılında Londra kenti tam anlamıyla tahkim edilmesinin ardından kale kentin kuzeybatı sınırında surların bir parçasını oluşturmaktadır. Kent surları 3 m. genişliğinde olduğundan kale sur kalınlığı da iki kat daha artırılmıştır (Wheeler, 2004: 82). Roma İmparatorluğu'nun Pax Romana Dönemi ve öncesindeki savunma yapı ve sistemlerinin günümüze az sayıda örnek ile gelmesi bu alandaki yetersizliğini göstermemektedir. Roma İmparatorluğu'nun ordusuna ve hızlı müdahale kabiliyetine güvenmesi buna etkili olmakla beraber, Roma ordusu geçici savunma yapı ve sistemleri yapmakta oldukça gelişkin bir teknolojiye sahiptir. Bu sistemlerin günümüze gelmemesi kullanılan malzemeden kaynaklıdır. Roma ordusu geçici kaleler, karargahlar, mancınık ve hendek gibi savunma yapı sistemlerinin yapımında dönemin en büyük gücüdür. Saldırı sırasında ya da ordunun hareketi sırasında kısa sürede savunma yapı ve sistemleri kurabilmektedirler. Ordu yanında bu uygulamaları yapacak mimar, mühendis ve gerekli materyalleri sürekli taşımaktaydı. Bu gibi savunma imalatlarının yanında Roma ordusu kuşatma gibi durumlarda silahlar üretmekteydi (Kretschmer, 2010: 173). Romalılar savaş araç ve gereçlerinde gelişkin bir yapıya sahiptirler. Bunun nedeni Roma İmparatorluğu'nun savaş, savunma ve ticaret odaklı bir ekonomik sistemi olmasıdır. Romalıların silahları içerisinde Orta Çağa kadar kullanılacak olan 1,20 m. uzunluğunda ok atabilen bir kırıklı iki kolu olan silah, bir kalkanı rahatlıkla delebilen ve 30 cm. kadar derine inebilen İmparatorluğun geliştirdiği önemli silahlar arasındadır (Kretschmer, 2010: 174). Yine kuşatma

sırasında yapılan koç başları surlarda kolayca gedik açarak ordunun kente girmesini sağlamaktadır (Kretzchmer, 2010: 175). Tek kollu taş gülle atan ağır kuşatma mancınığı ise yine Romalı askerler tarafından yapılan bir çeşit havan topudur. Bu silahı Yunanlılardan alan Romalılar kuşatmalarda veya içeride savunma amaçlı kullanmışlardır. Yunanlılarda genellikle şehir kuşatmaları için kullanılan mancınık vb. saldırı aletleri, kent savunmasında da önemli rol oynamıştır (Aristoteles, 2016: 7.1331a). Savunma amacı için kullanılanlar sabit olarak yapılmakta, hareketli olanın menzili 300 m. yi bulmakta sabit olan büyük boyutlu mancınık ise daha uzun mesafelere güllelerini ulaştırabilmektedir. Pergamon'da mancınıkların attığı taş güllelerden büyük bir cephanelik bulunmuştur (Kretzchmer, 2010: 176). Ephesos Ayasuluk Kalesi sur diplerinde de yapılan kazı çalışmalarında da bu güllelerle karşılaşmıştır (Büyükkolancı ve Baranaydın, 2020: 32). Arkeolojik veriler Roma ordusunun yanında çok sayıda el aracı taşıdığını ve orduyla hareket eden ustaların kısa sürede kuşatma, savunma sistemlerini kurabileceğini göstermektedir. Roma ordusunun saldırı ve savunma amaçlı hızla yaptığı bu sistemleri Romalı Mimar, Mühendis ve Yazar Vitruvius (M.Ö. 90-20) bize detayları ile anlatmaktadır.

“Bir istihkam diğerine benzemediği gibi, halkların cengaverliği de birbirine benzemez. Dolayısıyla gözü pek ve atılganına ayrı, ihtiyatlısına ayrı, korkağına ayrı makine kurmak gerekir.”

Vitruvius (XVI.I.)

Öncelikle savunma yapılarını anlatan Vitruvius yapılacak yerin sarp ve sert zeminde yapılmasını önerir. Ardından plan tipinin her açığı görebilecek daire formuna yakın olmasını söyler. Doğru şevden, temel malzemesine, duvar kalınlığından kule aralıklarına kadar birçok bilgi veren Vitruvius sonrasında savunma ve kuşatma sistemlerini anlatır (Vitruvius, 2015: V). Hem savunmada hem de saldırıda kullanılacak makinelerden *catapulta*, oldukça uzak mesafelere ve yüksek hızda ok fırlatan bir makinedir. Yapım teknik ve önerilerini adım adım anlatan Vitruvius makinenin orantısının atacağı okun uzunluğu ve makinenin kafasındaki ok ucunun çapına göre değişkenlik gösterebileceğini söyler (Vitruvius, 2015: X. I.). Romalı gezici mühendis ve ustalar bu makineleri kolayca hazırlayabilmektedirler. Makineleri yanlarında taşımaktansa bu yapım teknikleri ile savaş alanında bir *catapulta*'yı kolaylıkla oluşturabilmektedirler. Bir diğer savaş makinesi olan *ballista*, *catapulta* 'ya

benzer ancak ok yerine taş atmak için kullanılır. Makinenin gerilimi için manivela, çıkırık, çok sayıda makara ve dişli disk sistemleri kullanılır. Bu makineler atacağı taşın ölçüsü hesaplanarak yapılmaktadır (Vitruvius, 2015: XI. I.). Böylece makinenin atacağı taşlarında özel olarak yontulmuş ve standart boyutlara getirilmiş olması gerekmektedir. Mancınıklar hem kent savunmasında hem de kuşatmada kullanılan bir savaş makinesidir. Vitruvius *catapula*'ları (mancınıkları) anlatırken günümüzde demonte bir aksanın montaj şeması gibi açıklamıştır (Vitruvius, 2015: XII). Çıkırıkların yardımı ile halatların gerilmesini sağlar, ortadaki uzun ahşap aksanın bir ucundaki ağırlığı kuvvet uygulayarak fırlatan mancınıklar, taş gülleleri fırlatarak kale surlarının yıkımındaki veya savunmasındaki en etkili makineler arasındadır. Kuşatma makineleri savunma yapılarının tahrip edilmesi veya geçilmesi için tasarlanmış yapılardır. Bunlardan koç başı kule ve surlarında en büyük tahribatı veren kapıları yıkan bir alettir. Koç başlarının çalışma sistemi önceleri basit bir kütüğün etrafından askerlerin tutması ve gedik açılması istenen yüzeye darbe verilmesi ile sağlanacaktır. Sonrasında geliştirilen sistem ise darbeleri güçlendirecek askılı bir sistem ve etrafındaki askerlerin korunması için de kapalı bir alan oluşturularak geliştirilmiştir (Vitruvius, 2015: XIII.). Tosbağa adındaki makine, kırma çatılı kare tabanlı, saldırılara karşı korunaklı hendekleri doldurmak için kullanılan ve surlara yaklaşmayı sağlayan makinedir (Vitruvius, 2015: XIV.). Ayrıca tosbağalar çepeçevre korkuluklu, daha fazla tekerlekli ve araziye uygun şekilde de tasarlanabilir. Bir tosbağa çeşidi de tünel kazanları korumak için kullanılan tiptir (Vitruvius, 2015: XV.I.). Vitruvius tosbağa tiplerini anlatırken Hegetor'un tosbağa makinesine ayrı bir bölüm ayırmıştır. Hegetor'un tosbağası büyük bir savaş makinesidir. Çok katlı ve ortasından bir kulenin yükseldiği yapı içerisinde *scorpio* ve *catapult*'ları barındırmaktadır. Koç başı ortada bir kuleye asılı durumda, 104 ayak uzunluğundadır. Kule düşmanın hareketlerini izleyebilecek iki askerlin durabileceği şekilde tasarlanmıştır (Vitruvius, 2015: XV.IV, V). Koç başının darbeyi vuracak olan ucuna demir mahmuz yerleştirilmiş, tüm gövdesi ve asılı olduğu halatlar ham deri ile kaplanmış, halat uçları ise demir zincirden yapılmıştır (Vitruvius, 2015: XV.VI.). Makine 100 adam tarafından yönetiliyordu (Vitruvius, 2015: XV.VII). Vitruvius merdiven ve vinç gibi savunma veya saldırı araçlarını yazmaya gerek görmedim der. Ona göre bu aletler askerlerin kendi kendine yapabileceği basitliktedir. Ayrıca bu araçların her yerde aynı etkide olmayacağını ekler

ve halkların cengaverlik seviyesinin de bunu etkileyeceğini söyler (Vitruvius, 2015: XVI. I). Ancak Roma İmparatorluğu'nun en önemli buluşlarından olan gelişmiş vinç kullanımı, ağır-büyük boyutlu malzemelerin kullanımını ve yüksek yapıların oluşumunu sağlamıştır. Büyük blokların inşa sürecinde kullanmak için tasarlanan kaldırma sistemleri Roma İmparatorluğu'nda oldukça gelişmiştir. Halatların gerilmesi ile oluşturulan bu vinçler makaralı sistemleri ile yüksek ağırlıkları kaldırabilen gücü oluşturmaktadır (Kretschmer, 2010: 47). Vinçler 3, 5 ve çok makaralı olabilmektedir. Basit 3 ipli, 5 makaralı bir vinç sistemi 6 tona kadar yükü kaldırabilmektedir (Kretschmer, 2010: 50). Ayrıca bocurgatlı ve basamak çarklı vinç tipleri gibi daha az güç ile daha fazla kaldırma yapabilecek Roma icadı vinç tipleri de mevcuttur (Kretschmer, 2010: 50-54). Vitruvius'un vinç yapımını basit görmesi kullanımının fazla olmasından kaynaklı olmalıdır. Vinç günlük işlerde kullanılan işlevsel basit bir sistemdir onun gözünde. Roma İmparatorluğu'nun vinç teknolojisini getirdiği nokta günümüzde mekanik olarak hala aynıdır, sadece kullandığımız kuvvet değişmiştir.

Vitruvius savunma araçları anlatımının sonunda araçların tek başına savaşı kazanmak için yetersiz olduğunu belirtir. Bunun için birkaç anekdot veren Vitruvius savaşı kazanmanın temel noktasının üstün mühendislik veya mimarlık bilgisinden çok pratik bilgiyle olacağını söyler. Pratik bir zeka çoğu mega makineyi alt edebilecektir (Vitruvius, 2015: XVI).

Vitruvius kentin konumlanmasının detaylarını anlattıktan sonra kentin savunma yapılarının inşasına geçer. Kule ve surların yapımında ilk olarak sert zemine ulaşıncaya kadar kazılmasını, bu kazılan alanın genişliği ise yapının büyüklüğü ile doğru orantılı fazla tutulmasını ve içinin sağlam malzeme ile doldurulmasını önerir, ardından surların kalınlığı, kule konumları, planları ve malzemeleri hakkında detaylı bilgiler verir (Vitruvius, 2015: V).

Yine Roma ordusunu gösteren bazı kabartmalar ordunun yaptığı savunma yapı ve sistemleri hakkında bilgiler vermektedir. M.S. 113 Traianus Sütunu'nda Tuna Nehrini geçmek için Romalı askerlerin gemileri yan yana getirerek yüzen bir köprü yaptığını görürüz. Yine sütun üzerinde Daçya topraklarını işgal eden Roma kuvvetleri kale yapımı için ağaç kesip malzeme taşımakta ve hafriyat topraklarının atıldığı da görülmektedir. Roma ordusundaki askerlerin nasıl kale ya da savunma sistemleri yaptığını görsel olarak görmemizi sağlayan Traianus Sütunu kullanılan organik

malzemelerin anlaşılması açısından da önemli bir veridir. Romalıların saldırı ve savunma amaçlı yaptıkları silah veya yapılarda kullandıkları teknolojiler geçmişten gelen mirastan oluşmuştur. Özellikle teknolojik gelişmelere çok fazla ihtiyaç duymayan Roma bu iş gücünü köleleri ile sağlamaktadır (Wheeler, 2004: 142).

Roma İmparatorluğu'nun ekonomik olarak ilk çatırdamaları M.S. III. yy. krizinin hemen öncesinde M.S. II. yy. da imparatorların art arda veliaht vermemesi ve istikrarın korunamamasından kaynaklı olmuştur (Blunt, 1979: 132-133). Aslında bu sorun imparatorluğun ilk günlerinden beri veliahtın diğer monarşik yönetimlerdeki gibi babadan oğula geçmemesi kaynaklıdır, zamanla bu durum imparatorluğun en büyük sorunu olmuş ve bir noktada zayıflayıp saldırılara açık hale gelmesi de bu sebepten olmuştur (Blunt, 1979: 132). Sonrasında imparatorluğun yaşadığı ekonomik kriz ve devamında sınırlardan gelen akınlar imparatorluğun refah döneminin sonuna geldiğini göstermektedir. Roma İmparatorluğu'nun özellikle eyalet içerisindeki kentleri için herhangi bir tehlike görmemesinden kaynaklı taş yapı malzemesinden kalıcı anıtsal savunma yapı sistemlerini yapmaması M.S. III. yy da Got akınları ile değişmiştir. Bu dönemde Gotların Roma İmparatorluk topraklarının içerisine hızla girmesi birçok zengin kentin tahrip olmasına neden olmuştur. Bu dönem imparatorluk topraklarının iç kesimlerinde yer almasına karşın özellikle Gotların dikkatini çeken zengin büyük kentler hızlı bir şekilde surlarla çevrelenmişlerdir. Hızlı bir şekilde anlık yapılan bu savunma sistemleri çoğu yerde Roma İmparatorluğu'nun geleneksel yapım geleneğine tamamiyle uymamaktadır. İmparatorluk, anıtsal bir görünüm oluşturacak olan bu gibi yapılar için bugüne kadar kendi mimar ve mühendislerini görevlendirmiş, planlı, sistematik ve özgün malzeme kullanımına dikkat etmiştir. İmparatorun propagandasını yapan bu gibi yapılar halkın gözünde imparatoru ve imparatorluğun ideolojisini temsil etmektedir. Ancak olağan üstü bir durum ile karşı karşıya kalındığından imparatorluğun bu geleneği kırılmıştır. Özellikle imparatorluğun Asia Eyaleti'nin Batı kıyılarını etkileyen depremlerinde etkisiyle çoğu kent yerle bir olmuş ve eski görünümüne belki bir daha hiçbir zaman kavuşamamıştır. Roma İmparatorluk toprakları için yeni bir dönem başlamış, ekonominin zayıflaması ve çevreden gelen saldırıların artması ile Roma Savunma Yapı ve Sistemlerinin yapımı tüm imparatorluk topraklarında belirgin bir şekilde artmıştır. M.S. III. yy. da yaşanan yıkımlara doğal felaketlerde eklenmiştir. Ancak imparatorluk gücünü tekrar toparlamıştır.

İmparatorluğun yönü doğuya kaymış bu dönem Ephesos parlak dönemlerinden birini yaşamış ve inşa çalışmaları gerçekleşmiştir (Ladstatter, 2011: 1, 3). Ancak yaşanan felaketler öncelikli olarak işlevsel yapıların yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bunlardan insanların temiz su ihtiyacını sağlayacak olan su kemerleri ve çeşmeler öncelikli olarak onarılmış ya da yeni hatlar yapılmıştır (Wiplinger, 2011: 95; Pülz, 2011: 49). Got saldırısı sonrası bazı kentlerde ilk defa savunma yapı ve sistemleri yapılmıştır. Ancak Got tehlikesini atlatan imparatorluğun iç bölgelerdeki önemli yerleşimleri uzun süre bu boyutta ciddi saldırılara maruz kalmayacaktır. Bu süreç içerisinde Roma kentleri arasında ticaret yoğun bir şekilde devam etmiş bazı kentlerde nüfus patlamaları yaşanmıştır. Hristiyanlığın önce serbest bırakılması sonrasında ise imparatorluğun resmi dini haline gelmesi ile imparatorluk coğrafyası yeni bir döneme girmiştir. Hristiyanlık tüm imparatorluk topraklarında hızla yayılmış ve imparatorluğun koruması altında gelişmiştir. İmparatorlar çok sayıda Hristiyan mabedi yaptırmış ve propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Ephesos Aziz Pavlus'un vaaz verdiği, İncil yazarı Aziz Yuhanna'nın ikamet edip İncil'i yazdığı ve Meryem Ana'nın son yaşadığı yer (?) olarak düşünülmesi ile bu dönem önemini devam ettirmiş ve kent bir hac merkezi olmuştur. Ephesos'ta Yedi Uyurlar ve özellikle Aziz Yuhanna Bazilikası bu dönemde merkezi bir konuma gelmiştir. Ephesos kent merkezi yavaş yavaş Aziz Yuhanna Bazilikası çevresinde gelişecektir. Bu durum Ephesos ile birçok imparatorluk kentinde de M.S. 614 yılında Pers saldırıları sonucu daha korunaklı yerlerde kale yerleşimlerine çekilme sürecini başlatmıştır (Külzer, 2011: 31-32). Ayasuluk Tepesi'nde Pers saldırıları öncesinde Aziz Yuhanna Bazilikası yapımı ile yapılan surlar Ephesoslular için korunaklı bir alan yaratmıştı. Sonrasında M.S. 641-668 yılları arasında gerçekleşen Smyrna'nın ele geçirilmesi ile sonuçlanan Arap akınları sırasında Ephesos'ta kuşatılmış olmalıdır. Askeri yönetim birimlerine (Thema) ayrılan imparatorluk toprakları içerisinde Ephesos başkentliğini devam ettirmiş Smyrna ile Anadolu'nun en önemli limanı olma özelliklerini sürdürmüşlerdir (Külzer, 2011: 32). Roma İmparatorluğu'nu kırıp geçiren veba salgını Ephesos'ta da büyük etki bırakmış devamında gelen Arap istilasını kent bir dönem Arap egemenliğinde kalmış olsa da imparator VI. Konstantinos kenti tekrar özgürlüğüne kavuşturmuş, Aziz Yuhanna Bazilikası'na gelerek dua etmiş ve kente bağışta bulunmuştur (Külzer, 2011: 32-33). M.S. 798 yılında bir Arap saldırısına daha uğrayan

Ephesos kenti bu dönemde yoğun tahribat yaşamıştır. Bu dönemler içerisinde kent surları geliştirilmiş olmalıdır. Bu dönemde Ayasuluk Tepesi, Ephesos Savunma Yapıları için öne çıkmaktadır. Tepe konumu ve coğrafik yapısı ile savunması daha kolay bir alanı oluşturmaktadır. Ayasuluk tepesi M.S. VI. yy. dan sonra tekrar yerleşilen bir alanın haricinde, Ephesos'un ilk yerleşim alanınıda oluşturmaktadır. Ephesos kentinin bir bileşeni olan Ayasuluk Tepesi Savunma Yapıları ilk araştırmacılar tarafından Bizans ve Beylikler Dönemi'ne tarihlenmektedir (Benndorf, 1898; Wolfgang 1920: 90-92). Ayrıca sonraki dönem kazıları ile ortaya çıkan Helenistik Dönem'e ait surlar, burada Helenistik Dönem içerisinde bir yaşamı göstermektedir (Büyükkolancı, 2008: 223-224). Kronolojik olarak gidilecek olunursa Tunç Çağları'na ait bir savunma yapısının günümüzde burada bulunamamış olması olmadığını göstermemektedir, hatta kazılarda bulunan bu döneme ait üst sınıfı gösteren prestij nesneleri, ritüel kapları ve mezarlar aksine Ayasuluk Tepesi'nde bir Tunç Çağı yerleşiminin olması gerektiğini göstermektedir. Tunç Çağı yapı malzemelerinin sağlam olmaması ve tepenin stratejik konumu ile dar bir alanda sürekli yapılaşmanın olması da bu kalıntıları tahrip etmiş olabilir. Sonrasında Arkaik ve Klasik Çağ Ephesos'u için akropolis olarak önerilen Ayasuluk Tepesi, bu döneme ait herhangi bir mimari buluntu vermemiştir. Ayasuluk Tepesi Savunma Yapıları için günümüzde buluntu veren en erken savunma yapısı Helenistik Dönem surlarıdır. Sonrasında Bizans Surları ve Kalesi gelişkin ve anıtsal görünümü ile günümüze gelebilmiştir. Beylikler Dönemi'nde ise özellikle Ayasuluk Kalesi aktif olarak kullanılmış ve burada savunma yapı ve sistemlerine ek ve onarımlar yapılmıştır. Temel olarak savunma yapı ve sistemleri yaşam alanını savunma amacı ile yapılmış benzer niteliktedirler. Kule ve aralarda surlardan oluşan, surlar üzerinde yürünmesi için yapılan seyirdim ve aralarından savunma yapılabilecek dendanlar tipik savunma mimari öğeleridir. Savunma yapıları tipolojik gelişimini Helenistik Dönem'de tamamlamış bu dönemden sonra ise yapıların formları değişmiştir. Bizans ve Beylikler Ayasuluk Savunma Yapıları'da kulelerle destekli yüksek surlar ve güçlü kapılardan oluşmuştur. Ephesos M.S. XIV.yy. savunma yapılarına bir diğer örnek ise kentin kuzey girişini gözetleyen Keçi Kalesi'dir. Kalenin hemen yamacında bulunan Helenistik Dönem kulesi alandaki bu sisteminin ilk parçası olarak değerlendirilebilir. Ephesos'a gelen saldırıların artması ile stratejik bir konumda bulunan alanda kentin

savunması için tekrar yapılarak kullanılmıştır. Ayrıca Ephesos kentinin büyüyüp gelişmesi ile yayılım alanının doğusu ve kuzeyinde de savunma yapıları yapılmış haydutluk, faaliyetlerinden ticari aktiviteleri koruyacak önemli noktalara yerleştirilmiştir. Ephesos çevresinde bulunan Barutçu, Şirince Vadisi ve Meryem Ana yakınlarında yapılan gözlemci kuleleri ve kale ticari faaliyetleri korumakta belki de saldırılara karşı nöbetçilerin ilk müdahaleleri yaptıkları yapılardır. Ephesos'un kuzeyinde Barutçu mevkindeki savunma yapısının en yüksek noktasında anakayaya oyulmuş bir sarnıç da mevcuttur. Yapı Helenistik savunma ağı içerisinde değerlendirilebilir. Ancak yapı Roma yolu üzerinde stratejik bir noktada olması ile Roma Çağı'nda da eklemeler ile kullanım görmüştür. Ayrıca Barutçu köyünün kuzeyinde bulunan Helenistik Dönem'e ait karakol görevinde bir kale bulunmaktadır. Bu kale küçük bir askeri birimin konaklaması için bir uç karakol konumundadır. Bu alanda ayrıca Beylikler Dönemi yerleşiminin de olması ovaya yerleşen Türklerin Ephesos'un alınmasından önce bu alanda bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. Ancak göçebe olan bu kabileler bu savunma yapılarını kullanmamış olmalıdırlar.

Savunma yapıları, insanların kentlerinin dışarıdan gelecek saldırılara karşı güvende tutma düşüncesi ile gelişmiştir. Önceleri basit engeller ile yapılan bu sistemler zamanla karmaşık sistematik yapıları oluşturmuştur. Savunma yapıları sadece güvenlik için değil kentin otoritelerinin propaganda amacı olarak da kullanılmışlardır. Ancak savunma yapılarının yapılmalarındaki temel amaç kente gelecek bir saldırıyı engellemektir. Böylece savunma yapıları ile kentlerde yaşanan savaşlar doğrudan ilişki içerisinde. Yani savunma yapıları savaşın ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu yüzden savunma yapıları üzerinde çalışan kişiler tarhilendirmeleri yaparken savaşları göz önünde bulundurmalıdırlar. Özellikle çağlar boyunca sürekli yerleşim ve çok savaş görmüş kentlerin savunma yapıları çok evreli ve karmaşık yapıya sahip olabilirler. Bu nedenle bu yapıların evrelerine ayrılması için bölgede yaşanan savaşlara da hâkim olunması gerekmektedir. Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri kentin merkezinin zaman zaman yer değişimi ile farklı noktalarda yapısal olarak yükselir ve düşer. Bu durumu günümüze sağlam olarak gelebilmiş bazı yapılar ile kronolojik olarak sıraya sokabiliriz. Keil'in arvalya mevkinde bulunduğu kyklopien duvar örgülü duvar hattı savunma yapısı olarak nitelendirilmez ise (Keil, 1962-1963: 47), Ephesos'ta şu ana kadar bulunan en erken savunma yapısını Panayır Dağı'nın

kuzeyinde 1926 yılında F. Milner tarafından ilk kez kazılmış olan, sonrasında ise 2008-2009 yılında Koder ve Ladstatter tarafından kazılan Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem'e tarihlenen surlardır. Bu surlar Ephesos kentinin daha erken dönemlerini anlamak için 2016 yılında Ladstatter ve Kerschner tarafından tekrar değerlendirilmiştir. Geç Klasik Dönem sonrasında Lysimakhos'un yaptırdığı Bülbül ve Panayır arasındaki vadiyi ve limanı kapsayan Helenistik Dönem surları gelmektedir. Bu surların Lysimakhos tarafından yaptırılmış olduğu hakkında ilk kazı çalışmalarının yapıldığı 1900'lü yılların başından günümüze birçok bilim insanının ortak görüş birlikteliği vardır (Texier, 2002; Benndorf, 1898; Keil, 1926; Jobst 1978; Huaber, 1997; Akarca 1998; Marksteiner, 1999; Koder ve Ladstatter, 2009). Bu surların özellikle Bülbül Dağı kısmındaki iyi korunmuş bölümü tarihlenmesi için sadece 2 farklı bilim insanının farklı ortak görüşü bulunmaktadır. Bu görüş surların Lysimakhos öncesinde Klasik Dönem'e yapıldığı sonrasında ise Lysimakhos'un bu surları onardığına yöneliktir (Özyiğit, 1990; Erdoğan, 1991). Helenistik Dönem savunma yapılarının ardından uzun süre Bizans surlarının geldiği düşünülmüş ve Roma Dönemi'nde Ephesos kentinde savunma yapılarının kullanılmadığı önerilmiştir. Ancak 2015 yılında Büyükkolancı'nın araştırmaları sonucunda Ephesos kent savunma yapı evrelerine yeni bir öneri sunulmuştur. Bu evre Batı Anadolu'nun zengin kentlerini etkileyen Got saldırıları ile bağdaştırılmaktadır. Özellikle Panayır Dağı, liman çevresi ve kent içindeki surların M.S. III.yy. ve M.S. IV.yy.'larda gerçekleşen Got saldırılarına karşı yapılan Roma surları olduğu önerilmiştir (Büyükkolancı, 2018; Büyükkolancı, 2019). Ephesos Savunma Yapıları'nın M.S. VI.yy. sonrasındaki süreç Ayasuluk Tepesi'nde gerçekleşmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar içerisinde Bizans Dönemi ve Beylikler eklemeleri konusunda görüş birlikteliği olmasıyla beraber, bazı savunma yapı bölümlerinin evreleri hakkında farklı öneriler mevcuttur (Texier, 2002; Benndorf 1898; Müller-Wiener, 1961; Foss 1979; Büyükkolancı, 2015). Ephesos kırsal alan yapıları için ise bugüne kadar yapılmış tek bir çalışma mevcuttur. Bu çalışma 1978 yılında Jobst tarafından Meryem Ana Kulesi, Barutçu Kalesi ve günümüze kalıntısı kalmamış olan Pamucak mevkindeki kuleyi kapsamıştır. Jobst tüm kırsal yapıları Helenistik Dönem'e tarihlenmiş ve bazılarının Geç Dönem kullanımları üzerine önerilerde bulunmuştur. Jobst 1978 yılında yaptığı çalışmaların bir teşvik niteliği taşımasını ve Helenistik Dönem savunma yapıları ve siyasi konumları hakkında

öncülük yapmasını belirtmiştir (Jobst, 1978: 456). Huaber 1997 yılında çıkardığı kitapta Ephesos'un birçok yapısının yanında Helenistik surlardan da bahsetmiştir (Huaber, 1997: 42). Benzer bir şekilde Jobst'tan 21 yıl sonra Marksteiner 1999 yılında, Bülbül Dağı Helenistik Dönem savunma yapıları hakkında yapmış olduğu çalışmada, Ephesos Savunma Yapıları'nın önemli bir bölümünü oluşturan bu evrenin günümüzde yeterince çalışılmamasını üzücü bulmaktadır (Marksteiner, 1999: 413).

Ephesos Savunma Yapıları adlı çalışmanın birinci bölümünde Ephesos kentinin tarihçesi ve Ephesos'ta yaşanan savaşlar anlatılmıştır. Savunma yapılarının tarihlendirilmesi için kent tarihçesi ve savaşlar önemli verilerdir. Ephesos'ta yaşanan önemli olaylar ve savaşlar savunma yapılarının yıkılmasına ve yapılmasına neden olmuştur. Bu bölümde literatür çalışmaları sonucunda anlatılan tarihsel olaylar sonraki bölümdeki veriler ile sentezlenerek sonuç bölümünde yeni veriler elde etmemizi sağlamıştır.

İkinci bölümde öncelikle Antik Çağ savunma yapılarının gelişimine yer verilmiştir. Ardından ise çalışmanın ana konusu olan "Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri" adlı bölüm bulunmaktadır. Araştırmanın ana bölümlerinden biri olan bu bölümde Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri öncelikle bölgelere sonrasında ise alt başlık olarak dönemlere ayrılmıştır. Bu bölümde her bölgenin farklı dönem savunma yapıları anlatılırken; "Kısa Tanım, Yapılma Nedeni-Tarihleme, Plan-Çevrelediği Alan, Kullanılan Malzeme ve Temini, Örgü Tipi- Kent İçi Benzerlik ve Sonuç" adında gizli başlıklar atılmıştır. Bu başlıklar altları doldurulduktan sonra kaldırılmış ve her alt başlık sistematik bir düzen almıştır.

İkinci bölümün bir alt başlığında ise araştırmanın belgelendirme ve analizlerinin bulunduğu bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde öncelikle Ephesos Savunma Yapıları'nın mimarisi hakkında teknik bilgiler verilmiştir. Bu teknik bilgiler; 3 ana başlığa ayrılmıştır. Savunma yapılarının 3 ana bölümü olan Sur Duvarları, Kuleler ve Kapılar bu bölümün ana başlıklarıdır. Alt başlıklarda ise dönemler yer almaktadır. Savunma yapı bölümünün olduğu ana başlık ve döneminin olduğu alt başlıkta, farklı bölgelerdeki savunma yapı bölümü hakkında teknik bilgiler verilmiş ardından ise katalog haline getirilen karakteristik bilgiler, resim, çizim, modelleme ve planlar eklenmiş, son olarak ise özellikle in-situ ve yakın dönemlere tarihlenen yapılar ile benzer örnekler verilmiştir. İkinci bölümün bir diğer ana başlığını oluşturan

Analizler bölümünde, 3 ana başlık ve 4 alt başlık bulunmaktadır. İlk olarak Organik Malzeme Analizlerinin anlatıldığı bölümde 2 alt başlık olarak savunma yapıları ile ilişkili insan ve hayvan kemiklerinin analizleri verilmiştir. İkinci alt başlık olarak ise İnorganik Malzeme Analizleri bulunmaktadır. Bu başlık altında 2 alt başlıkta ise taş ve harç analizleri bulunmaktadır. Bu bölümler Ephesos Savunma Yapıları ile ilgili bazı görüşler analizler yardımı ile desteklenmiş veya kanıtlanmıştır. Üçüncü başlık olarak ise Jeolojik çalışmalara yer verilmiş öncesinde yapılmış ve çalışma içerisinde yapılmış çalışmalar değerlendirilerek kazılmayan alanlar hakkında bu bölümde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri adlı tez çalışmasının sonuç verileri kronolojik olarak sıralanıp değerlendirilmiştir. 4 ana dönem olarak bölünen sonuç kısmında Tunç, Arkaik ve Klasik Dönem, Geç Klasik-Erken Helenistik ve Helenistik Dönem, Roma İmparatorluk Çağı ve M.S. VI. yy. sonrası olarak incelenmiştir. Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri hakkındaki sorunsallar maddeler haline getirilmiş ve araştırmalar sonucunda bunlara cevaplar verilmiştir. Bu evreler içerisinde en detaylı bölüm doğasında Helenistik Dönem olarak gelişmiştir. Ardından Büyükkolancı tarafından yeni bir öneri olarak getirilen Roma İmparatorluk surları ve M.S. VI. yy. sonrası savunma yapıları gelmektedir.

Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri çalışması ise öncesinde çalışılan yapılara yüzey araştırmaları ve multidisipliner yöntemler ile yeni veri ve yapılar ekleyerek, verileri bir bütün olarak incelemiş, bir kısım tarihlemelere ise yeni öneriler getirmiştir. Böylece çalışmanın amacı, bu kronolojik tabloya sadık kalarak Ephesos'un savunma yapı ve sistemlerinin bilinen kısımlarının belgelendirilmesi bilinmeyenlerin tespiti, tüm bu yapı ve sistemlerin tarihlendirilmesi, yapım teknikleri-işlevlerinin anlaşılması, aralarındaki varsa organik bağlarının anlaşılması ile kronolojide eksik kısımlara öneriler getirilmesi, savunma yapılarıyla ilişkili askeri, sınıfsal-demografik verilerin anlaşılması ve tüm bu bilgiler ışığında Ephesos'un dönemsel merkezleri hakkında öneriler verilmesi olacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda Unesco Dünya Kültür Mirası'nada kabul edildiği gibi Ephesos ve Bileşenlerinde bulunan savunma yapı ve sistemleri konu kapsamını oluşturmuştur. Bu kapsam Ephesos kent içi, Panayır ve Bülbül Dağları, Ayasuluk Tepesi ve Ephesos kırsal alanlarından oluşmaktadır. Ephesos kent içerisinde limana uzayan surlar, Panayır ve Bülbül Dağı'ndaki

Helenistik Dönem savunma yapıları, Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Savunma Yapıları ve Ephesos Kırsal Savunma Yapıları, Şirince Vadisi'nde tespit edilen savunma kulesi, Barutçu mevkinde tespit edilen savunma yapısı ve kulesi, Keçi Kalesi gibi günümüzde görülebilen savunma yapı ve sistemleridir. Bunların yanında daha kazısı yapılmamış veya günümüze ulaşmamış kentin Tunç, Arkaik ve Klasik evrelerinde olması gereken savunma yapı ve sistemleride kapsam altına alınmıştır. İncelenmesi amaçlanan bu yapılar için yapılacak farklı çalışmalar farklı yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. Öncelikle belgeleme işlemleri için; Literatür: Bölge ile ilgili savunma yapı ve sistemlerini ilgilendirecek kısımlarda antik yazarların yazıları toparlanmıştır, sonrasında en erken çalışmalardan günümüze kadar gelen bilimsel çalışmalar taranmış gerekli veriler alınmıştır. Bunlar içerisinde bölgede yapılan yayınlanan veya yayınlanmayan kazı raporlarına ulaşıp bu verilerden savunma yapı ve sistemleri ile ilgili olabilecek bölümlerden faydalanılmıştır. Fotoğraflama: Fotoğraflama, Ortho foto alma, hava fotoğrafları yapılmıştır. Çizim: Rölöve, kesit alma, eskiz çizimi, modelleme ve 3D tarama yapılmıştır. Ölçüm: Detay ölçümlerinde yapı üzerinde ölçümler alınmıştır, ayrıca uydu üzerinde geniş çaplı ölçümlemelerde yapılmıştır. Tespit: Bu çalışma için ise ören yerleri içerisinde kazı çalışmaları yapılmış, dışarıda kalan kısımlarda ise Bakanlıktan alınan izinler dahilinde yüzey araştırması yapılmıştır. Yapıların tarihlendirilmesi için ise farklı yöntemler kullanılmıştır bunlardan Arkeoloji Biliminin sıklıkla kullandığı Stil Kritik: Savunma yapılarını bir bütün ve parça parça inceleyerek benzer dönemlerde ve tarihleri net bir şekilde bilinen yapıları plan, malzeme, üslup ve hangi nedenlerden dolayı yapıldığı üzerinden benzerlikler ve farklılıkları tespit edilmiştir. Bu veriler üzerinden ve elde edilen diğer veriler ile tarih önerileri yapılmıştır. Yine günümüzde Arkeoloji bilimine yardımcı bilim dallarından Malzeme biliminin verileri ile taş analizleri, Arkeometri biliminin verileri ile harç analizleri, Arkeogenetik biliminin verileri DNA tespit, Adli Antropoloji biliminin verileri ile vaka incelemeleri, Arkeozooloji bilimin verileri ile prestij av bulguları, yeme içme alışkanlıkları ve Arkeojeofizik biliminin verileri ile için jeoradar planlarından yararlanılmıştır. Analizler öncelikle devşirme malzeme ile yapılan ve tarihlendirmesinde sıkıntı yaşanan evrelerde gerçekleştirilmiştir. Ardından ise malzeme temininin nereden yapıldığı hakkında bilinmeyen alanları açıklamak için yapılmıştır. Vaka incelemeleri yaşanan savaşların etkisini insan kemikleri üzerinden

göstermiş, etnik hareketlilik ise özellikle Diadokhlar Dönemi savaşları için önemli veriler vermiştir. Arkeozoolojik veriler bölgedeki yeme içme alışkanlıkları ve yırtıcı av hayvanları bulguları ile sınıfsal yorumlamalara yardımcı olmuştur. Arkeojeofizik jeoradar çalışmaları ile kazısı yapılmayan savunma yapılarının planlarını anlamamıza yardımcı olmuştur. Tüm bu veriler ile Ephesos Savunma Yapı ve Sistemlerinin ilk evresinden son evresine kadar hangi alanları kapsadığı, yapıların hangi dönemlerde kullanıldığı, savunma yapıları üzerinden Ephesos'un dönemsel görünümü ve yapıların birbirleri ile organik bağlarını ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri'ne yeni tarihlemeler önerilmiş, farklı evrelendirilmeler yapılmış, yapım teknikleri hakkında yeni veriler elde edilmiş ve multidisipliner çalışmalar sayesinde kanıtlar ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EPHESOS TARİHÇESİ VE SAVAŞ

1.1. EPHESOS TARİHÇESİ

Yapılan çalışmalar sonucu ilk yerleşimin Neolitik Çağa kadar inildiği görülen Ephesos'ta (Ladstatter, 2011: s. 1) Çukuriçi Höyük buluntuları Geç Kalkolitik Dönemine tarihlenmiştir (Scherrer ve Diğerleri, 2000: 14; Horejs ve Schwal, 2018: 530,534). Hitit metinlerinde geçen Arzawa Krallığı'nın başkenti "Apasas" Ephesos olduğu üzerine kesin bir delil olmamasına rağmen, eldeki veriler üzerinden birçok bilim insanının görüş birlikteliği vardır (Hawkins, 2009; Büyükkolancı, 1997; Erdemgil ve Büyükkolancı, 1998; Büyükkolancı, 2005; Konakçı, 2016, Mansel, 1971, 84; Bammer 1961-1963; Brein 1976-1977, Karwiese 1995, Hueber 1997, 30; Ladstatter 2016). 1960'lı yıllarda Takip Kapısı'nın önünde yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan Miken Mezarları ve Ayasuluk Tepesi'nde 1996 yılında yapılan kazılar sonucunda karşılaşılan yanık tabaka, kerpiç buluntular burada Miken yerleşimi olabileceğini göstermektedir (Baran ve Gültekin, 1964; Büyükkolancı 1998, s.71; Mansel 1971, s. 84-85; Akarca 1998, s. 49). Ayrıca yine 1997 yılında ele geçen seramikler Orta Tunç Çağı Dönemi'nin önemli yerleşimleri olan, Urla Limantepe, Aphrodisias, Pekmeztepe, Kios Adası, Emptio ve Troia III-V M.Ö. 2300-1700 tabakaları ile benzerlikler göstermektedir (Büyükkolancı, 1998, s. 71). Seramikler tarihlendiğinde Ayasuluk Tepesi'ndeki Apasa yerleşiminin Helenistik Dönem'e kadar kesintisiz olduğunu göstermektedir (Büyükkolancı, 1998, s. 73). Bu seramiklerin Ephesos yerleşim alanındaki benzerleri ise, Artemision'da (Bammer, 1990, s. 142, Lev. XV), Bülbül çevresinde (Keil, 1922-1924, Keil, 1926), Ephesos Aşağı Agorada-Smyrna (Benda 1991), Agora Güney Kapı'da (Gassner 1997) bulunmuştur. Texier kentin Smyrna adı ile bir süre gymnasium'a yakın bir noktada Tracheia adındaki yerde bulunduğunu aktarmaktadır (Texier, 2002: II.155; Akarca, 1998: 49). Ayasuluk Tepesi'ndeki "Apasa" yerleşiminde bulunan seramikler ve prestij nesneleri (mühür)

buradaki yerleşimin niteliğini göstermektedir (Garstang ve Gurney, 1959: 88; Büyükkolancı, 2005: 65-77; Büyükkolancı, 2008: 53; Hawkins 1998, s. 8.; Hawkins 2015, s. 54; Konakçı 2016, s. 157). Ephesos adının “Apasas”tan türemiş ve kentin bir öncüsü olduğu düşünülmektedir (Hawkins 1998, s. 8.; s. 54; Konakçı 2016, s. 157; Mansel 1971, s. 85). Apasa Hititçe “akarsu kenti” anlamına gelmektedir (Büyükkolancı, 2005, ss. 65-77). Ephesos adının kökeni için farklı mitolojik anlatımlar vardır. Aeollar’ın Ege kıyılarına gelip kentlerini kurduklarında bu kentlerin kuruluş mitlerine göre isimlendirmesi, kentlere mitolojik kurucularının adlarını verdikleri bilinmektedir (Texier 2002, II.154). Bu kişiler Amazon kraliçelerinin adlarından oluşmaktadır. Kyme, Myrina, Smyrna ve Ephesos gibi kentlerinde isimlerinin buradan geldiğine inanılmaktadır (Texier 2002, II. 9). Ephesos’un yerini tam olarak belirlemek oldukça zordur. Bunu Texier kentin 7 defa taşındığını ve oldukça büyük bir alana yayıldığı söyleyerek tarif eder (Texier 2002, II.156). Ayasuluk Tepesi Apasa için en uygun yerleşim yeri olarak görülmekle birlikte arkeolojik verilerin yetersizliği kesin yargılardan kaçınmamızı gerektiğini de göstermektedir (Konakçı 2016, s.157).

İonların bölgeye (Ephesos) M.Ö. XI. yy. da yerleştiklerini antik yazarların anlatımlarından bilmekteyiz (Pausanias, 2023: 7.2.8–9; Strabon, 2018: 14.1.3). Ephesos’un kuruluşu için anlatılan mitolojik hikâyede, İonların bölgeye gelişi ve kenti kuracakları alanın belirlenmesinden bahsedilmektedir. Hikâyede Ephesos’a gelen İonlar akşam vakti balık kızartırken, balık sıçramış, köz koruluğa düşmüş oradan bir domuz çıkmış Androklos o domuzu öldürmüş ve kehanet gerçekleşerek kent o alanda kurulmuştur (Erhat, 2006: 37). Lelegler Lycia gibi Troia’da varlıklarını göstermişler, ardından Mitleshos ve Ephesos kentlerinin kurulacağı yerleri işgal ederek buralarda güçlü kentler oluşturdular, sonrasında Lelegler Troia ile güçlü ilişkiler kurdular (Texier 2002, I. 313). İonlar Batı Anadolu’ya göç ederek burada var olan kentlere yerleşmiş ya da yeni kentler kurmuşlardır. Ephesos kenti öncesinde yerleşimin olduğu bir kenttir, buraya gelenlerden Atina kralının oğlu Androklos buraya yerleşerek kentin diğer İon kentlerinden öncelikli bir konuma gelmesini sağlamıştır (Texier 2002, II.121, II.155). Ephesos zamanla 12 İon kentinin öncüsü konumuna gelmiş, diğer kentler üzerinde dinsel ve siyasi bir üstünlük elde etmiştir (Strabon 2018; Baedeker, 1914: 461; Texier, 2002: II. 121) Androklos’un Ephesos’a geldiğinde Lelegleri ve Kariyalıları kentin akropolisinden kovmuştur (Pausanias, 2023: VII.II, VIII). akropolis yani

Ayasuluk Tepesi'nden kovulan yerlilerin Artemision ve akropolis (Ayasuluk Tepesi) arasına yerleşerek aşağı kenti oluşturduğu düşünülmektedir (Erdemgil ve Büyükkolancı 1997; Büyükkolancı 1998, Brein 1976-1977, 75; Hueber, 1997: 30; Llyod, 2000: 183; Ladstatter, 2016: 237). İonlar bölgeye geldiklerinde başlarında Androklos adında bir liderin adı geçmektedir. Ephesos'a gelen İoniahılar kenti geliştirerek yayılım alanınıda büyütmüşlerdir. Zamanla kent Ayasuluk Tepesi'nin batı yamacından Artemision'a doğru genişlemiş olmalıdır. Texier; kentin Lydia egemenliğinde Artemision yakınlarına taşındığını söylemektedir (Texier, 2002: II.155). Bu dönemde Ephesos Ayasuluk Tepesi ile Panayır Dağı arasında oluşan mahallelerden oluşmuş olmalıdır (Bammer, 1961-63: 136-157). Panayır Dağı yamacında limanın bulunduğu Koressos adın da bir mahalle vardı (Strabon, 2018: 14. 641). Bülbül Dağı'nın eteklerinde ise Smyrna adında bir mahalle daha vardır. Ephesos ise Ayasuluk Tepesi, yamacı ve Artemision arasında bulunan yerleşimde bulunmaktadır. Zamanla önemli bir liman kenti konumuna gelen Ephesos 12 İon kentleri içinde Smyrna ve Miletos ile öncü 3 büyük kent içindedir (Llyod, 2000: 172; Baedeker, 1914: 461). İonlar göçleri sırasında geldikleri yerlerdeki yerli halk tarafından iyi karşılanmamış olsalar da bu durum zamanla etkisini yitirmiş ve halklar karışmışlardır. Karyalılar ve Leleglerin yaşadığı kentlerden Ephesos ve Miletos İyon göçlerinden sonra zamanla geçmişlerini unutmuş, İon kültürü ile bağdaşmışlardır. Bunu Artemis Tapınağı'nın Anadolu özelliklerini kaybederek Grek Parthenon'undaki Artemis'e dönüşmesi ile de izleyebiliriz (Texier, 2002: II. s. 119). M.Ö. VIII. yy'ın başlarında aralarında Ephesos'un da bulunduğu İon kentleri "Panionion" adında siyasi ve dini bir konfederasyon kurmuşlardır (Mansel, 1971: 91). Bu birliktelik Batı Anadolu kentleri ve kültürlerini M.Ö. V. yy'a kadarki sürede oldukça gelişkin bir seviyeye getirmiştir (Mansel, 1971: 92). Panionion birlikteliği siyasi ve dini olarak başlamış olsa da zamanla kültürel etkileşimle belirli zamanlarda yapılan şenlikleri de barındırmıştır. Birlikteliğin önemli dini merkezlerinden olan Artemision'da bu şenlikler dini ritüellerle birleşmiş olmalıdır. Artemision'da önceleri ahşaptan yapılma tanrıçanın bir heykeli ve bir ağaç bulunmaktadır. İlk ritüeller bu büyük boyutlu ağacın gövdesinde yapılmaktaydı (Texier, 2002: II.161). Tapınakta hadım edilmiş rahipler ve nüfuslu ailelerin manevi bir hayatı seçen kız çocukları rahibe olarak çalışmaktaydı (Texier, 2002: II.160-161). M.Ö. VII. yy.'da Artemision'un olduğu yerde bir

Naiskos'un olduğu bilinmektedir (Bammer, 1974: 202). Naiskos'un etrafında bu şenlikler ve dini ritüeller gerçekleşmiş olmalıdır. Zamanla kent kutsal alan odaklı bir liman kenti olarak şekillenmiştir. Artemision'un kurulduğu alan o dönemde sazlıklı bir alandır bu durum tanrıçanın sazlıklar ya da sepet tapınım ritüelleri ile ilişkilendirilebilir (Ramsay, 1960: 36). Artemision Helenistik Dönem'e kadar iki defa tekrar yapılmıştır. M.Ö. VII. yy.'ın III. çeyreğinde göçebe Kimmer kavimlerinin saldırısına uğrayan Ephesos kenti surları sayesinde, bu saldırılardan zarar görmemiştir. Ancak surların dışında kalan Artemision tahrip edilmiştir (Kaya, 1997: 24). Kroisos krallığın başına geçtikten sonra, ilk iş olarak Ephesos'a saldırmıştır. Kent içerisinde Kroisos hakimiyetini isteyen bir kesim olmasına rağmen kent direnmiş, kuşatma altındaki kent surları koç başı darbeleri ile yıkılıp teslim olmuştur. Kroisos vergiye bağladığı kentin kendisini yönetmesine izin verdi (Texier 2002, II. 40). Ephesoslular Pandarus Kroisos'un saldırısı sırasında bir ip ile kenti 7 stadyum uzunluğundaki Artemis Tapınağı'na bağlayarak kentin düşmesini engellemek istemiştir (Herodotos, 1973: I.XXVI.II). Bu bilgiden Arkaik ve Klasik Dönem Ephesos kentinin yaklaşık konumu için Artemis Tapınağı'ndan 7 Stadyum uzaklığında konumlanmış olduğu sonucuna ulaşılır. Kroisos M.Ö. 560 yılındaki istilası sonrasında kenti Artemision'un güneyine taşımıştır. (Kaya 1997, 24). Kroisos'un Ephesos kentine verdiği önem Artemision'un yapım ve onarımları için verdiği bağışlardan anlaşılabilir (Llyod, 2000: 93; Ohnesorg, 2007: 22; Akarca, 1998: 49; Bezeczky 2013, 1). Bu dönemde dipteros planlı yaklaşık 19 m. yüksekliğinde ve 115 m. uzunluğundaki tapınak Ephesoslular için övünç kaynağıdır (Pilinius, 2023: XXXVI.XCVI; Llyod, 2000: 85; Ohnesorg, 2007: 2). Kroisos Ephesos'daki egemenliği sırasında tapınağa kabartmalı sütunları (Columnæ Cæleteleri) hediye etmiştir (Herodot, 1973: I.XCII; Texier, 2002: II.162). Kroisos Ephesos'un tüm mahallelerini Artemision mahallesi çevresindeki Ephesos mahallesinde birleştirmiş, eski mahalleler ise mezarlık alanı olarak kullanılmıştır (Akarca, 1998: 49). Tapınağın ilk mimarı Chersipronve Metegenes'tir (Texier, 2002: II.162; Bezeczky, 2013: 1).

M.Ö. 545-334 yılları arasında Akhamenid egemenliğindeki kent M.Ö. 499 yılındaki ayaklanma ile Attika-Delos birliğine girmiş, sonrasında Pers egemenliğine giren kent M.Ö. IV. yy başlarına kadar Pers ordusunun hareket üssü olarak kullanılmıştır (Herodotos, 1974: I.141, 169, 170; Sevin, 2007: 94; Kaya, 1997:24). Bu

dönem Miletos'ta başlayan bir isyan hareketi kısa zamanda çevre kentlere de sıçradı (Mansel, 1971: 266). Ancak İyonya isyanı olarak da anılan bu hareket Kıta Yunanistan'dan destek almadığı sürece yetersiz kalacaktı. Sparta ve Korinth'in desteğini alamayan İyonlar, sadece Atina'nın ve Erythrai'nin desteğini almışlardır (Tanilli, 1984: 281; Mansel, 1971: 266-269). İsyana Ephesos kenti içerisinde destek verenler olsa da aktif olarak katılmamıştır, Sardes Satraplığı'na kadar ilerleyen hareket burada uzun süre tutunamamış, sonrasında Ephesos'a gerilemiş ve karada Ephesos önünde yenilen İonialılar M.Ö. 493 yılında Miletos'da son darbeyi almasıyla isyan tamamıyla bastırılmıştır (Tanilli, 1984: 281; Manse 1971: 266-269). M.Ö. 500-494 arasında gerçekleşen İonia ihtilalin de etkin rol almayan Ephesos kenti Perslere vergi veren özerk bir kent görünümündedir (Kaya, 1997: 24). Persler Kıta Yunanistan'da Sparta'yla anlaşması ile Ege Havzası'nda egemenliğini güçlendirmiş ve M.Ö. 407 yılında 100 gemilik bir donanma ile Ephesos limanına gelip burada bir süre bekledikten sonra burada Atinalı Başkomutan Alkibiades'i yenmişlerdir (Mansel, 1971: 366). Persler Pelloponnesos Savaşı'nın (Thucydides, 2023: 1-133) bitiminde Ephesos'ta bir karargâh kurmuşlardır (Texier, 2002: II.155). Ephesos kenti bu dönem Spartalılara yakındır (Texier 2002, II.155). Pers hakimiyetinde Ephesos, rahat ve zenginliklerle dolu bir yaşam yaşamaktaydılar (Texier, 2002: II.155). Persler Asia'nın tüm zenginliklerini kente doldurdular tüm sanatsal faaliyetleri desteklediler. Ancak Ephesos'ular bu dönem tüm savaşçı özelliklerini yitirmişlerdi (Texier 2002, II.155-156). Pers Savaşları ile Peloponnes Savaşı arasında oluşan bu hava Ege Havzası'nda genel olarak demokratik hareketlerin gelişim gösterdiği bir dönemi oluşturmuştur (Tanilli, 1984: 299). Bu dönem özellikle Perikles yönetimindeki Atina, içerisinde Ephesos'un da bulunduğu İonia kentlerindeki ünlü filozofları, sanatçıları, mimar ve kent plancılarını Atina'ya getirmiş ve Atina Deniz İmparatorluğu olarak da anılan kültürün gelişimine katkıda bulunmalarını sağlamıştır (Tanilli, 1984: 299). Ephesos'ta da bu dönem oligarşi ve demokrasi taraftarları arasında sürekli bir çatışma vardır, Herostratos'un Artemis Tapınağı'nı yakmasının nedeni bu çatışmalardır (Kaya, 1997: 24-25; Bezecsky, 2013: 1). Ephesos M.Ö. 467 yılında Perslere karşı kurulmuş olan siyasi ittifak olan Attik-Delos Birliği'nin üyesi oldu (Kaya, 1997: 25). Sonrasında M.Ö. IV. yy da Peloponnes Savaşı sonrası siyasal değişikliklere uğrayan Ege Havzası kentleri, çoğunlukla Sparta etkinliğine girmiştir (Mansel, 1971: 383). Ephesos'ta

yaşanan deniz savaşında etkisi ile bu dönemde Ephesos oligarşik yönetimin yanında yer almış ve Spartalı komutan Lisandros'u önemli bir figür olarak görmüşlerdir (Mansel, 1971: 383). Ephesos M.S. 397 – 96 yılında Sparta Kralı Agasilaos'un Sardes'deki Pers Satrapı Tissapharnes'i yenmesinin ardından bağımsızlığını ilan etmiştir. Kent bağımsızlığını ilan etmesi ile sikkeler basmıştır (Kaya, 1997: 25).

Büyük Aleksandros Sardes'i aldıktan 4 gün sonra Ephesos'a gelmesi ile Ephesos'ta Pers hakimiyeti tamamıyla bitmiştir (Texier, 2002: II.406). Pers vergilerini ve oligarşi yönetimini kaldıran Büyük Aleksandros'la (Kaya, 1997: 25), Ephesos'ta demokratik yönetim başlamıştır (Arrianos, 1945: I, 17, 10 ve 18, 1-2-; Didoros, XVII, 24). Aleksandros'un doğduğu gün 21 Temmuz M.Ö. 356 yılı gecesinde Deli Herostratos tarihte adının geçmesi için Artemis Tapınağı'nı yakmıştır. Ephesoslular tanrıçanın dünyadaki en büyük Tapınağı'nın yanmasını engelleyememesini aynı gün doğan Büyük Aleksandros'un doğumu ile ilgilenmesine bağlamışlardır (Llyod, 2000: 181; Plutarch 2007: 231). Büyük Aleksandros ele geçirdiği yerlerde kendi varlığını yerel halkın geçmiş demokrasi davasına ya da inançlarından doğan hikayelere dayandırmıştır (Tanili, 1984: 374). Ancak bu durum Ephesos için ilk aşamada çok geçerli olmamış olmalıdır ki Ephesoslular Aleksandros'un yardımını kabul etmemişlerdir. Bu durumu ise; Aleksandros askerlerine ödeme bile yapamazken, Ephesoslular'ın Perslere olan vergi borcunu ve tapınağın onarım masraflarını vermeyi teklif etmesini bir tanrının tapınağı için başka bir tanrıdan yardım alınmasının hoş olmayacağını söyleyerek kibarca reddetmelerinden anlaşılmaktadır (Llyod, 2000: 182; Texier, 2002: II.162-163; Bezeczky, 2013: 1). Tapınağın yapımı sırasında ünlü Heykeltıraşlar Praxiteles ve Scopas'da çalışmışlardır (Strabon, 2018: XIV 1,23). Ephesosluların Aleksandros'un kente ilk geldiğinde İmparatora bakış açılarını gösteren bir diğer anekdot ise Pilinius'un anlatımında o dönem sıradan bir Ephesoslunun genel kültürü hakkında bilgilerde vermektedir. Apellesin atölyesinde konuşan Aleksandros'a Apelles kısıp sesle konuşmasını söylemiştir. Çünkü, Apellesin öğrencileri Aleksandros'un söyledikleri ile dalga geçmektedirler, bu durumda sanatla ilgilenen sıradan bir Ephesoslunun bile sanat alanında dönemin krallarından daha ileride olduğu anlaşılmaktadır (Llyod, 2000: 156). Aleksandros Ephesos'tan Miletos'a giderken rutin ritüeller ile yolcu edilmiştir (Llyod, 2000: 157). Helenistik Dönem'de kısa sürede birçok kent sürekli olarak el değiştirmiştir. Büyük Aleksandros'un M.Ö.

323 yılında Babil’de ölümünün ardından komutanları tarafından bölünen imparatorluk krallıklara dönüşmüştür (Kaya, 1997: 25). Ephesos’ta bu dönem içerisinde bazen bağımsızlığını kazanmış (Bazı krallıkların güvencesinde), bazen de yeni kurulan krallıkların egemenliği altında kalmıştır. Ephesos kenti Büyük Aleksandros’dan sonra ilk olarak M.Ö. 315 yılında Antigonos güvencesinde Demetrios yönetiminde bağımsız olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya, 1997: 25). M.Ö. 302 yılına kadar Demetrios yönetiminde olan kent bu dönem Artemis Tapınağı’nın kuzeyi ile Ayasuluk Tepesi’nden oluşan alanda kurulu olmalıdır. Demetrios M.Ö. 302 yılında Makedonya Kralı Kassandros ile de bağımsızlık anlaşması yapmıştır (*Sylloge Inscriptionum Graecarum*). Demetrios Ipsos Savaşı’nın öncesinde kentin savunması için bıraktığı komutanının Ephesos’u 50 talent karşılığında teslim etmek istediğini öğrendiğinde komutanını öldürmüştür. Demetrios kendi krallığından Ephesos’un savunması için müttefik kuvvetleri kente yerleştirmiştir (Kaya, 1997: 26). Bu dönem Ayasuluk Tepesi ve yamaçlarında kurulu olan kentte yerleşen kuvvetler stratejik olarak akropolise de (Ayasuluk Tepesine) konuşlanmış olmalıdırlar. Kuvvetlerin başına ise kentin savunması için Aenaetus görevlendirilmiştir. Aenaetus Lysimakhos’un kenti ele geçirdiği zaman bile görevine devam etmiştir (Polyaenus, 2023: IV, 7; V, 19). Ephesos Lysimakhos’un komutanı Prepalos tarafından Ipsos Savaşı’nın bir yıl öncesinde M.Ö. 302 yılında kısa süreliğine alınmıştır (Kaya, 1997: 26). Ancak M.Ö. 301 yılında yapılan Ipsos Savaşı ile bölgede hakimiyetini kuran Lysimakhos, tüm bağımsızlık anlaşmalarını bitirmiştir. Ephesos ise yaklaşık 7 yıl daha Demetrios’un egemenliğinde kalmış ve ardından Lysimakhos M.Ö. 294 yılında kenti tamamiyle almıştır. Lysimakhos M.Ö. 294 ile 281 yılları arasındaki hükümdarlığında (Ipsos Savaşı’nda kendisine karşı tarafta savaşan) Ephesos kentini yeniden imar etmek istemiş ve sonrasında kentin adını değiştirmiştir. Lysimakhos yeni Helenistik düşünceye uygun olarak mega kentler kurma isteğindedir. Zaten büyük boyutlu kentlere çevredeki daha küçük boyutlu kentler Kolophon ve Lebedos ile *synoikismos* yapılarak Panayır ve Bülbül Dağları arasına araziye uyumlu ızgara planlı bir kent kurmuş, kentin adını da karısının adı olan Arsinoeia adıyla değiştirmiştir (Strabon, 2018: XIV, 1,21; Llyod, 2000: 172; Baedeker, 1914: 461; Akarca, 1998: 48,49; Kaya, 1997: 27). Helenistik Dünya’da geçmiş merkezler yerini yeni kurulan bu kentlere bırakıyor, Büyük Aleksandros’un kaynaştırmaya çalıştığı halklar kentlere uluslararası nitelikler

katmaktadır (Tanilli, 1984: 398). Lysimakhos kentleri taşırken yüzyıllardır orada oturan insanları kolay ikna edememiş olmalıdır. Lysimakhos'un Ephesosluları yeni kente taşınmasını sağlaması için, kanalları tıkatıp kenti çamur ve pislik içinde bıraktığı söylenmektedir (Strabon, 2018: XIV,I,XXI). Lysimakhos kentin etrafına Panayır ve Bülbül Dağları'na güçlü surlar yaptırmıştır (Huaber, 1997: 43-44). Ayrıca kentin güvenliği için geçiş noktalarını kontrol edebilecek ve ön savunma yapabilecek karakol kalelerde yapmıştır. Bülbül Dağı'nda 1,5 km kadar izlenen ve sağlam bir biçimde günümüze ulaşan Lysimakhos surları kentin taşınma evreleri içerisinde Helenistik Dönemi'ni anlamamız için gayet net sınırlar göstermektedir (Texier, 2002: II.156). Panayır ve Bülbül Dağları arasına taşınan Ephesos kentinin savunma yapıları ve diğer yapılarının inşası için dönemin en çok kullanılan yapı malzemesi olan taşa ihtiyaç duyulmuştur. Ephesos kentinin güneyinde buluna Panayır Dağı'nın güneyinde Thorax Dağı bulunmaktadır. Bu dağ Magnesia ad Meandrum ve Ephesos kentinin kuruluşunda önemli bir rol oynamış, dağın etekleri oldukça verimli ve iyi kaliteli mermer yataklarını barındırmaktadır (Texier, 2002: I. 59-60; II. 211). Bu yataklar, taşınan kentin imarı için önemli yapı malzemesi kaynağı olmuştur. Kent kurulurken ızgara plan araziye başarılı bir biçimde uygulanmıştır ve kentin doğrultusu Artemision ile aynı yapılmıştır. Kentin ana caddeleri ızgara sistemine uygun olarak birbirlerini dik kesmektedirler. Sadece Magnesia Kapısı'ndan kentin merkezine inen Kuretlar Caddesi ızgara plana uymamaktadır. Kentin tiyatrosu Panayır Dağı eteğinden yararlanılarak inşa edilmiştir. Limana ise tiyatrodan batı yönüne doğru büyük bir cadde ile gidilmektedir. Bu dönem Artemision'a Magnesia Kapısı'ndan kutsal bir yol bağlantısı olduğu bilinmektedir. Bu yol bağlantısı ile belki de erken dönemlerde Ephesos kentsel yerleşiminin (Artemision çevresi ve Ayasuluk Tepesi'nin güney ve batı yamacını da içine alan) daha büyük bir alanı kapsadığı düşünülebilir. Nehirlerin geçtikleri birçok noktada verimli alüvyon toprakları ve su kaynakları ile kentlerin kurulmasında olumlu etkileri bilinmektedir. Ancak Miletos ve Ephesos kentleri için bu durum başlangıçta olumlu olmuş olsa da Miletos için Mendrum, Ephesos içinde Kaystros ve Meandrum Nehirleri alüvyonlarını kent limanlarına taşıyarak bu limanları kullanılmaz, kentleri ise liman kenti özelliğinden mahrum bırakmıştır (Texier, 2002: I. 31, 36). Daha sonra ise Pergamon Krallığı yönetimindeyken limanın dolmaması amacı ile limana bir menderek yapan Kral II. Attalos'un bu çabası ters etki yaparak limanın doluşunu

hızlandırmıştır (Strabon, 2018, XIV.I.24). Bu durum Ephesos limanının hemen kullanımını engellemese de yaklaşık 900 yıl sonra kentin tekrar taşınmasını beraberinde getirmiştir. Helenizim ile değişen Antik Dünya her anlamda kendini göstermektedir. Oldukça geniş topraklar üzerinde kurulan İmparatorluk ve sonrasındaki krallıklar, geçmiş ticari merkezleri de değiştirmiş bu dönem Ephesos konumu ile ticari merkez haline gelmiştir (Mansel, 1971: 499). Lysimakhos yeni kurduğu kente karısı Arsinoeia adını vermiştir ancak Lysimakhos'un ölümü ile kent tekrar Ephesos adını kullanmaya devam etmiştir (Baedeker, 1914: 461; Bezeczky, 2013: 1). Lysimakhos'un Ephesos'daki egemenliği kentin bağımsızlık ümitlerini kırmamış 13 yıllık egemenlik altında yaşadından sonra kent tekrar Ephesos adını kullanmıştır (Kaya, 1997: 27). Kurupedion Savaşı MÖ 281 yılında Lysimakhos ve I. Seleukos Nikator arasında gerçekleşmiştir. Bu savaşta Lysimakhos ölmüştür (Ereğlili Memnon). Suriye Kralı Seleukos Nikator savaş öncesinde kent devletlerinin bağımsızlığını tanıyacağını belirtmiş, bu durumda Ephesos'u ele geçirmesine yardımcı olmuştur (Polyaenus, 2023: VIII, 57; Tarn, 2010: VII., s. 98; Mansel, 1971: 568; Kaya, 1997: 27). Aynı yıl I. Seleukos Nikator suikast sonucu öldürülmüş yerine oğlu I. Antiokhos gelmiştir. Ephesos kenti bu dönem Aleksandros onuruna düzenledikleri bayramları I. Antiokhos adına düzenleyerek bağımsızlıklarını tekrar almışlardır. Ancak bu haklar hiçbir zaman bir slogandan öteye geçmemiş, kentler sadece kralın egemenliğinde özerk bir yönetim olarak kalmışlardır (Kaya, 1997: 27). M.Ö. 260 yıllarında ikinci yarısında I. Antiokhos'un Pergamon Kralı I. Eumenes'e yenilmesi ile Ephesos yaklaşık M.Ö. 257 yılında Mısır kralının oğlu Ptolemaios'un eline geçmiştir. Kent yaklaşık M.Ö. 253 yılına kadar Mısır egemenliğinde kalmıştır. II. Antiokhos egemenliğinde M.Ö. 253 yılında Ptolemaios ile barış yapılmış, Ephesos ve Miletos'u egemenliğinden alarak kendi hakimiyetine almıştır. M.Ö. 253 yılında Genç Ptolemaios İoniayı Seleukoslara bırakan babasına karşı Ephesos'ta isyan etti, ancak emrindeki Trakyalı askerler tarafından burada öldürüldü, Ephesos'u yeniden egemenliği altına alan I. Antiokhos Ephesos'un yönetimini Saphron adlı valisine bıraktı (Kaya, 1997: 27; Athenaeus, XIII, 64, 593 A-BI). Antiokhos Pergamon ile yapılan savaştan kısa bir süre sonra hayatını (Galat bir asker tarafından öldürülerek) kaybetti. II. Antiokhos'un Ptolemaioslar ile yaptığı antlaşmaya göre karısı Laodike'yi Ephesos'a bırakarak II. Ptolemaios'un kızı Berenice ile evlenmesi gerekmiştir. Ancak, II. Ptolemaios'un MÖ

246 yılında ölmesinden sonra II. Antiokhos Berenice ile ondan olan oğlunu Antiokheia'da bırakarak, Ephesos'ta karısı Laodike ile tekrar beraber olmuştur. II. Antiokhos M.Ö. 246 yılında Ephesos'ta ölmüştür. II. Antiokhos'un ani ölümü Seleukoslarda karmaşaya yol açmış sonucunda ise Berenice tarafından tahta oğlunun geçmesine yardım etmesi için erkek kardeşi III. Ptolemaios çağırması ardından Laodike tarafından zehirlenen Berenice'nin oğlunun ölmesi ile III. Suriye Savaşı ortaya çıkmıştır. M.Ö. 242-1 yılında III. Ptolemaios tarafından Ephesos ele geçirilmiş ve M.Ö. 198 yılına kadar Mısır Krallığı egemenliğinde kalmıştır (Kaya, 1997: 28). III. Antiokhos Anadolu'da eski hükümdarlığını tekrar kurmak için M.Ö. 197 yılında Ephesos'u ele geçirmiştir (Livius, 2023: XXXIII, 38,1; Polybios, 2010: XVIII, 41, 2; Kaya, 1997: 28.). Ephesos Magnesia Savaşı'nın sonuna kadar Seleukos Krallığı'nın garnizonu olarak kalmıştır (Kaya, 1997: 28). Roma Cumhuriyeti'nin Batı Anadolu kentlerinin bağımsızlığı taraftarlığı bölgede geçerliliğini artırmıştır (Kaya 1997, 28). Magnesia Savaşı'nda Roma Cumhuriyeti ve Seleukoslar arasında Seleukosları desteklemek zorunda kalan Ephesos Apameia Barışı sonrası M.Ö. 188 yılında Pergamon Krallığı'na bırakıldı (Sevin, 2007: 95; Baedeker, 1914: 461). II. Makedonya Savaşı sonrası Ephesos Apameia Barışı'ndan sonrakiler gibi özgür ve vergiden muaf bırakıldı (Kaya 28). Ephesoslular bağımsız ilan edildiği için senatörlere teşekkür için Roma'ya gittiler (Magie, 2004: 110). M.Ö. 169 yılında Laodikeia, M.Ö. 167 yılında Ephesos M.Ö. 160 lı yıllarda ise Priene Magnesia Roma İmparatorluğu'nun dostu ve müttefiki ilan edilerek Pergamon egemenliğinden kurtuldular (Magie, 2004: 105, 110).

Romalılar Asia egemenliğinin ardından bölgeyi belirli merkezlerin idaresine bırakmıştır. Bu dönem Ephesos bir merkezi oluşturmaktadır ve Ephesos yönetiminde 9 farklı halk bulunmaktadır (Texier, 2002: I. 17). Roma İmparatorluğu'nun yönetsel en büyük başarısı sınırları dışında kalan kavimlerden topraklarının korumak değil sınırı içerisindeki farklı kavimleri eyalet sistemi ile Romalılaştırmasıdır (Blunt, 1979: 99). M.Ö. 132 yılında Ephesos'un kendine ait bir donanması olduğu bilinmektedir (Kaya, 1997: 29). M.Ö. II. yy'ın sonlarında Ephesos Kuşadası (Pygela) yerleşimini içine alacak kadar genişlemiştir (Kaya, 1997: 29-30). M.Ö. 88 yılında Mithridates Ephesos'ta alkışlandı ancak sonrasında İmparator kentin bağımsızlığını alınca, Ephesos M.Ö. 89 da Mithridates'e ilk isyan eden kent oldu. Ephesos Mithridates savaşları sırasında Sulla'nın, Pompeus a karşı Caesar'ın karargâhı olarak

kullanılmıştır. Marcus Antonius ve Cleopatra ordusu ile bir kış Ephesos'ta kalmıştır. M.S. 160 yılında Verus, Part Savaşı sırasında ordusunun kışlık gereksinimini Ephesos'tan karşılamıştır (Kaya, 1997: 30).

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde İonia bölgesi zenginliğini devam ettirmiştir. Bu dönem bölgenin güneyinde kalan Ephesos, eski Patrikhane kayıtlarında Asia Eyaleti içerisinde kırk beş şehir içerisinde (Texier, 2002: II.137). Roma Cumhuriyetin'de Aktium Savaşı ve iç kargaşaların sona ermesi ile Mısır'ın da bütün hazinelerine sahip olan Augustus İmparatorluğunu ilan etmiştir (Akşit, 1985: 36; Scherrer ve vd., 2000: 22). Roma Dönemi'nde Ephesos Panayır ve Bülbül Dağları arasında eski kentin üzerinde gelişmiştir. Bugün görülen yapıların tamamı Roma Dönemine aittir. Stadium, tiyatro ve hamamlar Roma Dönemi'nden daha erken tarihlerde yapılmış olsalar da yaşanan yıkımlar sonrası esaslı onarımlar bu yapıları Roma kimliğine büründürmüştür (Texier, 2002: II.158). Artemision Ephesos'un Roma Dönemi'nde de en popüler yapısı konumundadır. Kutsal alan Antik Dünya'da o kadar önemlidir ki çevresinde 1 stade mesafede dokunulmazlık sağlayan bir alan bulunmaktadır. Ancak bu alan sonrasında İmparator Augustus tarafından tehlikeli görülüp iptal edilmiştir (Texier, 2002: II.164; Bezeczky, 2013: 1-2). Ephesos'un Asia eyaletine ne zaman başkentlik yapmaya başladığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Ancak Augustus Dönemi'nde Asia Eyaleti teşkilatlanması ile ilgili çalışmalar yapıldığı bilinmektedir (Knibbe ve Alzinger, 1980: 759). Texier ise Ephesos'un Roma İmparatoru Vespasianus Dönemi'nde Asia Eyaleti'nin başkenti olarak ilan edildiğini söylemektedir (Texier, 2002: I. 18). Asia Eyaleti'nin başkentliğini yapan Ephesos, Romalı Prokonsüller'in ikamet ettiği önemli bir yer ve Conventus'un da merkezi konumundadır (Scherrer ve vd., 2000: 23; Ladstatter, 2011: 1; Baedeker, 1914: 461). Ephesos'ta Augustus Dönemi anıtsal mimari faaliyetleri kente verilen önemi gösterir niteliktedir (Scherrer ve vd., 2000: 24). Ephesos kenti Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde önemini her zaman korumuştur. Neredeyse tüm imparatorlar için aynı önemini koruyan Ephesos'ta yapılan anıtsal yapılar ve kent için özel çıkarılan yasalar bu önemi göstermektedir (Llyod, 2000: 233). Roma İmparatorluk Dönemi'nde kent boyutu ve nüfusu en üst noktalara ulaşmıştır (Ladstatter, 2011: 1). Kentin nüfusu yaklaşık 250.000 civarı olmalıdır (Gates, 2017: 514). Kent bu nüfusu ile İmparatorluğun doğu kentleri arasında Alekandria kentinden sonra en büyük ikinci

kent konumundadır (Baedeker, 1914: 461). Kentte M.S. 29 yılında yaşanan bir deprem sonrası bazı yapılar hasar görmüştür (Baedeker, 1914: 461). 2 Eylül M.Ö. 31 tarihinde iç savaşların sonunda Actium zaferiyle Roma dünyası 300 yıl sürecek barış dönemine girmiş bulundu (Kretschmer, 2010: 9). 300 yıl süren Pax Romana Dönemi'nde İmparatorluk içerisinde refah seviyesi artmıştır. Bu dönemde kültür ve teknik gelişmede kendisine rahat bir alan bulmuştur (Blunt, 1979: 104; Kretschmer, 2010: 12). Bu dönem İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan herkes vize ve gümrük olmadan kolaylıkla başka noktalara gidebilmekteydi (Kretschmer, 2010: 12). Bu durum Büyük Aleksandros'un hayalini kurduğu kültürel ve teknik iletişimi tepe noktasına ulaştırmış ve günümüze sağlam gelebilen antik kent kalıntılarının neredeyse %60'ını oluşturan kültür verisi sunmuştur. Augustus bu zaferinin sonrasında Roma Cumhuriyeti'nin yönetim şeklini değiştirerek, 13 Ocak M.Ö. 27 tarihinde tüm egemenlik gücünü halka vermiştir. Aslında Augustus'un daha çok demokrasi gibi sunduğu şey parlamentonun gücünü azaltıp tek kişilik egemenliğini oluşturmaktı. Böylece Augustus kendisinden sonra da devam edecek Roma İmparatorluğunu oluşturmuş oldu (Kretschmer, 2010: 9). Ephesos, Pax Romana Dönemi'nde konumu, limanı ve üretimi ile iyice zenginleşmiştir. Smyrna ve Pergamon ile yarış içinde olan Ephesoslular ise kentlerini Asia'nın ilk ve en büyük metropolisi olarak görmektedirler. Ephesos bu dönemde Artemision ve limanı ile ünlüdür (Gates, 2017: 514). Strabon ise Apameia'dan bahsederken Ephesos'tan sonra ikinci büyüklükte ticari merkez olduğunu söylemektedir (Strabon, 2018: XII.VIII). Ayrıca bu dönemde Ephesos Hristiyanlık dini için önemli kişilere de ev sahipliği yapmıştır. M.S. 67 yılında Aziz Yuhanna Ephesos'ta yaşamaktadır, sonrasında Aziz Pavlus'unda Ephesos'a gelmesi ile imparatorluğun baskı ve cezalarına rağmen, beraber Hristiyanlık öğretilerini yaymışlardır (Pavlus, 2009: 155; Texier, 2002: II.165; Scherrer ve vd., 2000: 27-28; Büyükkolancı, 2010: 10; Ramsay, 1904: 51; Baranaydın ve Baranaydın, 2019: 217.). Aziz Pavlus'un Ephesos ve Miletos'dan insanları Hristiyanlığa daveti Antik Dünya'da birçok insanı buraya çekmiştir (Texier, 2002: II.224). Roma İmparatorluğu Hadrianus Dönemine kadar yayılmacı bir politika izlemiştir (Akşit, 1985: 195). Hadrianus tüm Roma İmparatorluğu topraklarında inşa faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle yol, köprü ve su kemeri gibi işlevsel yapıların üzerinde durmuştur. Ayrıca İmparator çok sayıda yeni kent, sınır karakolu ve tapınak da yaptırmıştır (Akşit, 1985: 207). Hadrianus var

olan İmparatorluk topraklarını iyileştirme amacı ile iki defa büyük geziye çıkmıştır (Akşit, 1985: 201). İlk gezisinde Pergamon ve Smyrna üzerinden güney yönünde Ephesos'u da ziyaret eden İmparator Hadrianus kentle ilgili sorunları dinlemiş ve gerekli planlamaları bu ziyaretinde yapmış olmalıdır (Akşit, 1985: 202). İmparator ikinci gezisine M.S. 128 yılında çıkmış, M.S. 133 yılına kadar bu gezi sürmüştür (Akşit, 1985: 201). İmparator bu gezisinde Atina üzerinden direkt olarak Ephesos'a geçmiş ve önceden planlanan imar faaliyetlerine başlamıştır (Akşit, 1985: 202). Bu dönemde tüm Batı Anadolu'da yoğun imar faaliyetleri yaşanmaktadır, Klasik Dönem ve Helenistik Dönem hayranı olan imparatorun yaptırdığı yapıların işlemeleri bu dönem sonrasında klasist dönem olarak adlandırılmasına neden olmuştur (McNeil, 1998: 96-97). İmparator kentin limanında onarımlar, Kaystros Nehri'nde ise ıslah çalışmaları yaptırmıştır (Akşit, 1985: 202). Hadrianus Dönemi'nde yapımına başlanan ve Antoninler Dönemi'nde devam ettirilen Batı Anadolu'daki birçok kent gibi Ephesos'ta da depremlerin etkisinden korunmak için Serapis Tapınağı yapıldığı bilinmektedir (Vandeput, 1997: 74). Mısır'dan ithal getirilen bu yer altı tanrısına Grek geleneklerinde bir tapınak yapılmıştır. Antoninler Dönemi inşa faaliyetleri Vadius Gymnasion'u ile sürdürülmüştür (Vandeput, 1997: 74). Ancak Ephesos caddeleri ve diğer kamu yapıları incelendiğinde özellikle plastik mimari eserler Antoninler Dönemi imar faaliyetlerinin gayet çok olduğunu ve kentin öneminin devam ettiğini göstermektedir (Baranaydın, 2016: 101, 104). Severuslar Dönemi iktisadi, idari ve toplumsal Roma yaşamının çöküşünün başladığı ve Diocletianus ile dip yaptığı dönemdir (Gregory, 2016: 39). Ephesos için bu dönemler arası yapılmış belirgin bir yapı kompleksi bilinmemektedir (Foss, 1979: 4). Bu dönem, imparatorluk sınırları genişlemiş ancak beraberinde düşmanlarının sayısı da arttırmıştır (Gregory, 2016: 39). M.S. III. yy. krizinden önceki son hanedan olan Severuslar Ephesos kentinde imar faaliyetlerinin yoğun bir şekilde devam ettirmişlerdir. Klasik Grek kültürünün geliştiren önemli lokasyonlardan olan Ephesos Severuslar Dönemi eserleri ile de bu geleneğe büyük katkılar sunmuş, hatta Batı Anadolu antik mirasının günümüzde görülen kalıntılarının büyük bölümü Hadrianus Dönemi ile Severuslar Dönemi arasındaki inşa edilmiş olan yapı kalıntılarından oluşmaktadır (Brown, 2017: 20). Latin, Grek ve Doğu kültürünün beslendiği filizlerin çoğu bu dönemin verilerinden yararlanmıştır (Brown, 2017: 20). Traianus ile Constantinapolis arasındaki dönem

arasında geçen zaman içerisinde geçişler ve değişimler keskin hatlarla değil uzun süreç içerisinde gerçekleşmiştir (Brown, 2017: 54). Doğu sınırı ve özellikle Armenia Eyaleti'nde yaşanan sıkıntılar Severusların Asia Eyaleti'ni yeniden şekillendirmesini beraberinde getirmiş, bu değişiklikler ise sonraki hükümdarlar tarafından sistematik hale getirilmiştir (Morrisson, 2004: 364). M.S. II. yy da Asia Eyaleti'nin en önemli kenti olan Ephesos, M.S. III. yy da refah görünümünü devam ettirmiştir. Aynı yıl içerisinde yaşanan büyük bir deprem kentin tamamında büyük çaplı zarara yol açmıştır (Foss, 1979: 3 ; Külzer, 2011: 30). M.S. III. yy. ile Batı Anadolu'yu etkileyen büyük depremlerin yaşanması günlük yaşamdan mimariye kadar birçok alanda yansımalar göstermektedir (Ladstatter ve Pülz, 2007: 394, Ladstater, 2011: 3).

Ephesos, Geç Antik Çağ'da ciddi bir kentsel gelişim göstermektedir (Bauer, 1996: 269). M.S. III. yy. da birçok antik kent Got saldırıları yüzünden tahkim yapıları ile kuşatılmıştır (Blunt, 1979: 135; Mitchell, 2016: 495; Eco, 2017: 57; Morrisson, 2004: 367). Ephesos kenti M.S. 262 yılında Doğu Gotlarının saldırısına uğramış özellikle Artemision hazineleri hedef alınmış sonrasında kent ve kent dışındaki tarımsal alanlarda tahrip edilmiştir (Texier, 2002: II.168; Foss, 1979; Külzer, 2011: 30). Texier ayrıca tapınağın İskitler tarafından yağmalandığından da bahsetmektedir (Texier, 2002: II.168). Kent kimliğine oldukça bağlı ve kentlerine fanatizm seviyesinde düşkün olan Ephesoslular için Artemision'un yıkımı tanrıçaya olan güveni sarsmış ve büyük bir travma yaratmış olmalıdır. Ephesos'a yapılan bu saldırıların içerisinde tarımsal bölgenin talanı kent ekonomisine kötü sonuçları oluşturmuştur (Ladstatter, 2011: 6). Ephesoslular uzun süren bu kötü ekonomi sonrasında yapıların onarımı ile şarap, yağ ve tahıl üretimi sayesinde tekrar kentlerini Asia Eyaleti'nin öncüsü konumuna getirmeyi başarmıştır (Ladstatter, 2011: 6). Bu dönem Aşağı Meandros Vadisi'nde Ephesos Magnesia ad Meandrum kentlerinde yükseliş görülmektedir (Mitchell, 2016: 495). M.S. IV. yy. da Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda serbest bırakılması değişen din, yaşamın her alanına etki etmiştir (Blunt, 1979: 139). Paganizme ait olan her şeyi reddeden bu yeni din eski mabet, heykel ve Paganizmi çağrıştıran tüm yapıların tahrip edilmesini beraberinde getirmiştir. Kentsel değişimin bir diğer etkeni ise ekonomik olarak sıkıntılar yaşayan imparatorluğun doğusunda ve batısında yeni devletlerin güçlenmesidir. M.S. IV. yy. da ki kentsel değişimin tek nedeni Hristiyanlık olarak görülmemelidir bunun yanında,

ekonomik sıkıntılar, politik çalkantılar ve depremlerinde etkisi bulunmaktadır (Pülz, 2011: 49). Geç Antik Çağ'ın en kalabalık şehirleri, Roma, Constantinapolis, Kartaca, Alexandria, Antiocheia ve Ephesos'dur (Mitchell, 2016: 443). Ephesos bu dönem kentleri ile benzer şekilde, sütunlu caddeler, sıralı dükkanlar, Nyphaeumlar ve heykellerle süslü dört yol ağızları bulunmaktadır (Morrisson, 2004: 367). Hamamlar ve Gymnasiumlar'ın tahrip olanlarının onarımı yapılıyor ve eğer ihtiyaç olursa yenileri yapılabilirdi (Morrisson, 2004: 367). Özellikle M.S. IV. yy. da Batı Anadolu'da gerçekleşen bir dizi deprem sonrası, Ephesos kent görünümü ve kentsel yaşamda ciddi değişiklikler olmuştur (Külzer, 2011: 30-31). Ancak küçülen kent merkezi ve dolmaya başlayan limanın işlevsizleşmesi bile M.S. IV. yy. 'da kentin ticari önemini ciddi bir şekilde etkilememiştir. (Morrisson, 2004: 367). M.S. IV. yy da Ephesos yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Erken Hristiyanlık Dönemi için önemli yapılara sahip olan Ephesos, bu dönem hac merkezi haline gelmeye başlamıştır ve bu durum kentin ekonomik olarak büyümesini de beraberinde getirmiştir (Ladstatter, 2011: 15; Morrisson, 2004: 367; Bezecsky, 2013: 2). Roma topraklarına gelen saldırılar ile yapılan surlar, kilise hiyerarşisi ve idari, dini yeni merkezler ile diğer antik kentler gibi Ephesos'ta yeni görünümüne kavuşmuştur (Eco, 2017: 57). M.S. 391 yılında İmparator I. Theodosius'un fermanı ile Hristiyanlık resmi din olmuştur (Cod. Theod.: 15.1.51). M.S. IV. yy. sonunda İmparator Arkadius ticari önemini devam ettiren kent limanının caddesini yenilemiştir (Bouer, 1996: 271-275; Pülz, 2011: 54). V. yy. da Hristiyan nüfusunun da hızla artması ile daha büyük boyutlu kiliselerin yapımına başlanmıştır (Gregory, 2016: 132). Hristiyanlık için önemli bir merkez haline gelen Ephesos'ta M.S. 431 yılında III. Ekümenlik konsili toplanmıştır. Ayrıca bu dönem kentlerde Hristiyanlık sembollerini taşıyan anıtlarda yapılmıştır, bunlardan biri Ephesos'ta Liman Caddesi'nde bulunan Tetrasyon, kentin Hristiyanlaşmasını, sivil faaliyetler ile sembolize etmekte, içerisinde 4 İncil yazarının sembolleri veya heykelleri bulunmaktadır. Ayrıca kent içerisinde duvarlarda, sütunlarda, kent sokaklarında haç, Hristiyan duvar yazıları ve khristogramlar bulunmaktadır (Gregory, 2016: 133). M.S IV. yy. içerisinde Roma İmparatorluğu toprakları tekrar Got saldırıları ile tehlikeye girmiştir. Ephesos kentinde bu saldırılara karşı limanda yeni bir savunma sisteminin zamanla oluşturulduğu düşünülmektedir (Ladstatter, 2011, Külzer, 2011: 31). Ancak bu surların ilk olarak M.S. III.-IV. yy. Got saldırıları ile şekillendiği ve

sonrasında dönem eklemeleri olduğu da düşünülmektedir (Büyükkolancı, 2018: 401-427).

Ephesos'ta Hristiyanlığın 7 Kilisesi'nin 1 tanesinin kurulmuş olması da Roma İmparatorluğu'nun Batı Anadolu ve doğudaki en önemli kenti olmasının nedenlerindendir. Iustinianus Dönemi'nde İmparatorluk görkemli yapılar ile donanmıştır. Kubbeli ve duvarları ve yerleri değerli taşlar ile süslü mozaikler bu yapıların ihtişamını arttırmışlardır (Blunt, 1979: 138). İmparator Iustinianus Aziz Yuhanna'nın mezarının olduğu alanda da var olan yapıyı anıtsal boyutlara getirmiştir. İmparator harabe durumdaki kiliseyi tamamıyla yıkarak Ephesos kentinin karşısında hiç yeşillik çıkmayan çıplak ve yalçın bir tepeye (Ayasuluk Tepesi) ihtişamlı bir kilise yaptırdı (Texier, 2002: II.170). Iustinianus Dönemi'nde son görkemli dönemini yaşayan imparatorluk, bu dönem doğuda sürekli Sasaniler ile savaş halinde ve doğuda yeni gelişen Müslüman Arapların saldırıları ile baş etmekteydi (Blunt, 1979: 138). M.S. 614 yılında Ephesos'ta Sasani istilası büyük boyutlu tahribat ile kendini göstermektedir (Greatrex, 2018: 14; Külzer 2011, s. 31). Kentin ana merkezi ve yaşayanların büyük çoğunluğu bu saldırıların, bataklığa dönen limanın ve deprem yıkımlarının ardından tamamıyla olmasa bile savunması daha kolay olan Ayasuluk Tepesine taşınmıştır (Büyükkolancı, 2001; Wiplinger, 2011: 95; s. 31; Gates, 2017: 514; Külzer, 2011: 32; Arıkan, 1990: 123). İmparator Iustinianus kiliseyi yaptırırken yerleşim alanını surlarla çevrelemiştir (Strange, 1905: 154 – 155). Hac kilisesi ve surların yapımının ardından Ayasuluk artık kentin merkezi haline gelmiştir. Sonrasında kentte yapılan saldırılar sonucu ikinci bir sur ile Ayasuluk Tepesi çift katmanlı savunma yapısına sahip olmuştur. Tepenin tüm güney kısmını kapsayan dış surlar ve kuzeyde en yüksek kotunu çevreleyen iç surlar. Yeni oluşturulan yerleşim alanları için suyun temini önemli olmuştur. Ephesos'ta yeni yerleşim alanları (Ayasuluk Tepesi ve çevresi) için su kemerlerinin kent valisi, imparator ve kentin önde gelenleri tarafından M.S. IV. ve M.S. V. yy. da yapıldıkları yazıtlardan bilinmektedir (Morrisson, 2004: 369). M.S. VI. yy. tarihlenen bugün modern Selçuk içerisinde geçen su kemerlerinin yapımı imparatorluğun desteği ile yapılmış olmalıdır (Wiplinger, 2011: s. 110). İmparator Ayasofya'nın Mimarı Isidoros'u kilisenin yapımı için görevlendirirken, su kemerleri içinde Mimar Lazaros'u görevlendirmiş, malzeme temini için Artemision'un kullanımını ve gerekli finansı sağlamıştır (Wiplinger, 2011:

110-111). Bu kemerlerin bitiminde ise dış surlara güney doğu köşesinde içerden dayanan kilise ile çağdaş bir sarnıç bulunmaktadır (Büyükkolancı ve vd., 2013: 488-491), bu sarnıç kilisenin ve tepenin içerisinde yaşayanların su ihtiyacını gidermek için yapılmış olmalıdır. Yine surların dışında tepenin güneydoğu yamacında sur dışındaki yerleşimler ve daha aşağı kotta bulunan bir hamam için bir sarnıç daha bulunmaktadır (Wiplinger, 2011: 111). Ayrıca değişen din ve kültür yapısı eski mabetlerin önemini yitirmesi ve yok olması amacı ile yerlerine veya malzemeleri ile Hristiyanlık mabetlerinin yapılmasını beraberinde getirmiştir (Morrisson, 2004: 368). Ephesos'ta Ayasuluk Tepesine Aziz Yuhanna Martyrion'una Iustinianus Dönemi'nde yapılan büyük boyutlu kubbeli anıtsal bir hac kilisesi yapılmıştır (Arıkan, 1990: 124; Büyükkolancı, 2014: 16; Morrisson, 2004: 369). Hristiyanlığın imparatorluk dini olmasının ardından Pagan mabetlerinin yıkılmasına ve buradaki malzemelerin resmi binaların yapımında kullanılmasına izin verilmesi ile Artemision malzemeleri birçok binada kullanılmak üzere sökülmüştür (Texier, 2002: II.168). Aziz Yuhanna Bazilikası da Artemision malzemeleri kullanılarak yapılan yapılar arasındadır (Morrisson, 2004: 369). Kiliselerin yanında Piskopos ve yardımcılarının yaşadığı saraylarda yapılmıştır (Gregory, 2016: 132). Ayrıca imparator toprakları içerisinde birçok bakım evi kurmuş, Ephesos'ta da yoksullara, ücretsiz hemşire, mezarcı ve ağıt yakan kadın hizmeti verilmiştir (Morrisson, 2004: 369). Ayasuluk Tepesi'nde yapılan St. Jean Bazilikası yanında Piskoposluk Sarayı'nı oluşturabilecek yapı kalıntıları bulunmaktadır (Büyükkolancı ve vd., 2013: 488). Yaşanan depremler, limanın dolması ve kente yapılan saldırıların sonucunda eski günlerini kaybeden Roma Çağı Ephesos'unda yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında yaşamın tam anlamıyla bitmediği, kent içerisinde küçük yerleşimler ve bazı atölyelerin üretimine devam ettiği görülmüştür (Ladstatter, 2011: 14). Özellikle limanın dolması kenti vebalı bir bataklık haline getirmiştir (Texier, 2002: II.178). Ephesos'ta M.S. VI. yy. tiyatrunun ve stadium'un faal oldukları Maviler ve Yeşiller'in yazıtlarından anlaşılmaktadır (Morrisson, 2004: 368). Ayrıca Kuretler Caddesi'nde de bu dönem yenilemeler yapılmıştır. Ancak Ayasuluk Tepesi'nde yapılan güçlü sur duvarları ve uzun mesafe kat eden su kemerlerini yaptıran imparatorluğun Ephesos'u (Batı Anadolu'daki diğer kentler gibi) daha rahat koruyabileceği bir alanda yeniden konumlandığını göstermektedir. Helenistik ve Roma Dönemi Ephesos'unda bu dönem geçmiş yapılar onararak

kullanılmış ve devşirme malzemeler ile bazı yeni yapılarda yapılmıştır (Ladstatter, 2011: 11-12). Meryem Ana Kilisesi, Ephesos Konsüllerinin toplantı yeri olması ile de önemli olmuş ilk konsül M.S. 431 yılında sonraki ise M.S. 449 yılında burada yapılmıştır (Bezeczky, 2013: 2). M.S. VII. yy. dan sonra kentin uğradığı saldırıların artması ile Ephesos Konsil toplantı yeri Ayasuluk Tepesine taşınmıştır (Büyükkolancı, 2014: 26). Bu gibi önemli toplantıların imparatorluğun verdiği büyük bütçeler ile yapılan kilise ve kompleks yapılarında yapılması uygun olacaktır. Piskoposluk Sarayı'nı oluşturabilecek yapıyı kilisenin güneydoğusundaki yapı grubunun oluşturduğu düşünülmektedir (Büyükkolancı, 2014: 26). Saray yapısının güneyinde destek ayakları geç dış surlara dayanan büyük sarnıç kilisenin ve çevre yerleşimlerin su ihtiyacını karşılayabilecek büyüklüktedir (Büyükkolancı, 2014: 26). Kent Iustinianus Dönemi'nde son parlak devrini yaşamış ve ardından M.S. VII. ve M.S. VIII. yy. da yaşanan saldırılar nedeni ile tahribata uğramıştır (Sevin, 2007: 95). Muaviye komutanlığında Arap donanmaları Kıbrıs ve Rodos'un ardından Batı Anadolu'da bulunan zengin limanlara da saldırılarda bulunmuşlardır. Bu dönem Ephesos'ta saldırılardan etkilenmiştir (Arıkan, 1990: 125). Ancak en etkili olan Arap saldırıları M.S. 798 yılında Ephesos'a kadar ilerlemiş ve kentte ciddi tahribata yol açan saldırıdır (Emecen, 1991: 225-227; Arıkan, 1990: 124; Külzer, 2011: 33). Bu dönemden sonra kent çevresi ikinci bir sur evresi ile çevrelenmiştir. Yaşanan savaş ortamı imparatorluğun Anadolu'yu askeri ağırlıklı 4 bölgeye ayırmaya itmiştir. İmparatorluk yoğun savaş ortamındaki yönetimini kolaylaştıracak olan bu bölünme İmparator Constantini tarafından uygulanmış ve bu bölümler Thema olarak adlandırılmıştır (Texier, 2002: I. 18). Ephesos bu bölgeler içerisinde Thrakia Theması içerisinde ve bu themanın başkenti konumundadır (Texier, 2002: I. 19-20; Külzer, 2011: 33). M.S. 886-912 yılları arasında Aziz Yuhanna Bazilikası Hazine Dairesi'nde saklı tutulan kutsal emanetler Constantinopolis'e götürülmüş, bu dönem Ephesos Samos Themasına dahil edilmiştir (Külzer, 2011: 33). Ancak M.S. XII. yy. da Ephesos tekrar Thrakia Themasına dahil olmuştur. Bu dönem başkent Constantinopolis ile bağlantılı olabilen kentler şanslı olmuşlardır. Ancak organik bağları kesilen kentlerin hemen hemen hepsi Akropolis yerleşimlerine geri dönmüş bu alanlardaki kalelerde Arap ve Türk saldırılarına karşı uzun süre mücadele etmişlerdir. Bizans İmparatoru Andronic bir kararname ile Constantin Patrikliği merkezli Metropolitiklerin

hierarchyisini önemli kentlerin liderliğine vermiştir. Bu bağ Anadolu'da Hristiyanlığın zayıflamasına kadar devam etmiştir. Ephesos'ta Asia'nın 9 metropolü arasındadır (Texier, 2002: I. 258). Güvenlik zaafalarının görüldüğü bu dönem, kentsel yaşamın, eski geleneklerin sürdürüldüğü ve açık kentsel mekanlarda devam ettiğini söylemek hatalı olacaktır. Tüm Anadolu'da görülen kale yerleşimleri kapalı yaşam ve kentsel güvenliğin göstergesidir.

Akdeniz coğrafyasında tüm inananları çeken hac yerleri arasında bulunan Ephesos kentinde Aziz Yuhanna Kilisesi ve Yedi Uyurlar kültü de bulunmaktadır (Morrisson, 2004: 377). Ephesos limanının işlevini yitirmiş olmasına rağmen kentte Hristiyanlık için önemli birçok merkezin bulunması, uzun süre dini gruplar için çekiciliğini devam ettirmiştir. Ephesos' da Pers, Arap ve Sasani saldırıları sonrası tüm Akdeniz coğrafyasında olduğu gibi çöküş yaşanmıştır. Bu saldırılar ve çöküş merkezi otoriteyi sarsmış, yerel Piskoposluğun, yerel idarelerin baskınlığı ile Klasik Dönem bağımsız kent devletlerine benzer federatif bir yönetimi ortaya çıkarmıştır (Morrisson, 2004: 383). M.S. XII. yy. da eski gücünü kaybeden imparatorluğun başkenti Constantinopolis Anadolu'daki hakimiyetini büyük ölçüde kaybetmiş ve birçok önemli kenti ile organik bağları kesilmiştir. M.S. 1050 yılında Hazar Denizi'nin güneyinden gelen Türkler, Araplar ve Sasaniler gibi sadece ganimet için gelmemektedirler, Türkler ele geçirdikleri yerleri yurt edip buralara yerleşmekteydiler (Blunt, 1979: 139). M.S. XIII. yy.'ın sonlarında Türkler Menderes Havzasına yönelerek buradaki kentlere saldırmaya başlamışlardır (Telci, 2010: 25). Ancak İmparator I. Alexis Komnen I. Haçlı Seferi'nden sonra Nikaia, Smyrna ve Ephesos'u tekrar egemenliği altına almıştır (Arıkan, 1990: 126; Külzer, 2011: 33). 1090 ile 1096 yılları arasında Ephesos Türk egemenliğine girmese de çevresindeki yerleşimler kentin güvenliğini etkiler nitelikte bir işgal söz konusu olmalıdır (Külzer, 2011: 33). Ephesos'un son dönemlerinde, sürekli yaşanan saldırılar, eşkıyalık ve korsanlık faaliyetlerinin yanında sıtma ciddi bir biçimde kent nüfusunu azaltmış ve bölgenin ticari önemini kaybetmesine neden olmuştur (Foss, 1979: 175). 1106 ile 1107 yılları arasında Ephesos'ta ikamet eden bir hacı kentin dağlık bir yerde kurulu olduğunu aktarır yani bu dönem kentin merkezi Ayasuluk olmalıdır (Külzer, 2011: 34). 1147 yılında Fransız Haçlı şövalyeleri Ephesos'ta kalmış ve bazı haçlı şövalyelerinin burada ölmesi ile Aziz Yuhanna Kilisesi'nde gömüldüğü bilinmektedir

(Külzer, 2011: 34). 1206 yılında Ephesos bir dönem Laskaris hanedanlığı egemenliğinde kalmıştır (Texier, 2002: II.169; Külzer, 2011: 34). Bu dönemde kentte bazı yapılarda onarımlar ve eklemeler yapılmıştır. M.S. XIV. yy. başlarında ise Ephesos kenti tamamıyla işgal edilmiştir (Witteck, 1999: 39; Telci, 2010: 25). Ephesos Türk işgali öncesi bu bölgede bir dönem Cenevizliler yerleşmiş, bölgenin güvenliğini ise paralı Katalan askerleri ile sağlamıştır (Külzer, 2011: 35). Paralı askerlerin geri çağırılmasının ardından Ephesos'ta tekrar Türk işgali oluşmuş bu sırada Ayasuluk Tepesi'nde bulunan İncilci Aziz Yuhanna Kilisesi yıkılarak tahrip edilmiştir (Büyükkolancı 2014; Külzer 2011, s. 35). Kaynaklar bize Ephesos'un Aydınolu Mehmed tarafından 25 Ekim 1304 yılında işgal edildiğini göstermektedir (Texier 2002, II.169-170; Telci, 2010: 25-26; Melikoff – Sayar 1954: 46-47; Witteck, 1999: 39; Arıkan, 1990: 129; Külzer, 2011: 35). 1322 yılında Ephesos'u ziyaret etmiş olan J. Mandeville Ephesos'un artık gidilemez bir yer olduğunu çünkü Türklerin bölgeyi işgal ettiğini söylemektedir (Buch, 1982: 510-533). Türk egemenliğinin ilk yıllarında bazı kutsal emanetlerin tahıl karşılığında satıldığı bilinmektedir (Külzer, 2011: 35; Foss, 1979: 144). Bu dönem kente yoksulluk içinde bir görüntü hakimdir (Külzer, 2011: 35). Ephesos Türk işgalinden sonra kentin yeni sakinleri yapılar için kentin tüm mermerini kullanmışlardır. Günümüzde adını bildiğimiz ancak kalıntılara çok az sayıda karşılaştığımız birçok yapı bu dönem tamamıyla yok olmuş olmalıdır (Texier, 2002: II.169) Yine Otto von Neuhaus 1332-1333 yılları arasındaki seyahatini Latince 1336 yılında kaleme aldığı eserinde; Ephesos'a geldiğinde burada Aziz Yuhanna'nın Anıtı olduğunu belirtmektedir (Buch, 1982: 516). Otto von Neuhaus yine; Türkler Hristiyanları bölgeden kovmuş, öldürmüş ve esir etmişlerdir. Sadece Aziz Yuhanna'nın mezarının bulunduğu kiliseyi yıkmayan Türkler burayı kendi ibadetleri için kullanmışlardır, diye Ephesos'un tamamıyla işgali sonrası görünümü hakkında bilgiler vermektedir (Buch, 1982: 517). Liman kenti olma özelliğini iç kısımda bulunan Ayasuluk Tepesine taşınmasıyla kısmen yitiren Ephesos, buna rağmen M.S.XIV. yy da hala Anadolu'nun en önemli limanı olma özelliğini korumaktadır. Ephesos'ta bu dönemde Venedik ve Ceneviz konsoloslukları bulunmaktadır (Arıkan, 1990: 133; Telci, 2010: 49). Ancak Aydınolu Beyliği hakimiyetinde Ephesos bu dönem deniz ticaretine devam ettirmeyi istese de Beyliğin yayılcı politikaları ile bu ticari ilişkiler Osmanlı egemenliğine kadar duraklamıştır (Telci, 2010: 26- 29). M.S.

1402 Ankara Savaşı sonrası Ephesos (Ayasuluk) Timur tarafından tekrar Aydınoğlu Beyliği'ne geri verilmiştir. Ancak 24 yıl sonra tekrar Osmanlı tarafından alınan Ephesos (Ayasuluk), tamamıyla Osmanlı egemenliğine girmiştir (Dukas, 1956: 65-67; Texier, 2002: II.170; Telci, 2010: 32). Osmanlı egemenliğindeki Ephesos ticari faaliyetlerine dönemin Akdeniz ticareti hâkimi olan Venedik ve Cenevizlilerle anlaşmalar yaparak tekrar canlandırmıştır. Bu dönem deniz ticareti yapan Ephesos iki ayrı yerleşim göstermektedir kentin merkezi karada Ayasuluk Tepesi'nde bulunmakta ticari yerleşimi ise limanda bulunmaktadır (Telci, 2010: 49). Kent yerleşimi Bizans Dönemi'nde olası yerleşimin büyümüş olduğu Ayasuluk Tepesi'nin özellikle batı yamacı ve doğu yamacına doğru büyüyerek gelişmiştir (Telci, 2010: 37). M.S. XVI. yy. da liman ticari faaliyetlerin hala odağı konumundadır (Arıkan, 1990: 158). Kentin çevresinde tarımsal araziler bulunmaktadır. Modern Selçuk'ta hala tarım arazisi olarak kullanılan Ayasuluk Tepesi ile sahil arasındaki arazi M.S. XVI. yy. da tarım arazisi olarak kullanılmıştır (Telci, 2010: 37). Ayrıca bugün modern Selçuk'un kurulu olduğu alanda da tarımsal arazinin varlığı M.S. XIX. yy. fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Ayasuluk Tepesine yakın olan bu araziler Bizans ve Erken Osmanlı Dönemleri'nde de kullanılmış olmalıdır. Ancak merkezi yerleşim olarak Bizans Dönemi'nde yoğun saldırılar sonucu daha güvenli bir nokta olarak görülen Ayasuluk Tepesi yerleşimi seçilmiş, tepe mevcut savunma yapıları ile Erken Osmanlı Dönemi'nde kullanılmıştır. Bu dönem merkezi yerleşim tepenin en üst noktasında bulunan kale ve güneyindeki alandan oluşmaktadır (Telci, 2010: 38). M.S. XVI. yy da Smyrna Limanını gelişmesi ve Scala Novanın büyümesi Ephesos'u işlevsizleştirmiş ve zamanla terk edilmesini beraberinde getirmiştir (Arıkan, 1990: 167). Kale içerisinde 2007 ve 2008 yılında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan güney teras evleri kale içerisinde yaşayan garnizonun ikametgahı olarak kullanılmıştır. İki katlı olan bu yapılar olasılıkla saldırı anında iç kaleye çekilen halkında kullanımı için yapılmış olmalıdır (Büyükkolancı, 2014: 48; Büyükkolancı, 2009: 132-134). Yine kale içerisinde batı kapısında 2 tane, doğu kapısında 2 tane tepede bazilikanın apsis bölümünden yapılan 1 ve Bizans Dönemi'nden kalma sütunlu, kubbeli yer altı sarnıcı olmak üzere 6 adet sarnıç bulunmaktadır (Büyükkolancı, 2004: 46, 54). Kapılarda bulunan 4 adet sarnıç ve yer altı sarnıcı yolların eğimi ile verilen yağmur suyu ile beslenmektedir. Tepedeki sarnıç ise taşıma suyu ile doldurulmaktadır. İç kale saldırılar sırasında güvenli bir alan

oluştursa da ticaret hala liman üzerinden devam etmektedir. Liman tam anlamıyla kapanmadığından biraz daha ileriye taşınmış bu alanda tüccarların ikamet ettiği alanlar bulunmakta, ancak merkezi yerleşim tepede korunmaktadır (Foss, 1979: 7; Emecen, 1991: 225-227). Bu dönem tepenin güney batı yamacının bittiği noktada önceden Bazilika-Kilise olan yapı üzerinde 1375 yılında İsa Bey tarafından bir caminin yapımı tamamlanmıştır (Texier, 2002: II.153; Baedeker, 1914: 463 Emecen, 1991: 225-227; Telci, 2010: 131). İsa Bey Camii güney batısında bulunan İsa Bey Hamamı ile kentin Ayasuluk Tepesi'nin güneyine doğru yayılmasının başladığı dönemin eseridir. İsa Bey Camii'nin yapılması ile Ephesos kentinin ilk olarak anıtsal Artemis Tapınağı ardından anıtsal boyuttaki Aziz Yuhanna Bazilikası ve son olarak yine anıtsal boyuttaki İsa Bey Camii bölgenin inançsal bir geleneğinin devamı niteliğindedir. Bu konuda Childe; "Tapınakların sürekli yeniden yapımı, tarihin daha sonradan yinelenildiği gibi, dinsel örgütlerin ve bunların sürekli yaşatılan geleneklerinin somut kanıtıdır" yorumunu getirmektedir (Childe, 2010: 111). Kentin gelişimi sonrasında tepenin güneyinde yapılan mescitler, hamamlar ve pazar alanları ile devam etmiştir (Telci, 2010: Külzer, 2011: 37).

Ephesos (Ayasuluk) tarihçesi anlatılırken bu bölgede başlamış ve bu bölgede son bulmuş, modern dünya düşünce sistemlerinden bile daha ilerici insancıl bir düşünce ile temellenen isyandan bahsetmemek yanlış olacaktır. Ephesos Antik Çağlar'da birçok özgür düşünürü bünyesinde bulundurmuş, Dünya felsefesine katkıda bulunmuş, tiranlığa karşı demokrasi diyerek İon İsyanı'na öncülük etmiş, ardından ilk Hristiyan öğretisinin baskılara rağmen yayıldığı dünya düşünce hayatına önemli katkılar sunmuş bir yerleşimdir. Uzun zaman sonra Ephesos ve çevresinde doğan bu yeni düşünce geçmiş birikimin eseri olmalıdır. Bedrettin adında bir din adamının 1419 yılında başlattığı isyana Ephesos'ta önemli bir nokta olmuş, isyana sadece Müslümanlar değil Rumlar ve Yahudiler'de katılmıştır (Texier, 2002: II. s. 75). Bu durumun nedeni ise Bedrettin'in taleplerinin evrensel olmasından kaynaklıdır. Kısa sürede büyük bir ordu toparlayan Bedrettin Osmanlı ordusunu yenerek daha fazla destekçi bularak gücünü arttırmıştır (Texier, 2002: II. s. 75). Bedrettin dışında isyana önderlik eden 2 isim daha vardır bunlar Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'dir. Bazı araştırmacılar tarafından birbirinden bağımsız olarak görülen (Sarıkaya, 2017: 800) Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal isyanları çoğu araştırmacı tarafından

aynı düşünce ile kolektif isyan olduğu görüşü üzerine birleşmektedir (Sarıkaya, 2017: 798-799). Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal Bedrettin'in öğrencileri olarak bilinmektedir. Börklüce Mustafa'nın yaşadığı yer Stilarion (Karaburun) olarak verilmektedir. Börklüce insanları örgütlerken, kadınlarından başka her şeyin ortak olması gerektiği düşüncesini anlatıyordu (Dukas, 1958: 67). Börklüce'nin adının Perkliçia'dan geldiği bilinmektedir. Ayrıca M.S. XV. yy başlarında Stilarion bölgesinde Türklerin çok fazla yaşamadıkları da bilinmektedir. Osmanlı ordusu kısa sürede isyan eden bu halka saldırmış ancak 6 bin'e yakın isyancı Stilarion geçitlerinde Osmanlı ordusunu yenmeyi başardı (Dukas, 1958: 68). Sonrasında Lydia ve İonia'da bulunan tüm askeri kuvvetler tekrar Börklüce'ye saldırdılar ancak yine dar geçitlerden geçemeyerek bozguna uğradılar. Ardından Şehzade Murat Bithinia, Frigia, Lydia ve İonia'da bulunan tüm askeri birlikleri toplamış, yolu üzerindeki yaşlı, çocuk, kadın, erkek herkesi yaş veya cinsiyet gözetmeksizin kılıçtan geçirmiş Börklüce'nin üstüne yürümüş, geçitlerden geçmiş ve yenmiştir. Murat Börklüce'yi ve destekçilerini Ephesos'a (Ayasuluk) getirmiş burada çeşitli işkenceler sonrası herkesi astırmış. Börklüce'yi ise çarmlıha gerip develer ile kent içerisinde dolaştırmıştır (Dukas, 1958: 69). Bedrettin'in bir diğer adamı olan Yahudi kökenli Torlak Kemal kendisine bağlı güçleri ile Manisa'ya saldırmış ve başarısız olup burada yakalanmıştır (Texier, 2002: II. s. 75). Bu süreç içerisinde Bedrettin düşüncelerini yaymak amacı ile Balkanlar'da bulunmuştur. Bedrettin İsyanına bakıldığında Batı Anadolu'da Stilarion, Magnesia, Magnesia ad Meandrum ve Ephesos çevresinde cereyan eden bir hareketlilik görülmektedir. Bu dönem isyan yayılarak genişlemiş belki de bir dönem Ephesos çevresinde hakimiyetde kurmuş olabilir. Ancak kaynaklarda Ephesos Börklüce ve müritlerinin getirilip, işkenceler sonrasında öldürüldükleri yer olarak verilmektedir (Külzer, 2010: 38). Tüm isyancıların etkisiz hale getirilmesinin ardından, isyancıların düşünceleri dağlılarca benimsenmiş ve uzun yıllar yaşatılmıştır (Texier, 2002: II. s. 75).

M.S. XV. ve M.S. XVI. yy. lara kadar ihtişamını kaybetmiş olsa bile yaşamın sürdürüldüğü görülen Ephesos (Ayasuluk) kentinde, M.S. XVII. yy. ilk yarısından itibaren Ephesos'un tamamıyla terk edildiği görülmektedir (Telci, 2010: 35). 1830 ile 1840 yılları arasında Ephesos'a gelen Mimar C. Texier Ephesos'a Smyrna'dan giderken Pagos Dağı'nın batı yamacından geçmiştir (Texier, 2002: II.148). Sonrasında

Texier Küçükmenderes Nehrine ulaştığını ve dağın en sarp Tepesi'nde bir kale yıkıntısı olduğunu söyler bu kaleye yerlilerin kız kalesi dediğini ardından dağı dolaştıktan sonra Ephesos Ovası'nı gördüğünü iletmektedir (Texier, 2002: II.151). Texier'in Kız Kalesi olarak bahsettiği kale Keçi Kalesi olmalıdır. Ephesos'a gelen Texier kente girişte 2 adet dört köşeli kule ve kapının üstünde kabartmalardan bahsederek Takip Kapısını anlatmaktadır (Texier, 2002: II.152). Ayrıca Texier St. Jean Kilisesi kalıntılarından bahsederken bu dönem kilisenin tamamıyla harabe durumda olduğu anlaşılmaktadır (Texier, 2002: II.153). Texier Ephesos yerleşimi; yıkıntılar ve çalılıkların içerisinde az sayıda kişinin yaşadığı bir köy olarak niteler (Texier, 2002: II. 152). Ephesos (Ayasuluk) M.S. XIX. yy. sonlarına doğru Aydın vilayeti, Kuşadası kazasına bağlı 13 köyü kapsayan bir nahiye halini almıştır (Arıkan, 1990: 168).

100 yıla yakın bir süre kentte yaşamın olmaması ilk olarak erken yapı kalıntılarını sonrasında geç dönem yapılarını tamamıyla ortadan kaldırmıştır (Telci, 2010: 179). Cumhuriyet Dönemi'nde mübadele ile gelen insanların bu bölgeye yerleştirilmesi ve sonrasında bu insanların yapı malzemeleri olarak bu kalıntıları kullanması da yapılarda ciddi bir tahribat oluşturmuştur. 1912 yılına kadar Ayasuluk adını taşıyan bölgenin adı (Selçukluların hiç yerleşmemiş bir bölge olmasına rağmen dönemin milliyetçi ittihatçıların siyasi politikaları ile) "Selçuk" olarak değiştirilmiştir. Selçuk 1890'lı yıllarda Aydın ilinin Kuşadası kazasına bağlı olan bir nahiyedir (Arıkan, 1990: 168). Sonrasında bir dönemde Kuşadası kazasına bağlı bir köy olarak kayıtlara geçmiştir. 1957 yılında ilçe konumuna gelen Selçuk Aydın'dan ayrılarak İzmir'e bağlanmıştır. 2008 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesine bağlı ilk kademe belediye konumuna gelen Selçuk 30 binin üstündeki nüfusu ile İzmir'in en küçük ilçelerindendir. 2015 yılında UNESCO Dünya Miras Listesine alınan Ephesos yerleşimi, Efes Dünya Miras Alanı olarak listeye alınmış ve Çukuriçi Höyük, Ayasuluk Tepesi, Efes Antik Kenti ve Meryem Ana Evi olmak üzere 4 bileşenden meydana gelmiştir. Günümüzde turizm için önemli destinasyon alanlarından birini oluşturan Ephesos yerleşimi Beylikler Dönemi Ayasuluk Tepesi'nin doğusuna doğru yayılmıştır. Turizm, tarım ve hayvancılığın ülke genelindeki düşüşü Selçuk ilçesinde de aynı doğrultuda olmuş ve ilçe nüfusu sürekli olarak, iş imkânı olmamasından kaynaklı öncelikle İzmir sonrasında Aydın ve İstanbul'a göç vermektedir.

1.2. EPHEOS VE SAVAŞ

“Savaş, teklerin hayatında olduğu gibi, toplumun hayatında da kötülüklerin kaynağı olan şeyden, başkalarından çok mal edinmek hırsından doğuyor”

(Platon II. 373e)

Ephesos ilk kurulduğu günden itibaren hızla Antik Dünya'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kentin hızlı büyümesinin birçok etkeni vardır. Ancak en büyük etken olarak kentin limanı gösterilebilir. Liman kentleri tüm Antik Dünya ile rahatlıkla iletişim kurabilecek imkana sahiptirler. Bu durum kentlerin ticari kapasitesini artırmakta ve dünya üzerindeki yenilikleri kente kolaylıkla gelmesini sağlamaktadır. Ancak kolay ulaşılabilirlik ve kentin zenginliği, yerleşimin cazibesini arttırarak saldırılara hedef olmasını da beraberinde getirir. Ephesos kentinde limanı sayesinde zenginleşmiş, büyümüş ve birçok saldırıya maruz kalmıştır. Ephesosluların kentlilik aidiyetleri oldukça yüksektir. Kentlerine bağlılıkları ve kentin bağımsızlığı onlar için çok önemlidir. Kentin bağımsızlığı Ephesoslular için oldukça önemlidir. Bağımsızlığın korunması için tarihin neredeyse her döneminde anlaşmalarla veya savaşarak bir mücadele görülür. Kentin bağımsızlığını korumak için kente gelecek saldırılar için bir savunma yapısına ihtiyaç vardır. Neolitik Çağlar'a kadar yerleşimin varlığı bilinen Ephesos, Hitit metinlerinde geçen Apasas kenti konumuna gelene kadar küçük çaplı çok sayıda yerleşim alanlarından oluşmuş olmalıdır. Bu yerleşim alanlarının birbirleri ve yakın çevreler ile mücadelesi olasıdır. Sırasıyla İon, Kimmer, Kroisos ve Pers saldırılarına- işgaline giren Ephesos İon isyanlarına destek olsada, başarılı olamamış ve Pers İmparatorluğu garnizonu olarak kullanılmıştır. Pers İmparatorluğu Ephesos'a özerklik vermiş ve tüm imparatorluk topraklarının zenginliklerini buraya taşımışlardır. Ephesoslular bu dönem gelişen çoğu isyan hareketlerine destek vermemiştir. Ancak kent içerisinde demokrasi yanlısı bir grup ile oligarşi taraftarları sürekli çatışma halindedirler. Platon; Demokrasi ve Oligarşi düzenleri hakkında bir parodi anlatarak demokrasinin toplumun tüm sınıflarına yarayacak bir düzen olduğunu açıklamaktadır. “Şimdi böyle bir düzende baştaki zenginlerin, yoksullarla bir yolculukta, bir toplantıda, ya da bir seferde bir araya geldiklerini düşünelim. Birlikte denize açılınsınlar, savaşa katılınsınlar, tehlike karşısında

birbirlerine nasıl davrandıklarını görsünler. O zaman zenginler mi yoksulları hor görecek, yoksa fakirler mi zenginleri? Yukarıdan bakan artık zengin olmayacak; tersine zayıf, kuru, güneş kavruğu bir yoksul, gölgede yağ bağlamış bir zenginle ana baba gününde yan yana geldi mi ne düşünür? Bu adamlar yoksulların korkaklığı yüzünden zengin olmuş demez mi, kendi kendine? Sonradan bir araya gelip konuşan bu yoksullar şu sözü etmez mi:” Bu adamlar bizim elimizde be! Yok bu adamlar!” (Platon VIII. 556d-e). Aristokratlar monarşist yönetimlere demokratik yönetimlerine göre kat kat fazla vergi vermektedirler ve Pers egemenliğini kırmak istemektedirler. İon kent devletlerindeki aristokratlar monarşist yönetim ile Doğu krallıkları ile mücadele edemeyeceklerini bilmektedirler ve demokrasi ile halk desteğini kolaylıkla yanlarına alabilmektedirler. Demokratik yönetimin güçlendiği Ephesos’ta Perslerin gücünün azalması ile bağımsızlık ilan edilmiş, bunun için herhangi bir savaş vermek zorunda kalınmamıştır. Yine Büyük Aleksandros Ephesos’u Helenistik imparatorluğuna katmak için savaşmamış Ephesos halkı memnuniyetle kentlerini Alaksandros’un İmparatorluk topraklarına bağlamış ve kenti özerk bir şekilde yönetmeye devam etmişlerdir. Bu durum M.Ö. 323 yılında Büyük Aleksandros’un Babil’de ölmesi ile son bulmuş ve Ephesos’un da içerisinde bulunduğu imparatorluk topraklarının akıbeti belirsiz hale gelmiştir. Aleksandros’un komutanlarının sürekli bir savaş ve mücadele halinde geçen bu dönemine Diadokhlar Dönemi denilmiştir. Aleksandros’un ölümünden Actium Deniz Savaşı’na kadar süren yaklaşık 300 yıllık bu süreç Ephesos içinde sancılı olmuştur. Bu dönem içerisinde sürekli mücadelelere sahne olan kentin Diadokhlar Dönemi Savunma Yapıları’da mücadelenin boyutunu göstermektedir. Sonrasında Ephesos Roma egemenliğine girmiştir. Pax Romana zamanında kent nefes almış olmalıdır. Gotların Batı Anadolu kentlerine saldırılarından payını alan Ephesos bu süreçten sonra ise sırasıyla Sasani, Arap ve Türk saldırılarına maruz kalmıştır. Ephesos’un stratejik konumu, kolay ulaşılabilirliği ve zenginliği sürekli saldırılara maruz kalmasını açıklayabilir.

1.3. HELENİSTİK DÖNEM ÖNCESİ EPHEOS’TA YAŞANAN SAVAŞLAR

Ephesos kentinin en erken yerleşimleri Neolitik Çağa kadar inmektedir. Ancak bugün için elimizdeki veriler kolektif ve örgütlü bir yaşamı göstermemekte küçük

yerleşim alanlarından ibarettir. Ephesos'un Erken Dönem yerleşimi için verilerimiz Artemision ve çevresindeki farklı alanlarda az sayıdaki buluntulardan ibarettir. Ancak Kentin Arkaik ve Klasik evreleri hakkında Antik Yazarlar çok sayıda bilgi vermişlerdir. Bunlar kentin kuruluş mitlerinden, halkın sosyolojik değerlendirmelerine ve yaşanan savaşıara kadar geniş bir yelpazeyi içerir. Helenistik Dönem öncesi savaşıları ve savunma yapılarının anlamının en iyi yolu tabi ki kazılarda ortaya çıkan savunma yapısı olabilecek mimarilerin değerlendirmesi olacaktır. Ancak bugün için Ephesos'ta böyle bir yapı bulunamamıştır. Böylece Helenistik Dönem öncesi Ephesos Savunma Yapıları'nı anlamak için en önemli belge antik yazarların kentte yaşananları ve savaşıların anlatımları olacaktır.

1.3.1. Hitit Saldırısı

Ephesos'un mitolojik kuruluşunda ilk olarak Amazonların bölgeye yerleştikleri ve kentin adının da bir Amazon kraliçesinden geldiği söylenmektedir. Bir diğer etimolojik yaklaşım ise Hitit metinlerinde geçen Apasa "su şehri" anlamından geldiği yönündedir. Hitit metinlerinde Arzawa Krallığı'nın başkenti Apasas olarak geçen yerin Ephesos olması birçok bilim insanı tarafından kabul edilmektedir (Hawkins, 2008; Büyükkolancı, 1998; Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 2014; Konakçı, 2016, Mansel, 1971, 84; Bammer, 1961-1963; Brein, 1976-1963, Karwiese, 1995, Hueber, 1997: 30). Arzawa Krallığı'nın başkenti Apasa'ya Mursili'nin saldırısından sonra Arzawa kralının kentten kaçtığından bahsedilir (Garstang ve Gurney, 1959: 85). Mursili Apasa'ya saldırdığında süvarileri ve at arabalarını kullanmıştır (Garstang ve Gurney, 1959: 87). Mursili hükümdarlığının 3. yılı içerisinde Arzawa Krallığı'na saldırmış ve tüm topraklarını ele geçirmiştir (Garstang ve Gurney, 1959: 85; Singer, 1983: 206). Mursili'nin Arzawa ve başkenti Apasa'ya saldırısı sırasında kenti savunan bir savunma yapısının bahsi geçmez ancak, kente saldırırken süvari gücü ve atlı arabaları kuşatmadan çok meydan savaşı ile ülkeyi ele geçirdiği sonucuna varmaktadır. Ancak Arzawa kralının kentinden kovulduğu ve denizi aşarak yüksek bir alana kaçmış olduğunun söylenmesi, Apasa yerleşiminin kent niteliği taşıdığı böylece bir savunma yapısının olduğunu düşündürmektedir. Hititlerin bölgedeki hakimiyeti kente gelen bir saldırı ile mi yoksa

farklı bir noktada yapılan savaş sonrası yapılan bir anlaşma ile olduğu bilinmemektedir. Yapılan kazı çalışmaları bölgenin hareketli bir etnik ve kültürel yapısı olduğunu göstermektedir. Ancak Tunç Çağları'nda bölgede yaşanan bir savaş hakkında herhangi bir belge şu an için elimizde yoktur. Ayasuluk Tepesi'ndeki çalışmalar Apasa'nın yeri hakkında daha yararlı bilgiler verecektir (Garstang ve Gurney, 1959: 88).

1.3.2. İon Saldırısı ve Yerleşimi

Platon Yunanlıların kendi aralarındaki savaşlarının birbirlerinin ganimetlerinin almasıyla yetinilmesi gerektiğini söylemektedir. Birbirlerinin evlerine ve tarlalarına kalıcı zarar vermemelerini çünkü bir gün barışılacağını söylemektedir (Platon, 2019: V.470d-e, 471a).

Ephesos'un ilk yerleşimcileri olarak geçen Lelegler ve Karları yerlerinden eden Batı Anadolu kıyılarına yapılan İon göçü ve yerleşimi Ephesos adı ile bildiğimiz yerleşime yapılan ilk saldırdır (Pausanias, 2023: VII.II, VIII). Ephesos'a İonların gelmesi kentte yaşayan yerli halk tarafından iyi bir şekilde karşılanmamıştır. Atina Kralının oğlu Androklos Ephesos'a geldiğinde akropolise yerleşmiş ve buradaki yerli halklar Lelegler ve Karları buradan kovmuştur. Bu halkları kovmasından anlaşılan olasılıkla Leleg ve Kar soylularını akropolisden kovduğudur. Yani Ephesos'un yerli halkı aşağı şehirde yönetime karışmadan yaşamına devam etmiş olmalıdır. Androklos'un yerleştiği akropolis ise Ayasuluk Tepesi olmalıdır (Büyükkolancı 1998: 363). Androklos kente geldiğinde olası bir direnişle karşılaşmıştır. Ancak komutanın bu direnişi ve savunma sistemini aşması savunma yapısının güçsüzlüğünü göstermektedir. Bu dönem surlarında taş malzemenin sadece temelde kullanılması ve yapıların kerpiçten yapılması yapıların yüzey sertliğini düşürmüş saldırılara karşı güçsüz yapılar oluşturmuştur. Androklos'ta Ephesos'a saldırdığında kuşkusuz Ayasuluk Tepesi'nde yuvarlak planlı taş temel üzerine kerpiç bir yapı ile karşılaşmış ve bu yapıyı ve savunma hattını aşmıştır. Androklos kenti aldığı kovduğu yerli halk Ayasuluk Tepesi'nden Artemision'a kadar uzanan alanda aşağı şehri oluşturmuşlardır (Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 1998, Brein, 1976-1977, 75; Hueber, 1997, 30; Llyod, 2000: 183). Ephesos kentinin Ayasuluk Tepesi'nin batı

yamacında büyümesi ile zamanla Artemision’a doğru yaklaşmıştır. Artemision ile 1 km. den az mesafede kurulu olan kent ile tapınağın bu dönem fiziki bir bağı yoktur. Ancak günümüze kadar yapılan arkeolojik çalışmalar bununla ilgili herhangi bir veri vermemiştir. Ephesos kenti İon yerleşimi halini aldıktan sonra liman kullanımı artmış ve kent hızla büyümüştür.

1.3.3. Kimmer Saldırısı

Helenistik Dönem öncesi Ephesos’ta yaşanan savaşlardan bir diğeri ise tartışmalı bir konu olan Kimmer saldırısıdır (Strabon, 2018: XIV. 1.40).

M.Ö. VII. III. çeyreğinde göçebe Kimmerler Ephesos kentine saldırmış ancak güçlü savunma duvarlarından geçemeyince savunmasız olan Artemision’a saldırmışlardır. Kimmer saldırısına karşı tüm İonia halkı mücadeleye çağrılır (Callimachus, 2023: III, 251-258; Ivantchik, 1993: 113; Kaya, 1997: 24). Bu dönem Artemision Temenos duvarlarının, sadece tapınağın sınırlarını belirleyici bir işlevi olduğu söylenebilir. Strabon ve Herodotos’un anlatımları üzerine bilğimiz olduğu Kimmer saldırılarının Ephesos’a gelmiş oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Bu kâvimin saldırısı, gerçekleşmiş olsa da (kuşatma silah teknolojisini bilmedikleri için) bir savaştan öte geçici basit talan ve yağma hareketlerine dayalı olacaktır.

1.3.4. Kroisos Saldırısı

Demokrasi ve bağımsızlık düşüncesi ile gelişen Batı Anadolu kentlerinden olan Ephesos’un gelişimi diğerkentlerde de olduğu gibi monarşist krallıkların dikkatini çekmiştir. Lydia Kralı Kroisos Krallığını ilan ettiğinde Ephesos’a saldırmış ve direniş ile karşılaşmıştır. Kroisos’un saldırdığı Ephesos sınırları; akropolis alanı için Ayasuluk Tepesi, diğerkayılım alanı için ise tepenin batı yamacından Panayır Dağı’na kadar alanı kapsadığı önerilebilir (Bammer, 1961-63: 136-157). Kroisos Ephesos’a saldırdığında kent içinden destekçileri olmasına rağmen bir direnişle karşılaşmıştır. Ephesos surlarına aşamayan Kroisos, surları koç başları ile tahrip edip kenti ele geçirmiştir (Texier, 2002: II. 40). Ephesoslu Pandarus Kroisos’un kente saldırdığında kentin Artemision korumasına fiziki bir şekilde girmesi için 7 stadium mesafeli (yak.

1200 m.) bir ip ile surlar ve tapınağın birbirine bağlandığını aktarır (Herodotos, 1973: I.XXVI.II; Texier, 2002: II. 40; Kaya, 1997: 24). Bu mesafe yaklaşık olarak eğim ve harekette dahil edildiğinde Ayasuluk Tepesi'ni göstermektedir. Kroisos Ephesos'u aldıktan sonra Artemis Tapınağı'nın yapımına destek olmuştur. Kroisos sonrasında Ephesos'u vergiye bağlamış ve kentin kendi öz yönetimine izin vermiştir (Texier, 2002: II. 40).

1.3.5. Pers Saldırısı ve Yerleşimi

Ön Asia'da gelişen monarşist krallıklarda zamanla gözlerini Anadolu'ya dikmişlerdir. Önceleri Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyen bu imparatorluklar zamanla daha da ilerleyerek Ege kıyılarına kadar ulaşmıştır. Med İmparatorluğu'nun hazırladığı zemin üzerine gelişen Pers İmparatorluğu bu sınırını Kıta Yunanistan'a kadar ilerletmiştir. Lydia egemenliğindeki Ephesos, krallığın batısında kalmaktadır. Öncelikle Medler ile iyi ilişkiler geliştiren Kroisos Med İmparatorluğu'nun Persler tarafından alınmasının ardından Pers İmparatorluğu ile savaş içerisinde girmiştir. M.Ö. 546 yılında Kroisos orduları Perslere (Akhamenidlere) yenilmiş, ardından Anadolu ve Ephesos'ta Pers hakimiyeti başlamıştır. Pers İmparatorluğu Lydia egemenliğindeki İon kentlerine savaş öncesinde bağımsızlıkları için kendi taraflarında savaşmasını önermiş ancak bu isteği gerçekleşmemiştir (Herodotos, 1973: I.141.III). Akhamenid hanedanlığı tarafından yönetilen imparatorluk o gün için dünyanın en büyük gücü konumundaydı. İmparator başkentindeki sorunlar için çekildiğinde, bunu fırsat bilip hareketlenen İon kentleri için gelen Medialı General Mazares sükûneti sağladı ve başkaldıranları cezalandırdı. Generalin ölmesi ile yerine geçen Medialı Harpagos'un ise Batı Anadolu'da birçok kent surlarını toprak yığarak geçmiş, ilk saldırdığı yer ise Phokaia kenti olmuştur (Herodotos, 1973: I.162.I.II). General güneye doğru yönelmiş ve Teos kentine saldırmıştır, buradaki halkta deniz yolu ile kenti terk etmiştir (Herodotos, 1973: I.168). Teos'a kadar gelen General Ephesos'a bir saldırı düzenlemiş midir ya da bu dönem Ephesos, Miletos gibi Pers hakimiyetini tamamıyla kabul etmiş midir? Bugün için bu konu hakkında kesin bir bilğimiz yok. Ancak bir saldırı oldu ise, Ayasuluk Tepesi merkezli Ephesos kenti surlarını aşmak için deniz seviyesindeki kentlerin surlarında işe yarayan toprak yığıntısından fazlası gerekeceği düşünülebilir.

Ancak Pers ordusunun büyüklüğünü ve sonrasında Ephesos kentine verdiği yönetsel ayrıcalıklar kentin anlaşma ile teslim edildiği tezini güçlü tutmaktadır. Bu saldırıların ardından neredeyse tüm kentler Perslilere boyun eğmiştir.

1.3.5.1. İonia İsyanı ve Attik Delos Birliği

Pers egemenliğindeki İon kent devletlerinin yönetimi için imparatorluk ile tartışmasız bağıllık içerisinde olacak kent yurttaşı Satraplar atanmıştır. Bu Satraplar içerisinde Miletos'un Satrapı hakkında Homeros bize detaylı bilgiler vermektedir. İonia ayaklanmasına da sebep verecek olan Satrap Aristogoras hırslı bir satraptır. Aristogoras Pers egemenliğinde ona tanınan hakimiyet ve güce o kadar bağlanmıştır ki imparatorluğun topraklarını genişletmek için yeni seferler bile talep etmiştir. Bu seferlerden birinde hezimete uğrayan Aristogoras tiranlığının elinden alınacağını bildiği için İon kentleri ile bir ayaklanma planlamıştır. Herodotos'a göre; İonia İsyanı Aristogoras'ın hırsları sonucu oluşan ayaklanmadır. Ancak İonluların özgürlüğüne düşkünlüğü Homeros'un anlatımlarıyla; efsanevi liderleri olan, kendilerine özgü güçlü kültürleri ve birbirleri ile yeri geldiğinde dayanışmayı bilen kentlerden oluşmaları, Aristogoras'ın hırsından öte bir şey olduğunu göstermektedir (Lazenby, 1993: 21-22). Yani Aristogoras'ın kişisel çıkarları için kolayca provoke edilebilecek bir toplum değillerdi. Bilimle ilgilenen, felsefeyi seven İon kentleri siyasette de oldukça başarılılardır. Aristogoras'ın bu teklifi onların satrapın yaptıklarını unuttukları anlamına gelmemekte Pers egemenliğini kırmak ve özgürlüklerine kavuşmak için (Satraplık merkezini ve Persleri iyi tanıyan biri ile) oluşturulacak bir koalisyonla bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş olmalıdırlar. Aristogoras Miletos'ta önde gelen kişiler ile gizli bir toplantı yapmış ardından tiranlığını bırakarak demokrasiyi ilan etmiştir. Sırasıyla diğer İon kentleride tiranları devirmişlerdir. Ardından savaşını büyütmek isteyen Aristogoras Kıta Yunanistan'a geçerek öncelikle Sparta'dan yardım istemiş, ancak istediğini burada bulamamıştır (Herodotos, 1973: 5.38.2.). Sonrasında Atina'ya gitmiş burada Atina'nın desteğini ve ardından Eretria'nın da desteğini alan Aristogoras beraberindeki donanma ile Ephesos limanına gelir. Perslilerin Lydia topraklarını almasının ardından İon kentlerinde üstünlüğünü kurması kolay olmamıştır. İoniahılar özgürlüğüne düşkün halk meclislerinin bulunduğu demokrasinin işlevsel olarak siyaseti belirlediği kentlerdir. Ephesos'ta birleşen İon kent devletleri

zaten uzun yıllardır Panionion bölgesine yakındırlar. Stratejik olarak önemli bir nokta olan Ephesos limanının seçiminde, geçmişten gelen birlikteliğin (kutsal alanlarının ve tanrılarından da destek almak isteği) etkisi de olmalıdır. Böylece Panionion Birliği kültürel ve dini birlikteliğin yanında siyasi bir nitelikte kazanmıştır, M.Ö. IV.yy başlarında İonia ayaklanması ile Perslere karşı saldırıya geçmiştir. Panionion Birliği ile birleşen ve birlikte hareket edebilecek 12 İon kenti bu sefer Persler'e karşı birleşmiştir. Bu ayaklanma İon kentlerinin desteğinin yanında tehlikenin Kıta Yunanistan'a da geçeceğini ön gören Eretria ve Atina kentlerinin de desteğini almıştır. Ayaklanma İon birliklerinin Ephesos'ta birleşerek Sardes'e saldırması ile ilk ve tek saldırı hareketini gösterecektir. Perslerin büyük garnizonu Sardes düşürülmüştür. İon kuvvetleri kenti yağmalamamıştır ancak kuşatma sırasında çıkan yangın ile aşağı kent yanmış ve yangın akropolis etrafında sarmıştır. İon birlikleri yapacak bir şey kalmadığından Ephesos'a doğru çekilmişlerdir. Sardes'e saldırıldığını öğrenen Pers birlikleri Kızılırmak'ın batısında toplanıp Sardes'e yardıma giderler. Pers kuvvetleri Sardes'e ulaştıklarında İon kuvvetlerinin yeni ayrıldıklarını öğrenip onları takip ederler (Lazenby, 1993: 258). İon kuvvetlerinin gözcüleri yaklaşan kuvvetin büyüklüğünü biliyor olmalıdırlar, eğer yangın çıkmamış olsa yukarı kenti düşürüp orada bir savunma hattı oluşturulabilirdi. Ancak bu imkân olmadığından Pers ordusunun meydan savaşlarındaki süvari üstünlüğünü bildiklerinden Ephesos'a çekilmişlerdir. Bunun nedeni liman üzerinden kolayca kaçabileceklerini düşünmeleri ve kentin savunma yapılarına güvenmeleridir. Böylece Ephesos'un Ayasuluk ile Panayır Dağı arasında kurulu olduğu dönemde limanında çevrelendiği korunaklı bir savunma yapısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Pers kuvvetleri İon birliklerini Ephesos'a girmeden kent yakınlarında yakalar. Perslerin Ephesos'a girmeden İon piyadelerini yakalaması süvariler ile gerçekleşmiş olmalıdır. Pers atlılarının genel olarak bilinen süvari saldırısından çok uzaktan ok ve mızrak kullanarak sürekli hareket ile karşı taraf piyadelerini yıpratıldığını bilmekteyiz (Lazenby 1993, 232). Ephesos yakınlarında yaşanan savaşta İon hoplitleri yoğun atışla karşılaşmış ve büyük kayıp vermişlerdir (Lazenby, 1993: 67). Dağılan İon birliklerinde Kıta Yunanistan'dan gelenler gemilerine gidip denizden çekiliyor kalan kentler ise Ephesos kentine sığınıp kent savunmasına katılmış olmalıdırlar (Herodotos, 5.102.3). İon ayaklanması Ephesos savaşından sonra kent savunması odaklı bir isyan olarak sürmüştür. Pers

kuvvetleri Ephesos zaferinden sonra tekrar kente doğru bir hareket gerçekleştirmemiş, Kıbrıs'a odaklanmıştır. Pers ordusu Kıbrıs'a saldırı düzenlemiş, bu saldırı sırasında Kıbrıs kentleri İonia birliğinden destek istemiş, İon birliklerinden buraya donanma gelmiş ve İonia kuvvetleri denizde üstünlüğü elde etmiş ancak karada kaybedilen savaş yüzünden geri çekilmişlerdir. Kıbrıs'ı alan Persler İonia Birliği kentlerine bir sefer düzenlemiştir (Herodotos, 1973: 5.116). Karia ve aynı anda General Otanis ve Artaphernes komutasındaki Pers ordusu İonia ve Aiolia'ya saldırı düzenler. Karyalılar ile Marsyas Savaşı'nı kazanan Persler savaş sonrası kaçarak Labraunda Zeus Tapınağı'na sığınan askerlerin Miletos'tan gelen birlikler ile birleşmesi sonucu toparlanması ile oluşan ikinci bir savaş Labraunda Savaşı'nda kazanmışlardır. Art arda gelen zaferler ile kendilerine güveni artan Pers ordusu Halikarnasos'a doğru ilerlemiş burada Karya kuvvetlerinin tuzağına düşmüş ve ağır bir yenilgi almışlardır (Herodotos, 1973: 5.121). M.Ö. 497 yılında başlayan Pers saldırısı bu yenilginin ardından 2 yıl Batı Anadolu'da yaşanan savaşa ara vermiştir. Perslerin yoğun saldırıları sırasında İonia ayaklanmasının lideri Aristagoras Trakya bölgesine çekilmiş ve burada Thrak kabileleri ile mücadeleye girmiştir. Herodotos Aristagoras'ın mücadeleden korkup yenilgiyi kabul ederek kaçtığını söyler. Aristagoras Thrak kabileleri ile savaşırken öldürülür (Herodotos, 1973: 5.126.2). Pers İmparatorluğu 2 yıl süren zamanda kendisini ve ordusunu toparlamıştır. M.Ö. 494 yılında güçlü bir kara kuvveti kuran Pers ordusu bunun yanında denizden saldırı için de Mısır, Kilikya ve Kıbrıs'tan oluşturduğu donanması ile yolda hiçbir İon kentine saldırmadan isyanın başına Miletos'a doğru yönelmiştir (Herodotos, 1973: 6.6.1.). Pers ordusunun hareketini haber alan Ionlular Panionion da bir toplantı düzenlediler ve açık alan savaşından kaçınarak savunma hatlarını Miletos surları içerisinde kurmayı planladılar. Ardından topladıkları donanmalarını ise Miletos açıklarındaki Lade Adası'na konuşlandırdılar (Herodotos, 1973: 6.7.11). Lade Adası'na gelen Pers donanmaları İon birliklerini yenmiş ardından karaya çıkarak buradaki birlikleri ile birleşmişlerdir (Lazenby, 1993: 254). Persler Miletos surlarını aşmak için duvarların altlarını kazmış, taşları sökmüşler ve birçok kuşatma taktiği uygulamışlardır (Herodotos, 1973: 6.18). Bu gelişmeler sonucunda kente giren Pers ordusu tüm erkekleri öldürmüş kadın ve çocukları köle olarak almışlardır. Kentte sonrasında yapılan arkeolojik çalışmalar bu savaşa ait bir yangın tabakası ve sonrasında kentin terk edildiğini gösterir.

Herodotos'ta kentin boş kaldığını söylemektedir (Herodotos, 1973: 6.22.1). Sonrasında kent içerisinde yaşam tekrar oluşsa da Miletos bir daha eski günlerine dönememiştir. Pers kuvvetleri M.Ö. 493 kışını Miletos'ta geçirmişler sonrasında adalara ve tek tek Ion kentlerine saldırmışlardır. Bu saldırıda kentler, tapınaklar yakılıp yıkılmış, erkekler öldürülmüş, erkek çocukları hadım edilmiş genç kızlar ise Pers haremine alınmıştır (Herodotos, 1973: 6.32). Perslerin Ion kentlerine yapmış olduğu saldırılar kentlerde önemli tahribatlara yol açmış olsa da Miletos haricinde kentler kısa sürede Pers İmparatorluğu'nun zenginlikleri ile toparlanmışlardır. Ephesos'ta bu dönem Pers hakimiyetine girerek İmparatorluğun Kıta Yunanistan ulaşımı ve saldırıları için önemli bir garnizon merkezi haline gelmiştir. Perslerin saldırıları isyancıları cezalandırması ile sonuçlanmıştır ancak imparatorluk sonrasında vergi alacağı ve ordu oluşturacağı bu kentleri işlevsizleştirmek mantıksız olacaktır. Persliler ile Grek savaşlarının ilkinin oluşturan Ion ayaklanması sonucunda Pers İmparatorluğu Kıta Yunanistan'a saldırmak için tekrar toparlanmaya başlamıştır. Pers İmparatorluğu bu sefer Batı Anadolu kentlerinden faydalanmıştır. Tamamıyla Pers egemenliğine giren kentlerin çoğu bu savaş sırasında Perslerin yanında bulunmuşlardır. Perslilerin Kıta Yunanistan'daki saldırıları Batı Anadolu'daki kadar başarılı olmamıştır. Bunun nedeni Greklerin ağır piyadelerinin dar alanlarda ezici üstünlüğünü anlaması savaş alanlarını ona göre belirlemesi ve hızlı bir şekilde ordunun lojistiğinin sağlanamaması olabilir. Pers ordusu hareket kabiliyeti geniş hafif piyade ve süvari birliklerinden oluşmaktadır. Greklerin Phalankslı Hoplitleri ise düzenli ağır piyadelerdir. Dar alanlarda karşılıklı savaşlarda Hoplitler Pers hafif süvarilerine karşı oldukça üstün durumdadırlar (Lazenby, 1993: 23-29, 258). Perslerin art arda yenilgi almalarına ve ağır piyade birlikleri oluşturma imkanları varken bunu yapmamalarının nedeni ise İonia ayaklanmasında aldıkları başarılarıdır. Maraton Savaşı'nda Herodotos'un anlatımına göre Hoplitlerin Pers hafif piyadelerini ezip geçtiği, geride ise 6400 cesedin bırakıldığı, Atina'nın ise sadece 192 kayıp verdiğini söyler (Herodotos, 1973: 6.117.1).

Attik-Delos Deniz Birliği Pers istilasına karşı Atina öncülüğünde kurulan Ege kıyı kentlerinin askeri ve politik bir konfederasyonudur. Birliğin ortak toplandığı yer Delos Adası'dır. Atinalı komutan devlet adamı Perikles'in birliğin merkezini Atina'ya çekmesi ile Attik-Delos Deniz Birliği (Konfederasyonu) adını almıştır. Birliğin bir

tüzüğü ve kendine ait bir donanması vardır. Zamanla Atina'nın Konfederasyon yapısını kendi çıkarları için kullanması ile niteliği değişen birlik Atina'nın büyüüp gelişmesine ve birlik üyelerini hakimiyetine almasına doğru bir değişim göstermiştir. Batı Anadolu'da birçok kentle birlikte Ephesos'ta Attik-Delos Deniz Birliği'nin kurucu üyelerindendir. İonları savaş sırasında taraf değiştirmesi ile Mykale Muharebesi'nin kazanılmasının ardından Batı Anadolu'da gücü kırılan Persliler Batı Akdeniz kıyılarında donanmalarını güçlendirme çalışmaları içerisine girmişlerdir (Herodotos,1973: IX. 90). Atina'nın birlik gücünden vazgeçmemesi ve kendi çıkarları için birlik imkanlarını kullanması sonucunda Pelloponesos savaşı ortaya çıktı (Thucydides, 2023: I-XIII). Sparta Atina egemenliğine son vermek için Persliler ile iş birliğine girmiştir. Bu dönem Ephesos Sparta'nın yanında yer almıştır. Bu dönem Atina Demokrasi yanlısı olarak görünmekte, Sparta ise Monarşi. Ancak gerçekte Atina'nın demokrasisi kendi egemenliği, üstünlüğü ve gölgesi altında kalmayı kabul edenler için geçerlidir. Ephesos Attik-Delos Deniz Birliği'nin kurucuları arasındadır ve Atina'nın birliğin gelirlerini kendisi için kullanmasını diğer kentler gibi uygun bulmamış olmalıdır. Bunun sonucunda Sparta ile aynı çizgide bulunan Ephesos Sparta'nın Atina egemenliğini kırmak için Perslere yaklaşması sonucunda Sparta cephesinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. İonia da egemenlik kurmak isteyen Atina, Sparta'nın Pers desteği ile Ephesos'ta kurulan 90 gemilik donanmasına karşı 100 gemilik donanmasını Notion limanına getirmiştir. Ephesos dış limanının kuzey kanadını kapatan Atina stratejik bir hata yaparak donanmasını ikiye böldü ve Ephesos limanında bozguna uğradı. Atina'nın Pelloponesos Savaşı'nı kaybetmesinin ardından İonia ve Kıta Yunanistan Pers egemenliğine girmiştir. Büyük Aleksandros Pers ordularını yenip İonia'ya gelene kadar Ephesos Pers egemenliğinde kalmış ve İmparatorluğun garnizonu olmuştur.

1.4. HELENİSTİK DÖNEM SAVAŞLAR

Büyük Aleksandros Ephesos'a geldiğinde kentte bir direniş ile karşılaşmamış aksine şenliklerle karşılanmıştır. Büyük Aleksandros'un ölümüne kadar Ephesos ve çevresinde herhangi bir savaş yaşanmamıştır. Ancak Büyük Aleksandros ölümü ve İmparatorluğu'nun halefleri arasında paylaşım savaşlarının yaşandığı Diadokhlar

Dönemi'nde neredeyse Ephesos Büyük Aleksandros'un tüm haleflerinin eline geçmiş sürekli el değiştirilmiş ve çok sayıda savaşa sahne olmuştur. Diadokhlar dönemi Ephesos'ta yaşanan savaşlar kentin savunma yapılarına da yön vermiştir.

1.4.1. Diadokhlar Dönemi

Büyük Aleksandros'un ölümünün ardından halefleri tarafından, paylaşılamayan toprakları, tek büyük Helenistik Krallığın içerisinde daha küçük krallıklar oluşturmuş ve hemen ardından aralarında mücadelelere neden olmuştur. Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu'ya gelmesini ve kolaylıkla bu topraklara hâkim olmasını sağlayacak bu mücadeleler, tüm krallıkları ve Akdeniz coğrafyasını etkilemiştir. Önemli kent merkezlerine hakimiyet amacı ile oluşan savaşlar ittifaklar doğurmuş ve büyük boyutlu meydan savaşlarına da sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde krallıkların odak noktası savaş materyalleri ve savunma yapıları üzerinde gelişmiştir.

1.4.1.1. Ipsos Savaşı Öncesi

Ephesos Diadokhlar Dönemi'nde Aleksandros'un komutanlarından Antigonos Monophtalmos'un idaresine geçmiştir. Antigonos ise Ephesos ve çevre bölgelerin yönetimini oğlu I. Demetrios Poliorketes'e bırakmıştır. Ephesos Aleksandros'un ölümünden sonra uzun süre Antigonos Monophtalmos Krallığı'nın özerkliğinde kendi yönetimine sahip olmuş ve bölgede herhangi bir savaş yaşanmamıştır. Ephesos'ta Diadokhlar Dönemi'nde ilk savaş Ipsos Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Ephesoslular Ipsos Savaşı'nda kendilerine özerk yönetimi veren Antigonos ve oğlu Demetrios Poliorketes birlikte savaşmışlardır. Antigonos için Ipsos Savaşı krallığını imparatorluk seviyesine ulaştıracak bir kapıydı, Ipsos Savaşı sonrasında istediği tüm satraplıkları alacak, Seleukos'un büyüyen gücünü kırarak ve dahada büyüyecektir (Billows, 1997: 183). Eğer savaş kazanırsa Makedonya ve Bithinia bölgelerine hâkim olacak ve doğuya doğru yönelecekti. Antigonos Kıta Yunanistan ve Makedonya'da güvenliği sağlaması için oğlu I. Demetrios Poliorketes'i görevlendirmiştir. Bu sırada M.Ö. 302 yılında Lysimakhos hemen Batı Anadolu'ya sefer düzenlemiş ve buradaki birçok kenti ve Ephesos'u almıştır. Ephesos hemen teslim olmuştur (Polyaenus, 2023:

IV.12.1; Diod. 2023: XX.111.3.; Billows, 1997: 179). Ephesos alınırken Lysimakhos kent komutanına rüşvet vererek kenti aldığı söylenir (Waterfield 2011, s. 153). I. Demetrios Poliorketes ise Ephesos'a geldiğinde ihanet eden komutanını öldürmüştür. Ardından Aenaetus adındaki komutanını ve garnizonunu akropolise (Ayasuluk Tepesine) yerleştirmiştir (Polyaenus, 2023: IV.XII.I). Antigonos Monophtalmos Ipsos Savaşı öncesinde kendisine fazla güvenmiştir (Billows, 1997: 183). Pultrach, Antigonos'un gelen orduları bir taş ya da haykırışı ile dağıtacağını söylediğini iletir (Pultrach, 2023: XVIII.II; XIX.II). Antigonos Monophtalmos Ipsos Savaşı boyunca oğlu Demetrios ile sürekli görüş halindedir, hatta burada oğlunu halefi bile ilan etmiştir (Billows, 1997: 183). Ipsos Savaşı başladığında Antigonos Monophtalmos Hoplitlerden oluşan birlikleri ile Phalanks düzeninde merkezde oğlu I. Demetrios Poliorketes ise süvarileri ile kanatlarda bulunmaktadır (Billows, 1997: 184). Antigonos'un 70 bin piyadesi, 10 bin süvarisi, 75 fili bulunmaktadır. Karşı cephedeki Lysimakhos, Ksandros, Seleukos ve Ptolemaios (Ptolemaios birlik göndermemiş sadece siyasi olarak destek vermiştir) birliklerinin ise 64 bin piyade (Bunların 44 bini Lysimakhos ve Ksandros'a ait, 20 bini ise Seleukoslulara ait) ve 400 fili vardır. Antigonos Monophtalmos merkezde Ksandros ve Seleukosların piyade birlikleri ile mücadele ederken oğlu I. Demetrios Poliorketes'in arkadan Lysimakhos'un birliklerine saldırarak savaşa denge getirmesini beklerken Demetrios savaştan 4 bin süvari ile kaçır Ephesos'a doğru kaçarken 5 bin piyade yolda toplar (Billows, 1997: 184; Waterfield, 2011: 174).

1.4.1.2. Ipsos Savaşı Sonrası

I. Demetrios Poliorketes Ephesos'a çekildiğinde kentte 7 yıl boyunca son gücü ile donanma ve garnizonunu koruyacak savunma yapıları oluşturmuştur. Lysimakhos saldırısından önce Batı Anadolu'daki kentler bu kısa barış sürecinde, yeni surlar inşa etti ve kullanabilir olan eski savunma yapılarını onardı, bu kentler Antigonos Monophtalmos'un ordusu ile savaşıp ardından ise I. Demetrios Poliorketes ile yeniden kentlerinde hakimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalışmışlardır (Waterfield, 2011: 173). Ipsos Savaşı'ndan sonra Ephesos'a kaçan Demetrios annesini, çocuklarını ve hazinesini almak için Kilikya'ya yelken açar. Diodoros adlı komutanını Ephesos'a

bırakır. Ancak komutanının Lysimakhos ile görüştüğü yolda öğrendiğinde güvendiği komutanı Nikator'a Kilikya'ya devam etmesini söyler kendisi birkaç gemi ile Ephesos'a döner Diodoros'u tutuklatır ve Ephesos ta güvenilir komutanı Nikator'u görevlendirir (Billows, 1997: 410; Polyaeus, 2023: IV 7,4.). I. Demetrios Poliorketes için denizlerin hakimiyetinden başka bir çıkış noktası yoktu. Son gücünü donanma kurmak için harcamış, adaları ve Kıta Yunanistan'dan birçok kenti almıştı. Ancak I. Demetrios Poliorketes sadece denizde değilde karada da güçlü bir ordu kurmak istiyordu (Waterfield, 2011: 174). I. Demetrios Poliorketes'in bu çabaları Makedonya ve Kıta Yunanistan'ın bir bölümünde de babasının Krallığını devam ettirmesine ve haleflerinin hükümdarlığını sağlamıştır. Lysimakhos M.Ö. 294 yılında Ephesos'u ele geçirmiştir. Burada kentin teslim edildiğine dair bir bilgi karşımıza çıkmamaktadır. Aksine kentin savunması için tüm kentliler ve I. Demetrios Poliorketes'in birliklerinin çabasından bahsedilir. Ayasuluk Tepesi'nde bulunan akropolisde bu dönem büyük bir savunma savaşı yaşanmış olmalıdır. Çünkü Ephesos bölgenin en zengin şehirlerinden biri, stratejik limanı ve zengin tarım arazileri olduğu için Diadokhlar Dönemi'nde Lysimakhos ve I. Demetrios Poliorketes'in arasında birkaç kez el değiştirmiş ve aralarında iktidar, rekabet konusu olmuştur. Lysimakhos Ephesos savunmasını düşürüp kenti aldığı anda Ephesoslular ve I. Demetrios Poliorketes'in garnizonu tarafından hoş karşılanmamış olmalıdır. Lysimakhos kenti aldığı anda bir süre (kenti teslim eden) eski komutanı görevinde tutmuş ardından kendi ekiplerini görevlendirmiştir. Lysimakhos kentteki hakimiyetini sağlamak için köklü değişiklikler yaparak Ephesos kentinin özgürlüğüne düşkün özgün kimliğini değiştirecek hamleler yapacaktır. Kenti synoikismos yaparak Panayır ve Bülbül arasında taşıyan Lysimakhos, hiçbir zaman tutunamadığı eski kent alanını kullanmamış ve zorla taşıdığı halkın bu alanda yaşamasını yasaklamıştır. Lysimakhos'un Ephesos'u ele geçirmesi kolay olmamıştır. Lysimakhos Ipsos Savaşı'ndan sonra, 7 yıl boyunca kenti kendi haline I. Demetrios Poliorketes hakimiyetine bırakmış, I. Demetrios Poliorketes'in Ephesos'ta rahat bir şekilde gücünü toplamasına izin vermemiş olmalıdır. Lysimakhos yıllarca I. Demetrios Poliorketesle birlikte savaşan Ephesos kentinin, I. Demetrios Poliorketes tekrar destek vereceklerini bilmektedir. Ayrıca kent güçlü surlarla çevrili olmalıdır ve kentin kolay düşmeyeceğini bilmektedir. Lysimakhos'un kenti kuşatması ile ilgili çok detaylı bilgiler yoktur. Ancak Ayasuluk

Tepesi'nde yapılan yeni kazı çalışmaları buradaki mücadele ile ilgili bilgiler vermektedir. Lysimakhos zor aldığı kenti taşımış ve geriye kentle ilgili hiçbir iz kalmaması için kentin adını karısının adı olan Arsinoeia olarak değiştirmiştir. Lysimakhos Antigonos'tan kalan tüm toprakların hâkimi olmuş ve Seleukos ile paylaşım konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Bu anlaşmazlık sonucunda Sardes yakınlarında gerçekleşen Kurpedion Savaşı Seleukosların zaferi Lysimakhos'un ölümü ile sonuçlanmıştır. Savaş sonucunda Seleukos İmparatorluğu Mısır haricinde Büyük Aleksandros'un büyük topraklarına sahip olmuş ancak aynı yıl içerisinde süikast sonucu öldürülen I. Seleukos Nikator yerine oğlu geçmiş, Makedonya ve Pergamon ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Ephesos ise bağımsızlığı için I. Seleukos Nikator'un oğlu I. Antiokhos onuruna Büyük Aleksandros için düzenlenen şenliklerden düzenlemiş ve böylece özerk bir yönetim hakkı almışlardır (Kaya, 1997: 27). Ephesos özerk yönetimi I. Antiokhos'un Pergamon Kralı I. Eumenes'e yenilmesi ile tehlikeye girmiş ve Ptolemaiosların kente saldırması sonucunda Ephesos Ptolemaios egemenliğine girmiştir. Panayır ve Korresos arasında kurulu olan ve güçlü savunma yapılarına sahip olan Ephesoslular kentlerini savaşmadan teslim etmemiş olmalıdır. Bunu Genç Ptolemaios'un babasının Seleukoslulara Ephesos ve Miletos'u bırakmasının ardından Ephesos'ta isyan çıkması ve destek alamayarak emrindeki Trakyalı askerler tarafından öldürülmesi ile de anlayabiliriz (Athenaeus, XIII, 64, 593 A-BI). Ardından Ephesos tekrar I. Antiokhos egemenliğine girmiştir. Genç Ptolemaios'u öldüren Ephesoslular özerk yönetime izin veren I. Antiokhos'u kentlerinde mutlulukla karşılamış olmalıdırlar. II. Antiokhos M.Ö. 246 yılında Ephesos'ta ölümünün ardından halef sorunları ortaya çıkmıştır. III. Suriye Savaşı'na kadar Seleukos egemenliğinde kalan Ephesos'ta bu dönem içinde bir savaş yaşanmamıştır. Savaşın ardından ise M.Ö. 242 yılında III. Ptolemaios tarafından Ephesos ele geçirilmiştir. Ephesoslular bu ikinci Ptolemaios saldırısına karşı durmuş olmalıdırlar ve Ephesos'ta bir savaş daha yaşanmıştır. Ephesos M.Ö. 198 yılına kadar Ptolemaios egemenliğinde kalmıştır (Kaya, 1997: 28). III. Antiokhos ailesinin geçmiş egemenliğini yeniden kurmak için Anadolu'daki topraklarına saldırmıştır. Bu topraklar içerisinde Ephesos'ta vardır. Ephesos'a saldıran ve ele geçiren III. Antiokhos kent içinden destek almış olmalıdır. M.Ö. 197 yılında Ephesos'u alan III. Antiokhos Ephesos'u Seleukos garnizonu olarak kullanmıştır (Livius, XXXIII, 38,1; Polyaeus,

2023: XVIII, 41, A2). Magnesia Savaşı'na kadar garnizon olarak kullanılan Ephesos Seleukosların merkezi konumundadır. Roma Cumhuriyeti'nin yayılım politikası bu dönem Anadolu'da da kendini göstermektedir. Roma Cumhuriyeti kentlerin bağımsızlığından yana bir politika izleyerek büyük krallıkların gücünü kırmayı planlamaktadır. Ancak bu politika Batı Anadolu'da bağımsız kent devleti kimliğini hala koruyan kentler üzerinde etkili olmuştur. Ephesos Seleukos egemenliğinde zaten özerk bir yönetime sahiptir ve Magnesia Savaşı'nda Roma Cumhuriyeti'ne karşı Seleukos cephesinde savaşımıştır. Savaş sonrasında yapılan Apameia Anlaşmasında Roma Cumhuriyeti yanında savaşan birçok kent devleti Roma Cumhuriyeti güvencesinde bağımsızlıklarını almışlardır. Ancak Ephesos Seleukosları desteklediği için Pergamon Krallığı'na bırakılmıştır (Sevin, 2007: 95; Baedeker, 1914: 461). Sonrasında Pergamon toprakları miras yolu ile Roma Cumhuriyeti'ne bırakıldığında Ephesos'ta M.Ö. 167 yılında Roma Cumhuriyeti güvencesinde bağımsız oldu, Ephesoslular bağımsızlıkları için Romalı senatörlere teşekkür etmek için Roma'ya gittiler (Magie, 2004: 110; 954).

1.5. HELENİSTİK DÖNEM SONRASI

Helenistik Dönem sonrasında Roma egemenliğine giren Batı Anadolu kentlerinden biri de Ephesostur. Roma Cumhuriyeti egemenliğine giren Asia eyaleti kentleri soylularına tanıdığı Roma vatandaşlığı hakkı ve sınırlı imtiyazlar ile kentin ileri gelenleri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak kurduğu bu ilişki halkın tamamını kapsamamakta ve Roma egemenliğini tabanda meşrulaştırmamaktadır.

1.5.1. Roma Dönemi

Roma egemenliğinde Ephesos Pax Romana Dönemine girmiş sınır kentleri haricinde savaşın yaşanmadığı bu dönem kent için huzurlu ve refah bir dönem içindedir. Ancak bağımsızlık ve özerklikleri için sürekli mücadele eden Ephesos halkı için Roma egemenliği bu dönemde hala meşru görülmemiştir. Bu dönem içerisinde Ephesos'ta Mithridates İsyanı'ndan başka bir savaş yaşanmamıştır. Roma egemenliğindeki Ephesos soyluları bağımsızlığını aldığı için memnun olmuş ancak

sonrasında Roma politikası gereği bu bağımsızlığın sınırlarını ve Roma egemenliğini güçlendirdiğini anlayınca oldukça rahatsız olmuş olmalıdırlar. Roma güçlerinin gizli işgalci ve sömürücü unsurlarını anlayan Anadolu kentleri bu duruma kısa süre içinde tepki göstermişlerdir. Bu tepkinin bir göstergesi Mithridates İsyanı'nın hızla destek alarak büyümesidir.

1.5.1.1. Mithridates İsyanı

Pers kökenli, Büyük Aleksandros'un adamlarından olan Mithridates Diadokhlar Dönemi'nin karmaşasında Pontus bölgesine kaçmış ve burada kendi birlikleri ile önceleri küçük sonrasında ona katılanlar ile büyük bir krallık kurmuştur (Appian, 2023: II.IX). Krallık haleflerine aktarılmış bu sırada Karadeniz coğrafyasında büyümüştür. VI. Mithridates Eupator'un Kapadokya'nın büyük bir bölümünde hâkim olan krallığı Roma Cumhuriyeti tarafından rakip olarak görülmüş ve taraflar arasında savaş başlamıştır. Kapadokya bölgesini geri alarak kendine bağlı ama bağımsız görünen kişilere veren Roma buraya yerleştirdiği kralları VI. Mithridates Eupator'a karşı kıskırttı ve ona karşı saldırttılar (Appian, 2023: II.XI). VI. Mithridates Eupator bu saldırılara cevap vermedi, Romalıların hakimiyeti altına almak istedikleri yerlerde öncesinde politik oyunlarla insanları birbirine kırdırdığının farkındaydı (Appian, 2023: II.XII). VI. Mithridates Eupator yaklaşmakta olan büyük bir savaş için müttefiklerine atalarına ait olan toprakların Romalıların tarafından alındığını ve bu haklı davası için Ermenistan kralı damadı Tigranes, Thrak ve İskit boyları Tuna bölgesi halklarından ve Roma düşmanlarından yardım alacağından emindi (Appian, 2023: III.XV; Blunt, 1979: 89). VI. Mithridates Eupator Romalıların Anadolu'lu müttefiklerinden oluşan orduları ile savaştığında az kişi ile başarılar kazandı ve yakaladığı esirleri erzak ile evlerine gönderdi, bu kralın düşmanları karşısında itibarını arttırdı ve yeni destekçiler sağladı (Appian, 2023: III.XIX). VI. Mithridates Eupator kısa sürede tüm Anadolu'ya hâkim olmuş İonia'ya kadar hakimiyetini sağlamıştır (Appian, 2023: III.XX). VI. Mithridates Eupator sonunda Ephesos'a geldi. Ephesoslular VI. Mithridates Eupator'u memnuniyet ile karşıladılar ve kentlerindeki bütün Romalı heykelleri yıktılar (Appian, 2023: III.XXI). Appian burada bir not düşmüş ve bu Roma heykellerinin yıkılmasının bedellerini

ödeyeceklerdir demiştir (Appian, 2023: III.XXI). Ephesoslular Roma tarafından bağımsızlıklarının verilmesinin gerçek olmadığını görmüşler, ağırlaşan vergiler, kentlerine gelen Romalı senatörler, devlet adamları ve yönetime atanan Roma destekçisi kişilerin bir bağımsızlık oyunu sergilediklerini bilmektedirler. Bunun sonucu olarak Büyük Aleksandros'a benzetilen VI. Mithridates Eupator'u memnuniyet ile karşılamışlar, Magnesiya, Paphlogonia ve Lykialılar gibi direnmeden kentlerinin kapılarını VI. Mithridates Eupator'a açmışlardır. VI. Mithridates Eupator Rhodos Seferi'ne hazırlanırken, emrindeki satraplarına ve kumandanlarına aynı anda gönderdiği gizli emirde bir gecede tüm Romalıların öldürülmesini söylemiştir. Bu emirde Romalıların öldürülerek cesetlerinin dışarı atılmasını ve mal varlıklarının öldürülen kişiler ile paylaşacağını, kölelerin Romalı efendilerini öldürdüklerinde özgürlüklerini verileceği, Romalı bankerlere borçlu olanların bankerleri öldürmesi durumunda ise borçlarının yarısının silineceğini belirtilmiştir (Appian, 2023: IV.XXII; Baedeker, 1914: 461). Ephesos'ta Artemision'a sığınan Romalılar tapınaktan çıkarılarak öldürülmüştür. Tüm kentlerde aynı anda başlayan katliamlarda kadınlar çocuklar dahil herkes öldürülmüştür (Appian, 2023: IV.XXII). Ephesoslular ve diğer kentlerdeki insanlar bu katliamı yapmalarının nedenleri arasında VI. Mithridates Eupator'un korkusunun yanında Romalıları karşı nefretleri de vardır (Appian, 2023: IV.XXIII). VI. Mithridates Eupator'un generali Sakız adasının hakimi Zenobius Ephesos'a gelip toplantı yapmak istediğinde, Ephesoslular ordusunun dışarıda kalmasını ve onun tek içerisi girmesini isterler. Zenobius bunu kabul eder Ephesos'a girer, Ephesoslular onu öldürür dışarıdaki ordusunda etkisiz hale getirirler. Surları askerler ile doldururlar ve malzeme temin ederek şehri tam bir savunma durumuna geçirirler (Appian, 2023: VII.XLVIII). Yakın kentler Tralleis ve Metropolis'te Ephesos gibi savunma durumuna geçmişlerdir. VI. Mithridates Eupator gücünü kırmamak için bu kentlere özgürlüklerini vermiş, borçlarını silmiş ve kentteki tüm yabancılara vatandaşlık hakkı vermiştir (Appian, 2023: VII.XLVIII). VI. Mithridates Eupator bu kentlerin Roma egemenliğine kolayca geçebileceklerini bildiği için bu türlü imtiyazlar ile tarafsız kalmalarını istemiş olmalıdır. VI. Mithridates Eupator Sulla ile görüşmesinin ardından I. Mithridatik Savaşı'nı sona erdirerek sadece babasının toprakları olan Pontus'a çekildi (Appian, 2023: VIII.LVIII). Sulla'nın kesin hakimiyetinin ardından Roma ordusu Batı Anadolu kentlerine tek tek girerek

hakimiyet sağlarlar. Sulla çoğu kenti VI. Mithridates Eupator karşısında destekleri için ödüllendirir. Ancak Sulla Roma'ya ihanet eden bazı kentleri de cezalandırır. Bunların arasında Ephesos'ta vardır (Appian, 2023: IX.LXI). Sulla Ephesoslulara her zaman yanında olduklarını, zamanında bağımsızlıklarını bile tanıdıklarını ancak bunun karşılığında Ephesos'ta yaşayan Romalıların kadın, çocuk ayırmaksızın katledildiğini ve Ephesosluların tapınaklara sığınanları bile öldürüldüğünü söylemiştir. Ardından Romalıların aynı şekilde acımasız olamayacağını ve cezanın yüksek bir vergi ile tahsil edileceğini söyler (Appian, 2023: IX.LXII). Neredeyse tüm doğu halklarının birlikte Roma'ya karşı verdiği Mithridatik savaşlar Appian'a göre kara yerine deniz merkezli olsaydı başarılı olacaktı (Appian, 2023: XIV.XCII). Roma tarafından şimdiye kadar kimseye verilmeyen yetkilerle donatılan Gnaeus Pompeius Magnus, VI. Mithridates Eupator'u yendikten sonra çevre halklardan Roma karşıtı olanları da bastırmış, askerlerine para dağıtmış ve Roma'ya dönmeden Ephesos'a geçmiştir (Appian, 2023: XVII.CXVI; Blunt, 1979: 89). Ephesos bu dönem diğer kentler gibi tekrar Roma egemenliğine girmiş, kentliler kenti savaşmadan Romalılara teslim etmişlerdir. Ephesos Mithridatic savaştan yüksek seviyede etkilenen kentlerden biri olmuştur. Kent Mithridatic savaşın 3 bölümünün ilkinden ve savaşın sonunda Ephesos kayıtlara geçecek vakalara sahne olmuştur. Mithridatic savaşlar Pontus Kralının Roma hakimiyetine bir başkaldırısı olarak görünse de kısa zamanda doğu ile batı arasında büyük bir savaş doğurmuştur. Mithridatic savaşın büyüklüğü ve doğası her yerde bir şaşkınlık ve korkuya neden oldu (Appian, 2023: XIV.XCIII). Ephesos'ta güçlü bir savunma hattının kurulduğunu öğrendiğimiz bu dönem içerisinde kent içinde çatışmalar yaşansa da kent savunmasını gerektirecek büyük bir savaş yaşanmamıştır. Mithridatic savaşlardan sonra yaşanan Pax Romana Dönemi'nde Roma topraklarında sadece sınır kentleri saldırılara maruz kalmıştır. Ephesos gibi iç kesim merkezi kentler ise sadece az sayıda haydut ve korsan saldırılarına maruz kalmış bu saldırılar ise kent için savaş ortamı oluşturabilecek seviyede olmamıştır.

1.5.1.2. Got Saldırıları

Ephesos Pax Romana sürecinde Diadokhlar ve sonrasında yaşanan Mithridatic savaşının yaralarını sarmış Roma'da imparatorluğun ilan edilmesi ile Asia Eyaleti'nin başkenti olmuş ve Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarının en önemli kentlerinden

biri haline gelmiştir. Bu dönemde Ephesos oldukça zenginleşmiş kent içerisinde birçok ihtişamlı yapı büyük kompleksler yapılmıştır. Ancak Roma sınırlarında özellikle Roma İmparatorluğu'nun Germania sınırında Gotlarla verdiği mücadele oldukça zorlu olmuştur. Romalı tarihçi Tacitus *Germania* adlı eserinde M.S. I. yy. da yaşanan bu mücadeleleri ve Gotları anlatmaktadır. Göçebe olan Gotlar kabileler halinde yaşamaktadırlar (Tacitus, 2023: I-XLVI). Got kabileleri birbirleri ile mücadele etmekte ve bu sayede savaşçı bir kimlik kazanmaktadırlar (Tacitus, 2023: I-XLVI). Avrupa'daki diğer kabileler gibi Gotlarda M.S. II. yy. da Roma sınırlarına dayanacak göç dalgaları oluşturmuştur (Wolfram, 1990: 82). Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'daki barbar akınları ile başa çıkamaması bu kabilelerin saldırı alanlarını genişletmiştir (Crown, 2017: 91). Gotların M.S. II. yy. saldırıları Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanmış ve deniz üzerinden gelişmiştir (Donini,1970: 4). Bu saldırılardan Khalkedon sonrasında Nikeia, Apameia, Prusa saldırıları başarı ile sonuçlanmış Gotlar bu kentleri düşürmüş ardından tüm bu kentleri talan etmişlerdir (Wolfram, 1990: 51; Kozan, 2015: 361). Got akınları M.S. 267 yılından sonra Çanakkale üzerinden Ege'ye doğru uzanacaktır (Kozan, 2015: 361). Gotlar M.S. 267 senesinden sonra Ege kıyılarına saldırmışlar, Atina'yı ele geçirmişler, Roma karşı saldırıya geçerek Gotları dağıtmıştır (Bradley 2010, s. 15). Ancak bir grup Got (Herules Kabilesi) M.S. 269 yılında Adalar, Ephesos ve Pamphylia bölgesine saldırmış buradaki kentleri yağmalamıştır (Kozan, 2015: 361-362; Bradley, 2010: 7). Ephesos'ta Artemis Tapınağı'na saldıran Gotlar tapınağı, sunağı ve içerisindeki kült heykelleri tahrip etmiş değerli eşyaları ise talan etmişlerdir (Bradley, 2010: 14). Got saldırıları Avrupa sınırından Balkanlara oradan da Nikomedia'ya ve Batı Anadolu'ya kadar ilerlemiş bu saldırıyı haber alan kentler savunma yapıları, surlar ve kulelerin yapımına başlamıştır (Crown, 2017: 91). Bazı kentler sur yapımı için geç kalmış bazıları zamanında yaparak kentlerini koruyabilmiştir. Ephesos Balkanlar'dan gelen Got akınının haberini almış yaklaşık 150 yıldır kullanılmayan ve depremlerle muhtemelen tahrip olmuş durumdaki Lysimakhos surlarını onararak tekrar kullanmış olmalıdır. Ephesos'un bu sayede gelişkin surları ve iyi savunması ile Got saldırılarından savunma yapısı olmayan kentler kadar etkilenmediği düşünülmektedir (Wolfram, 1990: 53; Büyükkolancı, 2018: 423; Büyükkolancı, 2019: 390; Kozan, 2015: 362). Gotların Ephesos'a saldırdığı ve Artemision'u yağmaladığı antik yazarların anlatımından ve

birçok bilim insanının ortak görüşü ile desteklenmektedir. Ancak tartışmalı bir konu olan Gotların Ege kıyılarına M.S. 262'den yaklaşık 4 – 5 yıl sonra gerçekleştirdikleri saldırıda Batı Anadolu kentleri kendilerini savunmak için bir hazırlık yapmışlar mıdır? M.S. 262 yılında yaşanan büyük deprem zaten uzun süredir kullanılmayan Lysimakhos surlarını başlı başına tahrip etmiştir. Got saldırısı sırasında Ephesos kentinin surları Gotların kent içerisine girmesini engellemiş olmalıdır. Got kavimleri gibi göçebe kavimler savaş makineleri ve kuşatma aletlerin yapımını bilmemekteydiler bu yüzden Roma kentinin sınırına gelebilecek askeri gücü barındıran Barbar kavimler kent içine girmeden geri dönmekte ve kırsal yerleşimleri tahrip etmektedir. Bu Ephesos içinde aynıdır. Ephesos kentinin surları kenti korumuş ancak tarımsal arazi, tapınak ve çevre yerleşimlere verilen tahribat Ephesos yaşamına uzun süre etki etmiştir (Texier, 2002: II.168).

Ephesos, Got saldırılarının ardından uzun süren kent yaşamındaki düşüşün ardından tekrar imparatorluğada bağlı olarak, bir yükseliş görülmektedir. Bu dönem kendini toparlayan kent limanı eski hareketliliğine kavuşmuştur. Toparlanan Roma ordusu lejyonları Ephesos'u güvende tutmuştur. Ancak Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarında büyüyen Sasani İmparatorluk için bir tehdit oluşturmaktadır.

Seleukos İmparatorluğu'nun üzerine kurulan Part Krallığı kısa sürede bölgenin önemli güçlerinden biri haline gelmiştir. Doğuda İran topraklarında egemenliğini kuran Partların yükselişi Batıda Akdenizi topraklarına katan Roma merkezli İmparatorluğun yükselişi birlikte gelişmiştir (Kaçar, 2008: 5). Helenistik Krallıkların topraklarını alarak bu miras üzerine kurulan bu iki İmparatorluk Roma Cumhuriyeti'nin VI. Mithridates Eupator ile yaptığı savaş sonrası Anadolu'da elde ettiği topraklar ile birbirleri ile sınır komşusu olmuştur (Kaçar, 2008: 5). Partlar ile Romalılar İran sınırında zaman zaman savaş zaman zaman ise barış halindedirler. M.S. III. yy. da İran topraklarındaki isyanlar Romalılar için Partlar'a saldırı fırsatları doğurmuştur. Severusların doğu savaşları sırasında Caracalla Partlara karşı önemli zaferler elde etmiştir (Augusta, 2023a: XIII; Augusta, 2023b: XII). Part topraklarında güçlenen Sasani hanedanı bu ortamdan yararlanarak M.S. II. yy'ın ortasında yönetimi ele geçirmiştir.

1.5.2. Bizans Dönemi

Hristiyanlığın kabulü ile değişen kültür ve yaşam biçimi tüm Roma topraklarını etkilemiştir. Pax Romana Dönemi içerisinde Got saldırıları haricinde bir savaş görmeyen Ephesos kenti Bizans Dönemi'nde doğudan gelen Sasani tehlikesinin büyümesi ve kendisini etkilemesine kadar liman çevresindeki kent yaşamına devam etmiştir. Ancak Sasani saldırılarının Roma doğu topraklarını aşması ve kente gelmesi Ephesos için yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır.

1.5.2.1. Sasani Saldırıları

Sasani İmparatorluğu M.S. VII. yy'ın ortalarına kadar Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında sürekli bir tehdit oluşturmuştur. İmparatorluk M.S. VII. yy'ın ilk yarısının sonlarına doğru Müslümanlar tarafından yıkılmıştır (Kaçar, 2008: 8). Partların feodal özerk yönetim biçimini merkezi bir krallıkla değiştiren Sasaniler böylelikle Roma İmparatorluğuna karşı bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Sasaniler geçmişi bilmekte ve kendilerini geçmiş Antik Dünya'nın bir dönem süper gücü olan Pers İmparatorluğu'nun varisi olarak görmekteydiler. Sasani İmparatorluğu'nun Pers topraklarının geri istemesi ve eski ihtişamlı dünya İmparatorluğu haline dönüşme çabası Roma İmparatorluğu ile sürekli mücadele içine girmelerini beraberinde getirmiştir. M.S. IV. yy. da Sasani İmparatoru'nun Roma İmparatoruna yazdığı mektupta atalarının topraklarının Makedonya'ya kadar ulaştığını ve Anadolu dahil tüm bu toprakların kendilerinin hakkı olduğunu söylemektedir (Amm. 2023: XVII.5.5). Sasani saldırıları öncesinde imparatorluk kentlerine bakıldığında, kentsel yaşamdan kırsal yaşama doğru bir gerileme görülmektedir (Greatrex, 2018: 16). Roma kentleşme sistemi bu şekilde tersine dönmüş ve M.S. III. yy. da imparatorluk Sasani İmparatorluğuna karşı savunma durumuna geçmiştir (Kaçar, 2008: 10; Greatrex, 2018: 16). Sasani İmparatorluğu'nun Erken Dönemleri'nde Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarında ardı ardına birçok savaş kaybedilmiştir. Roma İmparatorluğu Gotların saldırısı ve doğuda Sasani saldırıları ile iyice güçsüzleşmiştir. Ancak Gotların saldırılarını püskürtmesi ve Sasanilerin iç kargaşalarından yararlanması Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetini uzun

süre korumuştur. M.S. IV. yy. ortalarında tekrar başlayan Sasani saldırıları imparatorluğa pek etki etmemiştir. Ardından M.S. IV. yy. sonlarına doğru Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırında oluşan sürekli tehditte uzun vadeli bir önlem alma isteği beraberinde savunma yapılarının imar faaliyetlerini getirmiştir. Bu faaliyetler ile özellikle Doğu ve Güney Anadolu'da birçok kalelerin ve surların yapılmasını beraberinde getirmiştir (Kaçar, 2008: 16). Ayrıca İmparator topraklarını askeri ağırlıklı merkezlere bölmüştür. Sasaniler doğu topraklarında sürekli olarak Romalılar ile mücadelesine devam etmiş, ancak Sasanilerin Batı Anadolu'ya tehlike yaratması M.S. VI. yy. da ortaya çıkmıştır. Sasaniler Ephesos gibi zengin kentleri M.S. VI. yy. sonlarına doğru hedef almaya başlamıştır (Mitchell, 2016: 617). Panayır ve Bülbül arasındaki kentte M.S. VI. yy. ve VII. yy. da sonrasında Geç Antik Çağ kentinde de küçük bir alana sıkışmış bir görünüm almıştır. Kent savunma sistemi ile çevrelenmiş, bu alanların içerisinde ise bazı yapıların tekrar işlevlendirilerek endüstriyel amaçla kullanılması görülmektedir (Greatrex, 2018: 15). Ephesos zengin limanı ve üretimi ile Sasanilerin ilgisini üstüne çekmiş olmalıdır. Sasanilerin Ephesos'a saldırıları, Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki kenti tahrip etmiş, saldırılar sırasında M.S. 614 yılında büyük bir deprem yaşanmış, bu yıkımların sonucunda ise kent daha güvenli bir yere taşınmıştır (Foss, 1975: 739). Ancak kentin zenginliği yıkımını beraberinde getirmiştir. Buradaki ve sınırlardaki birçok şehir surlarla kuşatılmış, eski savunma yapıları da onarılmıştır (Bury, 1958: 148). Yazılı kaynaklara göre Sasani saldırıları M.S. 615' de General Shain komutanlığında ve M.S. 626 yılında başkent Constantinopolis sınırlarına kadar ilerleyen iki saldırıdan ibarettir (Greatrex, 2018: 17). Sasaniler, Slavlar ve Avarlar ile Constantinopolis'i kuşatmış, kuşatma öncesinde ise Ege bölgesinde donanması ile imparatorluğa karşı üstünlük sağlamıştır (Greatrex, 2018: 20). İmparator Iustinionus Sasani tehlikesine karşı Sasanilere altın vermiş ve bir yandan da savunma sistemlerini oluşturmuştur (Abu'l-Farac, 1937: 152-153). İmparatorun Ephesos'ta Sasani tehlikesine karşı yaptığı savunma yapıları Ayasuluk Tepesi'nde oldukça ihtişamlı ve maliyetli imar faaliyetlerini içermiştir. Bugün Sasani saldırılarını anlamak için surların günümüze ulaşmış ihtişamını görmek yeterli olacaktır. Sasanilerin Ephesos'a M.S. VII.yy.'ın ilk çeyreğinin sonlarında başlattığı büyük saldırı kentte büyük boyutlu etki yaratmıştır (Mitchell, 2016: 617). Ephesos'ta yaşanan Sasani savaşları, Ephesos için savunma odaklı olmuştur. Bu saldırıların

sonucunda birçok kent tamamıyla yok olsada Ephesos gibi kentler tamamıyla yıkılmamıştır (Mitchell, 2016: 617). İmparator Iustinianus Ephesos'u kendi haline bırakmamış, kent içinde onarımlar yapmış, bu dönem limanının işlevselliğini devam ettirmesi için bu alanda bulunan savunma yapılarını kısmi de olsa onarmış olmalıdır. Ancak imar faaliyetlerinin asıl odak noktası Aziz Yuhanna'nın Kilisesi'nde barındıran Ayasuluk Tepesi olmuştur. İmparatorun Ayasuluk Tepesi'nde yaptırdığı kilise ve özellikle temenos duvarları, sonrasında savunma yapıları için işlevsel olarak kullanılmışlardır. Sasani saldırıları doğu sınırında yapılan savaşların ardından batıya doğru ganimet elde etmek amacı ile yapılmıştır. Sasaniler doğuda aldıkları kentlere yerleşmişlerdir ancak batıda saldırdıkları kentlere yerleşememişler sadece ganimet toplayıp çekilmişlerdir. Sasanilerin Pers İmparatorluğu'nun ulaştığı toprakları alma düşüncesi İmparatorluğun Arap Müslüman akınları ile yıkılmasına kadar sürmüştür ancak imparatorluk Ortadoğu İmparatorluğu olmaktan öteye gidememiştir. Bunda Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din haline getirmesi ve Sasanilerin Zerdüşt inancını benimsemesi ve Hristiyan nüfusun hızla artması da etkili olmuştur. M.S. VI. yy. sonlarında da başlayan ve 100 yılı geçkin Sasani saldırıları ile Güney ve Batı Anadolu'daki liman kentleri küçülmüş, daha savunması kolay yerlere taşınmış ve savunma yapıları ile çevrelenmiş küçük yerleşimlere dönüşmüştür (Crown, 2017: 95). Ephesos kentinde bu yerleşimlerin değişimlerinin kolayca görülebileceği kentlerdendir. Sasani İmparatorluğunu yıkan Arap saldırıları kısa süre içinde Bizans topraklarına da etki etmiştir.

1.5.2.2. Arap Saldırıları

M.S. VIII. yy. Anadolu kentlerinde Slav, Sasani ve Arap saldırıları nedeni ile tahribat görülmektedir (Greatrex, 2018: 16). Müslümanlığın hızla yayılması ile büyüyen Arabistan merkezli Arap Devletleri, kısa sürede Mezopotamya, Asia ve Afrika'da etkili olmuşlardır. Sasani İmparatorluğunu yıkan Araplar Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırının yeni komşusu olmuşlardır. M.S. VIII. yy. sonlarında kısa sürede İmparatorluğun doğu topraklarını alan Araplar, Anadolu'da deniz yolu ile özellikle kıyı kentlerine saldırdı (Greatrex, 2018: 16). Araplar, Akdeniz'de deniz üstünlüğünü sağlamak istemekteydiler. Arap saldırıları M.S. VIII. yy. da başlamış ve

yaklaşık 400 yıl sürmüştür. Bu süre içerisinde özellikle Constantinapolis'e doğru giden yollardaki ve önemli limanları bulunan tüm kentler sürekli saldırı altındadır. Arap saldırıları Bizans İmparatorluğu'nun doğuda yaşanan savaş zaferlerinin ardından, doğu sınırında durdurulmuş olsa da Arapların saldırıları Güney ve Batı Anadolu liman kentlerine deniz yolu ile devam etmiştir (Crown, 2017: 95). Ephesos Sasani saldırılarının ardından toparlanmış ve zengin limanı ile yine dikkat çekmektedir. Bu dönemde Ayasuluk Tepesi merkezinde yerleşim olan Ephesos kenti denizden gelen Arap akınlarının uğrak noktası olmuştur. Nikaia ve Ephesos gibi liman kentleri savunma yapılarını güçlendirerek Arap saldırıları ile mücadele etmişlerdir (Crown, 2017: 106). Ayasuluk Tepesi'nin çevreleyen Iustinianus surları bu dönem yetersiz kalmış ve ikinci bir sur sistemi ile tepe çevrelenmiştir. Arap saldırıları sonucu zayıf düşen kent bir daha eski günlerine gelememiştir. Ephesos'ta yaşanan Arap saldırıları cephe savaşı olarak gelişmemiş savunma odaklı olmuştur. Araplarda deniz yolu ile geldikleri kıyı kentlerinde yerleşmekten öte ganimet amaçlı saldırılarda bulunmuşlardır. Bunun nedeni büyük ordular ile yapılan baskın tarzı olan bu saldırıların Bizans ordusunun bölgeye gelmeden ganimetleri alıp çekilmesi ile oluşmasıdır. Sasani ve Arap akınların sonucu yönetimde merkezi otoritenin yanında askeri odaklı thema adı verilen merkezler oluşturulmuştur (Ostrogorsky, 2015: 90). Bu merkezler üzerinden akınlar durdurulmak istense de yöntem çok başarılı olmamıştır. Ephesos kenti Asia Eyaleti'nin başkentliği konumunu askeri bölgelere ayrılan Thema sisteminde de devam ettirmiş bulunduğu bölgenin merkezi olarak seçilmiştir. Ephesos kentinde bu dönem bir lejyon yerleştirilmiş ve Arap saldırılarına karşı İonia bölgesinin üssü konumuna gelmiştir. Arap saldırılarının merkezinde Constantinapolis vardır ve kenti almak için iki defa sefer düzenlenmiştir. İlk sefer Muaviye yönetimindeki Emeviler tarafından Komutan Yezid'in idaresinde Anadolu'yu aşarak ilerleyen Arap kuvvetleri Kalkedon (Kadıköy) civarına gelmiş ve kentin karadan alınamayacağını anlamışlardır. Sonrasında Muaviye tarafından oluşturulan donanma özellikle Ege kıyılarındaki kentlere saldırmış ve birçok kenti ele geçirmiş talan etmişlerdir. M.S. 674 yılında donanma Constantinapolis'i tekrar kuşatmış ancak kentin deniz yolları da iyi savunulduğundan bu kuşatma başarısız olmuş ardından defalarca deniz yolu ile kuşatılan kent sonunda M.S. 677 yılında Baalbek'li Kallinikos'un icadı olan "Rum ateşi" silahı ile donanma üstünlüğünü almış ve Arap donanmalarını bertaraf etmiştir.

M.S. 715-716 yılları arasında Constantinopolis Mesleme tarafından tekrar kuşatılmış ancak kent düşmemiştir. Muaviye'nin ve Mesleme'nin başarısız kuşatmalarının ardından Arap saldırıları daha kolay ele geçirilebilecek ve ganimet elde edilebilecek yerlere yöneldiği görülür. Bu yerleşimler özellikle donanma ile kolayca ulaşılabilir kentlerden oluşmaktaydı. Ephesos'ta zengin limanı ile Arap saldırılarının odak noktası hatta uygun iklim koşulu nedeni ile ordunun kış koşullarını geçirdiği yer konumuna gelmiştir. Ephesos Arap saldırıları, dönem içerisinde yapılan savunma yapıları ile görülmektedir. Ancak Arap saldırıları kısa süreli olmuş ve günümüzde Araplara ait herhangi bir yerleşime ait arkeolojik veri ile karşılaşmamıştır.

1.5.2.3. Türk Saldırıları ve Yerleşimi

M.S. XI. yy 'ın başlarında Anadolu topraklarına gelen Türkler, bu bölgedeki Bizans kentlerinin kısa sürede talan ve ardından işgal edilmesini beraberinde getirmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun kentleri üzerine gelen sürekli saldırılar imparatorluğa ciddi ekonomik sorunlar oluşturmuştur. İmparatorluk tüm gelirlerini savunma ve askeri odaklı harcamıştır. M.S. XI. yy sonlarına kadar Batı Anadolu'ya kadar ulaşan bu saldırılar Sasani ve Arap saldırılarından farklı bir yol izlemiştir. Sasani ve Arapların Anadolu'ya yaptıkları saldırılar kısa süreli kentlerin işgali ve ganimetlerin alınması ile sonlandırılmıştır. Ancak Türk saldırıları kenti alıp ganimetlerini almak ile yetinmemiş Türkler aldıkları kentlere yerleşmiş ve hızlıca örgütlenerek bu alanlarda beylikler kurmuşlardır. Anadolu'nun bereket ve zenginlikleri ile ilgili haberler kısa sürede Asia ve Ortadoğu da yaşayan Türkmen kavimleri ve diğer göçebe halklar tarafından duyulmuş ve Anadolu'ya büyük ve sürekli bir göç hareketi oluşmuştur. Bu göçler sayesinde askeri güç elde eden beylikler kısa sürede güçlenmiştir. Başkent ile bağlantısı kesilen Anadolu'daki savunmasız Bizans kentleri birer birer düşmüştür. Ephesos'a da ulaşan bu saldırılar ilk olarak 1090 yılında Selçuklu Beyleri'nden Tengribirmiş tarafından gerçekleşmiş ve Ephesos (Ayasuluk) alınmıştır. Yaklaşık 6 yıl boyunca Ephesos Türk egemenliğinde kalmış ancak 1096 yılında İmparatorluk hem siyasi hem de dini önem arz eden Ephesos'u almak için General Johannes Dukas'ı görevlendirmiş, General Ayasuluk Tepesi yakınlarında yaşanan bir savaş ile kenti tekrar geri almıştır. Ephesos'un ilk alınmasında Ayasuluk Tepesi'nde bir savunma savaşı yaşanmış olmalıdır. Sasani

akınları için yapılan ilk surlar ve Arap akınlarına karşı bu surları güçlendiren ikinci surlar bu dönemde kısmi onarımlar ile kullanılmış olmalıdır. Ancak Johannes Dukas'ın Ephesos'u tekrar almak için geldiğinde yapılan meydan savaşı Ayasuluk Tepesi'nde bulunan savunma yapılarının işlevsiz harap durumda olduğu ile açıklanabilir. Savaş sonrasında kısa süreli zaman içerisinde surların onarımı yapılamamış olmalıdır. Böylece savaş Türk atlılarının avantajlı olacağı alanda Ayasuluk Tepesi yakınlarında ovada gerçekleşmiş ancak Johannes Dukas savaşta üstünlüğü alıp Ephesos'u tekrar almıştır. M.S. XIV. yy 'a kadar tekrar Bizans egemenliğinde kalacak olan Ephesos, Ayasuluk Tepesi'nde ve limanda ticari faaliyetlerine devam etmiştir. Ayasuluk Tepesi'ndeki savunma yapılarının onarımı bu zaman zarfında tamamlanmış olmalıdır. Aydınogullarının Ephesos'a saldırısı sonrası yaşanan savunma odaklı savaş sonrası kent düşmüş ve Ephesos'ta Türk Dönemi başlamıştır. Aydınogulları Ephesos'a yerleşmiş ilk olarak surların onarımının ardından sur içerisindeki bölgede yerleşim kurmuşlardır. Sürekli göçlerin sayesinde kent büyümüş ve sur dışına taşmıştır. Ephesos M.S. XV. yy'ın ilk yarısında herhangi bir savaş olmadan Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı egemenliğinde Ephesos Timur saldırısı haricinde büyük bir savaşa şahit olmamıştır. Ankara Savaşı sonrası Timur ordusu ile Ephesos'a gelmiş burada tüm yerleşim alanlarına saldırıp her yeri talan etmiştir. Bu saldırı o kadar büyük bir tahribat yaratmıştır ki Dukas bu saldırı için "bir balıkçının ağ atıp da küçük büyük tüm balıkları karaya çekmesi gibi talan edip geçiyordu" tanımını kullanmıştır (Dukas, 1956: 47). Timur saldırısının sonrasında Ephesos ve Anadolu'da Osmanlı egemenliği kesinleşmiştir (Blunt, 1979: 139).

İKNİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ

Savunma yapıları yerleşik yaşamın en önemli unsurları arasındadır (Frederiksen ve vd. 2016: 3). Ancak yapılan en erken savunma sistemlerinden sonraki dönemlerde daha gelişkin sağlam olanlarına kadar en gelişkini bile korumak istediği uygarlığı koruyamamış başarısız olmuştur (Childe, 2010: 163). Bunu anlayabilenler en iyi savunmanın saldırı olduğunu anlamış ve daha uzun süreli imparatorluklar kurmuşlardır. Ancak her bir savaş uygarlıkların gelişiminde geriye doğru bir adım olarak sonuçlanmıştır (Childe, 2010: 163). Savunma sisteminin ilk hattını surlar oluşturmaktadır ve kentin düşüp düşmeyeceğini belirleyen yegâne yapılarda surlardır (Wycherley, 2011: 55). Antik Çağ savunma yapı ve sistemleri köprü sarnıç vb. yapılar gibi işlevsel olduklarından içerisinde çok sayıda evreyi bulundurmaktadırlar. Bu yüzden bu yapılar tarihlenirken araştırmacıların birçok parametreyi birlikte düşünmesi gerekmektedir. Arkeolojik bulguların yanında, siyasi, sosyal ve coğrafi özelliklerin birlikte değerlendirmesini gerektirmektedir (Frederiksen ve vd., 2016: 3). Savunma yapıları arkeoloji biliminin kendi disiplinleri yanında mimari ve inşaat mühendisliği temel prensipleri ile incelenmelidir. Ayrıca yapının konumlandırılması ve taş temini ile ilgili coğrafya, malzeme ve jeoloji mühendisliği ile de ilişkili olmalıdır (Frederiksen ve vd. 2016: 5). Savunma yapılarını çalışılırken yapının mevcut elemanlarının detaylı analizleri yapılmalı, eksik kısımlarının rekonstrüksiyonu tasarlanmalı ve daha anlaşılır kılınmalıdır.

Dünya üzerinde Mezopotamya, Mısır ve Hindistan üzerinde kurulan en erken yerleşimler öncelikle temel ihtiyaçlara yakınlık ile bağlantılı kurulmuş olmalıdır. Nehir kenarlarında savunma için çevresinden daha yüksek ve verimli topraklarda ilk yerleşimler gerçekleşmiştir. Nehirlerin sağladığı su ve verimli toprakların sağladığı olanaklar kısa sürede küçük yerleşimlerde nüfus patlamasına ve daha büyük yerleşimlerin oluşumunu beraberinde getirmiştir (Childe, 2010: 103). Toplumun çalışan nüfusu daha hırslı olduğunda, besin üretimi artacak ve buna bağlı olarak gereksinimlerde de artış olacaktır. Bu yönde devam eden bir gelişim zamanla yaşanamaz alanların iskân edilmesini sağlayarak daha büyük alanlar yaratacak ve köyleri kentlere dönüştürecektir (Childe, 2010: 82-83). Anadolu'da da kentleşme bu

şekilde gelişmiştir. Anadolu kent modeli olarak da tanınan sistemde, daire şeklinde birbiri ile bitişik sıralı evler ortada açık avlu oluşturmakta ve dışarı bakan cepheleri de savunma sistemini oluşturmaktadır. Bu modelle yapılan yerleşimler, küçük boyutlu ve yüksek alanlarda gelişmiştir. Erken savunma yapıları savunma hendeği denilen basit sistemlerden oluşmuştur. Bu sistemler Son Neolitik Çağ yerleşimlerinden Erken Tunç Çağı yerleşimlerine kadar görülmektedir. Ancak Tunç Çağı'nda gelişen ve yaygınlaşan sur yapımı ile hendekler ön savunma hatlarında kullanılmışlardır. Argissa Höyüğü'nde görülen savunma hendeği bunlara örnektir (Esin, 1981: 137). Soufli Höyüğü'nde benzer biçimde bir savunma hendeği bulunmaktadır (Esin, 1981: 152). Ancak Sesklo Höyüğü'nde savunma hendeğinin yanında bir sur sistemi ve surların içerisinde megaron yapıları görülmektedir (Esin, 1981: 149). Ayrıca yerleşimin iki evresi de surlarla çevrili, akropolisler ve megaronları barındırır (Esin, 1981: 148). Erken yerleşimlerden Nea Nikomedia yerleşiminde ise daha gelişkin bir savunma sistemi görülmektedir. Kent iç içe yapılmış 0.50 m. kalınlıklarında çift katlı sur duvarı ile çevrilidir. Ancak yerleşimin bir sonraki evresinde gerileme görülür bu evrede sur yapısı yoktur bunun yerine savunma hendeği vardır (Esin, 1981: 161). Bu erken yerleşimler zamanla Asur Ticaret Kolonileri'nin Anadolu ile ilişkileri ve koloni kentleri ile gelişmiş, Hitit Dönemi'nde taş işçiliği ile büyük kentler kurulmuştur. Hitit kentlerinde özellikle başkent Hattuşaş'ta gelişkin savunma yapı ve sistemi görülmektedir. Hititler taş temel üzerine kerpiçten yaptıkları surlarını kuleler ile güçlendirmiş ve kentin giriş noktasına ise anıtsal süslü kapılar yapmışlardır.

Mezopotamya etkili seçkin bir sınıfın yaşadığı daha kompleks yapılar, Anadolu'da bu ilk yerleşimlerin olduğu alanlarda akropolislerde gelişmiş ve buralarda yaşayan aristokratlar (soylular) kentlerin yönetimini ve inşasını yapan kişiler olmuştur. Yunan kentlerinin orijini doğu kökenli olsada zamanla kendi karakterini kazanan ve dünya uygarlığına etki eden nitelikler kazanmıştır. Toplumun gelenek ve adetleri ile gelişen yapılar zamanla tüm Antik Dünya'ya yayılmıştır. Yunan kentinin kimliği toplum için çok önemlidir. Kentin bir kuruluş efsanesi ve baş tanrısı daima olmuştur. Yunan kentlerinin birçoğu köyden gelişmiştir, ancak kolonicilik ve *sinoikismos* uygulamaları ile yeni kentlerde kurulmuştur. Kentlerin kurulması sırasında birçok parametre bir araya getirilmeli ve düşünülmelidir. Aristoteles öncelikle kentin kurulacağı alanın rüzgâr alan ve güneşli bir yerde olmasının öneminden bahsetmiştir

(Aristoteles, 1975: VII.1330a). Ayrıca Aristoteles kentin su kaynağı olması gerektiği ve bu kaynağın sağlıklı olmasını da vurgulamıştır (Aristoteles, 1975: VII.1330b). Yunan kentleri sadece mühendislik ve mimarlık bilimlerinin bir ürünü değildir. Bu kentler siyaset biliminin kentlere yansımalarında ürünüdür. Aristoteles'te bu durumu "Akropolis oligarşi, tiranlığı temsil eder, oysa düzlükler demokrasiyi temsil eder", sözü ile desteklemektedir (Aristoteles, 1975: VII.10.4). M.Ö.VIII-VII.yy a kadar kent olarak nitelendirilen yapılar, savunma yapısı olan bir sarayda yaşayan feodal bey, çevresinde dağınık halkın yerleşimi, ekonomi olarak ise tarım, ticaret ve yağma üzerine kuruludur (Wheeler, 2004: 25). Bu kentlerin akropolislerinde yaşayanlar zamanla yerleşimin büyümesi ile ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmuşlardır. Gelişip büyüyen kent, soylular ve tiranlar tarafından yönetilmiş sonrasında gelişen özgürlükçü düşünce ile yıkılan bu sistem yerine demokrasi oluşturulmuştur. Kentin büyümesi akropolisden aşağı doğru bir doğrultu izlemiş böylece kentler aşağı şehir ve akropolis olarak iki bölümden oluşmuştur. Gerçekten de demokrasi aşağı şehirde agoralardan stoalardan çıkmış ve gelişmiştir. Demokrasi yönetimindeki Yunan kentleri açık ve kamusal yapılardan oluşmuştur. Bu yapılar arasında agoralar doğal olarak gelişmiş insanların iş, siyasi, sosyal yaşamının parçasıdır ve kentin merkezine kurulmuştur ya da kentin merkezi konumuna gelmişlerdir. Agoralar gibi tiyatro, hamam ve gymnasium gibi yapılarda Yunan kentlerinin karakteristik yapıları arasındadırlar. Bu yapıların yapımına ise ayrıca özen gösterilir. Ancak savunma yapıları bu yapıların yanında oldukça maliyetli ve kentin bağımsızlığı ile doğrudan ilişkilidir. Tüm bu yapıların yapımı için gerekli maliyet soylular ve özgür halkın bağışları ile sağlanmaktadır. Savunma yapı ve sistemleri gibi yüksek maliyetli yapılar için ise soylulara düşen bu pay oldukça artmaktadır (Wycheley, 2011: 57). Ancak soylular, tiranlar ve demokrasi arasındaki bağ soyluların bu payı kolaylıkla verebileceğini göstermektedir. Kentin ilk yerleşim çekirdeğini oluşturan akropolisler dışarıdan gelecek saldırılar ve içeride oluşacak ayaklanmalar için yöneticileri koruyacak güçlü surlar ile çevrelenmişlerdir. Demokrasiyle birlikte ise tüm toplumu koruyacak aşağı şehri de kuşatan büyük surlar yapılmıştır (Wycheley, 2011: 56). Güçlü surlar kentin özgürlüğü ile doğrudan bağlantılıdır (Akarca, 1998: 125, Wycheley, 2011: 56). Bunun nedeni ise kentin savunmasız kalıp çevredeki monarşik sistemlerden birinin boyunduruğu altına girmesi ve soylulara daha ağır vergiler ile karşılığının olmasıdır

(Ober ve Weingast, 2017). Erken Dönemler’de surlar akropolislerde yuvarlak formdadırlar (Wycheley, 2011: 57). Sonrasında ise kentin aşağı şehre doğru organik gelişimi ile düzensiz planlar oluşmuştur. Arkaik Dönem savunma yapıları taş temel üzerine kerpiç örneklerden yavaşça ustaca yapılan taş işçiliğine doğru uzanır. Kerpiç malzemenin zemin suyundan etkilenmesini kesmek için taş platformlar kullanılmıştır. Vitruvius; kerpiç surların gülle ve koç başı darbelerine taşla göre daha fazla direnç gösterdiğini anlatmaktadır (Vitruvius, 2015: II). Bu dönem savunma yapıları kesme taşların birbirlerine göre yontulması ile örülmüş, bağlayıcı kullanılmamış oldukça dayanıklı örnekleri gösterir. Taş işçiliklerine göre katagorilendirilen duvar sistemleri temelde aynı prensiple yapılmaktadır. Surların dış yüzeyleri suyun etkisini azaltmak için çamur ile kapatılır, aynı şekilde dendanlar ve seyirdimlerde suyun yapı içerisine girmesini engellemek için su geçirmeyen malzemeler ile kaplanırdı. Seyirdimlerin üstü kapalı olabileceği gibi zeminin de geniş taşlarla döşendiği örnekler vardır (Akarca, 1998: 109). Yine dendanların iki pahtı da kiremit ya da yassı taşlarla kapatılırdı. Kerpiç yapılarda ise bu alanlar çamurla sıvanır sazlar ile kapanırdı (Akarca, 1998: 109). Savunma yapılarında malzeme kullanımının çok olmasından ötürü tapınak veya tiyatro inşasındaki gibi özenli ve kaliteli yapı malzemenin kullanılması görülmemektedir. Yapıda kullanılan malzemenin seçimini etkileyen tek etken yapının yapılacağı alana yakınlığı ile belirlenirdi. Bu mermer, granit, andazit vb. gibi çeşitlenebilirdi. Örgü olarak bu dönem kesme dikdörtgen veya çokgen taşlardan örülen ancak genellikle dolgulu duvar tercih edilirdi. Dolguların çift yüzlümü tek yüzlümü olacağına arazinin yapısı da etkili olurdu. Eğimli bir arazide ana yamaca yaslanan bir yüz teraslanan bir yüz ile arasında “V” formunu oluşturarak boş kalan alanların da dolgu malzemesi ile doldurarak güçlü surlar inşa etmek oldukça kolaydır. Ancak düz alanlarda bu uygulama olamayacağından çift yüzlü duvar örülmesi gerekmektedir. Bu dönem surlarda dayanımı artıracak bir uygulamada atkılama sistemidir. Bu sistemde kullanılacak malzeme ahşap ya da taş olabilir. Ahşap kullanımı için geniş gövdeli dayanıklı ağaçlar kullanılır, taşta ise kesme dikdörtgen taşın kısa yüzü yüzeylerden görülebilecek şekilde kullanılmıştır. Bu uygulama çift yüzlü duvar örgüsünü birbirine bağlayacak şekilde yatay şekilde atkının yerleştirilmesi ile olur. Ahşap malzemenin organik olmasından kaynaklı duvarlarda görülen boşluklardan ahşap kullanıldığı anlaşılabilir. Ancak hangi malzemenin kullanıldığı antik Kaynaklar’dan edindiğimiz

bilgiler ile sınırlıdır. Ancak genellikle Arkaik Dönem duvar örgüsü denildiğinde özellikle Ege Havzası'nda *poligonal* taşlardan örülen lesbos adı da verilen örgü tipi karşımıza çıkar. Bu tip sonrasında da kullanılmış olsa da Arkaik Dönem duvar örgü tipi olarak arkeolojide karakteristik hale gelmiştir.

Klasik Dönem'e kadar Antik Yunan dünyasında kent olarak nitelenebilecek bir örnek yoktur. Doğu orjinli saraylar çevresinde güçlü savunma yapıları ve dışarıda halkın yerleşimi bulunmaktadır (Wheeler, 2004: 25). Yunan kentlerinin yaşanan savaşlar, kolonicilik ve sinoikismos uygulamaları ile yeniden kurulmaları beraberinde yeni bir şehircilik anlayışını getirmiştir. Bu anlayış birbirlerini dik açı ile kesen düzgün sokaklar arasında yapılar için bırakılan *insulae* den oluşmaktaydı (Wycherley, 2011: 35). Aristoteles'e göre bu plan tipinin mucidi Miletos'lu Hippodomostur (Aristoteles, 1975: II.V.). Izgara plan tipi düz arazilere kolaylıkla uygulanabilirdi ancak eğimli arazideki örnekler ciddi bir birikim ve zekayı gerektirmektedir. Izgara plan içerisinde kamusal mekanlar ve sivil yapılar kendilerine belirlenen alanlar içerisinde yapılabilirdi. Bu yönelimi ve parselizasyonu delebilecek yapılar ise kısıtlıdır. Bunlar yamaca yaslanan tiyatro, büyük boyutlu stadyumlar, önemli kutsal alanlar ve sur duvarlarıdır. Tiyatrolar yamaca yaslandığından ve manzaraya bakmasına dikkat edildiğinden tutucu plan anlayışını delmektedir buna büyük boyutlu stadyumlarda dahildir. Kutsal alanlara geldiğimizde ise planlı kentin kuruluşundan önceki bir kutsal alan kent içerisinde kaldığında yapının yönelimi kent geneli ile farklılık gösterebilir (Magnesia ad Meandrum). Sur planları düzenli ızgara planına uyan kentlerde önceden tasarlanarak yapılanlarda bile düzgün bir hat çizmemekte doğal öğeleri kullanarak en ekonomik ve işlevsel noktalardan geçmektedir (Wycherley, 2011: 58). Sur duvarlarının kent planına uymamalarının nedeni diğer yapılara göre farklı nedenler barındırabilir. Savunma yapı ve sistemlerinin yapımı kent içerisindeki bütün yapılardan daha fazla maliyet gerektirir. Sur yapımı için taşın taşınması çok yüksek maliyetli bir iştir. Bu yüzden en mantıklı sur yapımı, yerleşimi çevreleyen en kısa alanın kapatılmasıdır (Wycherley, 2011: 58). Bu yüzden surlar olabildiğince en kısa mesafeden kenti çevreler, bu yüzden büyük alan kaplayan stadyum gibi büyük yapılar bazen kent surlarının dışında bırakılmıştır. Yunan Savunma Yapıları'nın belirli bir planı yoktur (Wycherley, 2011: 58). Sur duvarlarının stratejik noktalara yapılması ve arazinin engebelerinden yararlanmak istenmesi de ızgara plan tipinin dışına

çıkılmasını beraberinde getirmiştir. Surlar genellikle en yüksek kotlarda, doğal yüksekliklerde hiç yapılmayarak anakayalara bağlanarak ya da en yüksek kotun yamacında sur iç kısmının daha düşük seviyede dış kısmın ise oldukça yüksek olacak şekillerde dik üçgen oluşturacak şekilde yapıldı (Wycherley, 2011: 59). Çok tutucu özellikler gösteren Hippodomik plan ile kurulan kentlerde bile sur duvarları esnek bir biçimde planlanmıştır. Miletos yeni kentini oluştururken eski akropolisi surlar içerisine almış ardından ise aşağıdaki arazide bir sur daha yaptıktan sonra bu alanı dışarıda bırakmıştır (Wycherley, 2011: 55). Bu yerleşim şeması Ephesos Ayasuluk Tepesi ve Artemision çevresinde gelişen yerleşim içinde benzer bir oluşum göstermiş olabilir. Planlı kentler düzgün kesilmiş sokaklar ile ana kapılardan kentin merkezine doğru ziyaretçileri çekmektedirler. Ancak bu durumu Aristoteles saldırganlar için bir avantaj, kentliler için ise bir dezavantaj olarak görür. Hippodomik planlı bir kentte surları aşan saldırganların kolaylıkla kentin merkezine ilerleyip kenti düşürebileceğini söyler (Aristoteles, 1975: 7.10.4). Bu durum organik gelişen ve karmaşık sokaklı kentlerde mümkün olmaz ve kent içinde kenti iyi bilenlerin savunmasını güçlendirir, hatta saldırıyı kent içerisinde püskürtebilirler bile. Aslında Aristoteles'in dediklerinin doğruluğunu arkeolojik verilerde bize göstermektedir. Kuzey Batı Anadolu kentlerinden organik planlı Troia ve Korinthos'un Isthmos Kapısı Erken Dönem savunma yapı ve sistemlerine bakıldığında anlaşılır (Wycherley, 2011: 61). Kentin giriş kapısının ahşap ya da benzeri bir engelle kapatılmadığı görülmektedir. Aslında burada daralan bir koridora saldırganları sokarak ordunun etki yüzeyini azaltmaktır. Bu savunma tarzı, organik bir Yunan kentinin surlarını aşanların dar ve karmaşık sokaklardaki çaresizliği ile aynıdır. Burada Aristoteles'inde dediği gibi Yunan savunma sistemlerinden birinin de güçlü ve kalabalık orduları dar alanlara çekerek sayısal eşitliği yakalamak olduğu anlaşılabilir. Savunma yapı ve sistemlerinde kent dışında geçitleri kapatan küçük surlarda vardır (Wycherley, 2011: 65). Termopylae Geçidi'nde yaşanan ve destanlaşan az sayıda Yunanlı askerin Sparta Kralı Leonidas öncülüğünde Pers ordusu ile mücadelesi bu alanlara örnektir. Özellikle Yunan askeri sisteminde Hoplitler'in kalkanları ve uzun mızrakları ile arkalarını sağlama aldıklarında insanlardan oluşan bir sur yapısını oluşturduğu bilinmektedir. Bu savaş taktiği açık ve geniş alanlarda işlevsizleşir. Ancak Helenistik Dönem planlı kentlerinin savunma yapıları oldukça geliştirilmiştir. Sınır veya stratejik noktalara haberleşme

kuleleri iyi taş işçiliği ile yapılan önemli tamamlayıcı yapılardır (Wycherley, 2011: 65). Surlar daha çok kule ile güçlendirilmiş, büyük boyutlu işlenmiş, atkı taşları örülmüş ve önemli noktalarda karakol kaleleri ile güçlü bir haberleşme ve savunma sistemi oluşturulmuştur. Taş dolgu üzerine kerpiç surlardan daha sistemetik taş malzeme ile yükselen sur yapıları öncelikle sürekli saldırı altındaki Anadolu İon kentlerinde başlamış olmalıdır (Wycherley, 2011: 59). Taş işçiliğinde surların görünmediği kısımlarda özellikle taşlar ocaktan çıktığı gibi konulmaktadır. Ancak görünen noktalarda dış bükey eğim ve taşların kenarlarının düzleştirilerek yapılan çerçeve tekniği kullanılmaktadır. Bu teknik (anathyrosis) özellikle hareketli alanlarda veya kulelerin köşelerinde kullanılmıştır (Wycherley, 2011: 69). Pausanias kerpicein kuşatma silahlarına karşı taştan daha dayanıklı olduğunu söylemektedir (Pausanias, 2023: VIII.VIII.VII.). Taş işini yapan kişiler günümüzde işçi, zanaatçı ve sanatçı anlamlarının hepsini içinde barındıran *tekhne* adını almaktaydılar (Wycherley, 2011: 70). Aristoteles'te sur yapımından bahsederken surlar üzerine kulelerin yerleştirilmesi gerektiğini ve buralarda daha sonrasında nöbetçilerin bulundurulmasından bahseder (Aristoteles, 1975: VII.1331a), Bu da kentin düşmesini ciddi ölçüde engellemiştir. Klasik Dönem savunma yapı ve sistemleri Arkaik Dönem gelişiminin devamı niteliğindedir. Ancak bu dönem ortaya çıkan ızgara plan sistemi yani Hippodomik kent planlı kentler içerisinde surların yeri de farklılaşmıştır. Perslilerin Yunan kentlerini yıkması ve koloni hareketleri kentlerin yeniden inşasını beraberinde getirmiştir. Erken Dönem kentleri savunma sistemleri öncelikle akropolisleri korurken bu dönem akropolisin vurgusu azalmış ve demokrasi düşüncesi ile tüm kent eşit şekilde korumaya alınmıştır. Taş işçiliği Klasik Dönem'de üst seviyeye gelerek kerpiç kullanımı neredeyse hiç kalmamıştır. Bu savunma yapıları içinde geçerli olmuştur. Yunan kentlerinde taş malzeme işçiliği savunma yapıları içinde önemli olmuştur. Aristoteles bu konu hakkında kentin surlarının sadece savunması ile değil kentin görseelliği içinde özenli yapılması gerektiğini söyler (Aristoteles, 1975: VII.10.8). Bu dönem Pers Savaşları'nın yanında kent devletlerinin kendi aralarındaki mücadelelerde, savunma yapı ve sistemlerinin önemini arttırmıştır.

Helenistik Dünya'da artık kent devletlerinin gücü kırılmış, büyük güçlü krallıklar ve imparatorluklar çağı başlamıştır. Helenistik Dönem ile yeniden kurulan kentler Hippodomik plan tipine sadık kalınarak kurulmuşlardır. Ancak Helenistik kent

planlamacılığı Klasik Dönem’de uygulanan ızgara planı, eğimli arazilerde başarıyla adapte edilerek planlamacılığı farklı bir seviyeye taşımıştır. Pergamon gibi arazinin çetin olduğu en zor koşullarda bile bu planı ustalıkla uygulayan Helenistik kent planlayıcıları bu ustalıklarının bir kısmını Ephesos’u planlarken de kullanmış olmalıdırlar. Değişen siyasal sistemi ayakta tutan savaş politikası da sistemle birlikte değişmiştir. Artık daha çok savunmaya dönük olan az sayıda adamla küçük alanlarda oldukça başarılı olan Yunan savaş sistemi yerini meydanlarda büyük orduların gerçekleştiği muhaberele bırakmıştır. Bu yeni siyasal sistem her alana etki ederek mega kentleri ve savunma yapılarını da etkilemiş kilometrelerce uzanan surlar tüm kenti çevreleyerek kentlere güçlü bir görünüm katmıştır (Müth, 2016: 172) . Kentler kurulurken eş zamanlı çevresi surlarla çevrenmiş ve stratejik noktalara gözetleme kuleleri ve kaleler inşa edilmiştir. Helenistik Dönem içerisinde kemerli kapıların kullanımına başlanmıştır. Kent kapılarının kutsal bir işlevi de bulunmakta adak nişleri kutsal gömütler ile sağlanmaktaydı (Wycheley, 2011: 62). Kapılar ve savunma yapıları ile güçlendirilen savunma sistemlerine paralel kuşatma aletleri de gelişmiştir. Tabi ki bu kuşatma aletleri mobil olarak saldırıda kullanılma ile sabit olarak kent savunmasına da güç katmıştır.

Helenistik Dönem’de birçok savaş aleti kullanılmıştır. Bunlardan *catapulta* (mancınık) geçmişten gelen savunma ve saldırı için kullanılan en işlevsel alettir. Surların içerisinde konuşlanan mancınıklar uzak mesafelerdeki düşmanlara karşı ciddi tahribat etkisine sahiptir. Yine mancınıklar surlarda ve kulelerde tahribat yaratmakta sur yüzeyinde gedikler açmaktadır. Helenistik Dönem kullanılan sur, kule ve kapılarda yüksek tahribat etkili bir diğer alet ise koçbaşısıdır. Büyük Aleksandros’un ordusunda görev almış Diades seyyar kulelerin kendi buluşu olduğunu söyler, kulelerin demonte olduğunu orduyla hareket ettirilebildiğini ve duvarla aynı seviyeye geldiğinde sura geçmeyi sağladığını aktarır (Vitruvius, 2015: XIII. III.). Diades tekerlekli koç başlarını Büyük Aleksandros’un fetihlerinde kullanmış, 10 katlı olan kulelerin her yanında pencereleri olduğunu söyler (Vitruvius, 2015: XIII. IV.). Diades saldırılardan korunmak için kulelerin üstü ham deri ile kaplatırdı (Vitruvius, 2015: XIII. V.). Tosbağa Koç denilen kompleks makine çatılı çok katlı yapılar içerisinde *scorpio* ve *catapulta*’ları barındırırdı. Üzerinde yükselen 4 katlı küçük bir kulede *scorpio* ve *catapulta*’lar bulunur alt katlarda ise maruz kalacağı yakıcı saldırılar için su

depolanırdı. *Kriodokhe* denilen koç başı bu alanın içerisinde bulunur silindir ve halat yardımı ile güçlü darbeler vurabilirdi (Vitruvius, 2015: XIII. VI). Helenistik Dönem’de kullanılan kule, koç başı, mancınık vb. kuşatma veya savunma makineleri savaş içerisinde pratik bir zekâ tarafından alt edilebilir. Demetrios Poliorketes Rodos Savaşı hazırlıkları içerisinde Rodos şehir surlarını aşmak ve kenti almak için Atinalı Mimar Epimakhos’a 135 ayak yüksekliğinde 60 ayak genişliğinde büyük boyutlu bir kuşatma kulesi inşa ettirmiştir. Kule 360 libre ağırlığında taş gülleyi atabilecek *balista* ile donatılmıştır. Rodosluların savunma makinaları bu boyuttaki bir kule için yetersiz kalmıştır. Ancak Rodoslu Diognetos’un askeri dehası ile kulenin yanaşacağı duvarda bir delik açılır ve kent içinden borularla zemine çamur, su ve pislik ile balçık yaratılır. Kule bu balçığa batar ve Demetrios Poliorketes donanmasını alıp Ephesos’a döner (Vitruvius, 2015: XVI.IV,V,VI,VII). Rodos kenti Diognetos sayesinde kurtulur, Diognetos yardım etme şartında istediği gibi kuleyi alır kentin ortasına koyar ve şunu üstüne yazar; “Diogenes savaştan elde edilen bu ganimeti halkına bağışladı.”. Benzer olaylar Helenistik Dönem kara ve deniz savaşlarında da yaşanmıştır. Denizden gelen gemilerin karaya oturması için kıyı şeridine kayalar atılmış, yine karadan gelen saldırılarda açılan tüneller zekice bertaraf edilmiştir (Vitruvius, 2015: XVI. IX, X, XI, XII, XIII).

Bariz köşeli yapılan savunma yapıları vatandaşı değil, düşmanı korur.

Vitruvius (V.II.)

Roma savunma yapı ve sistemlerini anlamak Romalı Mimar, Mühendis yazar Vitruvius sayesinde oldukça kolaydır. Vitruvius kitabında döneminin savunma ve saldırı amaçlı kullanılan tüm mimari ve mühendislik yöntemlerini detaylı olarak anlatmıştır.

Roma İmparatorluğu’nun güçlenip Akdeniz ve Ege coğrafyasına hâkim olması ile bu savunma yapı ve sistemleri son defa kullanılmıştır. Ardından barış sürecinde uzun bir süre savunma yapı ve sistemleri sadece Roma İmparatorluğu’nun sınır eyaletlerinde görülmüştür. Bu barış ortamı 2 Eylül M.Ö. XXXI tarihinde iç savaşların sonunda Actium zaferiyle başlamış ve Roma Dünyası’nın 300 yıl sürecek refah bir dönemini oluşturmuştur (Blunt, 1979: 104; Kretschmer, 2010: 9). Augustus imparatorluğun gücünü birçok inşa faaliyetiyle geliştirmiştir. Özellikle damadı, ordusunun komutanı ve arkadaşı olan Agrippa’ya imparatorluğun önemli noktalarına

ulaşan uluslararası yollar yaptırmıştır (Kretzchmer, 2010: 9-10). Bu dönemde ülke içerisinde, imparatorun koruma ordusu dışında ordu çok bulunmaz tüm kuvvetler sınır boylarında bulunurdu. Sınırlarda barbarlar ile savaşan lejyonlar bu alanlarda yaptıkları savunma yapılarında konaklamaktadırlar. Bu savunma yapı ve sistemleri Roma ordusu tarafından hızlıca yapılabilen geçici kaleler, hendekler vb. yapılardan oluşmuştur. Sınırlar boyunca inşa edilen kaleler sadece konaklama amacı ile kullanılmamış aynı zamanda gerekli erzaklar da buralarda depolanırdı (Kretzchmer, 2010: 169).). Bu dönem içerisinde yaşamış olan Romalı Mimar, Mühendis Vitruvius savunma yapıları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Yapılacak savunma yapısının öncelikle zemin kazısı yapılır kazının genişliği sur duvarından geniş olur, sert zemine ulaşılır, ardından zemin sağlam malzemeler ile doldurulurdu (Vitruvius, 2015: V.I). Kulelerin ve surların dışa taşkın cepheli yapılmaları, düşmanlara yan kanatlardan da saldırı imkânı sağlamaktadır. Surlar sarp noktaların etrafına kurulmalı girişler ise direkt olarak değil, askerlerin kalkansız olan sol yanlarını açıkta bırakacak şekilde girmelerini sağlayacak şekilde tasarlanmalı, kalenin planı kare veya köşeli olmamalıdır, dairesel formdaki kalelerin görüş açısı geniş olacaktır (Vitruvius, 2015: V.II.). Duvar genişlikleri, seyirdimler iki askerin karşılıklı geçişini sağlar ve iki cephe duvar birbirine a şap hatıllar ile bağlanır, kule araları ok atımı mesafede yapılır ve içerindeki zemini oluşturan a şaplar sabit olmaz böylece kule düştüğünde bu a şap zemin sökülebilir ve kule işlevsizleşsin (Vitruvius, 2015: V.III, IV.). Vitruvius savunma yapılarının köşeli yapılmaması gerektiğini özellikle vurgulamakta ve kulelerin ya daire ya da çokgen formda olması gerektiğini söyler. Köşeli kısımlar ko  başları ve diğer savaş makinelerince kolayca yıkılabilir (Vitruvius, 2015: V. V). Surları güçlendirmek için iç kısımda, sur duvarı, toprak set ve istinat duvarı ile sur dayanımı ve kalınlığı arttırılabilir (Vitruvius, 2015: V.V.). Ayrıca temelde yapılacak dış ve i  suru birbirine bağlayacak taşıyıcı zikzak formlu duvar ve aralarındaki toprak dolgu ile doldurulduğunda toprağın ağırlığı duvarın alt yapısında kamburlaşmaya m ni olacaktır (Vitruvius, 2015: V.VII.). Surlar için en iyi malzeme kesme taş, volkanik taş, ocak taşı, tuğla ve mümkünse bağlayıcı olarak kireç yerine *liquidum bitumen* (bir tür volkanik t f,  imento) kullanıldığında surun mukavemeti oldukça yüksek olacaktır (Vitruvius, 2015: V. VIII). Roma İmparatorluğu'nda kale yapımı Vitruvius'un aktarımlarından anlaşılmaktadır. Bu yapım teknikleri uzun yıllar geçerliliğini korumuş

olmalıdır. Roma topraklarının genişlemesi ve sınırlar boyunca yerli halkların (barbar kavimler) saldırıları bu alanlarda askeri yerleşimleri beraberinde getirmiştir. Galatya Eyaleti'nin sınırını oluşturan Ren ırmağı sınırlarında koloni kale kentlerin benzerleri Britanya Eyaleti'nde de yapılmıştır. Yine İmparatorluğun doğu sınırını oluşturan Armenia, Kapadokya ve Suriye Eyaletlerin de de benzer kaleler yapılmıştır. Ancak Roma İmparatorluğu'nun kentleri kuşatan savunma yapıları M.S. II. yy. da Got saldırısı sonrası ilk olarak yapıldığı görülmüştür. Got saldırısında yağmalanan kentler hızlı bir şekilde surlar ile çevrelenmiştir. Gotlar Nikaia ve ardından Batı Anadolu kentlerini hedef almış bu saldırılar öncesinde ya da sonrasında Roma kentlerinde savunma yapıları yapılmıştır (Blunt, 1979: 135; Mitchell, 2016: 495; Eco, 2017: 57; Morrisson, 2004: 367). Bu kaleleri ordu kendisi inşa ederdi, Roma ordusu içerisinde bu gibi yapıları yapabilecek mimar, mühendis ve ustalarını bulundurur iş gücü olarak da askerleri kullanırdı (Kretzschmer, 2010: 169, 172).

Roma topraklarının doğusunda gelişen Part sonrasında Sasani İmparatorluğu zamanla kendilerini Pers İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görmüş ve Roma İmparatorluğu'nun Makedonya'ya kadar olan topraklarında hak iddia etmişlerdir. Sasani saldırıları Anadolu'da Got saldırıları sonrasındaki ikinci büyük boyutlu saldırıları oluşturmaktadır. Sasani saldırıları ile imparatorluk savunma odaklı bir politika izlemiştir. Bu politika ile savunma yapıları ile kuşatılan önemli kentler ve geçiş noktaları, gelecek saldırıları püskürtmeye yönelik tasarlanmıştır (Foss ve Winfield, 1986: 7). Bu amaç ile yapılan döneme ait en karakteristik yapı unsurları kapılar olmuştur. Özellikle ana kapılar iç ve dış avlulu olarak birden fazla savunma alanı oluşturan ve merkeze direkt açılmayan, basamaklı veya dönüşlü olarak tasarlanmıştır. Böylece hareket kabiliyeti yüksek olan askeri birimler, süvari ve at arabalarının kapı düştükten sonra kente kolay girişi engellenmek istenmiştir (Foss ve Winfield, 1986: 7). Sasani saldırıları imparatorluğun imar planını savunma yapılarına yönlendirmiştir. Savunma yapıları Bizans Dönemi'nde teknik gelişimini tamamlamış olduğundan yeni sistemler bu dönem çok görülmez. Savunma yapılarına eklenen stratejik bölümler daha öncesinde denenmiş ve uygulanmışlardır. Bizans Dönemi'nde Sasanilerin sürekli saldırıları savunma yapılarının konum ve boyutlarında değişiklik göstermiştir. Antik Dünya'da savunma yapıları kentin tamamını kuşatan kilometrelerce uzayan yapılardır. Bizans Dönemi'nde ise askeri gücün zayıflaması,

saldırı şiddetinin artması ve ekonomik sorunlar kentlerin ve kenti savunan savunma sistemlerinin küçülmesine neden olmuştur. Sasani saldırıları devamında gelen Arap saldırıları, imparatorluğa nefes aldırمامıştır. İlk olarak Sasani akınlarına karşı İmparator Iustinianus tarafından yapılan M.S. VI. yy. savunma yapıları imparatorluğun doğu sınırları ve Anadolu'daki stratejik noktalarda önemli imar faaliyetlerini oluşturmuştur. Tüm bu faaliyetler arkeolojik verilerin yanında Antik Yazar Prokopios tarafından detaylı olarak aktarılmaktadır (Prokopios 1994). M.S. VI. yy. savunma yapıları, özel olarak üretilen malzemelerin yanında geçmiş dönem savunma sistemlerinden farklı olarak devşirme malzemelerin kullanımı ile farklı bir görüntü çizmektedir. Kullanılmayan veya işlevsizleşmiş yapı malzemeleri savunma yapıları için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Kenti kuşatacak sur ve kulelerin yapımı oldukça maliyetlidir. İmparatorluk topraklarının birçok noktasında eş zamanlı yapılan bu faaliyetler için yakınlarda bulunan hazır malzemenin kullanımı kolaylık sağlamaktadır. M.S. VI. yy. savunma yapıları devşirme malzeme kullanımının yanında özel olarak dökülen tuğla ile yapılan bantlar ile estetik bir görsellik sağlamıştır. Bu dönemde imparatorluk yapının sadece işlevine bakmamış görselliği ve estetiği kaybetmeyerek geçmiş siyasi propaganda geleneğini surlar ve anıtsal yapılar üzerinden devam ettirmiştir. Prokopios Yapılar kitabından anlattığı savunma yapılarından örnek verirken, surların planlanmasında anakayanın yükseldiği noktalar gibi doğal yükseltilerden faydalandığını aktarır (Prokopios 1994). Tunç Çağı savunma yapılarından beri görülen daralan bir iç avlu sistemi Bizans Dönemi'nde geliştirilerek *Barbican* adı verilen güçlü bir giriş ve üstü açık yüksek duvarlı iç veya dış avluları oluşturmuştur. Giriş kapılarının düşmesinden önce bir savunma hattı oluşturan dış avlular, kapı düştükten sonra ise içeride ikinci bir savunma imkânı tanıyan iç avlular Bizans savunma yapılarının karakteristiğini oluşturmuştur. Bir diğer karakteristik yapı ise iki yanında diğer kulelerden yüksek kuleler ile destekli güçlü anıtsal büyük kapılardır. Bu kapılar saldırganlara kentin kolay düşmeyeceği hakkında mesaj vermek için yapılan simge olmanın yanında, yüzlerce askerin üzerinde savunma yapabilecek imkânı da sağlamaktaydılar. Sasaniler ile uzun süre mücadele eden imparatorluk Sasanilerin Arap Müslümanlar tarafından yıkılmasının ardından bu sefer Arap saldırıları ile karşı karşıya kalmıştır (Blunt, 1979: 138). Bu saldırılar karadan başlamış başarısız Constantinopolis kuşatmalarının ardından, Araplar ganimet

toplayacakları ve ulaşımı daha kolay olan liman kentlerine yönelmiştir. Bu kentlere deniz yolu ile hızlıca gelen Araplar, kentleri hızlıca kuşatıp geri çekilebiliyorlardı. M.S. VI. yy. savunma yapıları Sasani ve Arap saldırıları ile tahrip olmuş ve M.S. VIII. yy. da bu savunma yapılarına eklemeler veya onarımlar yapılmıştır. M.S. VI. yy. da kullanımına devam edilen kamusal mekanların bile sökülüp sur ve kule yapımında kullanılması Arap saldırılarının şiddetini göstermektedir. Devşirme malzeme kullanımı bu dönem en üst noktaya ulaşmıştır. Savunma yapı ve sistemleri için bulunan her malzeme değerlendirilmiştir. Saldırıları sonucu yıkılan imparatorluk yapılarının onarım imkânı yoksa malzemeleri savunma yapılarında kullanılmıştır. Duvar tiplerinde bu dönem herhangi bir üslup, akım, plan birliği görülmemektedir. Bunun nedeni ise saldırıların aralık vermeden gerçekleşmiş olması ve yarattığı ekonomik krizlerden kaynaklıdır.

M.S. XI. yy. da Türklerin Anadolu'ya girişi ve Anadolu Bizans kentlerine saldırması, Bizans için savunma savaşının son bulmadığını gösterir. Bu dönemde savunma durumunda olan Bizans İmparatorluğu yeni yapılardan çok eski yapıların onarılması ve eklemelerin yapılması üzerine bir imar planını oluşturmuştur. Sasaniler ve Arapların aksine Türkler saldırıları sonrasında aldıkları kentlere yerleşmekteydiler (Blunt, 1979: 139). Türklerin Batı Anadolu kentlerine özellikle Menderes Havzasına kadar ilerlemesi sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun merkezi kentleri birer birer düşmüştür (Telci, 2010: 25). İmparatorluk zamanla Constantinapolis merkezli küçük bir yerleşim alanına sıkışmıştır. Türkler imparatorluk topraklarında aldıkları kentlerin savunma yapıları gibi işlevsel yapılarına artı bir tahribat yapmamış bu yapıları onararak kullanmışlardır. Plan ve sistem olarak var olanı kullanan Türkler, yapılarda üslup olarak ise daha basit, gelişi güzel örgü sistemleri kullanmışlardır. Zamanla Türk Beylikleri'ni alarak büyüyen Osmanlı İmparatorluğu Constantinapolis'i de alarak Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı konumuna gelmiş. Böylece mimari alanda geçmiş geleneklere önem göstermişler, bu savunma yapılarının planı, yapım teknikleri ve duvar üsluplarını da etkilemiştir.

2.1. EPHEOS SAVUNMA YAPI VE SİSTEMLERİ

Belirli aralıklar ile taşınan veya merkezinin yer değiştirdiği Ephesos kentinin yerleşim sınırları kesin olarak bilinmemekte ve bu konu hakkında hala tartışmalar sürmektedir. Ephesos kentinin en erken savunma yapısı Geç Klasik Dönem'e tarihlenen 1926 yılında F. Milner tarafından ilk defa kazılmış olan surlardır (Kerschner, 2016: 341; Koder ve Ladstadter, 2010: 279-280). Klasik Dönem'e tarihlenen bu surlar yaklaşık 9 hektarlık bir alanı kapatmaktadır (Koder ve Ladstadter, 2010: 279-280). Sürekli bir yerleşimin görüldüğü Ephesos kent yerleşimi kuzeyde ve doğuda bugün Ayasuluk Tepesi olarak bilinen alandan doğuda Artemision kutsal alanı güneyde ise Bülbül Dağı sınırlarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Ephesos kent merkezi dönemsel olarak farklı noktalara taşınmış olsa da her dönem bu yerleşim alanları arasında organik bir bağ vardır. Tunç Çağları'nda Arzawa'nın başkenti "Apasas" ile ilişkilendirilen kent Arkaik, Klasik, Erken Helenistik (Lysimakhos'a kadar olan dönem) ve Bizans Dönemi Ephesos'u yerleşim alanı Ayasuluk Tepesi'nde olmalıdır. Bunun nedeni ise alanın doğal yükseltisinin savunma amacına uygun olarak kullanılabilmesidir. Ayasuluk Tepesi batı yamacından deniz ile bağ kuran, doğu yamacında ise önemli kara yolu hattına bağlanan stratejik bir alandır. Ayasuluk Tepesi ovaya hâkim ve ulaşılabilir bir alandır. Tepenin bu konumu güvenliğe önem verilmesi gereken dönemler için çekim yaratmıştır. Bu nedenle Ayasuluk yerleşimi savaşların ve saldırıların yoğun olduğu dönemlerde yerleşim görmüştür. M.Ö. VI-V. yy. arasında Ephesos yerleşimi Ayasuluk merkezli Artemision'a kadar uzanan aşağı şehir ve Panayır Dağı çevresinde dağınık bir yerleşimden ibaret olmalıdır (Ladstadter, 2016: 237, Kerschner, 2016: 344-346). Panayır ve Bülbül Dağları arasında kurulan Helenistik ve Roma kenti ise kısa süreli Helenistik Dönem savaşları arasında kalmış olsa bile Pax Romana Dönemi'nde savunma önemini yitirmiş ve kent Lysimakhos'un surlar içine aldığı alanı da geçerek hızlıca büyümüştür. Bugünkü modern Selçuk yerleşimi hatta Şirince Vadisi'ne kadar ulaşan yerleşimin büyümesinde kentin Asia Eyaleti'nin başkenti olması, yoğun ticari faaliyetler ve Artemision Kutsal alanı önemli bir rol oynamış olmalıdır. Ayasuluk Tepesi'nde bugüne kadar yapılan arkeolojik çalışmalar bize alanda olası bir Tunç Çağı yerleşimini göstermektedir, ancak bu yerleşime dair mimari bir buluntuya henüz ulaşılamamıştır (Baran ve Gültekin 1964:

122-124; Büyükkolancı, 2005: 65-79). Kentin Arkaik ve Klasik Dönemleri ile ilgili buluntular ise az sayıda seramik malzemeden ibarettir. Arkaik ve Klasik Dönem’de Ephesos yerleşimi, kesin olarak bilinmemekle beraber antik kaynaklar ve bazı arkeolojik çalışmalar ile yerleşimin Ayasuluk Tepesi, Artemision ve Panayır çevresinde kurulu olduğu düşünülmektedir. Deniz kıyısının Ayasuluk Tepesi’nin batı yamacından Artemision kenarına oradan da Panayır eteklerine kadar geldiği düşünüldüğünde liman kıyısına yayılan yerleşimin savunma yapıları da bu alanda olmalıdır. Bu şekilde olgunlaşmış yerleşimin akropolis alanı ise Ayasuluk Tepesi olmalıdır. Ancak Ayasuluk Tepesi’ndeki akropolis sınırları kesin olarak günümüze kadar belirlenememiştir.

Bir kentin ya da bölgenin savunma yapıları incelenmek istenildiğinde öncelikle yapılar kronolojik ya da konumları bakımından ayrılır. Böylelikle yapılar sistematik bir şekilde birbirlerinden ayrılarak incelenebilmektedir. Bu incelemelerin ardından yapıların birbirleri arasındaki ilişkiler ya da farklılıkları ortaya çıkar. Diğer Antik Kentler gibi Ephesos içinde aynı yöntem ile farklı çalışmalar yapılmıştır. Bölgesel yapılan çalışmaların yanında kronoloji odaklı çalışmalarda yapılmıştır. Ancak Ephesos yerleşimi süreklilik gösterdiğinden, bölgesel anlatımın altında farklı dönemler alt başlıklar halinde anlatılmalıdır. Özellikle Ayasuluk ve Panayır üzerindeki savunma yapılarının 3 ya da 4 evreli olması yapıların tarihlenmeleri açısından zorluk çıkarmaktadır. Ephesos Savunma Yapıları 2 ana merkez odak çevresinde daha küçük boyutlu yapılardan oluşmaktadır. Bu merkezlerden biri Ayasuluk Tepesi’dir. Ayasuluk Tepesi içerisinde temel 4 farklı evreyi barındıran savunma yapılarına sahiptir. Bu sayı ilerleyen yıllarda yapılacak kazı çalışmaları ile (Ephesos’un Arkaik ve Klasik Dönem akropolisini oluşturan, Ayasuluk Tepesi’nde bulunacak yeni savunma sistemleri ile) artabilir. Günümüzde Ephesos’un bilinen en erken savunma yapısı Panayır Dağı’nda Geç Klasik Erken Helenistik Dönem’e tarihlenen surlardır (Kerschner, 2016: 338; Koder ve Ladstadder, 2010: 279-280). Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem’e tarihlenen bu surlar Ayasuluk ve Bülbül ve Panayır Dağı’nın doğu yamacından yükselen surlardan hemen daha önceye tarihlenmektedir. Ayasuluk Tepesi’nde bulunan Helenistik Dönem surları Ayasuluk Kalesi’nin güney yamacında kalenin güneydoğu köşesi ile birleşen oradan da güney yönünde ilk olarak 1997 yılında kazılan noktaya kadar ilerleyen hatta görülen surlardır (Erdemgil ve Büyükkolancı,

1997: 26-28). Ayasuluk Tepesi'nde bulunan bir sonraki dönem savunma yapısı ise yaklaşık 900 yıl sonra yapılacak olan İmparator Iustinianus'un M.S. VI. yy surlarıdır. Bu surlar doğudaki Sasani tehlikesine karşı yapılmış olmalıdır. Sasani saldırılarının sonrasında devam eden Arap saldırıları için ise M.S. VIII. yy. da Ayasuluk Tepesi eski surların ön tarafından yeni bir sur ve üçgen formlu yeni kuleler ile çevrelenmiştir. Anadolu topraklarına hızla gelen Türk saldırıları ve sonrasındaki süreçte ise Ayasuluk Kalesi'nde M.S. X. yy. eklemeleri ve onarımları görülmektedir. Helenistik Dönem'de Büyük Aleksandros'un kumandanı Lysimakhos kenti Bülbül ve Panayır arasında taşımasıyla Ephesos'un ikinci bir merkezi yerleşim alanı oluşmuştur. Bu merkezin korunması için Bülbül ve Panayır arasında oluşan vadi ve limana uzanan alanın surlarla çevrelenmesi gerekmiş ve Lysimakhos ızgara planına göre düzenlenen kentin etrafını yeni yerleşimlerin olabileceği şekilde ve kentin dahada büyümesi için yaklaşık 7 km. uzunluğundaki surlar ile çevrelemiştir. Bu surlar bugün St. Pavlus Zindanı olarak adlandırılan ve kentin limanına bakan alandan Bülbül boyunca uzamış doğuda Magnesia Kapısı'na bağlanmış ardından Panayır yamaçlarını dolaşarak kentin batısından limana bağlanmıştır. Büyük bir alanı koruma altına alan Lysimakhos surları oldukça maliyetli bir imar faaliyetini oluşturmuştur. Ephesos merkezli alanı koruyan surlar Pax Romana Dönemi ile işlevini yitirmiş, M.S. III. yy. Got saldırılarına kadar ihtiyaç duyulmayan surlar bu dönemde gelen saldırılar ile önem kazanmıştır. Panayır ve limanı kapatacak küçük bir alan hızlıca surlar ile çevrelenmiştir. Bu surlar yapılırken ise yakınlardaki işlevsiz yapıların malzemeleri devşirme malzemeler kullanılmıştır. M.S. VI. yy. da sur hatlarında onarımlar ve eklemeler olmuştur. Ancak M.S. VIII. yy Arap saldırılarında Bülbül ve Panayır arasındaki kent Ayasuluk Tepesine taşınmış durumdadır. Bu alanda liman işlevini devam ettirse de atölye ve ticari ambarlar haricindeki halkın yaşam alanı Ayasuluk civarına kaymıştır.

Ephesos Savunma Yapıları'nın kentin tarihi yerleşimi içindeki yerini anlamak için, kısa tarihçe üzerinden hangi dönemlerde surlar hakkında veri veya bilgimiz olduğunun incelenmesi gerekir. Apasa adıyla tarih sahnesine çıkan Ephesos kentinin Ayasuluk Tepesi'nde kurulu olduğu hakkında birçok bilim insanının fikir birlikteliği vardır (Hawkins, 2008; Büyükkolancı, 1998; Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 2014; Konakçı, 2016, Mansel, 1971, 84; Bammer, 1961-1963; Brein, 1976-1963, Karwiese, 1995, Hueber, 1997: 30). Hitit metinlerinde geçen Apasa,

Hititlerin Arzawa Seferi'nde anlatılmaktadır (Garstang ve Gurney, 1959: 85; Singer, 1983: 206). Bu dönem Ayasuluk Tepesi dönemin savunma yapılarına uygun olarak taş temel üzerine kerpiç olarak yükselen surlar ve kuleler ile korunmuş olmalıdır. Ancak günümüze bu döneme ait herhangi bir mimari buluntu ulaşmamıştır.

Kentin erken sakinlerinden olan Leleg ve Karlar kentin akropolisi olan Ayasuluk Tepesi'nde yaşarlarken İon Göçleri ile kentte bir savaş yaşanmıştır. İon komutanı Androklos kente gelmiş ve yerli halkı akropolisden kovmuştur (Pausanias, 2023: VII.II, VIII). Bu dönem kentin akropolisi olan yer Ayasuluk Tepesi olmalıdır (Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 1998, Brein, 1976-1977, 75; Hueber, 1997, 30; Llyod, 2000: 183). Kentin savunma yapıları olmalı ancak bu yapılar İon'lu saldırganlara karşı koyamayacak seviyede olmasından dolayı kent İonların eline geçmiştir. Günümüzde henüz bu döneme ait Ayasuluk Tepesi'nde herhangi bir mimari buluntuya rastlanmamıştır.

Lydia Krallığı'nın büyüyüp gelişmesi ile sınırlarını genişletmeye yönelik bir politika izleyen Kroisos ilk olarak bölgenin en zengin ve güçlü kentlerinden olan Ephesos'a saldırmıştır. Kentin içerisinde Kroisos hakimiyeti yanlısı bir grup olmasına karşı çoğunluk bu saldırıya karşı savaşmışlardır (Texier, 2002: II. 40). Ephesos kentinin en erken savunma yapıları hakkında ilk bilğimiz, Kroisos komutasında gelen Lydia güçlerinin surları geçmek için kullandıkları koçbaşı ile kente girmeleridir (Texier, 2002: II. 40). Yine Ephesoslu Pandarus saldırı sırasında bir ip ile kenti 7 stadyum uzunluğundaki Artemis Tapınağı'na bağlayarak tanrıçanın kenti koruyacağına inanması savunma yapısının konumu hakkında bilgi vermektedir (Texier, 2002: II. 40). Ancak bu bilginin gerçekçi olmadığı bir ipin surlar ile tapınak arasında gerilmediği hakkında görüşlerde mevcuttur (Kerschner, 2016:343). Koroisos Ephesos'a saldırdığında bir direniş ile karşılaşmamış olduğu hakkında da görüşler mevcuttur (Kerschner, 2016:344; Leloux, 2019: 59). Ancak Herodotos'un anlattığı hikayenin doğru olduğunu varsayarsak bu dönem merkezi yerleşimin Ayasuluk'ta olduğu düşünülürse, Sardes'ten gelen Kroisos ve ordusu kentte kuzeyden saldırmış olmalıdırlar. Kuzey yönünde yapılan saldırı için güneyde Artemis Tapınağı ile bir ip yardımı ile fiziki bağın kurulması olasılığı daha mantıklı olacaktır. 7 stadium mesafesi Ayasuluk Tepesi'ni de 300 m kadar geçmektedir. Ancak yapılan tahmini ölçüm yine de yaklaşık olarak geçerli sayılabilir. Böylece Kroisos'un koç başları ile yıktığı kale

Ayasuluk Tepesi'nde olmalıdır. Ephesoslular kentlerini savaşmadan Kroisos'a teslim etmemiş olmalıdırlar. Kroisos kenti aldıktan sonra yine Ayasuluk merkezli yerleşimi sürdürmüştür. Ancak kent güneye doğru bu dönemde hızlıca büyümüştür. Kroisos'un Persler ile verdiği mücadele sonrası mağlup gelmesi, Perslilerin hızla Batı Anadolu içlerine kadar ilerlemesini getirmiştir. Kroisos'un Batı Anadolu'daki tek güç olan ordusunun yenilgi alması, sonrasında Perslerin kısa zamanda başkent Sardes ve sonrasında Batı Anadolu kentlerini ele geçirmesi ile Persler bölgedeki tek güç haline gelmiştir. Persler artık gözlerini Kıta Yunanistan ve devamında Avrupa Kıtası'na dikmiştir. Önemli ve stratejik noktadaki limanı ile Ephesos ise Pers İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki askeri üssü haline gelmiştir. Pers egemenliğinde Ephesos genel olarak Pers İmparatorluğuna müttefik bir görüntü çizmiştir. Ancak Miletos merkezli gelişen bir isyan birden Ephesos kentini bu isyanın önemli bir stratejik noktası haline getirmiştir. İonia İsyanı'nın tek saldırısı Perslerin Satraplık başkenti olan Sardes'e yapılmıştır. Ardından kentin kontrolsüz bir şekilde yanması ile çekilen İonia birlikleri Ephesos yakınlarında peşlerine düşen Pers ordusu ile çarpışmıştır. Bu çarpışma sonrası hareket manevrası güçlü olan Pers atlı okçu ve süvarileri İon birliklerini dağıtmış birliklerin bir kısmı gemilerle kentlerine gitmiş bir kısmı ise Ephesos surlarına çekilerek savunmaya geçmiştir. Ardından İsyanın öncü kentlerinden Miletosa giden Pers ordusu M.Ö. 493 yılında kenti tamamen yıkmış ve isyanı tamamıyla bastırmıştır. İsyanın bastırılmasının ardından Ephesos'ta tekrar Pers hakimiyetine girmiştir. Herodotos'un anlatımından yola çıkarsak Ephesos yakınlarındaki savaş ve sonrasında sur içine çekilen İonia birlikleri burada savunma savaşı vermiş ve Ephesos surları ve tüm İonia birlikleri sayesinde başarılı bir savunma savaşı vermiş olmalıdır. Persler ise burada mağlup olacaklarına birlikleri Ephesos içerisinde olan savunmasız Miletos'a saldırarak stratejik bir hareket ile isyana son vermiştir. Bu dönem Ephesos'un güçlü savunma yapıları olmalıdır. Ephesos yerleşimi bu dönemde Ayasuluk Tepesi, Artemis Tapınağı çevresi ve Panayır Dağı'na kadar uzanmaktaydı. Kent surları Ayasuluk'tan Panayır'a kadar bütünlük göstermekte miydi bugün için bunu bilmiyoruz ancak böyle bir savunma yapısı düşünüldüğünde 6 km'ye yakın uzunlukta ve 160 hektarlık bir alanı kaplamış olmalıdır. Panayır Dağı'nda 1926 yılında F. Miltner tarafından yapılan kazıda bulunan surlar Ephesos'un en erken savunma yapılarını ortaya çıkarmıştır. 2008 ve 2009 yıllarında ise kazılar devam ettirilmiş ve surların ne kadarlık bir alanı

kapladığı anlaşılmıştır. Ayasuluk'ta bulunan ve az bir bölümü kazılan surlar ise bugün için Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir. Ayasuluk Ephesos'un en erken yerleşimini oluşturmaktadır ve Arkaik- Klasik Dönem'de kentin akropolisinin burada olduğu hakkında görüş birlikteliği vardır. Ancak Ayasuluk Tepesi Geç Klasik Dönem'de akropolis niteliğini korumuş ise ya Panayır Koressos limanını koruma amaçlı yapılmış garnizonun bulunduğu bir iç kaledir ya da kentin bu dönem için iki adet iç kalesi (Akropolis?) bulunmaktadır. Arada kalan bölüm ise tabi ki yine surlar ile çevrili olmalıdır böylece Ephesos kentinin Klasik ve Erken Helenistik Dönem'de Ayasuluk Tepesi'nden kuzey batıya doğru uzayan surları Panayır Dağı'nda bir iç kale daha oluşturmuş olmalıdır. Böylece ovadaki aşağı kenti liman ve güneyden gelecek saldırılar için Panayır, kuzeyden gelecek saldırılar için ise Ayasuluk koruyacaktır. Panayır Dağı'nda bulunan ve Geç Klasik Dönem'e tarihlenen surların genişliği 2.15-2.40 m. arasında değişmektedir. Zeminde kullanılan ve özellikle Erken Helenistik Dönem savunma yapıları ile benzerlik gösteren harçsız büyük blokların birbirlerine oturtuldukları kısmı ve ön yüzeyleri düzgün kesilmiştir. Bu blokların üstünde ise kerpiç tuğla ve en üstte yağmur suyunun yapıya zarar vermesini engelleyen tuğla kiremitler yapılmıştır (Kerschner, 2016:340). Panayır Dağı'nın kuzeyinde bulunan bu savunma yapısı 9.4 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Surların iç dolgusunda bulunan Geç Arkaik kaplar surun bu dönemden sonra yapılmış olduğunu göstermektedir (Kerschner, 2016: 341). Bu da Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Akropolis'in Erken Klasik Dönem'e kadar merkezi önemini devam ettiğini göstermektedir. Bu duvarların Lysimakhos Dönemi surları yapılırken çoğunun yerlerinden sökülerek kullanıldığı düşünülmektedir (Kerschner, 2016: 341).

Ephesos kentinin Panayır savunma yapıları üzerindeki gelişimi Pers egemenliğinde, Perslerin garnizon merkezi kimliği ile devam eder. Panayır Dağı iç kalesinin kentten bağımsız yapısı Pers askeri birlik merkezi düşüncesini ortaya koymaktadır. Persliler Ephesos'u sömürmemişler aksine kenti sahiplenerek tüm zenginliklerini buraya getirmişlerdir. Bu durumda Ephesosluların zamanla savaşçı ve bağımsızlıklarına düşkün olma özelliklerini köreltmıştır. Atina'nın güçlenmesi ve Perslilerin zayıflaması Ephesos'ta zamanla etkilemiş kentin zenginliklerini kaybetmesi Perslere karşı tekrar bir bağımsızlık ümidi doğurmuştur. Perikles önderliğinde gelişen Atina Deniz İmparatorluğu'nun başını çektiği Attika-Delos

birliğine üye olan Ephesos Perslilere karşı durmuştur. Atina'nın Attika-Delos birlikleri üzerindeki baskısı Sparta ile yaşayacağı ve birçok kentinde dahil olacağı Peloponessos Savaşı'nı doğurmuştur. Atina ve Sparta arasında yaşanan Peloponessos Savaşı sırasında genel olarak Sparta tarafında durmuşlardır. Ephesos bu dönem Sparta'nın oligarşik yönetimi yanında yer almış, Spartalı komutan Lisandros kentte popüler bir lider olmuştur. Ephesos kenti Peloponessos Savaşı'nda sadece dış limanda yaşanan deniz muharebesine şahit olmuştur.

Büyük Aleksandros Perslerin Satraplık merkezi olan Sardes'i düşürdükten sonra hemen Ephesos'a gelmiş ve bu tarihten itibaren Ephesos Pers egemenliğinden kurtulmuştur (Texier, 2002: II.406). Ephesos'a doğru gelen Büyük Aleksandros Ephesos'ta bir direnişle karşılaşmanın aksine burada şenlikler ve törenlerle mutlulukla karşılanmıştır. Ephesos için Helenistik Dönem'de savaşlar Büyük Aleksandros'un ölümünden sonraki süreçte başlamaktadır. Büyük Aleksandros'un halefleri arasında yaşanan kavgaların ilki onun yerine kimin geçeceğini belirsizliğinden doğmuştur. Bu döneme Diadokhlar Dönemi de denmektedir. Diadokhlar Dönemi'nde İmparatorluk halefler arasında paylaşılmış ve Helenistik krallıklar kurulmuştur. Ephesos bu dönem içerisinde zengin limanı ve Batı Anadolu'daki strateji konumu ile tüm krallıkların dikkatini üzerine çekmiştir. Bu da kentin sürekli el değiştirmesi ve çok sayıda savaşa sahne olmasını beraberinde getirmiştir. Büyük Aleksandros'un haleflerinden Antigonos Ephesos'u da içine alan topraklarda kurduğu krallığı, Ephesos'a özerklik vermiştir. Bağımsızlığına düşkün kent devleti geleneğindeki Ephesos halkı ve aristokratları bu durumdan memnun kalmışlardır. Antigonos'un oğlu Demetrios Ephesos ve çevresinde önemli bir figür olarak bu dönem karşımıza çıkmaktadır. Ephesos Diadokhlar arasındaki savaşlarda Antigonos'un yanında yer almış ve kentten birlikler göndermiştir. Ipsos Savaşı sonrasında yenilen Antigonos'un oğlu Demetrios Ephesos'a birlikleri ile çekilmiştir (Bosch, 1942: 5). Burada bir süre kaldıktan sonra Lysimakhos kente saldırmış ve Ephesos'u almıştır. Bu savaş ise Ayasuluk ve Panayır arasında uzayan eski kentin savunma yapılarında yaşanmış olmalıdır. Ayasuluk ve Panayır arasında, Artemision'u da kapsayan Ephesos yerleşimi bu dönem içerisinde güçlü savunma duvarları ile çevrelenmiş olmalıdır (Kerschner, 2016: 343).

Ephesos Savunma Yapıları'nın en erken olanı Ayasuluk ve Panayır Dağları'nda bulunan surlar olarak gösterilebilir. Erken Helenistik Dönem'e kadar

dağınık ve organik bir yerleşim gösteren Ephesos kenti Büyük Aleksandros Perslerin egemenliğine son vermesi ve ardından ölümü ile haleflerinin mücadelesi sırasında tekrar kurulmuştur. Büyük Aleksandros'un haleflerinden olan Lysimakhos Diadokhlar Dönemi içerisinde kentin egemenliğini aldığı anda kenti taşıyarak planlı bir kent kurmuştur. Bülbül ve Panayır Dağları arasında kurulan bu yeni yerleşimin etrafı kuleler ve surlar ile çevrilmiştir. Diadokh mücadeleleri sırasında işlevsel olarak kullanılan bu savunma yapısı Roma egemenliğinde işlevsizleşmiştir. Pax-Romana adı verilen 300 yıla yakın barış dönemi içerisinde basit yağmacılık olayları haricinde büyük boyutlu tek kargaşa Mithridates İsyanı olarak kayda geçmektedir. Ephesos Mithridates İsyanı'na karşı Roma tarafından garnizon olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Asia Eyaleti başkenti konumuna gelen Ephesos kenti bu dönem zengin limanı, zeytin yağı, şarap ve tarım faaliyetleri ile barış zamanında hızlı bir şekilde gelişip büyümüştür. Savunma yapılarına ihtiyaç duyulmayan bu dönemde, Roma İmparatorluğu'nun savunma stratejisi ulaşım odaklıdır. Tüm imparatorluk topraklarını saran bir yol ağı oluşturan Romalı mühendisler, doğal engelleri aşmak için oldukça başarılı köprüler oluşturmuşlardır. Roma Lejyonlarının ulaşabildiği her yer güvenilir alanlardır. Roma savunma yapıları sadece imparatorluğun kuzey, batı ve doğu sınırlarındadır. Buralarda yapılan kaleler önemli geçiş yollarında kurulmuşlardır. M.S. III. yy.'a tarihlenen Zerzevan Kalesi günümüze korunarak gelmiş anlaşılabilir mimarisi ile iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ephesos ve Batı Anadolu'ya M.S. III. yy. da Got kavimleri saldırıya başlamıştır. Got saldırıları ilk olarak Nikeia kentine odaklanmış, ardından güneye doğru ilerlemiştir. Ephesos kenti bu saldırıları görüp bir sonraki durağın kendileri olduğunu düşünmüş olmalıdırlar (Büyükkolancı, 2018: 401-427). Böylece Panayır Dağı'nın en üst kotunda günümüze iyi bir durumda gelmiş surları yapmış olmalıdırlar. Bu surlar Helenistik Dönem sur malzemesini harçla karıştırarak genişliği daha dar ve kapladığı alan olarak kentin belirli bir kısmını içine almıştır. Got saldırılarının ardından Kimmer ve İskit saldırıları içinde yapılan bu surlar kentin güvenliğini sağlamış bu saldırılar kentte herhangi bir tahribat izi bırakmamıştır. Ancak M.S. VI. yy. sonlarına gelindiğinde doğudan gelen Sasani tehlikesi Ephesos kentinin merkezini değiştirmiş ve yeni savunma yapılarına ihtiyaç duyulmuştur. Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Aziz Yuhanna'nın mezarı olan alanda büyük boyutlu kubbeli bir kilise ve çevresinde tepeyi koruyacak temenos duvarları bu dönem

içerisinde yapılmıştır. Yine yaklaşık olarak aynı zamanda İmparator Iustinianus Ephesos'ta bazı imar faaliyetleri yapmıştır. Ancak hala faal olarak kullanılan Ephesos limanı ve çevre yerleşimini de korumak amaçlı savunma yapılarına ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Bunun için Got saldırılarına karşı yapılan surlardan yararlanılarak surlar onarım görmüş olsada M.S. VII. yy. Sasani saldırısını engelleyecek güçte değildir. Ephesos limanının M.S. XIV. yy. 'a kadar kullanıldığı buradaki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan malzemelerin tarihlendirilmesi ile saptanmıştır. Ancak M.S. VIII. yy. da doğudan gelişen İslam Devleti'nin Akdeniz üzerindeki özellikle deniz hakimiyeti tüm liman kentlerini savunmaya yöneltmiştir. Ephesos kenti bu saldırılar karşısında Bülbül ve Panayır arasındaki yerleşiminin savunmasının güç olmasından kaynaklı Ayasuluk Tepesine doğru yönelmiştir. M.S. VI. yy. temenos duvarları tekrar güçlendirilerek Ayasuluk Tepesi ve yakın çevresinde yerleşim gelişmiştir. Sasani ve Arap akınları Ephesos için tahribata yol açmış ancak kentteki Bizans egemenliği zarar görmemiştir. Ancak M.S. XIII. yy. da Batı Anadolu'ya gelen Türk kavimlerinin saldırıları ganimet amaçlı değil yerleşim amaçlı olmuştur. Bugün ki Selçuk Ovası'na Ephesos'un yakınındaki konumlara yerleşen Türk kabileleri ve bölgeye sürekli gelen Türk göçleri karşısında uzun süre dayanamayan Ephesos Aydınoğlu Beyliği egemenliğine girmiştir. Aydınoğlu Beyliği kenti aldığı anda mevcut savunma yapılarını özellikle iç kaleyi güçlendirmiş ve yerleşimini Ayasuluk Tepesi çevresinde devam ettirmiştir. Bu dönem Ephesos limanında yerleşim oldukça küçük geçici konaklama, atölye ve işletmelerden ibaret olmalıdır. Aydınoğlu egemenliğinde iç kalede camii, Bey Köşkü, garnizonlar ve sarnıçlar yapılmıştır. Beylikler arasındaki mücadeleler sonucunda Osmanlı egemenliğine geçen Ephesos Ayasuluk Tepesi, Osmanlı'nın bölgenin vergilerini, asayişini korumak için kullandığı bir garnizon konumuna gelmiştir ve basit onarımlar görmüştür. Şeyh Bedrettin İsyanı'na katılan Börklüce'nin bir süre burada tutulması ve ardından idam edilmesi ile Ephesos Ayasuluk Tepesi I. Dünya Savaşı'na kadar bir saldırı veya çatışmaya maruz kalmayarak herhangi bir savunma yapısına ihtiyaç duymamıştır.

2.1.1. Panayır Dağı

Panayır Dağı'ndaki yerleşim Arkaik Dönem'den Erken Helenistik Dönem'e kadar tarihlenmektedir. 1926 yılında Franz Miltner Panayır Dağı'nın kuzey cephesini kuşatan bir savunma yapısı keşfetmiştir ve çok sayıda sondaj yaparak savunma yapısının yayılım alanını tespit etmeye çalışmıştır (Koder ve Ladstatter, 2009: 323). Panayır Dağı'ndaki bu alan 2008 yılında detaylı olarak çalışılmış ve malzemeler üzerinden, M.Ö. VI. yy. sonlarından M.Ö. V. yy. başlarına kadar tarihlenmiştir (Koder ve Ladstatter, 2009: 323). Ephesos'un akropolisi olarak görülen Ayasuluk Tepesi'ndeki yerleşim ve savunma yapıları Diadokhlar Dönemi'nde Panayır'a kadar uzanmaktadır. Buradaki surlar doğu ve kuzeyde anakayayı da kullanarak Panayır Dağı'nı sarmaktadır. Panayır Dağı'ndaki erken surlarda herhangi bir kule planı oluşturabilecek örneğe rastlanmamıştır (Kerschner, 2016: 340). Panayır Dağı'ndaki erken surların tarihlenmesi için sur içerisindeki dolguda ve çevrede bulunan seramiklerden yararlanılmıştır. Bu seramikler Geç Arkaik Dönem'e kadar gitmektedir (Koder ve Ladstatter, 2009: 323; Kerschner, 2016: 341). Panayır ve Ayasuluk'ta bulunan savunma yapıları Ephesos'un Erken Savunma Yapılarını oluşturmaktadır. Lysimakhos Ephesos kentini kurarken kentin kuzey ve doğusunu koruyacak surları Panayır Dağı'ndan geçirmiştir. Panayır Dağı'nın en üst kotunda izlenen bir diğer savunma yapısı Helenistik Dönem surlarının malzemeleri ve harç katkısı ile yapılan Got saldırıları için yapıldığı öne sürülen surlardır. M.S. III-IV. yy'lara tarihlenebilecek olan muhtemelen Panayır Dağı'nın kuzeyinden Got surlarına bağlanacak olan Roma surları birlikte Panayır Dağı bölgesinde 3 farklı döneme tarihlenen savunma yapıları bulunmaktadır (Foss ve Winfield, 1986: 135; Büyükkolancı, 2018: 401-427).

2.1.1.1. Geç Klasik – Erken Helenistik Dönem

Panayır Dağı üzerinde bulunan surlar Lysimakhos'tan önceki yakın bir döneme tarihlenmektedir (Kerschner 2016; Koder ve Ladstadder 2010: 279-280). Geç Klasik Erken Helenistik Dönem'de yapılmış olan surlar liman bölgesi savunması için önemli bir konumdadır. 1926 yılında ilk defa F. Miltner tarafından bulunan surların kazısı 2008 ve 2009 yıllarında yapılmıştır (Koder ve Ladstadder, 2010: 279-280). Surlar

Panayır Dağı'nın üzerinde yaklaşık 9 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Lysimakhos'un yeniden kurduğu kentin planlamasında yeni surların içerisinde kalan bu surlar kolay ulaşılabilir bir noktada kent içinde kalmıştır. Roma Çağı Ephesos'u inşa faaliyetleri için kullanışlı malzeme yatağı sağlayan Lysimakhos surlarının zamanla bütünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur (Kerschner, 2016: 341; Koder ve Ladstadder, 2010: 279-280). Panayır Dağı'nın kuzeydoğu ön terasında yapılan çalışmalar 1926 yılında bulunan surların tarihlendirilmesi, uzantısının ve planının anlaşılması, stratigrafik bağlamı ile tarihlendirilmesi ve varsa dönem yerleşiminin açığa çıkarılmasını sağlamak amacı ile yapılmıştır (Koder ve Ladstadder, 2009: 323). Panayır Dağı'ndaki savunma yapısının yapılma nedeni olasılıkla limanı koruma amacı için olmalıdır. Yapılan kazılar- antik metinler ve yüzey araştırmaları bu bölgede erken dönem merkezi nitelikli bir yerleşim olmadığını göstermektedir (Koder ve Ladstadder 2019; Koder ve Ladstadder 2010; Kerschner 2016).

Savunma yapılarını tarihlemenin bir yolu da eğer mümkünse iç dolgularında sondaj yapıp bu sondajdan çıkan malzemeler ile *terminus ante* ve *post quem* yapmaktır. 2008 yılında yapılan çalışmalar ile bu uygulama yapılmış ve bu veriler ile M.Ö. VI. yy. sonları ve M.Ö. V. yy. başlarına kadar uzandığı anlaşılmıştır. Çalışmalar sonucunda savunma yapısının içerisinde kalan aynı dönem yerleşimi için en uygun olan alanın Panayır Dağı'nı çevreleyen savunma yapısının oluşturduğu çemberin güneyindeki plato olarak düşünülmüştür (Koder ve Ladstadder, 2009: 323).

2.1.1.2. Helenistik Dönem

Ipsos Savaşı'ndan sonra savaşı kaybeden I. Antigonos Monophthalmos savaş alanında ölmüştür. Oğlu Demetrios Poliorketes ise savaş alanından birlikleri ile çıkarak Ephesos'a çekilmiştir. Ephesos kentini Demetrios Poliorketes'ten almaya çalışan Lysimakhos uzun süre bu amaç için mücadele etmiştir. Lysimakhos mücadeleyi kazanması ile kentin yerini değiştirmiş ve yeni kurduğu planlı kentinin etrafını da güçlü surlar ile çevrelemiştir (Pultrach 2023; Diod. 2023).

Bu surların yapılma amacı liman çevresine kurulan yeni kentin saldırılardan korunmasını içermektedir. Helenistik yeni dünya düşüncesi mega kentlerin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Ephesos kentinin yeni yerleşim alanı kent

nüfusunun çok daha fazlasına göre planlanmış ve bu plan doğrultusunda belki de hiç yerleşim göstermeyecek alanlar bile sur içerisine alınmıştır. Ipsos Savaşı'ndan yeni çıkan Diadokh Krallıklarından Lysimakhos savaş sonrasında bir süre Ephesos'ta direnen Demetrios Poliorketes'ten kenti aldığı müteffik olduğu Diadokh krallıklarının bile tekrar bu zengin ve önemli kente saldıracaklarını bilmekteydi. Bu yüzden en önemli inşa faaliyeti savunma yapılarından oluşmuştur. Sürekli savaş içerisindeki krallıklarını hızlıca yeni ve daha güçlü savunma yapıları ile kuşatmışlardır. Kent kuşatmalarında önemli rol oynayan savunma yapılarının kuruldukları arazi, yükseklikleri, blok boyutları, potern kullanımları ve kulelerle desteklenmesi kuşatma savaşlarının sonucunu değiştiren özelliklerdir.

Panayır Dağı'nda bulunan Helenistik Dönem Lysimakhos'un yaptırdığı surlar dağın güneydoğusundan kuzey yönüne doğru dağın kuzeyi kent içerisine alarak kentin doğu cephesini korumaktadır. Panayır Dağı Surları Bülbül Dağı'nda saran surlar ve yeni planlı kentin inşası ile yapılmıştır. Güney kısmında bugün Selçuk ilçesinde modern Meryem Ana yolunun kestiği alanda Bülbül Dağı surları ile birleşmektedir. Yukarı kent olarak da bilinen ve Ephesos'un kazılmayan bir alanında bulunan bu kısım surların sadece planı bilinmektedir. Doğu kısmında Magnesia Kapısı'ndan kuzeye doğru düz bir hat izleyen surlar, kuzeybatıya doğru Panayır Dağı'nın üst kotlarına tırmanmaktadır. Kuzeyde Stadiumu sınırının içerisine alan geç dönem surları Helenistik Dönem Surlarının hattı üzerinde yapılmış olduğu düşünülürse Olympeion temenosundan güneye doğru inerek limana bağlanmaktadır. Panayır Surları arazinin eğimi ve keskin köşelerden kaçınmak için düz hatlar göstermemektedir. Kuzey bölümdeki Geç Dönem Surları ise oldukça keskin köşeli ve düz plana sahiptir.

Savunma yapılarında istenilen malzeme önemli giriş kapılarının haricinde hızlı temin edilebilir, sağlam ve kolay işlenebilir malzeme olmalıdır. Panayır Dağı'nda kullanılan malzeme için kolay temin ve sağlamlık öne çıkmaktadır. Panayır Dağı'nı oluşturan anakayadan temin edilen malzeme dağın kuzeydoğu yamacında yapılmış ocaklardan temin edilmiştir. Anakaya bu alanda çoğu alanda yüzeyde veya yüzeye yakın seviyelerde görülmektedir. Ayrıca güneybatı yamaçta da ocak olarak kullanılmış alanlar görülmektedir. Anakayadan kesilen bloklar öbekler halinde surlara yakın alanlara getirilerek burada işlenmektedirler. İşlenen bloklar ise surların yapılacağı

alandaki kurulan vinçlerin yakınına tasnif edilmekte buradan vinç yardımı ile surlar oluşturulmaktadır.

Örgü tipi olarak genellikle *Pseudo-isodomik* duvar örgüsü tercih edilmiştir. Panayır Helenistik Dönem sur blokları devşirme kullanım için alınmıştır. Günümüzde sadece zemin seviyelerinde görülen alanlar ve Magnesia Kapısı'nın örgüsünden Bülbül Dağı örgü tipinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha anlaşılır ve detaylı veriler için kazı çalışmaları yapılması gerekmektedir.

Panayır Dağı surları kentin yeni konumuna uygun olarak, Panayır Dağı'nın güneydoğusunda bulunan Magnesia Kapısı'ndan kuzey yönünde tepenin doğu eteklerini çevrelemektedir. Surlar kuzey yönünden batıya doğru Panayır Dağı'nın yükseklerine çıkmış ardından Stadium ve Olympeion Tapınağı'nda içine alarak limana bağlanmıştır. Ulaşılabilirliği kolay olan Panayır Dağı'ndaki bu surların malzemeleri kolaylıkla Roma Dönemi yapıları için kullanılmıştır. Bu yüzden Panayır Dağı Helenistik Dönem surları günümüze düzenli bir şekilde koruna gelememiştir. Ayrıca Pax Romana Dönemi ile işlevsizleşen surların kamusal mimaride kullanımında bu süreci hızlandırmış olmalıdır. Panayır Dağı surları kentin kuzey ve doğu kısmını korumaktaydı. Yükseklik olarak Bülbül Dağı surlarına göre oldukça düşük kotta kalan surlar, kent savunması için daha önemli olmalıdır. Ephesos yukarı kentini de güneyde içerisine alan surların bu kısmında günümüzde herhangi bir kazı çalışması yapılmamıştır. Ephesos Panayır Dağı'nda Helenistik Dönem'e tarihlenen surlar ve Magnesia Kapısı kent merkezine kolay ulaşılabilirliği yüzünden devşirme malzeme kullanımı için bütünlüğünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Ancak tam aksine Bülbül Dağı surları ise zor ulaşılabilirliği sayesinde olduğu gibi sadece doğal yollardan tahribat görmüş ve anlaşılabilir kalmıştır. Panayır Dağı surlarının blokları Roma Dönemi'nde kent içindeki yapılarda kullanımının yanında Got, Sasani ve Arap saldırılarına karşı liman çevresinde daraltılan alanda yapılan savunma yapılarında da kullanılmıştır. Panayır Dağı'nda bulunan Helenistik Dönem savunma yapıları bir bütün içerisinde kentin yerleşim dağılımının anlaşılması için önemlidir. Ephesos Helenistik (Lysimakhos) Dönem savunma yapılarının anlaşılması için Bülbül Dağı savunma yapıları yeterli ve günümüze sağlam gelebilmiş bir örnektir. Panayır Helenistik (Lysimakhos) Dönemi savunma yapılarının örgü tipleri, potern ve kule kullanımlarını anlamak için Bülbül Dağı örneklerine bakmak daha yararlı olacaktır.

2.1.1.3. Roma Dönemi

Ephesos kenti Pax Romana Dönemi'nde, diğer Roma kentleri gibi uzun süre herhangi bir dış tehlike ile karşılaşmamıştır. Yaklaşık 300 yıl süren bu dönem içerisinde Helenistik surlar işlevsizleşmiş ve malzemeleri kamu yapıları içinde değerlendirilmiştir. Doğu Gotlarının M.S. III. yy. içerisinde kuşattığı birçok Roma kent savunma yapıları arasında Panayır Dağı Roma Dönemi savunma yapılarıda olmalıdır (Blunt, 1979: 135; Mitchell, 2016: 495; Eco, 2017: 57; Morrisson, 2004: 367). M.S. 262 yılında Gotların Ephesos kentine saldırısı hakkında, Artemision'un yağmalandığı ve çevredeki tarım arazilerinin zarar gördüğü bilinmektedir (Texier, 2002: II.168). Got saldırılarına karşı yapıldığı önerilen surlar, Tiyatro, Stadium ve Olympeion Tapınağı'nı içine almaktadır (Büyükkolancı, 2018: 401-427). Bu öneri için Büyükkolancı Nikaia'ya saldıran Gotların Ephesos'a doğru yöneleceği düşünülerek bir sur hattı yapılmıştır demektir (Büyükkolancı, 2018: 401-427). Önerisini desteklemek için ise surların Hristiyanlığın kabulünden önce olmasını Olympeion Tapınağı'nın dış hattından kent içerisine alınmasını göstermektedir (Büyükkolancı, 2018: 401-427). Ayrıca yapılan yüzey araştırmalarında yine Olympeion Tapınağı'na gelmeden yine bir pagan tapınağı olan Kaya Tapınağı'nın işlevsel olarak kullanılabilecek herhangi bir temenos duvarı olmamasına rağmen sur içerisinin tam sınırında bırakıldığı görülmektedir. Ephesoslular mümkün oldukça kutsal alanlarını Got saldırılarına karşı korumuşlardır.

Ephesos Panayır Dağı Roma Dönemine tarihlenen bir bölüm surların Got saldırılarına karşı yapıldığı önerilmektedir. Bu surların diğer geç dönem surlarından ayrılabilirdiği en net nokta Panayır Dağı'nın en üst kotundaki kuzey güney hatlı uzanan bölümüdür. Tiyatronun güneydoğusundan doğu yönüne oradan kuzeye doğru uzanan surlar Stadiumu geçtikten sonra batı yönüne doğru dönüp limana bağlanmaktadır. Liman yakınlarında daha çok geç dönem surları olarak algılanan bu surların Got saldırısı için yapılan surlar ile aynı hat üzerinde yapıldığı olasıdır.

Panayır Dağı üzerindeki M.S. III-IV yy. surlarında kullanılan taş malzemelerin tamamına yakın bir kısmı devşirmedir. Bu malzeme Helenistik Dönem surlarının Magnesia Kapısı'ndan kuzeydoğu yöne doğru uzanan ve Panayır Dağı'nın tamamını sarmak için yapılmış surlardan getirilmiştir. Limana yakın yerlerdeki surlar çevreden

toparlanan taşlar ile yeniden yapılmış olmalıdırlar. Bu surlarda blok ve devşirme malzeme kullanımı görülmemektedir. Sadece taş malzeme ve kireç harç kullanılmıştır. Tiyatronun batısındaki bölümde ise tuğla ve yok denilebilecek sayıda devşirme malzeme kullanımıda görülmektedir.

Panayır üzerindeki Helenistik devşirme malzeme ve harç ile yapılan surlar tuğla ve taştan yapılan liman çevresindeki ve Panayır Dağı'nın kuzeyinde bulunan almaşık örgülü surlardan farklılık göstermektedir. Bu surlar taş malzeme kullanımının daha yoğun olduğu bilinen M.S. IV. yy. önceki kullanımla benzerlik göstermektedir. Surların işçiliği dönem örneklerine göre daha özensizdir. Dış ve iç taş blokları kendi aralarında harç ile bağlanmıştır. Aradaki dolgu kısmı ise iri agregalı beyaz kireç harcı ile doldurulmuştur. Bu duvar örgü tipine Romalı Mühendis Mimar Vitruvius *Opus Cæmenticum* adını vermektedir. Liman Caddesi'nde bulunan surlarda Panayır üzerindeki surlara göre daha küçük taşlar ile farklı bir üslup görülmektedir. Buradaki surlarda kullanılan taş bloklar 0,20 ile 0,40 m. genişliğinde 0,15 – 0,30 m. yüksekliğinde değişen taş sıraları, alt ve üstlerinde hatıl gibi çekilen ince taş malzemeye yapılmıştır. Liman yakınlarında ise tuğlalı almaşık duvar örgüsü görülmektedir. 3 farklı döneme ayrılabilen surların çevirdikleri alan ise M.S. III. yy. dan sonra aynı olmalıdır. Çekirdek bir alan koruma altına alınsa da Geç Antik Çağ sonuna kadar Ephesos büyümesine devam etmiş ve Şirince Vadisi'ne kadar genişlemiştir. Panayır Dağı'ndaki Geç Dönem surlarının benzer örnekleri hemen yakınında Ayasuluk Tepesi'ndeki savunma yapılarında görülebilir. M.S. VI. yy. da İmparator Iustinianus'un Ephesos'ta birtakım onarımlar yaptığını bilmekteyiz. Ancak özellikle Panayır Dağı'nın en üst kotunda bulunan kent içinden tiyatro yakınlarından doğuya uzanan ardından kuzeye ve Stadiumdan batı yönüne kentin bir kısmını saran surlar Ayasuluk Tepesi'nde bulunan örneklerden ve Başkent örneklerinden farklılık göstermektedir. Buradaki surların örgü tipi yoğun taş malzeme kullanımı ve farklı üslubu ile daha erken bir döneme tarihlenebilir.

Panayır Dağı ve çevresinde bulunan Roma Dönemi savunma yapıları kent içi ve Panayır üzerinde olmak üzere iki farklı alanda incelenebilir. Surların iki farklı alanda incelenmesi gösterdikleri farklı üslup ve yapıldıkları alan odaklıdır. Panayır Dağı üzerinde tamamı taş malzeme ve kent içerisindeki göre daha az harç daha büyük taş bloklarından oluşan bir duvar örgüsü vardır. Kent içerisinde bulunan sur

duvarları yine onarım evreleride dahil edildiğinde kendi içerisinde farklı dönemlere ayrılabilir. Bu ayrım derz harçlarının yüzeye taşıdığı, taş malzeme yoğunluklu tip ile tuğla – taş malzemedan oluşan almaşık örgülü duvar arası ana tipler ve aradaki alt onarım evreleri ile yapılabilir.

Panayır Dağı ve çevresi tamamı Bizans olarak nitelendirilen savunma yapısı kendi içerisinde farklı dönemlere ayrılmalıdır. Ephesos Bizans surlarını bir bütün olarak tarihlemektense M.S. XIV. yy.'a kadar yaşam izlerinin bulunduğu, Anadolu'nun en önemli limanlarından birine sahip olan kentin surlarının da daha farklı dönemlere tarihlenebileceği düşünülebilir. Bunun için 2 ana tip üzerinden Geç Dönem kent içi tip daha detaylı alt onarım ve ekleme evrelerine ayrılmalıdır.

2.1.2. Ayasuluk Tepesi

Ayasuluk Tepesi 1900'lü yılların başından beri kazılmakta olan Ephesos kentinin kimi zaman bir merkezi kimi zaman ise bir birleşeni konumundadır. Ayasuluk Tepesi Tunç Çağları'ndan itibaren yerleşim görmektedir.

Ayasuluk Tepesi'nin günümüzde ayakta görülen Bizans ve Beylikler Dönemi Ayasuluk Kalesi'nin hemen güneydoğu köşesinde kendi içerisinde en erken savunma yapısı olan Helenistik Dönem surlarının bir bölümü görünmektedir. Geçmiş yıllarda Geç Dönem dış surların restorasyonu yapılırken fark edilen surların hemen altında kalan surların batıya doğru kazısı yapılmış ve surlar Hitit Dönemine tarihlenmiştir (Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 1998). 2008 yılında yapılan kazılar sonucunda Helenistik Dönem'e tarihlenen kontekst buluntu olarak ele geçen amphoralarla birlikte surlar Helenistik Dönem'e tarihlenmiştir. Surların Lysimakhos'un Ephesos'u taşımadan önceki döneme tarihlenmesi öneriside getirilebilir. Ancak bir diğer görüş ise Lysimakhos'un Ephesos'u aldıktan sonra kenti Bülbül ve Panayır arasına taşıdığına burada da bir gözetleme kulesi yapmış olabileceği yönündedir. Savunma yapısının 2008 yılında yapılan kazısı sonrası planı hakkında, sadece yapının doğu cephesinin bir bölümü ve bu bölümün uzantısı olan Ayasuluk Kalesi'nin güneydoğusunda kalmış bir kısım hakkında bilgi sahibiyiz. 2020 yılında alanda surların güney bölümünde batıya doğru dönüşünü, uzantısını ve böylelikle Arkaik, Klasik ve Erken Helenistik Ephesos'un Akropolis sınırını bulmak

amacı ile Jeoradar çalışmaları yapılmıştır. Ardından 2021 yılında bu alanda kazı çalışmaları başlatmış kazılar devam etmektedir ancak mimari anlamda hâla kesin bir veri elde edilememiştir.

2.1.2.1. Tunç Çağları

Apasa olarak Hitit metinlerinde geçen Arzawa Krallığı'nın başkenti olan yerleşimin Ayasuluk Tepesi'nde olduğuna dair çoğu bilim insanı ortak görüşü paylaşmaktadır (Hawkins, 1998: 8; Büyükkolancı, 2005: 65-77; Konakçı, 2016: 157). II. Mursili Arzawa Seferi hakkında Hitit yazılı kaynaklarında bahsedilmiştir. Ephesos (Apasa) kenti savunma yapıları o dönemin teknolojisine paralel ya da daha geri olabilir. Arzawa Krallığı'nın göçebe yaşamdan yerleşik hayata tam geçmediği yarı göçebe bir krallık olduğu göz önünde bulundurulduğunda Hitit merkezi yerleşimi ve savunma yapıları gibi mimari ile karşılaşmayı zorlaştırır. Ayasuluk Tepesi'nde olabilecek bir savunma yapısının izlerine bugüne kadar rastlanmamıştır. Arzawa Krallığı Hitit saldırılarına karşı basitte olsa bir savunma mimarisi yapmış olmalıdır. Hitit İmparatorluğu için Arzawa Krallığı batıda her zaman tehdit oluşturmaktadır. II. Mursili'nin doğuda istikrarı sağlaması için öncelikle batı sınırlarını güvene alması gerekmektedir. Böylece II Mursili'nin Arzawa Seferi oluştu. Arzawa Krallığı'nın başkenti Apasas'ın savunma savaşı ile son bulacak bu sefer Arzawa kralının kaçması ile tamamlanmıştır. Hitit İmparatorluğu Apasas'a geldiğinde Arzawa direnişi ile karşılaşmış olmalıdır. Apasas'ın savunması ise Ayasuluk Tepesi'nde gerçekleşmiş olmalıdır.

Apasas kentinin olası savunma yapısı Ayasuluk Tepesi'nin en üst kotu olan kuzey ucundan güneye doğru inen eğimli arazide bir akropolis kalesi gibi düşünülebilir. Ayasuluk Tepesi'nde akropolis oluşumunu düşündüren ilk çalışmalar tepenin güney yamacında yapılan 1990'lı ve 2000'li yıllardaki çalışmalar sonucunda alandaki Tunç Çağı malzemeleridir. Ancak bu dönem nitelikli bir mimari ile karşılaşılmamıştır. 2020'li yıllarda tekrar yapılan erken dönem kazılarında yine nitelikli anlaşılabilir bir mimari unsur ile karşılaşılammıştır. Geçmiş yıllar ve günümüz küçük buluntuları ile Ayasuluk Tepesi Tunç Çağı yerleşimi ve savunması hakkında ön görülerde yapabiliriz. Geçmiş yıllarda bulunan boyalı kaplar ve mühür

burada halktan olamayacak kişilerin yaşadığını göstermiştir (Erdemgil ve Büyükkolancı, 1997; Büyükkolancı, 1998). 2021 yılında bulunan Psi figürini, boyalı kap parçaları ve kum midyeleride bize benzer yorumlarda bulunmamızı sağlamaktadır. Öncelikle 2021 yılında yapılan çalışmalar ile alanda bulunan ithal boyalı kaplar dönemin prestij nesneleri arasında görülmektedir. Mekân içerisinde geldiği düşünülen Psi figürini ise Batı Anadolu’da Troia, Limantepe, Kadı Kalesi, Miletos ve Iasos’ta bulunmuş az sayıdaki buluntular arasındadır (Gür, 2019: 101). Figürinin hamuru incelendiğinde ise ithal olduğu anlaşılmıştır. Prestij nesnesi olan bu figürin ev içindeki yapılacak ritüeller için kullanılmış olmalıdır. Böyle bir figürine sahip olan kişiler ise halktan ayrıcalıklı kişiler olmalıdır. Figürin ve boyalı seramikler ile aynı tabakadan gelen kum midyelerinin cinsleri incelendiğinde midyelerin normal midyelere göre daha değerli bir cins olduğu anlaşılmıştır. Bu cins midyeleri yiyecek olarak tüketen kesim yine belirli bir sınıftan olan insanlardır. 2021 yılı kazı çalışmaları sırasında bu midyeler, figürin ve seramikler ile aynı tabakadan gelen bir ayı çenesi kemiği gücü simgeleyen bu hayvanın kafasının yönetici sınıfı simgeleyebileceğinden diğer buluntuları ve düşünceleri destekler niteliktedir. Tüm bu veriler incelendiğinde Ayasuluk Tepesi’nin üstünde yaşayan kişilerin normal halktan ayrıcalıklı kişiler olduğu ortaya çıkmaktadır. Arzawa Krallığı’nın tam olarak yerleşik yaşama geçmiş bir krallık olmasından kaynaklı ele geçen bu gibi nesnelerin yönetici sınıf ve krallığın merkezi konusundaki önemleri daha da artmaktadır.

2.1.2.2. Arkaik – Klasik Dönem

Arkaik Dönem Ephesos kenti için en uygun lokalizasyon önerisi Ayasuluk Tepesi olarak görülmektedir. Apasa olarak Tunç Çağı’nda karşımıza çıkan başkentin Arkaik Dönem’de İonların bölgeye gelmesi ile, Kent İon Kent Devletleri arasına girmiştir. Strabon’un anlatımında İon Kralı Androklos akropolise gelerek burada yaşayan yerli halkı Leleg ve Karları kovmuştur. Yerli halkın kovulması aslında burada yaşayan yönetici kesim ve soyluların artık aşağı şehre gitmesini, kent yönetimi, ticaretinde söz sahibi olamayacaklarının bir göstergesidir. İon saldırısı sırasında basitte olsa kentin bir savunma yapısı olmalıdır. Takip Kapısı’nda bulunan Miken mezarları burada Miken etkisini (varlığını) göstermektedir. Buluntular üzerinde görülen Miken

etkisi veya siyasi baskınlığı, iyi birer taş ustası olan bu insanların bir şekilde burada da mimari eserler ve savunma yapıları yapmış olabileceğini düşündürür. Ayasuluk Tepesi'nde yapılmış olduğu düşünülen savunma yapısı kentin soyluları-yöneticilerini yani akropolisini, Panayır Dağı üzerinde yapılmış olan savunma yapısı ise kentin limanını koruma amacı ile yapılmıştır. İonların Ephesos'a yerleştiklerinde kent devletleri arasında söz sahibi olduklarını bilmekteyiz. Bu baskınlık tabiki ticari hakimiyet, askeri ve savunma gücü ile olmalıdır. Ephesos kenti Batı Anadolu kentleri arasındaki (Miletos'un ardından gelen) gücünü buna borçlu olmalıdır. Sonrasında Klasik Çağ'da Pers hakimiyetindeki garnizon kent Ephesos en az Satraplık merkezi Sardes kadar iyi korunmuş olmalıdır. Persler savunma yapılarını bölgedeki malzeme ve geleneğe göre yaptırmışlardır. İonia ayaklanmasında birleşen 12 kentten biri olan Ephesos Miletos'tan sonra ayaklanmanın öncüsü konumundadır. Hatta Kıta Yunanistan'dan gelen birliklerin Ephesos limanına gelmesi ve burayı üs olarak kullanılması bunun göstermektedir. Kentler kendi içlerindeki hakimiyetlerini aldıktan sonra Pers ordusunun bulunduğu satraplık merkezi olan Sardes'e saldırmış saldırı sonrası Ephesos'a çekilen birlikler burada Pers süvarileri ile çarpışmıştır. Bir kısım isyancılar Ephesos surlarına çekilmiş olmalıdır. Bu da bize Ephesos'un bu dönem savunma yapılarına işaret etmektedir.

Ephesos kentinin Arkaik Dönem'de çevrelediği alan Artemis Tapınağı ve Panayır dağı ve çevresindeki buluntularla buralara yayıldığını göstermektedir. Ayasuluk Tepesi'nde önceki dönemlerde var olan akropolis zamanla kentin büyümesi ile aşağı şehri oluşturmuş olmalıdır. Panayır Dağı ve çevresindeki mahallelerin, limanın korunması için bir surla çevrili alan olmalıdır. Ayasuluk Tepesi ve bu alan arasında yine bağlantıyı sağlayacak güvenli bir yol olmalıdır. Klasik Dönem'de Artemision, Ayasuluk ve Panayır odaklı yerleşimi çevreleyen güçlü bir savunma sistemi kentin ticari ve gündelik yaşamını güvenilir kılmalıdır. Pers egemenliğinde ise savaş halindeki Kıta Yunanistan kentlerinden gelebilecek saldırılar için aynı savunma hattı korunmuş- onarılmış olmalıdır. İonia İsyanı'nda var olan savunma yapısı Pers süvarilerinden geçici de olsa isyancıları korumuş limandan kendi kentlerine güvenilir bir şekilde gitmelerini sağlamıştır. Bu da kent savunma yapıları ile liman arasında ordunun süvariler ile karşılaşmadan geçebilecekleri uzunlukta savunma yapısının varlığını göstermektedir.

Ephesos'ta Arkaik- Klasik Dönemi ilgili yazılı kaynaklar ve bu dönemleri aydınlatmaya yönelik az sayıdaki çalışmalar haricinde kullanılan malzeme hakkındaki bilgimiz kısıtlıdır. Heykel, küçük buluntu ve mimari öğeler üzerinden değerlendirilen Arkaik ve Klasik Dönem Ephesos'u için en verimli bilgi kaynağı antik kaynaklardır. Malzeme olarak Arkaik Dönem'de taş kullanımının artması Ephesos Savunma Yapıları'nın da oldukça sağlam olan bu yapı malzemesinin kullanılmasını beraberinde getirmiş olmalıdır. Panayır Dağı'nda ilk kullanımlarının Geç Klasik Dönem'e verilen surlarda da kullanılan malzeme yörenin anakayasından kesilerek kullanılmıştır. Ayasuluk Tepesi'nde gelişmiş olan Arkaik ve Klasik Dönem Ephesos Savunma Yapıları'nda kullanılan malzeme bölgenin mevcut taşlarından yapılmış olmalıdır.

Arkaik ve Klasik Dönem savunma yapıları en hızlı gelişmelerini bu dönem içerisinde gerçekleştirmiştir. Plan, mimari ve üslup bu dönemler içerisinde şekillenerek Helenistik Dönem'de son hallerini almıştır. Örgü tipi olarak Arkaik Dönem'de kullanılan polygonal örgü Klasik Dönem ile dikdörtgen ve kare formlu bloklara dönüşmüş olmalıdır. Ayasuluk Tepesi'nde 2020 yılından itibaren Ephesos'un erken dönemlerini aydınlatacak çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar ilerleyen yıllarda mimarinin de bulunması ile içerisinde savunma yapılarında bulunduğu yapılar için genel yorumların, Ephesos özelinde yapılmasında sağlayacaktır.

Ephesos Savunma Yapıları'nın en erken evrelerini barındıracak Ayasuluk Tepesi'nde kurulan yerleşim zamanla büyüyerek güney ve batı yönüne doğru genişlemiştir (Pausanias, 2023: VII.II,VIII; Llyod, 2000: 183). Arkaik ve Klasik Dönemlerde Panayır Dağı'na kadar genişleyen yerleşimin savunma yapıları hakkında günümüzde gelen yapısal veri Ayasuluk(?) ve Panayır Dağı'ndaki surlardır. Ayasuluk Tepesi'ndeki surların Geç Klasik Dönem'e kadar uzandığı şu an için kesin değildir. Günümüze kadar Arkaik Dönem ve Klasik Dönem için Ayasuluk Tepesi'nde herhangi bir yapı kalıntısı veya mimari öge ile karşılaşılmamıştır. Artemision ve çevreden kilise yapımı için getirilen devşirme malzeme haricinde. Ancak geçmiş yıllarda ve 2020, 2021 yıllarında yapılan çalışmalarda Beylikler ve Bizans tabakasının altına inildiğinde Helenistik, Klasik, Arkaik ve Tunç Çağları'na tarihlenen seramikler ile karşılaşmıştır. Ayasuluk Tepesi'nde Geç Dönem ağırlıklı yapılan kazı çalışmaları bu dönemlerin alanda karanlık dönemler olduğu düşüncesini doğurmuştur. Ancak Androklos liderliğindeki İonların Ephesos'a gelip akropolise saldırımları ve buradaki

yerli halkın aşağı şehre atılması hikayesinin geçtiği lokalizasyon için en uygun alanlardan biri de Ayasuluk Tepesi'dir. Ayasuluk Tepesine gelen İonlar buraya geldiklerinde yerli halkın direnişi ile karşılaşmış olmalıdırlar. Strabon'un anlatımında Androklos yerli halkı akropolisten aşağı şehre kovduğundan bahseder. Burada İonların Ephesos'a geldiğinde bir akropolis ve aşağı şehrin olduğu anlaşılmaktadır. Klasik Dönem'de Pers egemenliği ve İonia İsyanı'nda Ephesos'un etrafında savunma yapıları olmalıdır. Özellikle bir akropolis varlığı bile en azından bu bölgenin savunma yapıları ile çevrili olduğunu göstermektedir. İlerleyen yıllarda daha önceki çalışmaların izi ile batıya yönelecek çalışmalar Ayasuluk Tepesi Ephesos Arkaik ve Klasik Çağları'na ışık tutacaktır. Yapılan çalışmalarda elde edilen buluntular bu dönemlerde alanda yaşamın varlığını göstermektedir.

2.1.2.3. Erken Helenistik – Helenistik Dönem

1990'lı yıllarda Ayasuluk Tepesi dış surlarında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında bugün 22-23/S plankarelerine denk gelen alanda, büyük bloklara rastlanmış ve bu alanda bir kazı çalışması planlanmıştır. Blokların Tunç Çağı surlarının temellerini oluşturduğu düşünülerek İstanbul Üniversitesi Prehistoria Bölümünden bu alanların kazısı için Efes Müzesi tarafından ekip istenmiş ve kazılara başlanmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Tunç Çağları'na tarihlenen sur duvarları 2008 yılına kadar bu tarihlemeyi korumuştur. 2008 yılında yapılan kazı çalışmaları, daha önce tarihlenen duvarların batıya doğru uzayan alanında yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında duvarlar ile konteks olarak bulunan amphora parçaları ve insan kemikleri ele geçmiştir. Bu buluntulardan 2 adet tümlenebilecek amphora parçalarından biri "Nikeandros" tipi diğeri ise "Kios" tipi olarak Helenistik Dönem'e tarihlenmiştir (Büyükkolancı, 2008: 224). Böylece bu blokların Helenistik dönem surlarına ait olduğu anlaşılmıştır. Surların Panayır ve Bülbül Dağı ile çağdaş olduğu düşünülerek Lysimakhos'un Ephesos'u planlarken Ayasuluk'ta da bir karakol yapmış olduğu düşünülmüştür (Büyükkolancı, 2008: 224). Bu yapının Ephesos'un en erken yerleşimi olduğu düşünülen Ayasuluk Tepesi'nde olacak akropolis ile bağlantısı hakkında yeni değerlendirmeler yapılabilir.

Savunma yapısının belirlenmesi, çevrelediği alanın anlaşılması antik kentin çekirdeğinin ve yayılım alanının anlaşılmasını sağlamaktadır. Ayasuluk Tepesi'nde günümüzde görülen Bizans ve Beylikler Dönemi kalesinin güney batı köşesinde bulunan sur bloklarının bir bölümü bu alandan güneye doğru bir hat çizmektedir. Devamının yak. 30 m. sonra Geç Dönem surları altında görülmektedir. Savunma yapısının akropolis sınırını oluşturduğu düşünüldüğünde tepenin doğu cephesindeki sınırının belli bir kısmını anlayabiliriz. Surların 22/S plan karesinde batı yönüne yaptığı hareket ise olası bir kuleyi oluşturuyor olmalıdır. Bu dönüş hareketi ise bu surların akropolis çevrelediği düşünüldüğünde akropolis alanının çekirdek kısmını anlamamızı sağlamaktadır. 2021 yılında yapılan kazı çalışmaları kulenin iç kısmına denk gelen kısımda yapılmıştır. 2022 yılında yapılan kazı çalışmaları ise batı yönünde kısa süreli sadece yüzey toprağının alınması ile sürdürülmüştür. İlerleyen çalışmalarda bu alanda yapılacak çalışmalar sonucunda Ephesos'un Erken Dönemleri için önemli veriler elde edileceği kuşkusuzdur.

Ayasuluk Tepesi'nde 22 ve 23/S plan karelerinde yapılan kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılan savunma yapısına ait olacak bloklarda kullanılan malzemeler Ayasuluk Tepesi'nin anakayalarındaki ocaklardan temin edilmiştir. Bunu arkeolojik değerlendirmelerin yanında malzeme analizleri ile desteklemektedir. Malzeme temini için en kolay ve ulaşılabilir yol alanın yakınındaki anakayanın kullanılması ile oluşur. Ayasuluk Tepesi içinde aynı uygulama kullanılmıştır. Alanda bulunan anakaya Selçuk genelindeki kaya ile benzerlik gösteren malzemedir. Yüzey rengi ve sertlik derecesi Panayır ve Bülbül Dağı'ndaki örnekler ile benzerlik gösterir. Büyük boyutlu bloklar ocakta kesildikten sonra işlenmek üzere yapının yapılacağı alana getirilmiş burada işlenerek yapıya yerleştirilmiş olmalıdır.

Örgü tipi olarak Helenistik Dönem savunma yapılarında kullanılan Rektogonal ve Trapezoidal tipi ile benzerlik gösteren duvar örgüsü pseudoisodomik olarak yükselmektedir. Aralarda atkı taşı ile yatay hareketlere karşı dayanım sağlayan bloklar üslup olarak dönem örnekleri ile benzerdir.

Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Erken Helenistik veya Geç Klasik Dönem'e tarihlenebilecek surlar için daha geniş aralıkları kapsayan değerlendirme biçimi olan üslup, plan gibi analogik değerlendirmeler tek başına yetersiz kalmaktadır. Ancak Erken Helenistik Dönem surları ile tipolojik benzerliği ve sur tabakasında bulunan

Helenistik amphrora parçalarından oluşan konteks terminus post-quem yapmamızı sağlamaktadır. Erken Helenistik Dönem’de Ayasuluk ve Panayır merkezli iki savunma sisteminin varlığını bildiğimiz yerleşim bu dönem Ayasuluk, Artemision ve Panayır kapsayan bir yayılım göstermektedir (Kerschner, 2016: 343). Ayasuluk Tepesi’nde 22 ve 23 / S plankareleri içerisinde bulunan Helenistik surlar tepenin doğu cephesi boyunca uzanmaktadır. Bir kulesi kısmen belli olan Ayasuluk Tepesi Helenistik surları, doğu cephesinde aralıklı olarak 195 m. uzanmaktadır.

2021 yılında yapılan kazı çalışmaları sonucunda, surların güneye yaklaşık 40 m. uzadıktan sonra batı yönüne bir kule ile dönüş yaptığı görülmüştür. Ardından ise doğu yönünde jeoradarın yapıldığı alan sınırına kadar uzadığı görülmüştür. 2021 yılında ise bu alanda planlanan kazılar sonrasında jeoradar ile belirlenen alanlar kazılmıştır. Bu alanlar 22-23/ S plan karelerini kapsamaktadır. Yapılan çalışmalar sırasında Tunç, Arkaik, Klasik ve Helenistik Dönem seramikleri ile karşılaşmıştır.

Ardından doğu yönüne doğru dönüş yapan sur tekrar güney yönüne doğru bir muhtemel kuzey tarafta bir kule çıkıntısı ya da testere biçimli bir planı oluşturmaktadır. Ancak Ayasuluk Tepesi Helenistik surları yani akropolisin muhtemel doğu sınırı surların ortaya çıkarıldığı bu alanda belirlidir. Bunu Helenistik surların plan tipi ve yapım tekniklerine bakarak söyleyebiliriz. Helenistik savunma yapılarında kuleler surdan dışarı taşkın ve tek sıra olarak yapılmaktadır. Lysimakhos’un yaptırdığı Panayır ve Koressos Dağları’ndaki surlar incelendiğinde de bu özellik görülmektedir. Ayasuluk Tepesi’nde bulunan sur sistemide incelendiğinde benzer özellikler göstermektedir. Örgü tekniğinden yapım aşamalarına kadar aynı olan surlara terminus post-quem yapılabilmektedir. Ancak yeni bir kent kuran Lysimakhos’un eski kentin kalbi olan Ayasuluk Tepesi’nde bir kale yapması kenti zorla taşıdığı iddiaları ile çelişir (Strabon, 2018: XIV.I.XXI).

2.1.2.4. MS. VI. yy.

Savunma açısında stratejik bir noktada bulunan Ayasuluk Tepesi’nin Pax-Romana Dönemi ile önemi azalmıştır. Roma İmparatorluğu’nun ikiye bölünmesi ve ardından Lysimakhos tarafından Panayır ve Bülbül Dağları arasına planlı olarak oluşturulan yeni yerleşime taşınan kent Bizans Dönemine kadar bu alanda kalmıştır. Got saldırılarına kadar kentte kullanılmayan Helenistik surlara bu dönemde ihtiyaç

duyulmuş olmalıdır. Ayasuluk Tepesi'nde Gotların geldiği dönemde kayda değer bir yerleşim tespit edilememiştir.

Sasani akınlarının Batı Anadolu'ya doğru yaklaşması ile savunması zor olan ova yerleşimleri terk edilerek tekrar tepe yerleşimlerine doğru bir yönelim başlamıştır. Ephesos içinde aynı yönelim oluşmuştur. Ancak kentin güçlü ve alışlagelmiş liman ticareti Ephesos yerleşiminin tam anlamıyla terk edilmesini engellemiştir. Ayasuluk Tepesi'nin tekrar parlaması İmparator Iustinianus'un öncelikle kilisenin planlanması ve düz alan yaratılması için terasların yapılması ile başlamıştır. Kilisenin çevresine ise temenos duvarları olarak nitelendirilebilecek duvarlar yapılırken, Aziz Yuhanna'nın mezarının olduğu yerde bulunan Bazilika yerine, kubbeli ve haç planlı anıtsal bir kilise yapımında başlanmıştır. Bu dönem temenos duvarlarının yapım teknikleri ve çok sayıda kapısına bakıldığında Sasani tehlikesinin Ephesos'a fiziksel olarak henüz etki etmediği söylenebilir. Iustinianus Dönemi'ni anlatan Prokopios mezarın bulunduğu alanın yüksek bir tepede olduğunu ve buraya bir kilisenin yapıldığını aktarır (Prokopios, 1994).

M.S. VI. yy. Ayasuluk Tepesi'nin bilinen en şaşalı dönemini kapsamaktadır. Bu dönem içerisinde, tepe üzerinde ciddi imar faaliyetleri olmuştur. Planlanan kilise ve çevre yapılarının haricinde neredeyse tepenin 1/3'ünü saran bir temenos duvarı yapısı planlanmıştır. Tepenin güneyindeki kapı bu dönem kuleler ile desteklenmemiş tuğla kemerli bir kapı olmalıdır. Temenos duvarları doğuda kilisenin apsisinden kuzeye doğru, batıda ise atrium bölümünden kuzeye doğru uzanmaktadır.

M.S. VI. yy. Ayasuluk Tepesi savunma yapılarında kullanılan malzemenin büyük çoğunluğu devşirme olarak kullanılmış geçmiş dönem farklı mimari öğelerinden oluşmaktadır. Buradaki malzemelerin büyük çoğunluğu sırasıyla Artemision, Nekropol, Stadium ve Tiyatrodan getirilmiştir. Bu sıralama yapının inşa edileceği alana yakın olandan uzak olana doğru sıralanmıştır (Baranaydın, 2016: 4). Artemis Tapınağı'nın kullanımı Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Paganizmin etkisinin kaybetmesine bağlı olarak azalmış böylelikle tapınağın malzemelerinin kamusal yapılar için kullanımına izin verilmiştir (Wiplinger, 2011: 110-111). Artemis Tapınağı ve çevre yapılarından getirilen malzemeler, kazı ve restorasyon çalışmaları içerisinde toplanarak tapınağa ait önemli bir grubu oluşturmuştur. Nekropolden getirilen ve duvar örgüsünde kullanılan mezar taşları hem

savunma yapılarında hem de tepe içerisinde bulunan yapılarda kullanılmıştır. Stadium, tiyatro ve diğer yapılardan getirilen devşirme malzemeler içinde aynı durum geçerlidir. Büyük boyutlu devşirme bloklar taşıma ve statik sağlaması amacı ile zeminde kullanılmışlardır. Ephesos kentinin Helenistik ve Roma Dönemi zenginliğini gösteren ithal kaliteli beyaz mermer tüm devşirme bloklarda görülmektedir. Ayrıca kulelerde kullanılan sütunlar yapının yatay hareketlerini engellemek için yapılmış atkı taşı görevindedir. Surlar için giriş alanlarında duvar örgüsünün bazı noktalarında tuğla kullanılmıştır. Bu tuğlalar kilisenin yapımı için döktürülen tuğlalar ile aynıdır. Harç olarak ise kireç bağlayıcılı harç, duvar örgü elemanlarının bağlanması için kullanılmıştır. Ayrıca iç kısımda kırıklı taş tuğla malzemenin bağlanması içinde yine aynı karışım kullanılmıştır.

Ayasuluk Tepesi'nde bulunan M.S. VI. yy. savunma yapılarının duvar örgüsü yoğun devşirme taş kullanımı ile dikkat çeker. Devşirme bloklar isodomik duvar örgüsü ile örülmüştür. Özellikle giriş kapılarına yakın ve önemli cephelerdeki işçilikler daha özenli ve ihtişamlı bir görünüm göstermektedir. Takip Kapısı, kuleler ve yanlarındaki surlarda bu özenli işçilik görülür. Kare formlu kulelerin köşelerinde büyük boyutlu bloklar konulmuştur ön ve yan yüzlerde ise bu bloklara uyularak isodomik daha küçük boyutlu bloklar yerleştirilmiştir. Güçlü bir giriş kapısı ve örgü tipi-üslubu üzerinden M. S. VI. yy. Ayasuluk Tepesi dış surları ve giriş kapısı Ankara Kalesi ile benzerlikler göstermektedir. Ankara Kalesi giriş kapısının ihtişamı iki örnek içinde benzerlik göstermektedir. Yine erken dönem işlevsiz yapılardan devşirme malzeme kullanımı ile de iki yapı benzer özellikler gösterir. Bu dönem devşirme malzeme kullanımı içerisinde yapının olası yatay hareketinde statik sağlayacak atkı taşı amaçlı sütun kullanımı iki yapıda da bulunmaktadır. Ayasuluk ve Ankara Kaleleri'nde kuleler ve sur yüzeyinde kullanılan bu yatay yatırılarak kullanılan sütunlar farklı farklı bölgelerde kullanılmıştır. Ancak hem Ankara hem de Ayasuluk giriş kapılarının, giriş yönünden bakıldığında sağda bulunan kulelerin ortalarına yakın olan kotlarında yan yana dizilmiş birbirlerine yakın sayıda dizilmiş bir bant yapılmıştır. Bu uygulamanın iki kalede ve aynı yerde yapılması önemli bir benzerliktir.

Ayasuluk Tepesi'nde bulunan günümüzde açığa çıkarılmış savunma yapılarından, Helenistik dönem sonrasında gelen Iustinianus'un yaptırdığı Aziz Yuhanna Kilisesi'nden sonraya tarihlenebilecek olan surlar doğuda gelişen Sasani

tehlikesine karşı yapılmış olmalıdır. Yaklaşık 1.250 km. uzunluğundaki bu surlar Ephesos'un en erken yerleşimi olarak düşünülen Ayasuluk Tepesi'nde tekrardan bir merkezi yerleşimi göstermektedir. Elbette bu surların yapımında Aziz Yuhanna Hac Kilisesi'nin burada olmasının etkisi büyüktür. Ayasuluk Tepesi Bizans yerleşiminin başlangıcını bu dönem yapılan savunma yapıları ile başlatılabilir. Iustinianus Ayasofyası ile çağdaş olan Aziz Yuhanna Kilisesi yapımı için Mimar Isidoros'un ve Miletoslu Anthemios buraya geldiğini çalıştığını Prokopios'un Ayasofya yapım tekniklerini anlattığı kısımdan anlamaktayız. Prokopios daha önce hiç görmediği bir tekniğin bu mimarlar tarafından Ayasofya'da kullanıldığını anlatmıştır. Aziz Yuhanna Kilisesi yapımında da izlenen bu teknik mimarların Başkentten buraya kilise ve çevresindeki yapıların imarı için getirildiğini kanıtlamaktadır (Prokopios 1994: I.V.; Baranaydın, 2022: 1392). Böylelikle bu dönem yapılan savunma yapılarında bu mimarlarında etkisi olduğu düşünülebilir.

Ephesos kentinde liman ve Ayasuluk Tepesi'nde Iustinianus tarafından yapılan imar faaliyetleri iki bölgenin de hala işlevsel olduğunu göstermektedir. Ancak Ayasuluk Tepesi'ndeki faaliyetlerin ihtişamı merkezi yerleşimin yavaş yavaş buraya kaydığını gösterir niteliktedir.

2.1.2.5. M.S. VII yy.

Doğuda gelişen Sasani tehlikesi Ephesos kenti için bu yüzyıl içerisinde uzaktaki bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Sasani saldırıları Lysimakhos'un kurduğu çekirdek kentin dağılmasına ve bir daha aynı şekilde bu alanda yaşanamamasına sebep olmuştur. Sasani saldırılarının sonucunda kent yaşamı kırsal alana doğru dağılmıştır. Bu dönem Ayasuluk Tepesi'nde kilisenin ve çevresinde bulunan temenos duvarlarının işlevselliği uygun bir biçimde merkezi yerleşim için kullanılmıştır.

Bu dönem içerisinde Kilise temenos duvarları kuzey yönünde uzatılmış ve olasılıkla bir iç kale yapılarak buraya bağlanmıştır. Güneyde ise giriş yanında iki ve köşelerde 2 adet olmak üzere 4 kuleli bir savunma hattı yaratılmıştır. Ayasuluk Tepesi'nin tamamını çevreleyen surlar günümüzde görülen geç dönem eklemelerinin ilk plan hattını oluşturmuştur.

Malzeme olarak özellikle güneyde devşirme bloklar göze çarpmaktadır. Bu bloklar terk edilen Ephesos kentinin nekropolis'i, tiyatrosu ve stadium'undan getirilmiştir. Beyaz kaliteli mermer malzeme ile iç kalenin güney cephesi ve dış kalenin güney cephesi yapılmıştır. Cephe olarak düşmanı karşılayacak olan bu alanlar öncelikli görülerek doğu ve batı surlarından farklı yapılmışlardır. Doğu ve batı surlarında ise daha küçük boyutlu taş ve tuğla malzeme kullanıldığı görülmektedir. Devşirme malzeme kullanımı bu bölümler içinde geçerli olsada daha anıtsal bloklar bu alanda kullanılmamıştır.

Örgü tipi olarak iki farklı tip görülmektedir. İç ve Dış kalenin güney cephelerinde büyük beyaz mermer blokların kullanıldığı isodomik örgü dikkat çekmektedir. Özellikle zemin seviyesinde daha büyük bloklar kullanılmış kot yükseldiğinde boyutlar küçültülmüştür. Doğu ve batı cephelerde ise M.S. VI.yy evresinde kullanarak almaşık örgü kuzey yönüne ilerletilmiş ve gerekli noktalara eklemeler yapılmıştır. Güney cephelerdeki güçlü savunma yapılarının oldukça uzun olan doğu ve batı cephelerde yapılamamasının nedeni maddi ve zaman yetersizliğine bağlanabilir.

Ayasuluk Tepesi savunma yapı planının oluştuğu M.S. VII. yy. evresi alanın Erken Helenistik Dönem sonrasında tekrar merkezi yerleşim konumuna gelmesini beraberinde getiren önemli bir evredir. M.S. VII. yy. Sasani saldırılarının bir çıktısı olan Ayasuluk Tepesi savunma yapıları İmparatorluğun ticari ve kutsal gördüğü önemli bir alanın korumaya alınmasını sağlamıştır. Bu dönem içerisinde liman ticareti devam etmektedir. Ancak değerli mallar liman üzerinden Ayasuluk Tepesine getirilip burada muhafaza edilmiş olmalıdır. Ephesos kenti içerisinde yoğun Sasani tahribatının izlendiği bu dönemde insanlar tekrar tahrip edilen alanlara uzun süre gidememiş olmalıdır. Sasani saldırısının hemen ardından olmasa da İmparatorluk Batı Anadolu'daki en güçlü ve ticari kabiliyeti olan kentini yalnız bırakmayarak bir süre sonra kente yardım etmiştir. Bu dönem kentin merkezi yerleşimi Ayasuluk Tepesi ve çevresinde kurulmuş olduğu yapılan kazılar ile anlaşılmaktadır.

2.1.2.6. MS. VIII – X. yy.

M.S. VII. yy. doğuda sürekli olarak Sasani ile mücadele ile süren 200 yıla yakın bir süreç sonrasında gelişen Arap saldırıları öncelikle ulaşımı kolay olan liman

kentlerini etkilemiştir (Blunt, 1979: 138). Ephesos limanının da içinde bulunduğu zengin kıyı kentlerine saldıran Araplar burada yoğun tahribata yol açmışlardır (Greatrex, 2018: 16). Bu tahribat kentlerin Sasani saldırılarına karşı yapmış oldukları surların depremlerin etkisi ile tahrip olmasını ve saldırılara karşı yetersiz kalmasını beraberinde getirmiştir. M.S. VIII. yy. da başlayan ve 200 yılı gecen Arap akınları tüm Akdeniz coğrafyasını etkilemiştir. Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki Ephesos için bu dönem liman ticari yerleşiminin de yavaş yavaş terk edilme dönemini başlatmıştır. Arapların deniz üstünlüğü Ephesos'un deniz ticareti kabiliyetini ve önemini yitirmesini beraberinde getirmiştir. Kara kenti konumuna gelen Ephesos yerleşimi bu dönem oldukça küçülmüş olmalıdır. Varlıklı aileler daha güvenilir başkente göçmüş olmalıdırlar. Kalanların bir kısmı Ayasuluk çevresi bir kısmı ise kırsal alanlara dağılmıştır.

Arap saldırılarına karşı savunma amacı ile yapılan Ephesos Savunma Yapıları Sasani tehlikesine karşı planlanmış olan çekirdek plan üzerinde eklemeler ve onarım evrelerini içermektedir. Ayasuluk Tepesi dış ve iç surlarının M.S. VII. yy. evresinde planlandığı düşünülmektedir. Arap saldırılarına karşı var olan deprem ve saldırılarda hasar görmüş surlar onarılmış ve ikinci bir tabaka sur-kule ile savunma yapısı güçlendirilmiştir. Ephesos liman çevresi surları da bu dönem içinde onarım görmüş olsa da denizden gelen saldırıları karşılayacak güçte bir savunma yapısının burada olmaması liman ve çevresinin ticari-üretim amaçlı bir yerleşimden ibaret olduğunu göstermektedir. Bu dönem için çift aşamalı savunma yapısı Ayasuluk Tepesi'ni çevrelemekte ve bir saldırı anında Ephesos yerleşiminin bu alana yakın olmasını gerektirmektedir. Sivil halk saldırı anında kolaylıkla sur içine kaçabilecek mesafede yaşamış olmalıdırlar.

Sasani saldırıları ve aralıklı Arap saldırıları sonucunda var olan savunma yapılarındaki tahribatların onarımı için en kolay temin edilebilir malzeme yine devşirme mimari öğelerdir. Kullanılmayan, işlevini yitirmiş veya gözden çıkarılabilir yapılar hızlı bir şekilde onarım veya ek güçlendirme gereken savunma yapıları için ocak görevindedir. Asia Eyaleti'nin başkenti Ephesos'un ihtişamlı günlerinden kalan kaliteli beyaz mermerler devşirme malzeme olarak savunma yapılarında yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tuğla kullanımı ise üst kotlarda ve geç dönemlerde yoğunluk göstermektedir. Kulelerde kullanılan malzemelerin boyutları surlardakine göre daha

büyük, düzgün ve özenlidir. Duvar örgüsü harç ile bağlanmıştır. Harç malzemesi kireç bağlayıcılı malzemeden oluşmaktadır. İç dolguda yine taş yoğunluklu aralarda tuğlada bulunan moloz malzeme kireç bağlayıcılı harç ile bağlanarak dolguyu oluşturmuştur.

Devşirme malzeme kullanımı örgü üslubu konusunda ustalara fazla bir imkân vermemektedir. Özellikle sıklığı artan Arap saldırıları sonucu savunma yapıları en hızlı, kolay ve maliyeti düşük olacak şekilde yapılmıştır. Duvar ve kulelerin yapımında belirli sayıda kontrol amaçlı ustalar çalışmış olmalıdır. Savunma yapıları kısa süre içerisinde toplumun her kesiminin yer alacağı şekilde kolektif bir çalışma hızı ile yapılmış olmalıdır. Bu da örgü, üslub ve estetikten çok dayanıklılığın öncelikli olduğunu göstermektedir. Zemin seviyesinde devşirme büyük boyutlu beyaz mermer malzemeler kullanılmıştır. İsodomik duvar örgüsü ile yapılan duvarlar *opuscaementicum* tipinde dış ve iç kısımlar tek sıra örülmüş iç dolgu ise kireç bağlayıcılı harç ve taş-tuğla karışık malzeme ile doldurulmuştur. Arap saldırılarına uğrayan birçok Bizans kenti gibi Ephesos'ta savunma yapıları ile bu saldırılara karşı koymak istemiştir. Kullanılan kule tipleri, giriş kapıları ve farklı onarım evreleri Arap saldırılarına maruz kalan kentlerde benzer savunma yapılarının yapılmasını ortaya çıkarmıştır. Hızlı, düşük maliyetli ve kolektif çalışmayı gerektiren bu yapılar benzer koşullar altında işlevsel benzer yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kullanılan devşirme malzemeler dayanım odaklı örgü tipleri ve dönemin bağlayıcı harç karışımları çağdaş yapıların tarihlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu sayede deniz üzerinden gelen saldırılara maruz kalan Akdeniz, Ege kentleri ve Constantinopolis yolundaki kentler dönem savunma yapıları ile Ephesos Savunma Yapıları benzerlikler göstermektedir.

M.S. VIII. yy. da ilk olarak denizden gelen Arap saldırıları belirli aralıklarla kara ve denizden olmak üzere tekrarlanmıştır. Ephesos'un deniz yolu ile kolay ulaşılabilirliği ve ticari zenginliği sık sık saldırılara uğramasını beraberinde getirmiştir. Bu saldırılardan korunma isteyen Ephesoslular ticaretin devam etmesi için limanı korumalı ve kendileri için güvenli bir alan yaratmalıydılar. Başkent'in desteği olmasına rağmen güçsüzleşen imparatorluk tüm kentlerine gerekli miktarda yardımcı sunamamaktadır. Geçmişten gelen kentlilik ve bağlılık sayesinde çoğu kent kendi savunma yapılarını kolektif bir çalışma ile yapmıştır. Yaklaşık 200 yıl süren bu kaos ortamında yapıların tek bir amacı vardır korunaklı bir alan yaratmak. Bu amaç

doğrultusunda tamamıyla işlevsel odaklı inşa edilen savunma yapıları ciddi bir saldırının sonucu olarak birbirinden bağımsız çoğu kentte benzerlikler göstermektedir. Hızlı bir şekilde yapılması gereken bu yapılar aynı amaç doğrultusunda düşük maliyetle yapılmışlardır. Örgü, plan ve üslup birliği bu sayede doğal olarak gelişmiştir. Başkent'in bu dönem içerisinde bu şekilde örgütlü bir inşa faaliyeti gerçekleştirme imkânı da bulunmamaktadır. Sürekli tahrip olan yapılarda farklı dönem onarımları görülmektedir. Arap saldırılarının yanında bölgede yaşanan depremlerden etkilenen yapıların özellikle üst kotlarındaki onarım tamamlamaları bu dönem ayrımlarını göstermektedir. Arap saldırılarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu savunma yapılarının en önemli ayırıcı farkları yörede kullanılan farklı taşların kullanılmasıdır. Ephesos gibi bol devşirme malzeme ile dolu olmayan bazı kentler devşirme malzemelerin yanında alana yakın yörenin anakayalarından kesilen taşları da kullanmışlardır. Arap saldırıları sonucunda Anadolu'da ki gücünü büyük miktarda kaybeden Bizans İmparatorluğu XI. yy dan itibaren Asia bölgesinden gelen Türk boyları ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sasani, Arap ve Türklerin saldırıları ile süren bu dönemde Ephesos kenti sürekli savunulması gereken bir durumda kalmıştır.

2.1.2.7. MS. XI – XIV. yy.

M.S. 1071 Malazgirt Savaşı'nı kazanan Türkler Anadolu içlerine hızlıca ilerlemiştir. Sasani ve Arap saldırıları kentleri tahrip edip ganimetleri topladıktan sonra merkeze geri çekilmeleri ile tamamlanmıştır. Ancak Türk saldırıları sadece ganimet toplamak ile kalmamış ele geçirdikleri yerleri yurt edinip burada yerleşme amacı da gütmüştür. Asia'dan sürekli olarak gelen Türk göçleri bu bölgelerde kurulacak olan yönetimler tarafından stratejik alanlara yerleştirilmişlerdir. Ephesos içinde benzer bir uygulama geçerlidir. Uç beyleri olarak adlandırılan ve sınırlara yerleştirilen savaşçı Türk boyları öncelikle saldırılması planlanan önemli alanlardaki ovalara yerleştirilmişlerdir. Ephesos içinde aynı uygulama yapılmış Asia'dan gelen Türkler Barutçu, Zeytinköy, Gölova gibi Ephesos kentine yakın alanlara yerleştirilmiştir. Bu alanlara yerleştirilen Türkler Ephesos'a ulaşım yollarını keserken zamanla kent merkezinde tehdit oluşturmuştur. Türklerin yerleştiği Ephesos Ovası sürekli bir tehlike durumunu doğurmaktadır. Arap saldırıları için yapılan surlar sürekli olarak

onarılmakta ve gerekli alanlarda yeni eklemeler yapılmaktadır. Türk saldırılarına karşı yapılmış olabilecek surlar yaklaşık 300 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. En geç dönemlerinde ise Laskarisler Dönemi ve Türk egemenliğindeki surlar birbirleri ile oldukça benzerlikler göstermektedir. Aydınoğlu Beyliği'nin Ephesos'u M.S. XI. yy. ilk yarısında alması ile ilk olarak iç kaleye camii yaptırırken savunma yapılarını kuvvetlendirdiğini bilmekteyiz. Bu dönem yapılan onarım ve ekleme evresi Türk boyları arasında ve Bizans'la olan mücadeleye karşı bir savunma hattı kurma amacındadır. Ephesos kuruluşundan beri ilk defa bölgeye çok uzaktan gelmiş bir halk tarafından iskân edilmiştir. Ephesos kenti daha öncesinde yerleşik amaçlı işgali İon göçünde yaşamıştır. Aydınoğlu Beyliği Ayasuluk Tepesi ve yamacında yerleşimini yaymış ancak zamanla merkezini Ödemiş – Tire'ye doğru kaydırmış ve Ephesos kenti terk edilmiştir. Osmanlı egemenliğinde Ayasuluk Kalesi basit onarımlar görmüş ve garnizon olarak kullanılmıştır. Ephesos Türkler tarafından alındığından sonra herhangi bir savaş yaşamamıştır.

Türklerin Anadolu'ya girmesi ile Anadolu toprakları için yeni bir dönem başlamıştır. Var olan kentler ve kent kimlikleri yeni bir dönüşüme girmişlerdir. Ephesos kenti öncesinde Ayasuluk Tepesi'nde dar bir alana sıkışmış konumdadır. Liman işlevini yitirmiş ve Pamucak tarafına doğru kapanarak uzaklaşmıştır. Bu dönem Ayasuluk Tepesi kara kenti konumundadır. Savunma yapılarının çevrelediği alan ise Ayasuluk'ta geçmiş dönem sınırlarını korumaktadır. Liman ve çevresinde ise bu dönem yerleşim ve ticaret oldukça küçülmüş durumdadır.

Türk saldırıları ve Türk hakimiyetinde boy mücadeleleri için yapılan savunma yapıları dönem karakterine uygun olarak tuğla ve taş örgü ile alması yapıdadır. Tuğlalar kiliseden devşirme veya yeni döküm olarak kullanılmıştır. Taşlar devşirme ve çevredeki moloz taşlardan temin edilmiş küçük boyutlu taşlardır. Ayasuluk Tepesi savunma yapılarına bakıldığında kolaylıkla blok boyutu ve kullanılan malzemeden bu dönem ayırt edilebilmektedir. Dış surlarda üst kotlara doğru görülen bu malzemeler iç kalede kuzeye doğru zemin seviyesinden itibaren bulunmaktadır. Malzeme temini konusunda çevreden yakın alanlardan malzemenin temin edildiği anlaşılmaktadır. Bizans egemenliğinde yeni tuğla dökümü ve çevreden moloz taşla ayağa kaldırılan savunma yapıları, Türk egemenliğinde ise kilise malzemelerinde kullanıldığı görülmektedir.

Ayasuluk Tepesi'nde görülen savunma yapılarının örgü tipleri Bizans'ın Erken Dönemi'nden farklılaşarak, büyük boyutlu devşirme taşların kullanılmadığı, bunun yerine döküm tuğla ve daha küçük boyutlu moloz taşların alması isodomik bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dönemin başlangıcında tuğla hatıllarında kullanıldığı örgü tipi dönemin sonlarına doğru (Başkente de görülen modaya uygun olarak) çerçeve tekniğinin kullanıldığı eklem kule ve onarım alanlarında görülmektedir. Tuğlaların yaklaşık aynı boyuttaki taşların etrafında çerçeve yapacak şekilde yerleştirilmesi ile oluşan bu tekniğe çerçeve tekniği de denilmektedir. Laskarislerin kullandığı teknik, sonrasında var olan ustaların Türk hakimiyetinde de imar faaliyetlerinde bulunmasından kaynaklı devam etmiştir. Bu yüzden bu iki farklı dönemin tarihlendirilmesi hakimiyet kuran medeniyet adından çok yüzyıl aralığı ile verilmektedir. Duvar örgü tipi savunma yapılarında yine dış ve iç cephede tek sıralı örgünün yükselmesinden sonra aradaki boşluğun kireç bağlayıcı harç ile doldurulması ile tamamlanmaktadır. *Opuscamenticum* tipinde yapılan savunma yapılarının kulelerinin bazıları kare planlı bazıları ise yuvarlak planlıdır. Her iki tipinde görüldüğü iç kale kulelerine göre dış kale sadece köşeli kule tiplerini barındırmaktadır.

Dış surlar, iç kalenin batı ve kuzey bölümleri Laskarisler-Beylikler Dönemi'nde tahrip olmuş ve tekrar yapılmıştır. Bu dönem içerisinde dış surların işlevsel olarak kullanılmamış olması muhtemeldir. İç kale odaklı bir yerleşimin izlendiği Ayasuluk Tepesi'nde Laskarisler Dönemi'nden sonra dış kalenin işlevini tamamıyla yitirdiğini söyleyebiliriz.

2.1.3. Bülbül Dağı

Büyük Aleksandros'un komutanlarından olan Lysimakhos, Aleksandros'un ölümünden sonra Bithinia bölgesine çekilmiş ve diğer komutanların yaptığı gibi kendini imparatorluğun halefi olarak görerek krallığını ilan etmiştir. Büyük Aleksandros'un haleflerinin mücadeleleri ile süren bu dönem Diadokhlar Dönemi olarak tanımlanmaktadır. Ephesos Savunma Yapıları üzerinden değerlendirildiğinde bu dönemin başlangıcında I. Antigonos Monophtalmos ile oğlu Demetrios Poliorketes ve Lysimakhos arasında mücadeleler kent yerleşim alanlarını da belirlemiştir.

Lysimakhos zaferle çıktığı bu mücadelenin ardından, zorluklarla ele geçirdiği kentte, eski Ephesos ile ilgili bir kalıntı istememiş olmalıdır. Ephesos kentini Panayır ve Bülbül arasına ızgara planlı alanlara taşıyan Lysimakhos kentin çevresinide surlar ile çevrelemiştir. Bu surlardan Bülbül Dağı İzmir İli Selçuk ilçesinin güney batısında doğu-batı yönlü uzanan yaklaşık 350 m. yüksekliğine ulaşan bir dağdır. Helenistik ve Roma Dönemi Ephesos'unun güney cephesini koruyan surlar dağın en üst kotunda bulunmaktadır.

2.1.3.1. Helenistik Dönem

Erken Helenistik Dönem'de Büyük Aleksandros'un komutanlarından Lysimakhos'un kurduğu yeni kentin savunma yapılarının büyük bir bölümü Bülbül Dağı'nda bulunmaktadır. Yaklaşık 30 hektarlık bir alanı koruyan surların güney kanadını Bülbül Dağı oluşturmaktadır. Surlar kentin planlanması ile öncelikli kamu yapılarıyla beraber yapılmış olmalıdır. Helenistik krallıkların birbirleri ile mücadele ettiği Diadokhlar Dönemi propangada aracı olarak kullanılan anıtsal yapılardan en önemlisi giriş kapıları ve savunma yapılarıdır. Bülbül Dağı'nın en üst kotunda gereğinden fazla yükseltilmiş surlarda bu uygulamaya örnek verilebilir. Lysimakhos, Diadokh mücadelesi sırasında zorluklarla aldığı kentin savunması için yaptırdığı surlar, karadan ve denizden gelecek saldırılar için geniş bir alanda planlanmıştır.

Bülbül Dağı'nda bulunan Erken Helenistik Dönem surları Bülbül Dağı'nın Ephesos yukarı kentinin olduğu noktadan Limanın batı kanadını oluşturan alana kadar uzamaktadır. Ephesos kenti planlanırken güneyden gelebilecek bir saldırıya karşı yaklaşık 3.300 km. uzunluğunda Bülbül Dağı'nın en üst kotunda kullere ile güçlendirilmiş surlar yapılmıştır. Uzunlamasına güneybatı-kuzeydoğu yönlü yapılmış surlar güneybatıda yukarı kent girişi sağlayan Magnesia Kapısı ile birleşmektedir. Kuzeybatıda ise bağımsız yüksek bir gözlem kulesine (Sonraki dönemde Aziz Pavlus Zindanı olarak adlandırılan) bağlanarak liman kanalı ile son bulmaktadır.

Bülbül Dağı savunma yapıları, içerisinde tek bir evreyi barındırmaktadır. Lysimakhos'un yeni kurduğu kentin güneyini savunan yapı grubunda kullanılan malzeme en yakın anakayadan kesilerek yapılmıştır. Magnesia Kapısı'nın güney kısmında kalan alanlar Bülbül Dağı'nın zemin kısımlarındaki anakayalardan kesilmiştir. Bülbül Dağı'nın en üst kotlarındaki bölümler ise surların ve kulelerin

yapılacağı en uygun alanların yakınında toprakların kazılmasının ardından taşların kesilmesi ile yapılmıştır. Kuzeybatıya doğru gidildikçe yine kotun düşmesi ile daha az sayıda kesim noktası ve taşıma ile malzeme temini sağlanmıştır. Savunma yapılarının yakınlarında bulunan anakayalardan temin edilen yapı malzemesi çıkarıldığı alanın yakınında işlenip yakın mesafedeki kullanılacağı yerlere taşınmaktadır.

Bülbül Dağı duvar örgü tipleri, kente ve giriş kapısına yakın bölümlerdeki gibi tek tip ve özenli işçiliğin yapının tamamında görülmemektedir. Özellikle ulaşımı zor olan noktalarda yapıların sadece işlevselliği ön planda tutulmuş olmalıdır. Ancak oldukça büyük boyutlu bir organizasyon ile yapılabilecek olan bu surların yapımında birden fazla ekip çalışmış olmalıdır. Bunu belirli aralıklar ile değişen işçilik göstermektedir. Farklı ekiplere taşere edilen savunma yapısının ulaşım zorluğundan kaynaklı en korunan alanı olan Bülbül Dağı doğu surları önemli veriler vermektedir. Sur duvarlarında 3 m. ‘nin altına düşmeyen genişlik kulelerde 1 m. olmaktadır. Bunun yanında çift yüzölümlü bağlayıcı kullanılmadan birbirine oturtulan blok taşların arasındaki bölüme ise anakayaların açığa çıkarılması çalışmasında çıkan toprak- taş parçaları ve bloklar yontulurken çıkan cüruf taşlar doldurulmuştur. Taş duvar örgü tipi düzensiz rektogonal bloklardan oluşmaktadır. Aralarda uzunlamasına atılan atkı taşları ise yatay hareketlerin yapının statikliğini bozmaması amacı ile konulmuştur. Genellikle bosajlı yapılan blokların bazıları düz olarak bırakılmıştır. Köşe taşlarının çift yüzölümlü yapılmasından ötürü diğer taşlar ile karışmasını önlemek amacı ile yapıldığı düşünülen “M” şeklindeki köşe profili tüm yapıda yapılmamıştır. Bu da yapının yine farklı ekipler tarafından yapıldığını göstermektedir. Kulelerde tek sıra yapılan bloklar enine ve dikine birbirleri üstüne kenetlenmiştir. Mazgal kısımlarında ise içten dışarı doğru daralan aralıklar bırakılmıştır. Oldukça yüksek kotlarda yapılan kuleler için iki kat yeterli olmuştur. Birinci katların girişi zeminden yapılmaktadır. İkinci katların girişi ise seyirdim üzerinden yapılmaktadır. Birinci ve ikinci katlar arasında görülen hatıl deliklerine yerleştirilmiş hatıllar üzerine ahşap zemin yapılmıştır. Bülbül Dağı savunma yapılarında kullanılan örgü tipi özellikleri neredeyse tüm Batı Anadolu, Akdeniz ve Kıta Yunanistan Helenistik Dönem yapıları ile benzerlik göstermektedir.

Lysimakhos’un yaptırdığı surların en büyük bölümünü oluşturan Bülbül Dağı surları, Panayır Dağı’nda bulunan ve kendi içerisindeki sur tipleri ile benzer üslupta olmasına karşın belirli mesafe aralıklarla farklı işçilik göstermektedir. Bülbül

Dağı'nda yapılan yüzey araştırmaları sırasında yüzeyde görülen seramikler, kule içerisindeki kiremit parçaları tek bir döneme işaret etmektedir. Böylece Bülbül Dağı surlarının tek bir dönem içerisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tek bir dönemde yapılmış ve kullanılmış olduğunu surların üslubunun tek evre göstermesi de desteklemektedir. Bülbül Dağı surları Magnesia Kapısı'ndan güneye doğru yükselen surlardan batıda inişe geçtiği alan ile batı kısmındaki alandan ikiye ayrıldığında batı kısmının yükseltisi doğuya oranla oldukça düşüktür. Bu alanda yapılan yüzey araştırmaları sırasında yarım kaldığı tespit edilen bir alan keşfedilmiştir. Bu alan incelendiğinde Erken Helenistik Dönem savunma yapı inşası hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunlar şu şekilde sırasıyla maddeleşebilir;

1. Öncelikle anakayaya ulaşmak için üst toprak örtüsü kazılmakta, buradan çıkarılan topraklar ve taş parçacıkları ise çift yüzölçümlü duvar örgüsünün ara dolgu için ayrılmalıdır.

2. Ortaya çıkarılan anakaya kesilerek burası taş ocağı haline getirilmektedir.

3. Ardından ocaktan çıkarılan taş kütleleri taşları işleyecek ustalara ayrılan alana getirilmektedir. Taşlardan çıkan cüruf parçaları ise yine dolgu malzeme için ayrılmalıdır.

4. Kesilip hazırlanan bloklar sur ve kule yapılacak alanların yakınlarına getirilerek vinç veya makara yardımı ile duvar örgüsüne oturtulmaktadır.

Böylelikle Ephesos Savunma Yapıları'nın yapım aşamaları üzerinden Helenistik Dönem savunma yapılarının inşa aşamaları hakkında bilmediğimiz detaylar elde edebiliriz.

2.1.4. Ephesos Kırsal Alanları

Batı Anadolu'nun en önemli kentlerinden olan Ephesos zengin ve bereketli coğrafyası, uygun iklim koşulları ile Antik Dünya'nın gözde kentlerindendir. Kent merkezi farklı dönemlerde farklı noktalara taşınmış olsa da genellikle Ayasuluk, Panayır ve Bülbül Dağları aralarındaki bölgededir. Ancak kentin zenginliği ve farklı dönemlerdeki inanç merkezi olması kent popülasyonunu artırmıştır. Kent içine sığamayan nüfus surların dışında da yaşamaya başlamıştır. Geniş bir ovaya sahip olan bugün ki Selçuk Antik Çağlar'dan beri bereketli tarım alanlarına ev sahipliği

yapmıştır. Ephesos kırsal yerleşimi Şirince Vadisi, Barutçu, Zeytin köy ve dış liman gibi alanlar arasında genişlemiştir. Bunlardan dış liman bölgesinde Küçük Menderes ağzının hemen kuzeyinde bulunan bugün milli park alanı olan alanın içerisinde bir tepede bulunduğu söylenen kule kalıntıları 1990 yılında kuş cenneti olarak milli park haline gelmiştir ve kalıntıları günümüze koruna gelmemiştir (Jobst, 1978: 450). Yine Jobst Ortygia ve Arvalia Vadisi'nde 26.20x24.90 m. ölçülerinde Barutçu kalesine benzer karakol niteliinde bir kalenin olduğundan bahseder. Bu alanların tam koordinantları olmadığından ve Ephesos Ovası'nın dışına çıkmasından Metropolis ve Magnesia ad Maendrum kent yollarında olduklarından belirlediğimiz alanların içerisinde bulunmadığı için kale konu içerisine alınmamıştır (Jobst, 1978: 448). Ayrıca yanında dağlık alanlarda da küçük komeler gelişmiş olmalıdır. Kentin ticari potansiyeli sur içindeki nüfusun üstünde bir pazarı karşılayabilecek niteliktedir. Bunun sonucu olarak ise Ephesos çevresinde geniş bir kırsal yerleşimi oluşmuştur.

2.1.4.1. Meryem Ana (Thorax) Mevki

Ephesos Erken Helenistik Dönem yeni yerleşimi ile bağlantılı olan savunma yapısı bugün Meryem Ana Evi olarak adlandırılan Orta Çağ Şapeli'ne giden yol ile bağlantılı dağ yolu üzerindedir. Günümüz Ortaklar ve Kuşadası yerleşimlerine çıkan dağ yollarının gözetlenebileceği konumda bulunan kule bugün sık ormanlar içinde kalmıştır.

Meryem Ana Mevki Torax Dağı üzerinde kurulmuş olan kule Erken Helenistik Dönem Ephesos imar faaliyetlerinin bir parçası olmalıdır (Jobst, 1978: 448). Erken Helenistik Diadokh Savaşları için yapılmış olan savunma kulesinin haberleşme işlevi de bulunmalıdır. Ancak bu işlevi sağlaması için en az iki kat yüksekliğinde olmalıdır. Çünkü kule çevresi o dönem içerisinde de bugünkü gibi sık ve yüksek boyutlu ağaçlarla kaplı olmalıdır. Ephesos'u yeni yerine taşıyarak yeniden kuran Lysimakhos'un kent planlamacıları savunma amacı ile kentin güneyi ve güney batısından dağ yollarından gelebilecek saldırıları önceden anlamak, ilk müdahaleyi yapmak için kuleler yapmış olmalıdırlar. Bu kuleler doğal yükselti ve araziye geniş açıdan görebilecek yerlere yerleştirilmiş olmalıdırlar. Meryem Ana mevkinde bulunan kule bu kulelerden biri olmalıdır. Kulenin olasılıkla sadece Ephesos kentinin güneyini çevreleyen Bülbül Dağı savunma yapıları ile organik bir bağı olmalıdır. Savunma

yapısının çevresinde daha sonra Geç Dönem yapılaşması görülmektedir. Kazı çalışmalarında çıkan malzemeler ve duvar örgü tipleri incelendiğinde bu yapılaşma evresi Bizans Dönemine tarihlenebilir.

Meryem Ana mevkinde bulunan Erken Helenistik Dönem savunma yapısı Bülbül Dağı'nın üstünde bulunan ve güneye doğru uzanan sıra dağların kontrolü için önemli bir noktadadır. Ayrıca dağ içerisinde bulunan ve bir dönem maden ocağı olarak kullanıldığı düşünülen alanlarıda kontrol altında tutan kule bulunduğu yükseltinin merkezinde yerleştirilmiştir. Güneye doğru ise kuleden sonra kot düşmektedir. Kulenin planı Klasik Dönem kulelerinde kullanılan kare formundan oluşmaktadır.

Meryem Ana mevkinde bulunan kulenin malzemesinin temini için Bülbül veya Panayır deniz kotuna yakın ocaklardan yararlanılmış olduğu düşüncesi, mesafe, emek ve zaman düşünüldüğünde mantıklı gelmemektedir. Onun yerine daha yakın bir alandan getirilmesi daha uygun olarak düşünülse, kulenin bulunduğu alanın ormanlık arazi olmasından kaynaklı ocak hazırlanması yine fazla iş gücü gerektirecektir. Kulenin malzemelerinin Bülbül Dağı doğu tepe ocaklarından veya deniz kotu ocakları üzerinden dağ yolu ile kesilip getirilmesi ve kule yakınında işlenmesi en uygun malzeme teminini oluşturacaktır.

Kare planlı kulenin 40 m² lik iç hacmi iki veya üç katlı bir yapısı ile yeterli sayıda askerin barınmasını sağlayacak şekilde yapılmıştır. Kullanılan örgü Helenistik Dönem'e tarihlenen harçsız yoğunluk olarak büyük boyutlu bloklardan oluşmaktadır. Farklı boyutlardan oluşan bosajlı bloklar kenet kullanılmadan birbirlerine göre kesilerek sıkıştırılmışlardır. Düzensiz olan örgü tipi, dikdörtgen blok yoğunlukludur. Ancak aralarda yan kenarları çapraz kesilen bloklarda mevcuttur. Kulenin örgü tipi Bülbül , Panayır, Ayasuluk ve diğer kırsal örnekleri ile benzerlik göstermektedir.

Ephesos kırsal yerleşimleri içerisinde dağlık bir alanda kurulu olan alanın kazısı 1990'lı yıllarda Efes Müzesi tarafından yapılmıştır. Alanın bir ucunda Helenistik Dönem'e tarihlenen bir kule ve kule etrafında daha geç dönem yerleşimi bulunmaktadır. Ephesos savunma yapıları ile bağlantılı olan kule, yerleşimden önce güney dağlık araziden gelebilecek bir saldırıyı haber vermesi için kurulmuş gözlem kulesi olmalıdır. Bugün çam ormanları içerisinde kalan kulenin toprak üstünde kalan günümüze koruna gelmiş olan en iyi kısmı üst üste 4 bloktan ibarettir. Kule kare planlıdır. Ölçüleri 8.60 x 8.60 m. dir. Yüksekliği malzemelerin devşirme olarak farklı

yapılarda kullanıldığından tahmin edilememektedir. Helenistik Dönem’de 6 kat’a kadar yüksekliğe ulaşan kuleler mevcuttur. Meryem Ana mevkinde bulunan kulenin de orman örtüsü düşünüldüğünde en az 3 katlı olması gerekmektedir. Kulenin duvar kalınlığı Ephesos yapılarındaki gibi 1 m. genişliğindedir.

2.1.4.2. Şirince Vadisi Mevki

Büyük Menderes’in körfezi doldurması ile geçmişte kıyıya yakın olan Ephesos yerleşim alanların iç kesimlerde kalması günümüzde bu alanların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ancak yapılan coğrafik çalışmalar sayesinde kıyıların dönemsel sınırlarının gösterildiği haritalar sayesinde Ephesos kırsal savunma yapılarının lokalizasyonlarının o dönemki işlevleri anlaşılabilir. Deniz sınırı Helenistik Dönem’de Şirince Vadisinin batı ağzının yakınlara kadar gelmekteydi. Şirince Vadisinin doğusundan ise Tyre, Metropolis ve Magnesia ad Meandrum yönlerine dağıtılan yolları bulunmaktadır. Şirince Vadisi’nde bu yönlere giden yollar ve Ayasuluk Tepesi’nde bulunan yerleşime haber verebilecek bir kule yapılmıştır. Bu kule savunma ve haberleşme amacı ile yol üzerinde yüksek bir anakayanın üzerine yerleştirilmiştir.

Şirince Vadisi üzerinden Ephesos kentine ve çevresine gelebilecek bir saldırının erken anlaşılması ve küçük saldırgan gruplara müdahale edilmesi için karakol görevi gören kule içerisinde küçük bir birlik olmalıdır. Kule Diadokhlar Dönemi savaşları sırasında yapılmıştır. Helenistik Krallıklarının Ephesos ve zengin limanına hâkim olma isteği bölgeyi sürekli tehdit altında bırakmıştır. Bu yüzden Ephesos kentini koruma amacı ile surlar ile çevrilirken, kent ile bağlantılı kırsal alanlarında da savunma amaçlı yapılar yapılmıştır. Şirince Vadisi’ndeki kulede bu amaç için vadiye hâkim bir noktaya yerleştirilmiştir.

Lysimakhos’un yeni yerine taşıdığı kentin konumu düşünüldüğünde Şirince Vadisi kulesi, Ayasuluk aradan çıkarıldığında işlevsiz bir konumdadır. Şirince kulesinin Ayasuluk Tepesi ile bağlı Ayasuluk Barutçu kulesi ilişkisine benzer olmasına rağmen Şirince kulesinin güneyindeki dağı sırası Lysimakhos Ephesos’u ile iletişimi tamamiyle kesmektedir. Bu da Şirince kulesinin Ayasuluk Tepesi ile ilişkisini olmazsa olmaz yapmaktadır. Dikdörtgen planlı kule bulunduğu yükseltideki düzlük alanın büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Kulenin ölçüleri kısa kenarlar 5 m. uzun kenarlar ise 9 m. boyutlarındadır. Kulenin duvar kalınlığı 1m’yi bulmaktadır. Kulenin olası

girişi 2. Evresinde muhtemelen bir şapel girişi olarak yeniden dizayn edilmiştir. Sonrasında ise kırsal bir yerleşim olarak kule ve şapel duvarları tekrar konut haline getirilmiştir.

Şirince kulesinde kullanılan mermer Ephesos genelinde kullanılan gri mermerle aynıdır. Şirince Vadisinin iki yanında sarp alanlarda bulunan benzer olası mermer yataklarının ulaşımının zorluğu burada yapılan küçük çaplı inşa faaliyeti için malzemenin en yakındaki ocaktan getirilmesini mantıklı kılmaktadır. Alana en yakın ocak ise Ayasuluk Tepesi ocaklarıdır. Şirince kulesinde kullanılan malzemelerin bu alandan getirilmesi, günümüzde de kullanılan kolay ulaşılabilir bir yol üzerinden yapılmış olmalıdır. Yolun kule ile çağdaş dönemde işlevsel olduğu kulenin yapımından da anlaşılabılır.

Şirince kulesinde kullanılan bloklar büyük boyutlu bosajlı genellikle dikdörtgen formdadır. Örgü tipi olarak Erken Helenistik Dönem Resktogonal-Trapezodal-Bosajlı tip örgünün örnekleri arasındadır. Örgü tipi, Ayasuluk, Bülbül, Panayır, Barutçu Kalesi, Meryem Ana Mevki kulesi ile benzerlikler göstermektedir. Özellikle köşelerde, köşe taşlarında yapılan açık “M” formu Meryem Ana mevki kulesi ile birebir özellikler göstermektedir.

Şirince Vadisi Selçuk ilçesinin bir köyü olan Şirince ile Selçuk arasında iki dağ arasında kalan eski bir nehir yatağının oluşturduğu vadidir. Ephesos kırsal alanlarının savunması ve haberleşme için önemli bir noktada olan kule Ayasuluk Tepesi ile bağlantılı olarak yapılmıştır. Erken Helenistik Dönem içerisinde yapılmış olan kule sonrasında farklı işlevler içeren evrelere sahiptir. Şirince Vadisi kulesinin malzemesinin Ayasuluk ocaklarından gelmiş olması bu iki yapının birlikte imar edildiğini göstermektedir. Buradaki kulenin Ephesos kırsal savunma yapıları arasındaki benzeri ise Meryem Ana mevkindeki kuledir. Bu iki kule üslup ve yapım tekniği olarak birbirine benzerdir.

2.1.4.3. Barutçu Mevki

Selçuk İlçesinin eski köylerinden olan Barutçu ve Zeytinköy günümüzde mahalle konumundadır. Ephesos kentinin dış liman bölgesinin kuzey kıyılarına yakın olan bu bölge kentin kuzeybatı sahil yolu ve kuzeydoğu Smyrna yollarına hakimdir.

Meandrum'un doldurduğu dış liman Helenistik Dönem'de liman işlevselken kullanıma devam etmiştir.

2.1.4.3.1. Kule (Güney Tepeler)

Barutçu'nun kuzeydoğu tepelerinde bulunan Ayasuluk Tepesi'ni gören Helenistik Dönem ve Geç Roma Dönemleri'ne tarihlenebilecek yapılar bulunmaktadır. Bu yapılardan alanın en ucunda bulunan tepedeki kule Erken Helenistik Dönem ya da daha erken bir dönem yapısı olabilir. Birkaç yapı grubu içerisinde alanın en yüksek kısmında ve etrafında Helenistik Dönem'e tarihlenebilecek duvarların bulunduğu yapı, günümüze Geç Dönem yapıları ve sarp bir alanda arasında kaldığı için nitelikli bir görüntü gösteremeyecek şekilde gelmiştir. Tepenin etrafını saran surlar ve aralarda tepeye ulaşmayı kolaylaştıran anakaya oyulmuş merdivenler bulunmaktadır. Merdivenler ile tepe noktasına çıkıldığında en üst kotta zeminde dikdörtgen oyulmuş bir alanın kısa kenarında ise yuvarlak bir giriş alanı bulunmaktadır. Anakayanın içine oyulan sarnıcın girişi olan bu bölüm kulenin su temini için yapılmış olmalıdır. Kulenin surları ile sarılan anakaya içerisinde doğal mağralarda bulunmaktadır bu mağralar zamanında mezar veya anakaya tapınımı içinde işlev görmüş olabilir. Alanın kuzeyinde ise Roma dönemine tarihlenebilecek bir yapının apsidal kısmı görülmektedir.

Ayasuluk Tepesi'ni gören yüksek bir tepede kurulu olan kule doğal bir kayadan oluşmaktadır. Sarp bir yamacın eteklerinde az sayıda yapı malzemesinin görüldüğü kule Metropolis yoluna hâkim bir alandadır. Helenistik Dönem'de ilk olarak kullanıldığı düşünülen kulenin kuzeyinde Geç Roma Dönemine tarihlenen apsidal yapı, kullanımının Geç Roma Dönemi'nde de olduğunu göstermektedir. Ayasuluk Tepesi'ni gören anakayanın en üst kotu kuzeyden gelebilecek saldırılara karşı kente önceden haber verebilmektedir.

Anakayanın doğu, kuzey ve güney kısmını saran surlar batıda oldukça dik kayalar olduğu için ayrıca duvar yapılmasını gerektirmemiştir. Kule anakayanın etrafını çevirmekte ayrıca kuzeyindeki yapı alanın kuzeye doğrudan uzadığını göstermektedir.

Barutçu mevkinde bulunan kule ve çevresindeki yapılarda kullanılan malzeme dönemine göre farklılık göstermektedir. Alandaki en erken dönem yapı örneği olasılıkla tepe üstündeki sarnıç ve tepeyi saran kule olmalıdır. Sarnıç anakaya oyularak yapılmıştır. Tepeyi saran olası kule blokları ise anakayadan çıkarılmıştır. Apsidal yapı ise yine bölgenin grimsi mermer taşlarından yapılmıştır. Bloklar birbirlerine tuğla katkısız kireç harcı ile bağlanmıştır.

Tepeyi saran olası kulenin yapı malzemeleri oldukça dik olan eğim nedeni ile tahrip olmuş olmalıdır. Ancak blokların arasından anakayaya oyulmuş merdivenler ve tepe noktasından girişi olan sarnıç günümüze olduğu gibi gelmiştir. Tek bir sırasının belli belirsiz izlendiği olası kulenin örgüsünde harç kullanılmaması Helenistik Dönem veya öncesi özelliklerini göstermektedir. Tepenin kuzeyinde bulunan apsidal yapı ise günümüze iyi durumda gelmiştir. 3 m. den fazla yükseklikteki yapının duvarları düzgün kesilmiş isodomik örgülü kare blokların kireç katkılı harç ile bağlanması ile yapılmıştır.

Barutçu mevkinde anakaya üzerinde doğal bir yükselti oluşturan alanda 3 ayrı yapı 2 farklı dönem bulunmaktadır. Ephesos kentine gelen, Metropolis ve Klaros yollarına hâkim tepe Ayasuluk Tepesi'ni de görmektedir. Ephesos'un kuzeyinden gelebilecek tehditler için önceden haber ve kırsal hakimiyetini sağlayan yapılar kentin küçülmesi ile önemini kaybetmiştir. Pers egemenliği sonrasında Ephesos Diadokh Dönemi'nde kırsal alanların hakimiyeti ve ana kente gelecek saldırıları erken haber vermesi için yeni savunma yapılarının yapılmasını beraberinde getirmiştir. Barutçunun güneyinde yüksek tepe doğal bir kule oluşturmaktadır. Tepenin en üst noktasına sarnıç eklenerek alanın askerlerce savunulmasını sağlamıştır. Sonrasında Geç Roma Dönemi'nde doğudan gelen saldırılar yüzünden bu alanın tekrar kullanımına ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Bu döneme ait apsidal yapı alanın geç Roma Dönemi'nde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Sonrasında yoğun saldırılarla baş edemeyen kent savunmasını daha dar alanda kurmuş, böylece Geç Roma sonrası Barutçu mevki kulenin bulunduğu alan kullanım görmemiştir.

2.1.4.3.2. Kale (Çakal Boğazı)

Barutçu mevki Ephesos Ovası'nın kuzey kırsal alanları içerisinde en stratejik noktalardan birini oluşturmaktadır. Ovanın güney yamaçları kentin merkezi yükseltileri olan Ayasuluk, Panayır ve Bülbül Dağı'nın hakimiyetindedir. Ancak kuzey yükseltiler kentten yaklaşık 10 km. uzaklıkta ve kent merkezinin hakimiyetinde değildir. Barutçu köyünün kuzeyinde, Çakal Boğazı'nın çıkışında doğuda yer alan karakol niteliğindeki kalenin ölçülerini Jobst; 35,50 x 26,70 m. olarak vermektedir. Plan tipini ise hafifçe bozulmuş bir dikdörtgen olarak niteler (Jobst, 1978: Abb.4). Yapının en iyi korunmuş bölümünü ise 1 m. den biraz daha derin olan sivri kemerli kapı olarak niteler. Kapıdan girildiğinde 5.5 x 9.20 m. ölçülerinde bir odaya girildiğini söyleyen Jobst, kalenin kuzey kısmında daha çok oda olduğunu tespit etmiş ve duvar aksının güney yönünde eğimli uzadığını belirtmiştir. Jobst ölçüleri duvar içlerinden almış olduğundan alınan ölçüler birbirine yakındır. Ancak kalenin kuzey kısmının yoğun bitki örtüsü ile kapanmış olduğundan biz çalışmalarımızı görünen kısımların planda aynalaması ile yapmak zorunda kaldık. İleride bölgede yapılacak bir yüzey araştırması ile alanın bitki örtüsünden arındırılarak tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir (Jobst, 1978: 451-454). Bu bölgede denizden ve karadan gelebilecek saldırıları haber verecek ve küçük çaplı haydutluklara müdahale edebilecek kuleler bulunmaktadır. Ancak kent merkezinden gelecek saldırılara karşı küçük bir garnizonun burada bulundurulması saldırgan grupların bu bölgeye kamp kurmalarını ve yerleşmelerini engelleyecektir. Barutçu köyünün tepelerinde eski köy yerleşiminin olduğu alanda bulunan karakol niteliğindeki kale içerisinde küçük bir garnizonu bulundurabilecek ölçüdedir.

Barutçu Kalesi, Ephesos kentinin kuzey yarısından gelebilecek saldırılar ve kırsal tarım arazilerinin güvenliği için yapılmıştır. Kale Erken Helenistik Dönem içerisinde yapılmış olmalıdır. Diadokhların mücadele ettiği bu dönem içerisinde genellikle meydan savaşları olmuştur. Ancak Ephesos gibi stratejik kentlerin hakimiyeti için kent içerisinde ve çevresinde savunma savaşları da olmuştur. Barutçu Kalesi kırsal hakimiyeti ve kentin kuzey yolları üzerindeki stratejik konumu ile Ephesos'un önemli savunma yapılarından. Ephesos kentini çeviren Bülbül ve Panayır Dağları'nı ve liman bölgesini kapsayan surlar kentin en büyük savunma

yapısıdır. Ardından Ayasuluk Tepesi'ni saran Helenistik Dönem'den Beylikler Dönemi'ne kadar eklemeler ile kullanım görmüş surlar gelmektedir. Bunlar kentin en büyük ikinci savunma yapısını Ayasuluk Tepesi'nde oluşturur. Barutçu Köyünün eski yerleşimini oluşturan alanın güneyindeki kale ise Ephesos kentinin üçüncü büyük savunma yapısını oluşturmaktadır.

Barutçu Kalesi Barutçu köyünün eski yerleşiminin güneyindeki tepenin kuzey yamacına yerleştirilmiş çevreden zorlukla görülebilecek gizli bir kaledir. Tepenin kuzey bölümü doğal bir yükseltiyle ovaya hâkim bir gözetleme kulesi gibidir. Bu sayede gözetleme kulesiyle kalenin yeri de açığa çıkmamaktadır. Kale bu tepenin güneyine yerleşmiştir ve sadece tepenin güneyinde bulunan düzlüğe hâkim konumdadır. Merkezde 2 katlı kulesi olan kalenin yüksekliği fazla değildir. 4 ayrı bölümden oluşan kalenin girişi kuzeyden en batıdaki bölümdendir. Kuzeyde 3 kare odaya bölünmüş kalenin güneyinde ise 3 kare odanın uzantısı olan bir avlusu bulunmaktadır. Kalenin planı bir bütün olarak 20 x 30m. boyutlarında düzgün bir dikdörtgen oluşturmaktadır.

Kalede kullanılan malzeme tepenin kuzey bölümünden çıkarılan anakayalardan temin edilmiştir. Tepenin kuzey kısmındaki düzlük, bu anakayaların kesilmesi ile oluşmuş olmalıdır. Ephesos çevresindeki benzer gri mermerden oluşan anakaya özellikle Helenistik Dönem yapılarında kullanılan savunma yapıları ile benzerlik göstermektedir. Malzemenin temini için tepenin kuzeyindeki anakaya malzemesi yeterli olmuştur. Burada kesilen bloklar güneye doğru taşınıp işlenmişlerdir.

Farklı boyutlarda işlenen bloklar birbirlerine göre kesilerek harç veya kenet kullanılmadan birleştirilmiştir. Kare ve dikdörtgen formlu bloklar rektogonal ve trapezoidal örgü tipindedir. Ephesos'un merkezi ve kırsal Helenistik Dönem savunma yapı örgü tipi Barutçu Kalesi'nde de kendini göstermektedir. Barutçu Kalesi'nde diğer örneklerde olmayan bir unsur bulunmaktadır. Kalenin 3 bölümlü kısmının ortasındaki bölümden dışarı bir barbakan çıkmaktadır. Bu bölümün zemin ve yağmur sularını güneydeki avluya doğru boşaltmaktadır. Böylece kuzeydeki kısmın üstü açık bir avlu olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca yıkılan malzeme yoğunluğu incelendiğinde avlu kısmının boş olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Askerler güneydeki odalarda konaklamış avlu kısmında ise günlük işlerini yapmış olmalıdırlar.

Barutçu Kalesi Ephesos'un kuzey kısmında bulunan kırsal yerleşim ve tarım alanlarının güvenliği için yapılmıştır. Kırsal kulelerinden farklı olarak kale içerisinde küçük boyutlu bir garnizonu bulundurmaktadır. Ephesos savunma yapı sistemlerine benzer bir örnek olan Çatalkaya kalesi Ephesos Smyrna yolu üzerinde bir öncü karakol görevindedir. Bu kale Ephesos Metropolis ve Notion yoluna hâkim Barutçu kalesi ile benzerlik göstermektedir (Öz ve Gür, 2020: 96). Araştırmacılar ve gezginler tarafından bilinen kalede daha önce detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Karakol niteliği taşıyan küçük bir kale konumundaki yerleşim sadece Helenistik Dönem yerleşimini göstermektedir. Roma egemenliğinde kent savunmasının imparatorluğa geçmesi ile Kale kullanım görmemiştir. Roma için Kale savunmasından çok ulaşım önemli olmuştur.

2.1.4.4. Belevi – Keçi Kalesi

Ephesos Ovası'na giderken Galesion (Alaman) Dağı'nın Tepesi'nde görünen kale bir Orta Çağ Kalesi'dir. Ephesos yerleşimine hâkim olan kale tüm Ephesos Ovası ve bugün Aydın İzmir güzergahındaki yollara hakimdir. Keçi Kalesi'nin stratejik konumu sadece Orta Çağ Dönemi'nde kullanılmış olmamalıdır. Kalenin daha alt kotunda görülen Helenistik kule de bunu göstermektedir. Stratejik bir konumu olan tepe Ephesos Ovası'na kuzeyden gelebilecek tüm hareketleri görebilir.

Keçi Kalesi ve yamacında bulunan Helenistik kulenin yapılma nedeni benzer olmakla beraber, Keçi kalesi Ephesos'tan hariç Orta Çağ'ın küçük askeri üs yerleşimleri içerisine koyabiliriz. Helenistik kule de kullanılan malzeme, kullanılan teknik ve üsluplar bölgedeki diğer Helenistik savunma yapıları ile örtüşmektedir. Dağın Tepesi'ndeki Keçi Kalesi'nin tarihi ile ilgili herhangi bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Ancak yapım teknikleri, duvar örgü üslupları ve kullanılan malzemeler incelendiğinde tipik Orta Çağ Kalesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ephesos Ovası'nın kuzey girişine hâkim olan Galesion (Alaman) Dağı'nda bulunan Helenistik kule ve Orta Çağ kalesi aynı konumlara yerleştirilmiştir (Bilgin, 2017: 23). Ancak Helenistik kule dağın kuzey doğu ucunda daha düşük bir kotta yer alırken Keçi Kalesi en üst kotta konumlanmıştır. Anakaya üzerinde daha düşük yükseltili bir alanda yerleştirilen kale diğer kırsal kaleleri ile benzer bir plan göstermektedir. Kulenin yakınındaki anakayaya oyulan bir sarnıç ise Helenistik

Dönem Ephesos Savunma Yapıları'nda görülen bir özelliktir. Orta Çağa ait olan Keçi Kalesi ise araziye uyumlu olarak yapılmış uzunlamasına yamuk bir plan göstermektedir. 6 adet kulesi bulunan kalenin kendi içerisinde ayrı bir ikinci savunma mekânı bulunmaktadır. Güneydoğu bölümünde iki aşamalı alanda 2 adet yuvarlak planlı kulesi bulunan kalenin, doğu ve kuzeyinde kare, güney batısında ise dikdörtgen planlı kuleleri bulunmaktadır. Kale içerisindeki mekanlar konaklama, ambar ve su temini için kullanılmış olmalıdır.

Kullanılan malzeme, yapının evrelerine göre değişiklik göstermektedir. Yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanımının görüldüğü Keçi Kalesi'nde, tuğla kullanımının alana ulaşım ve malzeme taşınmasının zorluğundan kaynaklı dönemine göre daha az olduğu görülmektedir. Anakayadan alınan taş malzeme kullanımı kale genelinde gözle görülmektedir. Kullanılan yapı malzemeleri kireç esaslı harç ile bağlanmıştır. Helenistik Dönem kulede kullanılan malzeme yine Ephesos ve çevresindeki dönem savunma yapıları gibi yakınındaki anakayanın kesilmesi ile elde edilmiştir.

Helenistik Dönem kulesinin örgü tipi, Ephesos ve kırsal savunma yapıları ile aynı özellikler göstermektedir. Büyük ve küçük boyutlu taşların düzgün kesilerek harç kullanılmadan birbirlerine bindirilmesi ile oluşan teknik genel olarak köşeli taşlardan oluşmaktadır. Ancak bazı noktalarda olasılıkla taşın kesilmesi sırasında öngörülmeyen damarlar nedeni ile bir veya iki köşeleri yamuk oluşturabilmektedir. Keçi Kalesi'nde kullanılan malzeme ise taş yoğunluktadır. Bazı duvar aralıkları ve kemerler ise tuğladan oluşmaktadır. Keçi Kalesi'nin duvar, kapı ve kule örgü tipleri iki ayrı evresinin olduğunu göstermektedir. Tuğla ve taş kemerler birbirlerinden ayrılmaktadır. Duvarlarda ise genel olarak isodomik bir örgü tipi görülmemektedir.

Helenistik kule Ephesos kırsal savunma ağının ovadaki kuzey bölümünün son noktasını oluşturmaktadır. Bu kule Ephesos savunma yapı ağı ve programının içerisinde değerlendirilmelidir. Helenistik Dönem sonrasında Galesion Dağı Romalılar ve Bizanslılar tarafından kullanılmamıştır. Roma için savunma yapısından çok ulaşılabilirlik ve lejyon örgütü ile açıklanabilecek bu durum, Bizans Dönemi için ise henüz Ephesos Ovası'nın kuzeyindeki kırsal yerleşimlerinin tehdit altında olmaması ile açıklanabilir. Sasani ve Arap saldırıları kent merkezini hedeflemiştir ve kentin kuzey kırsal tarım ve kırsal yerleşimlerini tehdit etmemiş olmalıdır. Ancak

Türklerin Ephesos Ovası'na girmesi ve yerleşmesi ile Ephesos'un kuzey kırsal yerleşimleri Galesion Dağın'da Helenistik Dönem'deki gibi savunma ağı ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Ephesos'un düşmesine kadarki süreçte bu alanda daha güvenilir bir iletişim ağı ve ön savunma birliğinin varlığını göstermektedir. Türk hakimiyetinde kale işlevsizleşmiş ve terk edilmiştir.

2.2. EPHEOSOS SAVUNMA YAPI MİMARİSİ VE ANALİZLER

Ephesos Savunma Yapı mimarisi diğer coğrafyalarda olduğu gibi dönem ve kültür farklılıklarına göre değişim göstermektedir. Ephesos kentinin tarihçesi Ephesos (Apasas) adı ile yazılı kaynak ve az sayıda Tunç Çağı buluntusu ile, Tunç Çağları'na dayandırılabilir. Ancak günümüzde açığa çıkarılmış savunma mimarisi ve nitelikli yapılaşma en erken Geç Klasik Erken Helenistik Dönem'e tarihlenmektedir. En geç örnekler ise Bizans temeli üzerine onarım veya eklemeler yapan Beylikler ve Osmanlı Dönemleri'ne aittir. Ephesos savunma yapı mimarisi yapı öğelerine ve dönemlerine göre sınıflandırılmıştır. Ardından bu sınıflandırma, kullanılan malzeme ve planları üzerinden benzer örnekler ile karşılaştırılarak, etkileşim, yapım teknikleri ve tarihleme üzerine veriler elde edilebilir. Tüm bu veriler modern arkeolojinin multidisipliner çalışmalar sayesinde farklı pozitif bilimlerle çalışması ile yorumlanabilir. Elde edilen analizler arkeolojik tarihlendirme yöntemleri ile daha kesin yargılar elde edilmesini sağlamaktadır.

2.2.1. Sur Duvarları

Savunma yapılarının bütünü içerisinde en belirgin ve esas olan kısımlar sur duvarlarıdır. Sur duvarları geniş aralıkları kapatarak genellikle kuleler ile desteklenmektedir. Erken Dönemlerde basit bir toprak yığınak ya da ahşap sık bir çit, sur duvarı görevi üstlenmiştir. Zamanla gelişen savunma mimarisi taş malzeme ve harç kullanımı ile günümüze ulaşabilecek sağlamlıkta yapıları beraberinde getirmiştir.

2.2.1.1. Geç Klasik- Erken Helenistik Dönem

Geçiş dönemleri içerisinde bulunan ve dönemsel ayrılmanın siyasi farklılıklarla yapıldığı dönemlerde, mimari ve küçük eserlerin dönemsel ayrımları keskin değildir. Bu yüzden tarihlenmeler için sadece mimari üslubun tek başına verileri Geç Klasik, Erken Helenistik ve Helenistik Dönem arasında net olarak ayrılması için yeterli değildir. Geç Klasik- Erken Helenistik Dönem Ephesos Savunma Yapıları için eski kentin yayılım alanının kuzey ve güney uçlarındaki yükseltilerde yapılan çalışmalardan bilgiler almaktayız. Birbirlerinden bağımsız 2 farklı ekip ve kısıtlı bir alanda yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular yapıların Geç Klasik Dönem'e kadar gittiğini düşündürmektedir. Kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Panayır Dağı sur duvarları kentin limanını koruması için yapılmış olmalıdır. Panayır üzerindeki bulunan surların örgü tipi üslubu genel olarak Ephesos ve çevresi Helenistik Dönem ile benzerlik göstermekle birlikte bosajlı olmayan bloklar ve sur genişliğinin daha dar olması bu iki sur tipini birbirinden ayırmaktadır. Panayır Dağı'ndaki Geç Klasik-Erken Helenistik savunma yapısı tepenin kuzeydoğu kısmını sarmaktadır (Plan 1).

Panayır; Panayır Dağı üzerinde 3 farklı döneme tarihlenen savunma yapıları mevcuttur. Bunlardan en erken olanı tepenin kuzey ucunda kalıntıları daha iyi koruna gelmiş olan Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem'e tarihlenen surlardır (Plan 1). Bu surların genişliği 2.40 m. kadardır iç dolgu malzemesi Lysimakhos surları ile benzer biçimde taş ve topraktan oluşmaktadır. Panayır Dağı'nın kuzey ucundan batıya doğru dönen o dönemki limana hâkim olan bu surların Ephesos yerleşiminin önemli bir noktasının güvenliği için yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem savunma yapıları surları Lysimakhos duvarlarına benzese de örgü tekniği, sur kalınlığı ve yüzey yontusu ile farklılık göstermektedir. Sur duvarlarının yüzeyinde bulunan blokların boyutları farklılık göstermekle birlikte erken dönem özelliği olarak genellikle büyük boyutludurlar. Harç kullanılmadan taşların birbirlerine düz kenarlar yontularak birleştirilmesi ile yükselen sur duvar bloklarının yüzeyleri kabaca düz olarak yontulmuşlardır. Yüzeylerin düzleştirilmesi sur yüzeyinden rahat tırmanılmasını engellemek içindir. Panayır Dağı'nda bulunan surlarda görülen bir diğer örnek ise Erken Dönem barbakan tipidir. Barbakanlar sur iç yüzeyine etki eden zemin ve yağmur suyunun yapıya etki etmeden dışarı tahliye edilmesi için

yapılmışlardır. Panayır Dağı’nda görülen barbakan tipi Erken Dönem örnekleri arasına alınmalıdır. Zemin seviyesindeki sur duvarının iki sırasının birleşim noktalarında oluşturulan ters “V” formu ile su bu alandan dışarı tahliye edilmiştir (Res. 2). Anakayanın üzerine yapılan bu barbakan bloklarının üst kapak bloğu günümüze ulaşmamıştır ancak eğimin çok fazla olmadığı üst kotlarda 2 sıra bloğun su tahliyesi için yeterli olacağı günümüze bu kısmın koruna gelmesinden anlaşılmaktadır. Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem surlarının anakaya üzerinde yükselmesi yapım aşamasındaki özeni göstermektedir.

Tablo 1: Panayır Dağı Geç Klasik-Erken Helenistik Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Panayır Dağı
Koordinat	Doğudan Batıya 1) 37° 56' 43.26" K – 27° 21' 15.30" D 2) 37° 56' 43.34" K – 27° 21' 14.54" D 3) 37° 56' 45.17" K – 27° 21' 07.41" D
Dönem	Geç Klasik – Erken Helenistik
Örgü Tipi	Düzensiz Rektogonal – Kaba Perdahlı
Kalınlık	2.20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.5x1.5 ile 0.40x0.70 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve toprak.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre yontulmuştur.
Dendan	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Seyirdim	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Barbakan	Zemin seviyesindeki sur duvarının iki sırasının birleşim noktalarında oluşturulan ters “V” formu ile bir uygulama vardır.
Resim	Res. 1, Res. 2, Res. 3

Benzer Örnekler	Kirilov, 2007: Fig. 7; Oğuz-Kırca, 2015: fig.5; Polat, 2010: Lev.100.1; Brase ve Müth, 2016: Abb.6.lin.; Jansen, 2016: Abb.1; Chandler, 1926: Fig.5, 12
------------------------	---

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2: Panayır Dağı Erken Helenistik Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Panayır Dağı
Koordinat	Güneyden Kuzeye 1) 37° 56' 13.99" K – 27° 20' 59.89" D 2) 37° 56' 32.07" K – 27° 21' 09.50" D 3) 37° 56' 37.31" K – 27° 20' 57.35" D 4) 37° 56' 43.11" K – 27° 20' 48.43" D
Dönem	Erken Helenistik (Lysimakhos)
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	3.30 m.
Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.50 ile 0.50x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve killi toprak.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Dendan	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Seyirdim	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Barbakan	Panayır Dağı Erken Helenistik Dönem surlarında barbakana rastlanmamıştır.
Resim	Res. 4, Res. 5
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Erdoğan, 1991: Res. 104, 318, 397; Göncü vd, 2019: Fotoğraf 12, 16; Öz, 2019: Fotoğraf 4;

	Polat, 2016: Şek. 15.1; Jansen, 2016: Abb.6.a,7; Pimouguet-Pédarros ve Çevik, 2016: fig.2; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Fields ve Delf, 2006: 14.Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,5.44; Maher, 2017: Fig. Cl.6; Groh vd., 2006: 20; Winter, 1966: Fig.6,10; McNicoll, 1997: Plate 16
--	---

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayasuluk; Geç Klasik-Erken Helenistik Dönem içerisinde yapılmış olabilecek bir diğer yapı ise Ayasuluk Tepesi'ndedir (Plan 2, Res. 6). Ayasuluk Tepesi surları tepenin güney yamacında bulunmaktadır (Res. 7). Geç Dönem surlarının bir bölümü bu surların üzerinde yapılmıştır. Olasılıkla bu surlar temel olarak kullanılmış olmalıdır. Surların bir bölümü ise kilisenin kubbesini taşıyacak ayaklarda kullanılmıştır. Ayasuluk Tepesi'nde yapılmış olan surlar genellikle büyük boyutlu taşlardan yapılmıştır. Bloklar dönemin modası olan bosajlı biçimde yapılmıştır. Bloklar arasında bağlayıcı olarak harç kullanılmamıştır. Blok araları düzgün biçimde kesilmiş ve birleşme noktaları birbirlerine oturtulacak biçimde yontulmuştur. Blokların birbirine bağlanması için ayrıca kenet kullanılmamıştır. Ancak belirli aralıklarla uzunlamasına büyük bloklar kullanılarak altta kalan bloklara ağırlık bindirerek sağlamlık kazandırılmak istenmiştir. Aralarda kullanılan kare olarak görülen küçük bloklar ise surun içerisine girerek atkı olarak kullanılmıştır. Suru yatay düzlemde dikey kesen ve dolgu içine giren bu bloklar surun maruz kaldığı darbeler ve sarsıntılar için yapı statikğine doğrusal katkı sağlamaktadır. Sur yüzeyinde görülen bosaj tekniği ise yapının işlevine bir etki sağlamamaktadır. Bu teknik kentin görünür kısımlarında görsellik ve anıtsallık için yapılmıştır. Helenistik kralların Büyük Aleksandros sonrası propagandaları için yaptıkları yapılarda görsellik önemli olmuştur. Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Helenistik surlar Anadolu Ege ve Akdeniz kentlerinin tamamındaki sur yüzeyleri ile benzerlik göstermektedir. Bloklar genellikle kare dikdörtgen olsa bile kırılmalardan kaynaklı malzeme kaybını engellemek için, kırık kısımlar yamuk olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Bazı bölümlerde ise duvar sırasını teraziye almak için yerinde yontular görülmektedir. Sur içerisinde bulunan dolgu alandan çıkarılan toprak ve taş parçalarından oluşmaktadır.

Tablo 3: Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Ayasuluk Tepesi
Koordinat	Kuzeyden Güneye 1) 37° 57' 16.94" K – 27° 22' 06.55" D 2) 37° 57' 15.53" K – 27° 22' 05.94" D
Dönem	Erken Helenistik
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	Kazılan alanlarda günümüzde surların iç yüzüne henüz ulaşılammıştır. Kalınlık iç dolgu ile birlikte 2.5 m. den fazla olmalıdır.
Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.90x1.00 m. ile 0.30x0.70 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve killi toprak.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Dendan	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Seyirdim	Sur seviyesi zemine yakın olduğundan bilinmemektedir.
Barbakan	Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem surlarında barbakana rastlanmamıştır.
Resim	Res. 8, Res. 9, Res. 10, Res. 11
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Erdoğan, 1991: Res. 104, 318, 397; Göncü vd, 2019: Fotoğraf 12, 16; Öz, 2019: Fotoğraf 4; Polat, 2016: Şek. 15.1; Jansen, 2016: Abb.6.a,7; Pimouguet-Pédarros ve Çevik, 2016: fig.2; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Fields ve Delf, 2006: 14.Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,5.44; Maher, 2017: Fig. Cl.6; Winter, 1966: Fig.6,10; McNicoll, 1997: Plate 16

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bülbül; Lysimakhos Ephesos kentini ele geçirdiğinde kenti Bülbül ve Panayır arasında hazırladığı ızgara planlı yere taşımıştır (Plan 3, Res. 12). Lysimakhos kentin

savunması için Bülbul, Panayır ve limanı çevreleyen yaklaşık 10 km. uzunluğunda surlar yaptırmıştır (Res. 13, Res. 14a). Bülbul Dağı boyunca surların çevresinde yüzeyde görülen seramikler tek bir döneme, Helenistik Dönem'e işaret etmektedir (Res. 14b). Bu surların yapımında çok sayıda farklı ekip çalışmış olmalıdır. Farklı ekiplerin çalışmış olduğu belirli aralıklarla değişen işçilik ile görmekteyiz. Ephesos Helenistik Dönem sur duvarlarının en iyi korunmuş olanları Bülbul Dağı'ndadır. Bülbul Dağı'ndaki surlar Ephesos Savunma Yapıları'ndaki örgü tipleri ve yapım teknikleri hakkında en zengin verileri aldığımız yerdir. Koressos sur örgü tipi ve yapım teknikleri Batı Anadolu ve Akdeniz sur tipleri ile benzerlik göstermektedir. Bülbul Dağı surlarında farklı örgü işçilikleri bulunmaktadır. Bu işçilikler özenli ve özensiz olmanın yanında, bosajlı, az perdahlı, "M" kabartmalı köşeli ve blok formlarından anlaşılmaktadır (Res. 15, Çiz. 1). Farklı ekiplere bölünerek yaptırılan surların örgüsü rektogonal ve trapezoidal tipindedir. Dış sur, dolgu ve iç surdan oluşan örgünün dolgusunda anakayalardan blok çıkarılırken çıkan toprak ve taş parçacıkları kullanılmıştır. Bülbul Dağı surlarında da Helenistik Dönem diğer surlarda görülen küçük blokların üzerine anıtsal uzunlamasına büyük bir blok kullanılarak sabitleme yöntemi kullanılmıştır. Surlar çoğunlukla anakaya üzerinde yükselmektedir. Anakaya üzerinden yükselen surların yumuşak zeminde bulunan yapılara göre zemin hareketi daha az ve darbelere karşı dayanımı daha fazladır. Helenistik mühendisler ve ustalar zeminin sağlam olmasını yapıya direnç kazandırdığını bilmekteydiler bu yüzden özellikle zemin bloklarını anakayaya kadar inip oraya yerleştirmişlerdir. 3.1.3.1. bölümde tespit edilen yarım kalan sur bölümü Bülbul Dağı batı surları içerisinde ve bu alan üzerinden Helenistik Dönem yapım aşamaları anlaşılmaktadır (Res. 15b, Çiz. 2).

Tablo 4: Bülbul Dağı Erken Helenistik Dönem Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Bülbul Dağı
Koordinat	Doğudan Batıya 1) 37° 55' 41.81" K – 27° 20' 49.05" D 2) 37° 55' 44.44" K – 27° 20' 28.87" D

	3) 37° 56' 17.52" K – 27° 19' 55.63" D 4) 37° 56' 32.71" K – 27° 19' 27.56" D
Dönem	Erken Helenistik Dönem (Lysimakhos)
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal ve düz, bosajlı ve düz yonulu, düzensiz
Kalınlık	3.30 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1,20x2,5 m. ile 0,15x0,40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve killi kırmızı toprak.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düz ya da trapezoidal şeklinde yontulmuştur.
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir.
Seyirdim	Çok az miktarda günümüze ulaşabilen seyirdim kısmı sıkıştırılmış taş toprak ile oluşturulan zemin ile yapılmıştır. seyirdimlere sur içinden 2 m. genişliğinde 0.17-0.20 m. rıhtlı merdivenlerden çıkılmaktadır.
Barbakan	Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem surlarında barbakana rastlanmamıştır.
Resim	Res. 16, Res. 17, Res. 18, Res. 19, Res. 20, Res. 21, Res. 22, Res. 23, Res. 24, Çiz. 3, Çiz. 4
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Erdoğan, 1991: Res. 104, 109, 318, 397; Göncü vd, 2019: Fotoğraf 12, 16; Öz, 2019: Fotoğraf 4; Polat, 2016: Şek. 15.1; Polat, 2010: Lev.104.2; Benndorf 1898, fig. 16; Jansen, 2016: Abb.6.a,7; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.8; Pimouguet-Pédarros ve Çevik, 2016: fig.2; Nossov, 2009: 14, typ.4-5-6; Fields ve Delf, 2006: 14.Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,5.44; Maher, 2017: Fig. Cl.6; Groh vd., 2006: 20; Winter, 1966: Fig.6,10; McNicoll, 1997: Plate 16

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Barutçu (Kırsal); Ephesos Helenistik Dönem kırsal savunma yapıları genellikle savunma veya gözetleme kulelerinden oluşmaktadır. Bu kuleler kule başlığı altında

inceleneyecektir. Ancak Helenistik Dönem kırsal savunma yapıları içerisindeki bir yapı bu kulelerden ayrılmaktadır (Res. 25, Plan 4). Barutçu köyünün eski yerleşiminin güneyinde bulunan karakol işlevindeki küçük kale kısa kenarlarında 20 m. uzun kenarlarında ise 30 m. uzunluğundaki sur duvarları ile 600 m² bir alanı kapatmaktadır (kale planı güney yönünde genişliyor olabilir bu alan bitki örtüsü ve yıkıntı içerisinde olduğundan görünen dış cephe köşesinden kesilmiştir). Bugün maki bitki örtüsünde kaybolmuş olan surların görülebilen kısımlarından genellikle büyük blokların kullanıldığı görülmektedir. Harç kullanılmadan blokların kesilerek birbirlerine oturtulduğu örgü isodomik değildir. Bloklar bosajlı yapılmıştır. Az sayıda yamuk kenar kullanılan örgü genellikle dik kenarlı kare ve dikdörtgen bloklardan oluşur. Barutçu Kalesi bitki örtüsünün içerisinde olmasından kaynaklı blok yüzeyleri tahrip olmuş durumdadır. Köşe bloklarında “M” işlemesi görülmektedir (Res. 26). Ayrıca Barutçu Kalesi’nin diğer savunma yapılarında görülmeyen bir özelliği vardır. Orta bölümden iç avluya doğru çıkan anakayaya oyulmuş 0.20 x 0.20 m. ölçülerinde bir barbakanı mevcuttur. İncelenen Ephesos Helenistik Dönem yapıları içerisinde barbakan kullanımı sadece Barutçu Kalesi’nde mevcuttur.

Tablo 5: Eski Barutçu Köyü Güneyi Helenistik Dönem Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Eski Barutçu Köyü Güneyi (Çakal Boğazı)
Koordinat	38° 01' 34.78" K– 27° 20' 06.50" D
Dönem	Erken Helenistik-Helenistik
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal - Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1-1.3 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.00 ile 0,20x0,40 arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Yok, tek sıra blok.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre rektogonal ya da trapezoidal şeklinde yontulmuştur.
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir.

Seyirdim	Sur seviyesinin üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir.
Barbakan	1 adet barbakana rastlanmıştır. 0.30x0.30 m. formunda kareye yakın bir barbakan bulunmaktadır. Barbakan kanalı ise 0.20x0.20 uzunluğundan barbakan bitiminden dışarı doğru çıkmaktadır.
Resim	Res. 27, Res. 28, Res. 29, Res. 30
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Büyüközer, 2012: lev.57-fig.2; Erdoğan, 1991: Res. 104, 109, 318, 397; Göncü vd, 2019: Fotoğraf 12, 16; Öz, 2019: Fotoğraf 4; Polat, 2016: Şek. 15.1; Polat, 2010: Lev.104.2; Maier, 1959: Taf.32.71; Jansen, 2016: Abb.3; Jansen, 2016: Abb.6.a,7; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.8; Pimouguet-Pédarros ve Çevik, 2016: fig.2; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Fields ve Delf, 2006: 14.Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,5.44; Maher, 2017: Fig. Cl.6; Winter, 1966: Fig.6,10; McNicoll, 1997: Plate 16

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.1.2. Roma Dönemi

Ephesos Savunma Yapıları Helenistik Dönem sonrasında özellikle Panayır Dağı'nın olduğu bölümde M.S. III. yy. III.çeyreği ve IV. yy. 'a tarihlenen ve Got saldırılarına karşı yapıldığı ileri sürülen Roma surları ile devam etmektedir (Res. 31, Plan 5) (Büyükkolancı, 2018: 401-427). Panayır Dağı ve liman çevresinde bulunan surlarda 4 farklı üslup görülmektedir. Bu üslup farklılıklarından bazıları dönem farklılığından bazıları ise devşirme malzeme ve onarım sonucu kullanım ile oluşmuştur. Bu surlar için kullanılan blokların çoğunluğu Helenistik Dönem surlarından temin edilmiş. Yetmeyen kısımlarda ise yine dağın eteklerinde bulunan ocaklar kullanılmış olmalıdır. Bazı bölümlerde ise Helenistik Dönem surları yükseltilmiş, harçsız aralıklar derzlenmiş, iki blok arası dolgu ise harçlı karışım ile doldurulmuştur. Özellikle Panayır üzerinde izlenen surlarda tek malzeme kullanımı izlenmektedir. Bu surları Helenistik Dönem surlarından ayırmak için örgünün

yapımında kullanılan taş malzemenin bir ya da iki kişinin rahatlıkla kaldırıp basit gereçlerle vinç yardımı olmadan yerine koyabileceği blok boyutları seçildiği ilk olarak dikkat çeker. Helenistik Dönem surları isodomik değildir, aynı şekilde Roma surlarında isodomik örgüye uyulmadan yapılmamıştır. Ancak Helenistik Dönem surlarında bir hat içerisinde bir ya da iki sıra taş olabilmekle beraber bu hizayı bozmadan bir düzenle yapılmıştır. Roma surlarında ise düzgün bir sıra hattı oluşturmada hızlı bir imalat söz konusudur. Bu işçilik Got saldırılarına karşı acele bir imalata işaret etmektedir. Roma surlarının Helenistik Dönem surlarından ayıran bir diğer özellik ise bağlayıcı olarak kullanılan kireç bazlı harç karışımıdır. Harç kullanımı Roma ile Antik Dünya'ya girmiştir. Surlar yapılırken bazı derz aralarına taş parçacıkları da konulmuştur. Ayrıca duvar örgüsündeki bir üste veya yana gelecek blok için taşlar önceden kesilmemiş eksik kalan yerler ise daha ince ve uzun küçük taşların araya eklenmesi ile düzlem yaratılma sorunu çözülmüştür. Çoğu yerde Helenistik Dönem surları üzerinde yükselen surların belirli noktalarında ise sağlamlaştırma amacı ile derz dolgu yapılmıştır. Bu durum malzeme eksikliklerinin olduğu noktalarda görülen iç kısmın toprak olması ile anlaşılmaktadır. Ancak sur seviyesinin zemin seviyesine yakınlarına kadar tahrip olduğu kısımlarda iç dolgu kısımlarına harç ve taş parçaları ile dolgu oluşturulmuştur. Hızlı bir şekilde yapılan surlarda barbakan kullanımı görülmemektedir. Bu durumu yine surların yapımındaki kısıtlı zaman ve acele imalat açıklamaktadır. Surlarda kullanılan blokların yüzeyleri Helenistik devşirmelerde bosajlı ve düz olarak görülmektedir. Ancak yeni kesilen bloklarda yüzeylere herhangi bir müdahale edilmemiş taşlara köşe verilmesi yeterli olarak görülmüştür. Sur genişlikleri Helenistik Dönemin korunduğu alanlarda Bülbül Dağı'nda olduğu gibi 3 m. civarlarındadır. Ancak Helenistik Dönem surlarından bağımsız yapılan ya da yoğun tahrip olan kısımlarda bu kalınlık izlenmemektedir. Surların hızlı bir şekilde tekrar yapıldığına kanıt olarak bir diğer veri ise farklı ve çok sayıda noktada görülen surların kent içerisine bakan kısımlarının örgüsüdür. Bu örgü tipi kabaca köşelendirilmiş, kaba yonu küçük ama farklı boyutlarda nispeten sıra ve şaşırtmalara uyulmuş örgü tipidir.

Tablo 6: Panayır Dağı Tiyatro Doğusu Yeni Yapılan Roma Dönemi Surları.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Panayır Dağı Tiyatro Doğusu Yeni Yapılan Roma Surları

Koordinat	Batıdan Doğuya 1) 37° 56' 21.43" K – 27° 20' 39.44" D 2) 37° 56' 19.26" K – 27° 20' 46.36" D 3) 37° 56' 20.98" K – 27° 20' 46.50" D 4) 37° 56' 35.17" K – 27° 20' 56.14" D
Dönem	Roma- M.S. III.yy.
Örgü Tipi	Düzensiz- Kaba Yonulu Taş
Kalınlık	3.00 – 3.30 m. arası
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.60x1.00 ile 0.20x0.30 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Taş parçaları ve kireç bazlı bağlayıcı karışımı.
Bağlayıcı	Kireç bazlı harç karışımı (Grimsi-Beyaz).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve hızlı imalat orijinalinde de dendan kullanılmamış olabileceğini göstermektedir.
Seyirdim	Seyirdim kısımları harç ve taş parçalı dolgunun düzleştirilmesi ile basit yürüyüş alanı yaratılması ile oluşturulmuştur.
Barbakan	Panayır Dağı Tiyatro Doğusu Yeni Yapılan Roma Surlarında barbakana rastlanmamıştır.
Resim	Res. 32, Res. 33, Res.34, Res. 35.
Benzer Örnekler	Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.rec.; Ankara kalesi; Groh vd., 2006: 20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7: Panayır Dağı Kuzeybatı Yamacı Roma Dönemi Surları.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Panayır Dağı Kuzeybatı Yamacı
Koordinat	Doğudan Batıya 1) 37° 56' 35.17" K – 27° 20' 56.14" D

	2) 37° 56' 38.42" K – 27° 20' 57.50" D 3) 37° 56' 43.06" K – 27° 20' 50.13" D
Dönem	Roma - M.S. III.yy.
Örgü Tipi	Zemin Seviyesinde (Helenistik) Rektogonal ve Trapezoidal - Bosajlı, düzensiz, Üst kotlarda (Roma) Düzensiz Kaba Yonulu Taş.
Kalınlık	Helenistik Sur içi sırası sağlam olanlar 3.30 m., İç cephe tahrip olmuş alanlarda ise 2.20 m. genişliği görülmektedir.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama; Zemin Seviyesinde (Helenistik) 1.00x 0.60 m. ile 0.40x0.60 m., Üst kotlarda ve bazı iç cephelerde (Roma) 0.40x0.70 m. ile 0.10x0.10 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Taş parçaları ve kireç bazlı bağlayıcı karışımı.
Bağlayıcı	Kireç bazlı harç karışımı (grimsi beyaz).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve hızlı imalat orijinalinde de dendan kullanılmamış olabileceğini göstermektedir.
Seyirdim	Seyirdim kısımları harç ve taş parçalı dolgunun düzleştirilmesi ile basit yürüyüş alanı yaratılması ile oluşturulmuştur.
Barbakan	Panayır Dağı Tiyatro Doğusu Yeni Yapılan Roma Surlarında barbakana rastlanmamıştır.
Resim	Res. 36, Res. 37, Res. 38, Res. 39, Res. 40
Benzer Örnekler	Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.rec.; Ankara Kalesi, Groh vd., 2006: 20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Panayır ve Efes Liman Çevresi; Panayır Dağı Roma Çağı surları doğudan gelen Erken Dönem surları ile birleşme noktasına kadar tek dönem göstermektedir (Res. 41, Plan 5). Birleşme noktasından sonra ise iki farklı evre birlikte kuzeye doğru uzanmaktadır. Stadium'un doğusunda spandonesinin dış destek duvarları ile birleşen surlar Vadius Gymnasium'undan batıya doğru ilerlemektedir. Bu bölümde sur duvar malzemesi ve işçiliklerinde farklılıklar gözlemlenmektedir. Çevreden toplanan farklı

tipde moloz taşlar ile örülen bu duvarlar örgü malzemesinden çok bağlayıcı malzemeye dayalı örülmüştür. Yani örgü malzemesi çevresindeki malzemelerden bağımsız sadece yüksekliği benzer biçimde örgü sırası özeni ile örülmüştür. Duvar örgüsü ile dolgu kısmını bağlamak için atkı taşı kullanımı hemen hemen hiç görülmemektedir. Kullanılan bol kireç harç malzemesi ile bu bağlantı sağlanmak istenmiştir. Özellikle liman çevresinde yapılan sur duvarlarının bazı kısımlarında örgü sırasına bile dikkat edilmeyen tipde surlar dikkat çeker. Limana doğru güney yönünde ilerleyen surların denize bağlanan boş kısmından sonra doğuya doğru tiyatroya ilerleyen surlar kentte yaklaştıkça özenli bir işçilik göstermektedir. Özellikle kent içerisinde dükkanları içine alan surların liman caddesi ve tiyatroya bağlanan kısmında tuğla kullanımı dikkat çekmektedir. 2 sıra taş 3 sıra tuğla bazı yerlerde ise 2 sıra taş 1 sıra tuğla kullanımı dikkat çekmektedir. Tuğla boyutları 7x50 cm dir. Bu tuğla boyutları Roma İmparatorluk Dönemi'nde görülmektedir. Bizans Dönemi başkent ve etkisindeki tuğla boyutları genellikle 30x30x4 cm. ve 15x30x4 cm. boyutlarında değişmektedir. Sur hattı tiyatroda iki farklı evre göstermektedir. Bir evre tiyatronun sahne binasına bağlanmaktadır. Diğer evre ise tiyatronun güney kısmına doğru bağlanmaktadır. Sahne kısmına bağlanan sur hattının sahne ile birleştiği noktada surlar, bir kapı açıklığı ile sonlanmaktadır.

Tablo 8: Ephesos Liman çevresi Roma Dönemi Surları.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Ephesos Liman çevresi
Koordinat	Liman Çevresi Kuzey Kanat (Kuzey-Güney-Batı Yönlü) 1) 37° 56' 52.79" K – 27° 20' 31.80" D (Kaya Tap.) 2) 37° 56' 53.49" K-27° 20' 26.94" D 3) 37° 56' 51.60" K-27° 20' 26.36" D 4) 37° 56' 52.39" K-27° 20' 27.11" D (Olympeion K) 5) 37° 56' 42.47" K-27° 20' 17.81" D (Meryem Ana C.) 6) 37° 56' 41.55" K-27° 20' 14.51" D 7) 37° 56' 41.55" K – 27° 20' 14.51" D 8) 37° 56' 42.28' K'-27° 20' 14.51" D (Kule) Liman Çevresi Güney Kanat (Batıdan Doğuya) 1) 37° 56' 30.58" K– 27° 20' 14.26" D

	2) 37° 56' 27.61" K-27° 20' 22.44" D
Dönem	Roma M.S. III.yy. – IV.yy.
Örgü Tipi	Limanın çevresinde taş malzeme yoğunluklu düzensiz kaba yonulu taş (M.S. III.yy.), Tiyaatronun batısında ise pseudoisodomik taş tuğla almaşık duvar (Daha Geç bir Dönem).
Kalınlık	3.30 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.20x0.40 m. ile 0.05x0.10 m., Tuğla malzemeler ise 0.07x0.50x0.50 m olarak tek tip özel imalatır.
Dolgu Malzemesi	Farklı taş, mermer ve tuğla parçaları ile kireç bazlı bağlayıcı karışımı.
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve hızlı imalat orijinalinde de dendan kullanılmamış olabileceğini göstermektedir.
Seyirdim	Seyirdim kısımları harç ve taş parçalı dolgunun düzleştirilmesi ile basit yürüyüş alanı yaratılması ile oluşturulmuştur.
Barbakan	0.10x0.20 m. boyutlarında zemin suyunu tahliye etmekle birlikte duvar örgüsünün farklı kotlarında havalandırma amacı ile yapılmış olmalıdır.
Resim	Res. 42, Res. 43, Res. 44, Res. 45, Res. 46, Res. 47
Benzer Örnekler	Müth, 2016: fig.6; Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.rec.; Groh vd., 2006: 20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.1.3. Bizans Dönemi

Got, saldırıları ile geniş bir yayılım gösteren Ephesos kentinin savunması zorlaşmıştır. Bu yüzden Ephesos kenti Helenistik ve Pax Romana Dönemi'ndeki yerleşim alanını daraltmak zorunda kalmıştır (Plan 5, Res. 31, Res. 48). Bu dönem

yerleşimi Ephesos liman çevresi ve Ayasuluk Tepesi'nde olmak üzere 3 farklı alanda gelişmiştir. Ardından Sasani saldırıları ile kentin savunulması imkânsız hale gelmiş ve kentin merkezi yerleşimi Ayasuluk Tepesine ve kırsal alanlara dağılmıştır. Roma surları üzerinde onarım veya farklı alanların kapanması ile oluşan bu dönem surları Helenistik Dönem surlarından Stadium spandone dış duvarlarından itibaren ayrılmaktadır. Stadium'a paralel batı yönüne uzayan surlar Olympeion Tapınağı'nın kuzey temenosunun yarısından itibaren batı temenosu güney yönünde izlemekte, ardından ise tekrar batıya yönelmektedir. Diğer alan ise güneyde tiyatro üzerinden giden hattır. Bu hat en doğuda Roma yapımı surların batıya doğru uzaması ile kent içine tiyatronun güney bölümünden ulaşmaktadır. Tiyatronun kuzey kapıları bu sur ile bağlantılı olarak kapatılmıştır. Surlar aşağı agoranın kuzeyinden batıya doğru uzanmaktadır. Bu alanda yine bazı bölümlerde Bizans onarımları görülmektedir. Ephesos Liman çevresi ve aşağı kentte gelişen Bizans evresi savunma yapıları halen kullanılabilen limanın ticari faaliyetlerinin devam ettirilmesi için Roma surlarının onarımı ve bazı eklemeleri ile kullanılmış olmalıdır. Kentin batı kısmının bir bölümünü saran Roma surları ile aynı planı muhtemelen kullanmış bu surlar basit onarım evresi olarak nitelendirilebilir (Res. 49). Taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı surlarda az sayıda devşirme malzemelerde görülmektedir (Res. 50). Batı liman duvarlarının örgüsü isodomiktir. Duvar içerisinde bağlayıcı olarak kullanılan kireç bazlı harç dolguda açılan alanlar içerisinde yoğun miktarda kullanıldığı görülür. Liman ve aşağı kent surlarının yapımında ocaktan taş çıkarılıp, kesilip kullanılmamıştır. Toplama taşlar ile yapılan surların yapımı hızlı bir imalat olduğunu gösterir. Bu bölgedeki surların yıkılmış bölümleri geç dönem evrelerinde onarılmış tekrar kullanılmıştır. Ephesos kent içerisinde Roma Dönemi surlarında basit onarım evreleri ile görülen bu evre imparatorluğun doğusundaki Sasani tehlikesine karşı acilen yapılmış olmalıdırlar ancak bu surlar kentin Sasaniler tarafından ele geçirilip tahrip edilmesini engelleyememiştir. Bizans Dönemine tarihlenebilecek Geç Antik Çağ evresi olarak nitelendirilebilecek uygulamalar basit onarım ve dolgu ile görülmektedir. Bu uygulamalara Roma surları içerisinde kalmış olsa da Tiyatronun kuzey analemma duvarı kuzey girişinin kapatılması yine sahne binasına dayanan surlar daha Geç Dönem eklemeleri olmalıdırlar.

Ayasuluk; Bugün modern kentin içerisinde bulunan Ayasuluk Tepesi Ephesos kentinin kimi zaman merkezi kimi zaman ise bir bileşen yerleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Plan 6, Res. 51, Res. 52). Ayasuluk Tepesi'nde bulunan Aziz Yuhanna Kilisesi buranın Bizans Dönemi için önemini artırmıştır. Helenistik-Roma Ephesos'unun konumu savunma için elverişli değildir. Zamanla Aziz Yuhanna adına yapılan hac kilisesi etrafında yerleşiminde artması ile kent merkezi Ayasuluk Tepesi'ne doğru kaymıştır. Kilisenin ve etrafındaki yerleşimin savunması için yapılan savunma yapıları bir iç kale ile güçlendirilmiştir (Çiz. 5). İlk olarak İmparator Iustinianus tarafından kilisenin dış hattını (temenos) oluşturan almasıık sınır duvarları yapılmıştır. Başkent özelliği gösteren özenli tuğla hatıl ve taş sırasının pseudoisodomik olarak görüldüğü dış duvarlarda az sayıda devşirme malzemede kullanımı görülmektedir. İmparator Iustinianus tarafından yaptırılan, duvarlar aslında kilisenin doğu ve batısında bulunan ve kilise kurulum alanını genişleten alt yapıların kör taşıyıcı kemerleridir. Atrium ve doğuda apsis altında yapılan tonozlu alt yapının dış duvarları aynı zamanda tepayı çevreleyen bir sınır hattı da oluşturmuştur. Zamanla imparatorluğun doğu topraklarındaki Sasani tehdidi artmıştır. Bu temenos amaçlı yapılan sınır duvarların bir bölümü M.S.VII. yy. da savunma amacı eklerle güçlendirilmiştir. Tuğla ve taşların bağlayıcısı olarak taş – mermer tozu, kum ve kireç katkılı beyaz bir harç kullanılmıştır. Kilise ve çevre yapılarının en erken harcının bu karışım olduğu düşünülmektedir (Prokopios, 1994). Iustinianus Dönemi'nde yapılan kilise ile planlanan dış sınır duvarlarının gelişen Sasani tehlikesi ile doğu ve batısında bulunan alt yapıların kör nişleri kapanmış, güneydeki giriş bölümünde AN sarnıcının 1.80x1.80 m. boyutlarındaki destek ayaklarının araları kapanmış, ardından ise güneyde büyük mermer bloklar ile 1.80 m. kalınlığında güçlü bir sur hattı oluşturulmuştur. Bu hattın kalınlığı olarak AN sarnıcının dışa taşkın kısmındaki destek ayaklarının kalınlığı doğu batı yönlü devam ettirilmiştir. AN sarnıcının örgü tipi olarak başkent özelliği gösteren tuğla ve taş malzeme ile almasıık olarak yapılmıştır. Tuğla tozu kullanılmayan mermer, taş, kum ve kireç bağlayıcılı karakteristik bağlayıcı harç tüm surlar, kapılar ve kulelerde kullanılmıştır. Almasıık duvar örgüsü tuğla hatıl ve taş sıralarından oluşmaktadır. M.S. VI. yy. 'a tarihlenen Kilisenin dış duvarları hemen ardından M.S. VII. yy. da güçlendirilmiş, güneyde ise ikinci bir evre yapılmıştır. Kilisenin dış 1.80 m. genişliğindeki çevre duvarları 2.00 m. genişliğinde bir sur hattı ile kuzey yönüne

doğru genişletilmiştir. Bu surlar tepenin 60 m. kotlarına geldiğinde bir iç kaleye bağlanmıştır (Müller-Wiener, 1961: Beilage.II). Bugün görülen üzerinde geç dönem eklemelerinin de bulunduğu bu kale M.S. VII. yy. imar faaliyetleri içerisinde yapılmış, günümüzde görülen kale ise bu plan üzerinde onarım evreleri ile ortaya çıkmıştır. Ancak dış surlar Sasani saldırılarının gücünü gösterir nitelikte M.S. VII.yy sonrasında yetersiz kalmış ve ikinci bir evre ile desteklenmiştir. Bu evre genellikle devşirme büyük bloklar kullanılmıştır. M.S. VII. yy. ve sonrası evrelerde gördüğümüz yoğun devşirme kullanımı, büyük devşirme bloklar ile daha güçlü ve estetik kaygısı olmayan, savunma amacı ile yapılmış işlevsel bir evredir. Bu dönem duvar örgüsü isodomik neredeyse sadece devşirme beyaz mermerlerin kullanıldığı ilk evre sur duvarı ile arasında ise kireç harç ile bağlanan taş yoğunluklu tuğlanın da bulunduğu bir dolgudan oluşmaktadır. Sur genişliği 2. Evrede 3.10 m. dir ancak ilk evre ile bu dönem toplam genişlik yaklaşık 5.10 m. ye çıkmıştır. Büyük blokların kullanımından kaynaklı derz araları oldukça dar kalmıştır.

Ayasuluk Tepesi Bizans Dönemi sur duvarları Iustinianus Dönemi temenos duvarları savunma yapısı evresi olarak sayılmamalıdır böylece Ayasuluk Tepesi savunma yapıları 4 farklı evrede görülmektedir.

Tablo 9: Ayasuluk Tepesi St. Jean Kilisesi M.S. VI.yy. Temenos Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Temenos Duvarı
Alan	Ayasuluk Tepesi St. Jean Kilisesi
Koordinat	Güney-Batı-Kuzey Yönlü 1) 37° 57' 12.26" K – 27° 22' 05.84" D 2) 37° 57' 05.93" K-27° 22' 06.70" D (AN Sarmıcı GD) 3) 37° 57' 06.09" K-27° 22' 06.51" D 4) 37° 57' 07.66" K-27° 22' 03.94" D (Atrium GB) 5) 37° 57' 11.92" K-27° 22' 04.34" D
Dönem	M.S. VI. yy
Örgü Tipi	Pseudoisodomik – Tuğla (Özel Döküm) ve Devşirme Mermer Malzeme ile Almaşık Duvar Örgüsü
Kalınlık	1.70 m.

Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m., Tuğla malzemeler ise 0.04x0.30x0.30 m ile 0.04x0.30x0.15 olarak iki tip özel imalatır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Dendan	Temenos duvarı olduğundan dendan kullanılmamış olmalıdır.
Seyirdim	Temenos duvarı olduğundan seyirdim kullanılmamış olmalıdır.
Barbakan	0.10x0.20 m. boyutlarında zemin suyunu tahliye etmekle birlikte duvar örgüsünün farklı kotlarında havalandırma amacı ile yapılmış olmalıdır.
Resim	Res. 53, Res. 54, Res. 55
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: fig.2, Kirilov, 2007: Fig. 8; Peschlow, 2016: Fig.33.5; Dintchev, 2016: Fig. 14; Kirilov, 2007: Fig. 8; Müller-Wiener, 1961: Abb.20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 10: Ayasuluk Tepesi M.S.VII. yy. Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarları
Alan	Ayasuluk Tepesi
Koordinat	Güney-Batı-Kuzey Yönlü 1) 37° 57' 16.80" K – 27° 22' 05.34" D (İç Kale GD) 2) 37° 57' 05.93" K-27° 22' 06.70" D (AN GD) 3) 37° 57' 06.09" K-27° 22' 06.51" D 4) 37° 57' 07.66" K-27° 22' 03.94" D (Atrium GB) 5) 37° 57' 17.04" K – 27° 22' 02.19" D (İç Kale GB)
Dönem	M.S. VII. yy.
Örgü Tipi	İsodomik – Devşirme Mermer Malzeme
Kalınlık	2 m.

Örgü Malzeme Boyutları	Surlar için M.S. VI.yy duvarlarının güçlendirmesi ve eklemeler ile görülür ve M.S. VI.yy ile benzer malzeme kullanılmıştır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve dönem örnekleri dendan kullanımı olduğunu düşündürmektedir.
Seyirdim	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve dönem örnekleri Seyirdim kullanımının olduğunu ve en dar yerinde yak. 1m. olduğunu düşündürmektedir.
Barbakan	M.S. VI.yy.'a benzer şekilde 0.10x0.20 m. boyutlarında zemin suyunu tahliye etmekle birlikte duvar örgüsünün farklı kotlarında havalandırma amacı ile yapılmış olmalıdır.
Resim	Res. 56, Res. 57, Res. 58
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: fig.2; Foss, 1996: Pl.24.b; Foss, 1996: Pl.25.a; Frey, 2016: fig.3.11; Frey, 2016: fig.5.8,10; Kirilov, 2007: Fig. 8; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.18; Rautman, 2017: Fig.18.3; Piesker, 2016: Fig. 26.2-3; Peschlow, 2016: Fig.33.5; Dintchev, 2016: Fig. 14; Müller-Wiener, 1961: Taf.14.2; Brase ve Müth, 2016: Abb.10.rec; Müller-Wiener, 1961: Taf.11.1.-2.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 11: Ayasuluk Tepesi M.S. VIII - X.yy Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarları
Alan	Ayasuluk Tepesi
Koordinat	Güney-Batı-Kuzey Yönlü 1) 37° 57' 16.80" K – 27° 22' 05.34" D (İç Kale GD) 2) 37° 57' 05.93" K- 27° 22' 06.70" D (AN GD)

	3) 37° 57' 06.09" K - 27° 22' 06.51" D 4) 37° 57' 07.66" K - 27° 22' 03.94" D (Atrium GB) 5) 37° 57' 17.04" K - 27° 22' 02.19" D (İç Kale GB)
Dönem	M.S. VIII - X.yy.
Örgü Tipi	Pseudoisodomik , Devşirme Beyaz Mermer.
Kalınlık	3.10 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Devşirme beyaz mermer malzeme ortalama 1.80x1.00 m. ile 0.40x0.60 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Bağlayıcı	Kireç bazlı, tuğla tozu katkılı bağlayıcı karışım (kırmızı).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir.
Seyirdim	Sur seviyesinin üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir.
Barbakan	İç kale doğu surları barbakan boyutları ile aynı zemin seviyesinde, ortalama 0.70x0.70 m.
Resim	Res. 59, Res. 60, Plan 7.
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: fig.2; Kirilov, 2007: Fig. 8; Niewöhner, 2010: Abb.8;

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12: Ayasuluk Tepesi M.S. XIII - XIV yy. Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarları
Alan	Ayasuluk Tepesi
Koordinat	Güney-Batı-Kuzey Yönlü 1) 37° 57' 16.80" K - 27° 22' 05.34" D (İç Kale GD) 2) 37° 57' 05.93" K-27° 22' 06.70" D (AN GD) 3) 37° 57' 06.09" K-27° 22' 06.51" D 4) 37° 57' 07.66" K-27° 22' 03.94" D (Atrium GB) 5) 37° 57' 17.04" K - 27° 22' 02.19" D (İç Kale GB)
Dönem	M.S. XIII - XIV yy

Örgü Tipi	Çerçeve tipi olarak bilinen tuğlalar ile taş blokların etrafı kare şeklinde sarılan almaşık duvar tipi.
Kalınlık	M.S. VIII - X.yy. surlarında onarım ile aynı hat ve kalınlık kullanılmıştır. Sur kalınlık yaklaşık olarak 5.10 m. genişliğine ulaşmaktadır.
Örgü Malzeme Boyutları	Ortalama 0.40 x 0.40 m. taş, 0.35 x 0.04 m. boyutlarında tuğla malzeme.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Bağlayıcı	Kireç bazlı, tuğla tozu katkılı bağlayıcı karışım (kırmızı).
Dendan	Sur seviyesinin en üst kotları yıkılmış olduğundan bilinmemektedir. Ancak yapım tekniği ve dönem örnekleri dendan kullanımı olduğunu düşündürmektedir.
Seyirdim	Güney surlarında görünen bulunan kısımda seyirdim genişliği 1m. kalınlığına kadar ulaşmaktadır.
Barbakan	M.S. VIII.yy. ve X.yy barbakanlarının bazılarının kanalları uzatılarak yeni surlarda işlevlendirilmiştir.
Resim	Res. 61, Res. 62.
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: fig.2; Foss, 1996: V.12; Kirilov, 2007: Fig. 8; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.22; Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.lin.; Göncü, 2013: Şekil 43,44; Ermiş, 2009: F.185; Müller-Wiener, 1961: Taf.11.1-2; Ermiş, 2009: F.187.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Keçi Kalesi; Ephesos Ovası'nın kuzey ucundaki Alaman Boğazı'nın girişindeki Dağı'nın Tepesi'nde yükselen Keçi Kalesi M. S. XII. yy. sonlarında inşa edilmiştir (Plan 8, Res. 63), (Tok 2016, 273). Duvar örgüsünde köşelendirilmemiş bloklar kullanılmıştır. Taşların düz yüzeyleri dış cepheden görünür şekilde terazili yapılmış yan üst sıra fark etmeden bol harçla duvarlar yükseltilmiştir. Sur yüzeylerinde Ayasuluk Kalesi güneybatı sur duvarında da izlenen geçmiş dönem surların yükseltilmesi için dendanların aralarının örüldüğü gözlemlenmektedir. Sur örgüsünde büyük boyutlu blok kullanılmamıştır. 0,50x0,25 m. boyutlarına ulaşan

blokların araları yanları küçük taş parçaları diğer blok için geçiş sağlanmıştır. Sur yüzeyinde görülen kemerlerde ise taş ve tuğla kullanılmıştır. İç cephe duvarlarında sur duvarının kalınlığını arttırmak için 2 kat kemerlerden yararlanılmıştır. Kemerler duvar kalınlığını arttırmış ve seyirdim yolunu genişletmiştir. Sur genişliği 1-3 m. arasında değişmektedir.

Tablo 13: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XIII. yy Sur Duvarı.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarı
Alan	Belevi-Keçi Kalesi
Koordinat	38° 01' 27.95" K – 27° 25' 20.15" D
Dönem	M.S. XIII. yy.
Örgü Tipi	Düzensiz- Moloz Taş, Sur duvarlarının iç cepheleri 2 kat kemer ile desteklenmektedir.
Kalınlık	Ortalama 1 – 3 m. arasında değişmektedir.
Örgü Malzeme Boyutları	0.10 x 0.05 m. ile 0.50 x 0.25 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları ve kireç bazlı harç karışımı.
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışım (beyaz).
Dendan	Yaklaşık 1.22 m. uzunluğundaki dendanlar ortalama 0.95 ile 1.20 genişliğindedir aralıkları ise 0.70 ile 0.80 arasındadır.
Seyirdim	Dış sur hattında 0.80 m. İç sur hattında yaklaşık 1 m. genişliğindedir
Barbakan	İskele yuvası ve havalandırma deliği olarak farklı kotlarda 0.20x0.20 m. ölçülerini geçmeyecek farklı boyutlarda görülmektedir.
Resim	Res. 64, Res. 65, Çizim 3.
Benzer Örnekler	Foss ve Winfield, 1986: I.fig.86; Foss ve Winfield, 1986: I.fig.88); Müller-Wiener, 1961: Abb.26; Müller-Wiener, 1961: Taf.9.2

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1.3. Beylikler – Osmanlı Dönemi

Ayasuluk; Ephesos Beylikler Dönemi savunma yapılarını sadece Ayasuluk Tepesi'nde görmekteyiz. Aydınoğlu Beyliği'nin Ephesos'u aldığı kent yakın

zaman içerisinde yaşadığı depremin hasarlarını onaramamıştır. Aydınoğlu Beyliği ise kenti ilk aldığı anda hakimiyetini korumak için Ayasuluk Tepesi’nde savunma yapılarını onarmış olmalıdır. Saldırı sırasında veya deprem sonrasında yıkılan surlar yine yörenin ustaları tarafından onarılmış olmalıdırlar. Bu dönem onarımları yakın dönemdeki Bizans işçiliği ile net bir şekilde ayırlanamamaktadır. Sur örgü tipi kalenin üst kotlarında Beylikler Dönemi eki olarak görülmektedir. Daha küçük boyutlu taşların kullanıldığı tipte tuğla kullanımında düzensiz olarak mevcuttur. Bazı noktalarda tuğla hatılı geçişlerinin görüldüğü surlarda Beylikler Dönemi onarımları daha özensiz işçilikle anlaşılmaktadır. Ayasuluk Kalesi’nin günümüze en az seviyede restorasyona uğrayarak gelen bölümü güney surlarıdır. Dış surlar ve Takip Kapısı ise Beylikler Dönemi’nde işlevsel olarak kullanılmamış olmalıdır. Bunu dış surların dışına yayılan Beylikler Dönemi konutları ve Aziz Yuhanna Kilisesi’nin camiiye çevrilip kullanılmamasından anlamaktayız.

Tablo 14: Ayasuluk Tepesi M.S. XIII – XIV. yy. Sur Duvarı Evreleri.

Tahkimat Bölümü	Sur Duvarları
Alan	Ayasuluk Tepesi
Koordinat	1) 37° 57' 17.01" K- 27° 22' 06.63" D (GD Köşe) 2) 37° 57' 21.87" K- 27° 22' 06.80" D (KD Köşe) 3) 37° 57' 21.19" K- 27° 22' 04.86" D (KB Köşe) 4) 37° 57' 17.66" K- 27° 22' 03.02" D (GB Köşe)
Dönem	M.S. XIII – XIV. yy.
Örgü Tipi	İlk örnekler M.S. XIII. yy. aynı tip onarım evresi olduğundan bu dönem ile benzerdir. Ancak geç onarım ve eklemeler, Taş yoğunluklu düzensiz tiptir.
Kalınlık	1.5 ile 3 m. arasındadır. İç Kale
Örgü Malzeme Boyutları	0.40 x 0.40 ile 0.80 x 0.50 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş ve tuğla malzemesi ve kireç bazlı karışımdan oluşmaktadır.
Bağlayıcı	Kireç bazlı karışım (beyaz).
Dendan	0.70 ile 1.00 m. arasında değişen genişlikli yaklaşık 1.5 m yüksekliğindedir.
Seyirdim	0.70 ile 1.5 m. arasında değişen genişliği vardır.

Barbakan	Zemin seviyelerinde kule aralarında uzunluğa göre 1 ya da 2 adet M.S. VIII. yy. Geç Dönem barbakanlarının bir dönem işlevsel kullanılmış ardından bu barbakanların kapanması ile tekrar yapılmamıştır.
Resim	Res. 55, Res. 62, Res. 66.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: VI.29; Frey, 2016: fig.4.16; Müller-Wiener, 1961: Abb.23; Müller-Wiener, 1961: Abb.24; Acioğlu, 2013: Resim 13,16; Ermiş, 2009: F.187; Müller-Wiener, 1961: Taf.8.1-9.1.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.2. Kuleler

Savunma yapılarının gelişiminde kule yapımı önemli bir noktadır. Savunma yapı mimarisinin gelişmesi ile eklenen kuleler zamanla savunma yapılarının olmazsa olmazı hatta en karakteristik unsuru olmuşlardır. Savunma yapılarında kule kullanımının ortaya çıkması ile kule kullanımı savunma, gözetleme ve haberleşme amacı ile kent dışında bağımsız olarak da yapılmışlardır. Ephesos kentinde Erken Helenistik Dönem'den Beylikler Dönemi'ne kadarki süreçte kule kullanımını hem savunma yapısı içerisinde hem de bağımsız olarak gözetleme kuleleri olarak görmektediriz.

2.2.2.1. Erken Helenistik-Helenistik Dönem

Antik Çağ'da ilk yapılan kulelerden Helenistik Dönem yapı mimarisine kadar gelişmekte olan kule tiplerleri, gelişimini bu dönemler içerisinde tamamlamıştır. Sonraki dönemlerde yapılacak olan kule tipleri gelişimini tamamlamış olan bu tiplerin tercihleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ephesos Helenistik Dönem kulelerinin yayılım ve sayısı diğer tüm dönemlerden fazladır. Helenistik Dönem kent içi savunma yapılarının bir parçası olarak karşımıza çıkan kuleler aynı dönem içerisinde bu yapılardan bağımsız gözetleme, haberleşme ve karakol olarak nitelendirilebilecek kare planlı genellikle 2 katlı yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diadokhlar Dönemi'nin

savaş içindeki ortamı, savunma sistemlerinin kentin çevresinde oluşacak tehditlere karşı bağımsız kule ve kale yapımını beraberinde getirmiştir. Bu kuleler kendi aralarında ya da merkezi yerleşimlerin görüş açısında olmalıdırlar. Böylece geçiş yollarına hâkim yüksek alanlarda çok katlı kuleler geniş alanlara hâkim olmaktadır.

Bülbül; Ephesos Helenistik Dönem kuleleri savunma yapısı içerisinde kullanımının yanında bağımsız olarak gözetleme, haberleşme kulesi olarak da kullanılmışlardır. Ancak tüm tipler birbirlerine benzerdir. Yapım tekniği, kullanılan malzeme ve üslup tümünde aynıdır. Helenistik kenti saran Helenistik savunma yapısında kullanılan kulelerin en iyi durumda günümüze ulaşan örnekleri Bülbül Dağı'ndaki örneklerdir. Neredeyse çatı başlangıcına kadar sağlam durumda örnekler mevcuttur. Bülbül Dağı'ndaki kuleler surlar gibi iki sıra içi dolgu olarak yapılmamışlardır. Tek sıra yapılan kuleler, kare planlı ve çoğunlukla iki katlılardır. Kule örgüsü de surlar gibi büyük boyutlu blokların harçsız birbirlerine oturtulması ile yapılmıştır. Plan olarak kare veya kareye yakın bir plan belirlenmiştir. Seyirdim hizasından ikinci katına çıkılan kulelerin zemin katına giriş ise sur içi zeminden yapılmaktadır. İkinci kat ahşap hatılların üzerine oturtulan ahşap zeminle ayrılmıştır. Çatı yine ahşap karkas üstüne kiremit malzeme ile yapılmıştır. Zamanla ahşap malzemenin yok olması ile tüm çatı kiremiti kule içine çökmüştür. Kule içinde önemli görülen cephelere dıştan uzun dikdörtgen içten genişleyen mazgallar yapılmıştır. Bu mazgallar iç kısımdan dışarıyı rahatlıkla göstermektedir, ancak dışarıdan uzunlamasına dikdörtgen dar bir boşluk, neredeyse derz arası olarak görünmektedir.

Tablo 15: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Bülbül
Koordinat	37° 56' 25.30" K – 27° 19' 32.76" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, 9.00x9.00 m.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.50 ile 0.50x0.40 m. arasında değişmektedir.

Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzölü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmıştır.
Üst Örtü – Zemin	Ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zemin ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmıştır.
Kapı	Zemin kapı girişleri 3.30 sur derinliğinde bir koridorla genellikle 1 m. genişliğinde uzunlamasına blokların konulduğu lento kullanımı görülmektedir. Bazı örneklerde ise kemer eğimi verilen yarım daire formu taşların kilit taşı seviyesine 2 sıra kala iki yandan düz bir bloğun lento oluşturması ile kapanan örnekler bulunmaktadır.
Benzer Örnekler	Res. 67, Res. 68, Res. 69, Res. 70, Res. 71, Çiz. 6.
	Scranton, 1941: fig.16; Aigosthena Kulesi; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Jansen, 2016: Abb.9.un.; Pedersen ve Ruppe, 2016: fig.3,7; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Nossov, 2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8.9; Winter, 1966: Fig.6,10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Panayır Dağı; Helenistik Dönem Panayır Dağı savunma yapıları dağın doğusunda Magnesia Kapısı'ndan kuzeye doğru yönelmekte oradan da tepenin en üst kotundan aşağı kuzey yönünde inmektedir. Bu alanın özellikle Roma Çağı Ephesos kentine yakınlığı ve kolay ulaşılabilir olması malzemelerin çoğunun devşirme olarak kullanılmasını beraberinde getirmiştir. İşlevsiz yıkılmış konumdaki sur blokları kent içindeki imar faaliyetleri için önemli bir malzeme kaynağını oluşturmuştur. Bülbül Dağı'ndaki örnekler baktığımızda kule taş işçiliğinin daha özenli ve köşeli bloklardan oluşması taş ustalarının kullanacakları malzeme için arayıp da bulamadığı bir özelliktir. Bu yüzden Panayır Dağı'nda az sayıda kule ve temel hatları günümüze ulaşmıştır. Panayır bu örnek dağın doğusunda sarp bir anakayanın üstünde

bulunmaktadır. Ancak bu örnek bu alanda günümüze ulaşmamış diğer kuleler hakkında bize bilgiler vermektedir. Bülbul Dağı gibi sarp ve ulaşılabilir olan bir yerde bile çok sayıda kule ile desteklenen surlar, Panayır Dağı'nın yamacında daha fazla kule ile desteklenmiş olmalıdır. Örgü tekniği olarak düzensiz sıralı yükselen bloklar birbirlerine göre yontulmuş ve bosajlı yüzey yapılmıştır. Dolgu yapılmamış çift sıra bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmışlardır. Plan olarak Helenistik Dönem Ephesos'un tamamında görülen kare plan tipi Panayır Dağı örneklerinde de görülmektedir.

Tablo 16: Panayır Dağı Erken Helenistik Dönem Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Panayır Dağı
Koordinat	37° 56' 27.74" K – 27° 21' 14.92" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, 9.00x9.00 m.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.50 m. ile 0.50x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzlü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmıştır.
Üst Örtü – Zemin	Ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zeminini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmıştır.
Kapı	Zemin kapı girişleri 3.30 sur derinliğinde bir koridorla genellikle 1 m. genişliğinde uzunlamasına blokların konulduğu lento kullanımı görülmektedir. Bazı örneklerde ise kemer eğimi verilen yarım daire formlu taşların kilit taşı seviyesine 2 sıra kala iki yandan düz bir bloğun lento oluşturması ile kapanan örnekler bulunmaktadır.

Benzer Örnekler	Res. 72, Res. 73.
	Scranton, 1941: fig.16; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Pedersen ve Ruppe, 2016: fig.3,7; Nossov, 2009: 14, typ.4-5-6; Nossov, 2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8,9; Winter, 1966: Fig.6,10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayasuluk; Ayasuluk Tepesi Helenistik Dönem savunma yapıları tepenin doğu yamacında iki farklı alanda bulunmaktadır. Ayasuluk Kalesi'nin güneydoğu köşesinde S05 numaralı surun temelinden güneye doğru uzanan ve yumuşak toprak zemine oturtulmuş bir sıra blok bulunmaktadır. Hattın güney uzantısı Geç Dönem surlarının altında kalmıştır. 1996 yılında restorasyon çalışmaları sırasında açığa çıkan diğer bir bölüm ise batı yönüne doğru dik bir dönüş yapmaktadır, ardından tekrar güneye doğru bir dönüş daha yapmaktadır. Bu keskin dönüşler bir kulenin hareketlerini göstermektedir. Ancak zemin seviyesinde ve Geç Dönem surları içerisinde kalan alanın bir kule olduğu kesin olarak söylenememektedir. Ayasuluk Erken Helenistik Dönem sur duvarları örgü tekniği ve malzemeleri değerlendirildiğinde Bülbül ve Panayır örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Böylece Ayasuluk savunma yapılarının plan, örgü ve üslup özelliklerinin bu alandaki yapılar ile benzerlik göstermiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu alanda ilerleyen yıllarda yapılacak olan kazı çalışmaları sonucunda Erken Helenistik Dönem kuleleri hakkında daha detaylı bilgiler edinebiliriz. Ayasuluk kule tablosu, tepede bulunan surlar ve Korssos örneklerinden hareketle yapılmış olası modellemesidir.

Tablo 17: Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk
Koordinat	37° 57' 15.87" K – 27° 22' 06.04" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, Ölçü (?)
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı

Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.50 m. ile 0.50x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzlü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır (?).
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmışlardır (?).
Üst Örtü – Zemin	Ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zemini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmıştır (?).
Kapı	Zemin kapı girişleri 3.30 sur derinliğinde bir koridorla genellikle 1 m. genişliğinde uzunlamasına blokların konulduğu lento kullanımı görülmektedir (?). Bazı örneklerde ise kemer eğimi verilen yarım daire formlu taşların kilit taşı seviyesine 2 sıra kala iki yandan düz bir bloğun lento oluşturması ile kapanan örnekler bulunmaktadır (?).
Resim	Res. 74, Plan 2.
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Nossov, 2009: 14, typ.4-5-6; Nossov, 2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8.9; Winter, 1966: Fig.6,10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şirince; Şirince köyü yolu üzerinde, Şirince Vadisi'nde Kayser Tepe'nin batı yamacında yola hâkim ama yol üzerinden görülmeyen bir konumu vardır (Res. 75, Plan 9). Gözetleme, haberleşme ve kırsal güvenliğini sağlayan bu küçük kuleler Savunma yapılarındaki kulelerle aynı tipte yapılmışlardır. Bu kuleleri veya kırsal savunma yapılarını yapan merkezi yerleşim belirli aralıklar ile yerleştirmiştir. Özel bir amaçla yapılmadı ise bu yapıların birbirlerini gören açıları vardır. Şirince Vadisi'nde bulunan Şirince kulesi de Ayasuluk Tepesi ile ilişkilidir. Böylece Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik savunma yapıları ile Şirince Vadisi'ndeki kulenin çağdaş olduğu söylenebilir. Dikdörtgen planlı yapı Ephesos Helenistik Dönem kare veya dikdörtgen

kule plan tipine uygun olarak yapılmıştır. Ephesos Helenistik Dönem tipik kule planı kare-dikdörtgen formlu, bosajlı ve rektogonal - trapezoidal duvar örgülü köşelerde ise “M” formlu işlemelidir. Şirince Vadisi’nde bulunan kule Ephesos kulelerinden bir özelliği ile ayrılmaktadır. Kule Geç Dönemlerde bir dönem şapel olarak kullanılmış ardından yakın bir dönemde ise zeytinlik deposu olarak kullanılmış olmalıdır. Bu geç evrelerde bazı blokların yerleri değiştirilmiştir. Ancak kule ana planı steypobad’ı ve 3 sıra bloğu korunmuştur.

Tablo 18: Şirince Vadisi – Kayser Tepe Batı Yamacı Erken Helenistik Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Şirince Vadisi – Kayser Tepe Batı Yamacı
Koordinat	37° 57' 18.51" K – 27° 25' 11.59" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, Ölçü 5.00x9.00 m.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x0.50 ile 0.50x0.60 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzlü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmışlardır (Geç dönem evreleri in-situ malzeme bırakmamıştır, ancak kulenin konumu ve görüş açısı 2 katlı olmasını gerektirmektedir).
Üst Örtü – Zemin	Bülbül Dağı örnekleri ile benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda kulenin; ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zemini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmıştır (?).
Kapı	Geç Dönem evresinin orijinal kapıya eklemeleri olmuştur ancak kule duvar kalınlığı 1.00 m. olduğundan Zemin kapı girişleri 1.00 m. derinliğinde bir koridorla 1 m. genişliğinde

	uzunlamasına blokların konulduğu lento kullanımı ile geçiş sağlanmış olmalıdır. Ancak Bülbül Dağı’nda bazı örneklerde ise kemer eğimi verilen yarım daire formu taşların kilit taşı seviyesine 2 sıra kala iki yandan düz bir bloğun lento oluşturması ile kapanan örnekler bulunmaktadır, Şirince de böyle bir girişte yapılmış olabilir.
Resim	Res. 76, Res. 77, Res. 78.
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Büyükozer, 2012: lev.57-fig.2; Erdoğan, 1991: Res. 109; Polat, 2010: Lev.104.2; Maier, 1959: Taf.32.71; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.8; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Nossov, 2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8.9; Winter, 1966: Fig.6,10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Meryem Ana Mevki; Meryem Ana Evi olarak bilinen bir Orta Çağ kilisesine çıkan yolun sonundan Thorax Dağı’nın başlangıç sıraları sayılabilecek uzantıya doğru güneydoğu yönünde Ephesos kırsal savunma yapılarından bir Helenistik kule daha bulunmaktadır (Res. 79, Plan 10). Bu kule çam ormanları içerisinde kentin güneydoğusunu gözetleyen başka kuleler ile iletişim için yapılmış olmalıdır. Kule, Bülbül Dağı savunma yapıları ile iletişim içinde olan gözetleme kulelerine örnek verilebilir. Meryem Ana Mevki Kule Ephesos Helenistik Dönem kulelerinde görülen tipik kare-dikdörtgen formu planı göstermektedir. Örgü tipi ise bosajlı, rektogonal ve trapezoidal duvar örgülü köşeleri ise “M” formu işlemelidir. Bugün orman içerisinde kalan kulenin etrafında Bizans kırsal yerleşimleri görülmektedir. Kulenin bloklarının da devşirme malzeme olarak kullanan yerleşimciler, deprem etkisinden sağlam kalan kulenin büyük boyutlu birbirine oturtulmuş zemin bloklarını kullanamamış olmalıdırlar. Kulenin ikinci kat malzemeleri yine Geç Dönem yerleşimi için kullanılmış olmalıdır. Ancak kulenin konumu düşünüldüğünde güney Thorax Dağları’nın uzantısındaki alanları görmesi için ikinci bir kata ihtiyacı olduğu anlaşılabılır.

Tablo 19: Meryem Ana Thorax Mevki Erken Helenistik Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Meryem Ana Thorax Mevki
Koordinat	37° 54' 26.35" K – 27° 20' 36.38" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, Ölçü 8.60x8.60 m.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal – Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00 x 0.40 m. ile 0.40 x 0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzlü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmışlardır (Geç Dönem evreleri in-situ malzeme bırakmamıştır, ancak kulenin konumu ve görüş açısı 2 katlı olmasını gerektirmektedir).
Üst Örtü – Zemin	Bülbül Dağı örnekleri ile benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda kulenin; ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zemini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmıştır (?).
Kapı	Zemin seviyesi neredeyse stylobat bloklarından itibaren günümüze çoğu ulaşmayan kulenin girişi ile ilgili kesin ölçüler verememekle birlikte Ephesos Helenistik Dönem kule tiplerinden olduğu anlaşılan kulenin giriş kapıları Bülbül Dağı'ndaki örnekler ile benzerlik göstermesi gerekir. Sadece sur genişliği ile bağımsız kule genişliğinden kaynaklı kapı derinliği Şirince'deki gibi 1 m. olmalıdır.
Resim	Res. 80, Res. 81, Res. 82.
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Büyüközer, 2012: lev.57-fig.2; Erdoğan, 1991: Res. 109; Polat, 2010: Lev.104.2; Maier, 1959: Taf.32.71; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.8; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Nossov,

	2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8.9; Winter, 1966: Fig.6,10
--	--

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Barutçu Mevki; Barutçu Mevkinde Erken Helenistik Dönem'e tarihlenebilecek birbirinden farklı iki farklı alanda kule ve karakol denilebilecek küçük bir kale bulunmaktadır (Res. 25, Plan 4). Gözetleme kulesi olarak kullanılan doğal tepenin sadece kuzey yamacı bloklarla kapatılmış diğer üç cephesi anakaya üzerinde doğal bir kule oluşturmaktadır (Oğuz-Kırca, 2015: fig.11). Bu alandan Ayasuluk Tepesi net olarak görülmektedir. Kuzey yamaçtan indikten sonra daire biçimli bir yapı daha bulunmaktadır ancak bu yapı Roma Dönemine ait olmalıdır. Doğal anakayanın üzerinde bir kule görünümündeki tepenin en üst kotunda anakaya içerisine oyulmuş bir sarnıç bulunmaktadır. Bu sarnıç alandaki askerlerin su ihtiyacını gidermek amacı ile yapılmış olmalıdır. Sonrasında Roma Dönemi'nde bu sarnıcın varlığının bilindiği için kuzeyde bir yapı yapılmış olmalıdır. Kule plan tipi Helenistik Dönem kulelerinden farklıdır ancak sarnıç dönem özelliklerini göstermektedir.

Bugün Selçuk ilçesinin bir mahallesi konumunda olan Barutçu köyünün kuzeyinde bulunan köyün konar göçer halkının ilk yerleşim yerinin de bulunduğu alanda bir tepenin kuzey yamacına saklanmış karakol niteliğinde küçük bir kale yapısı bulunmaktadır. Bu yapı Helenistik Dönem içerisinde yapılmış ve sonrasında kullanım görmemiştir. Maki bitki örtüsü içerisindeki kale yapısı dikdörtgen planlıdır ve okunabilen mimarisine göre merkezinde tek bir kule bulunmaktadır. Kule kare planlı ve yaklaşık olarak 10 x 10 m. ölçülerindedir. Kulenin güney batı köşesinde bir adet barbakan bulunmaktadır bu da doğuda bulunan uzunlamasına dikdörtgen alanın üstü kapalı olmayan açık bir avlu olduğunu göstermektedir. Köşe kısımlarında "M" formu kulenin doğu köşelerinde yapılmıştır. Kulenin batı duvarı kalenin dış hattını oluşturmaktadır ve kuzey güney yönünde uzanmaktadır.

Tablo 20: Barutçu Kalesi Erken Helenistik Dönem Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Barutçu Kalesi
Koordinat	38° 01' 34.78" K– 27° 20' 06.50" D
Dönem	Erken Helenistik
Plan	Kare, Ölçü 10x 10 m.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal– Bosajlı
Kalınlık	Ortalama 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.5 x 1m. ve 0.50x 0.40 m. arasında değişmektedir. (Düz zemin oluşturmak için kullanılan az sayıdaki küçük taşlar hesaplanmamıştır.)
Dolgu Malzemesi	Dolgu malzemesi yok çift yüzlü bloklar atkı taşları ile birbirlerine bağlanmıştır.
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düzgün bir şekilde yontulmuştur.
Kat	2 katlı olarak yapılmış kulenin ilk katı malzemeleri görünmektedir. 2. Kat malzemeleri iç kısmına ve çevresine devrilmiştir.
Üst Örtü – Zemin	Bülbül Dağı örnekleri ile benzerlikleri göz önünde bulundurulduğunda kulenin; ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiştir. 2.kat zemini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmış olmalıdır.
Kapı	Barutçu kulesinin zemin seviyesinde kapısı görünmemektedir bu da kuleye girişin ikinci kattan yapıldığını göstermektedir.
Resim	Res, 29, Res. 83.
Benzer Örnekler	Scranton, 1941: fig.16; Büyüközer, 2012: lev.57-fig.2; Erdoğan, 1991: Res. 109; Polat, 2010: Lev.104.2; Maier, 1959: Taf.32.71; Brase ve Müth, 2016: Abb.1.rec.; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.8; Pedersen ve Ruppe, 2016: fig.3,7; Nossov, 2009: 14,typ.4-5-6; Nossov, 2009: 50, 59, Ab.; Maher, 2012: Fig. 4.5,8.9; Winter, 1966: Fig.6,10

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.2.2. Roma Dönemi

Roma Dönemi savunma yapıları Ephesos kenti için M.S. III. ve V. yy. Got saldırıları için yapılmış olmalıdır. Bu surlar liman bölümünde daire kuleler Panayır Dağı'nda ise Helenistik kulelerin onarımı ile kare kuleler ile desteklenmiştir. Kulelerin içerisinde az sayıda devşirme malzemede kullanılmıştır. Roma Dönemi Ephesos Savunma Yapıları incelendiğinde Panayır Dağı ve kent içi ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Panayır Dağı'nda bulunan Roma Dönemi kuleleri, olası Got tehlikesine karşı yeniden işlevsel hale getirilmek istenen Helenistik surların sağlam durumdaki kulelerinden oluşmaktadır. Yeni yapılan kulelerde Helenistik Dönem kule planlamasına sadık kalınarak yapılmış ancak büyük blokların çift taraflı atkı taşlı örgüsü yerine opus cæmenticum sistemi tercih edilmiştir.

Panayır Dağı; Panayır Dağı üzerinde 2 farklı evreye ait savunma yapıları bulunmaktadır. Çoğu bölümde devşirme olarak aynı hattı izleyen yapı, belirli alanlarda tek bir dönem planı ile ayrılmaktadır. Roma Dönemi Panayır Dağı savunma yapılarının tiyatronun doğu kısmından doğu ve kuzey yönlü ilerleyen surlar dağın kuzey bölümünde stadiuma iniş bölümüne geçene kadar Roma Dönemi inşasını göstermektedir. Bu alanda Helenistik Dönem malzemeleri devşirme olarak kullanılmıştır ancak savunma yapısının hattı yenidir. Bu hat üzerinde 2 adet kule tespit edilmiştir. Kulelerden ilki tahribat nedeni ile keskin hatlarını kaybetmiş olsa da, ikinci olan net bir şekilde kule planını göstermektedir. Devşirme malzemeyi hemen dağın güneydoğu yamacından getiren ustalar var olan kulelerin malzemesi ile benzer planda, kare planında kuleler yapmış olmalıdırlar.

Tablo 21: Panayır Dağı Roma Dönemi Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Panayır Dağı
Koordinat	37° 56' 35"K - 27° 20' 55" D
Dönem	M.S. III-IV. yy. (Roma İmparatorluk Çağı)
Plan	Kare, Yak. ölçü 5.00 m. x 5.00 m.

Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.40x1.20 m. ile 0.40x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz-grimsi kireç ile birleştirilmesinden oluşmaktadır.
Kat	Malzeme ve sur üzerindeki işçiliği dikkate alındığında tek katlı olduğu düşünülmektedir.
Üst Örtü – Zemin	Tek katlı olduğundan üst kısmı açıktır.
Kapı	Sur seyirdiminde bir genişlik yapmaktadır. İç duvarlar olmadığından kapısı bulunmamaktadır.
Resim	Res. 84.
Benzer Örnekler	Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.rec.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Magnesia Kapısı Kuleleri; Magnesia Kapısı'nın iki yanında bulunan kuleler ve kapının yapım tarihi için Roma egemenliğindeki dönem verilmektedir (Sokolicek, 2010: 361) (Res. 85, Plan 11). Magnesia Kapısı'nın iki yanındaki kulelerin ölçüleri yaklaşık 10.00 x 10.00 m. boyutlarındadır. Helenistik sur duvarı ile güney kulesinin ilişkisi bu kuleyi kısmen koruyarak buraya sonrasında bir kapı yapıldığı düşüncesini geliştirmiştir (Sokolicek, 2010: 369). Diğer kule aynı şekilde var olan kule tarzında yapılmıştır. Böylece surlardan sökülen bloklar ile Erken Helenistik Dönem taklidi sayılabilecek iki kule burada yapılmıştır. İç kısımdan bir koridorla olası alt katna giriş yapılan kulelerin, giriş kapı koridorları sur kalınlığı ile aynı 3.30 m. derinliğindedir.

Tablo 22: Ephesos Kenti Güneydoğusu Roma Dönemi Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ephesos Kenti Güneydoğusu-Yukarı Kent
Koordinat	37° 56' 04.35"K - 27° 21' 02.23" D

Dönem	M.Ö. I. yy. sonrası ilk evre
Plan	Kare, Yak. ölçü 10.00x 10.00 m.
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Yaklaşık 1m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.5 x 1m. ve 0.50x 0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İnce agrega ve grimsi kireç
Bağlayıcı	Grimsi kireç
Kat	Olasılıkla tipik Helenistik kuleler gibi 2 katlı olarak yapılmış kulenin ilk katı temelle ve beden duvarları günümüze ulaşmıştır. Ancak 2. Kata ait bulgu yoktur.
Üst Örtü – Zemin	Güney kulenin özgün kuleden devşirilerek kullanıldığı düşünüldüğünde Bülbül Dağı örnekleri ile benzerlikleri göz önünde bulundurulabilir böylece ikinci katının ve çatısı hakkında; ahşap karkaslı çift pahtlı çatı üzeri tuğla kiremit döşenmiş, 2.kat zemini ahşap hatıllar üzerine yine ahşap malzeme ile yapılmış olduğu söylenebilir.
Kapı	Kapı yaklaşık 1 m. genişliğinde ve 3.30 m. (Sur kalınlığı kadar) derinliğindedir. Zemin kata girişi sağlayan kapının olası yüksekliği 1.80 – 2.00 m. olmalıdır.
Resim	Res. 86, Plan 11.
Benzer Örnekler	Erken Helenistik Dönem Kapısı Kullanım Evresi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Liman Çevresi; Ephesos Panayır Dağı Roma Çağı savunma yapıları tiyatro ve stadiumdan itibaren kent limanına doğru yönelmektedir (Res. 87, Plan 5). Liman çevresi, kent içerisinde bulunan surlarda kullanılan malzemede farklılık göstermekte birlikte genel olarak savunma yapılarının karakteristik özelliği aynıdır. Aynı kalem içerisinde yapılmış olduğu muhtemel bu surların liman bölümünde sadece kule tipinde farklılıklar görülmektedir. Daire planlı liman girişinin iki yanında bulunan kuleler liman girişini savunma amaçlı yapılmıştır. Ephesos Roma İmparatorluk Çağ'ına ait olduğu tespit edilen, toplamda 4 kuleden 2 sini bu kuleler oluşturmaktadır. Plan

tipindeki değişiklik, köşeli bir kulenin yapılmaması geniş liman ağzına hâkim olamaması ve kör noktalarının kalması yüzünden olmalıdır. Daire formu kuleden ise panoramik bir açı yakalanmaktadır ve liman güvenliği için daha işlevseldir.

Tablo 23: Ephesos Kenti Liman Ağzı Roma Dönemi Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Koordinat	37° 56' 42''K – 27° 20' 09''D
Alan	Ephesos Kenti Liman Ağzı
Dönem	M.S. III.-IV. yy. (Roma İmparatorluk Çağı)
Plan	Daire Planlı
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.40x1.20 m. ile 0.40x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz-grimsi kireç ile birleştirilmesinden oluşmaktadır.
Kat	Malzeme ve sur üzerindeki işçiliği dikkate alındığında tek katlı olduğu düşünölmektedir.
Üst Örtü – Zemin	Tek katlı olduğundan üst kısmı açıktır.
Kapı	Sur seyirdiminde bir genişlik yapmaktadır. İç duvarlar olmadığından kapısı bulunmamaktadır.
Resim	Res. 41, Res. 87, Res. 88, Res. 89, Res. 90.
Benzer Örnekler	Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.rec.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kent içi liman caddesi ve tiyatro güneyi; Ephesos kent merkezinin içerisinden geçen liman caddesi ve tiyatronun batı bölümünde bulunan savunma yapıları liman çevresi ve Panayır Dağı'na göre farklılık göstermektedir. Bu savunma yapıları 2 ana evre üzerine gelişmiştir. Sonrasında küçük boyutlu onarım evreleri bulunmaktadır.

Ephesos kent merkezi içerisinde bulunan Doğu-Batı yönlü savunma yapılarının bu bölümünde kule bulunmamaktadır.

2.2.2.3. Bizans Dönemi

M.S. VII. yy. I. Evre; Ephesos Savunma Yapıları kule örneklerinin en büyük gruplarını Erken Helenistik Dönem Bülbül Dağı kuleleri ve Bizans Dönemi Ayasuluk Tepesi kuleleri oluşturmaktadır (Res. 51, Res. 91, Plan 7). Bizans Dönemi Ephesos yerleşimi Ayasuluk merkezli gelişmesi ve Aziz Yuhanna'nın Kilisesi ve mezarının burada olması savunma yapılarının bu alanda yoğunlaşmasını açıklamaktadır. Ayasuluk Tepesi Bizans Savunma yapıları 4 ana evre içerisinde ve çok sayıda onarım evresi ile iç içe geçmiştir. Çok sayıda farklı dönem kuleleri ile çevrili alanın ilk evresi kilisenin temenos duvarlarının güçlendirilerek bir savunma yapısı haline getirilmesi ile başlar bu dönem tepenin güneyinde 4 kare planlı kule ve İç kale yapılmış ancak güneydeki kısım doğu ve batı kanatlarda devam ettirilememiştir. Büyük boyutlu bu kulelerin benzerleri Ayasuluk Kalesi'nde bulunan bazı kuleler ile de benzerlik göstermektedir (Res. 92-93). Ortada bulunan 2 ana kulenin arasından bir giriş kapısı bulunmaktadır. Ancak bugün gördüğümüz Takip Kapısı bu evrede şu anki halini almamıştır. Kare planlı kuleler imparatorluğa doğudan gelen Sasani saldırılarına karşı insanlara korunaklı bir alan sağlamak için tepenin en düşük kotunda, en savunmasız noktasında yapılmışlardır. Büyük devşirme blokların kullanıldığı kuleler köşeli kare planlı, içeriden mazgalı üstünden ise askerlerin gezebileceği seyirdimli olarak yapılmışlardır. M.S. VII. yy. içerisinde yapılmış olan kuleler Ephesos kentinde kalıntıları ile görülen Sasani tehlikesine karşı yapılmışlardır. Ephesos kentinin Bizans Dönemi savunma yapılarının çok sayıda evresi vardır. Bu evreler içerisinde farklı kule yapımları mevcuttur. Ayasuluk Tepesi'nde en erken savunma yapılarının kuleleri kare planlıdır. Bu kuleler Ayasuluk Tepesi'nin güney girişinde kare planlı 4 kule ile karşımıza çıkmaktadır. Bu kuleler tuğla tonozları haricinde tamamen devşirme malzemeden oluşmuştur. M.S. VI. yy. kilisesinden sonra yapılmış olan kulelerde kullanılan devşirme malzemeler alana yakınlığına göre öncelikle Artemision, Stadium ve Nekropol alanından getirilmiştir. Büyük boyutlu blokları bağlamak için taş, mermer tozu, kum ve kireç ile hazırlanmış harç kullanılmıştır. Duvar örgüsü üslubu

isodomiktir. Kulelerin boyutları doğuda en büyük, Takip Kapısı iki yanı ve batıdaki kuleler ise yaklaşık olarak aynı boyuttadır. İç kalede bu kuleler ile planlanıp yapılmış olmalıdır. İç kalenin güneyindeki kare kuleler bu dönem ile çağdaş olmalıdır.

Tablo 24: Ayasuluk Tepesi Güney Yamacı M.S. VII.yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Koordinat	37° 57' 05.65"K- 27° 22' 05.21" D
Alan	Ayasuluk Tepesi Güney Yamacı (Takip Kapısı) ve İç Kale Güneyi.
Dönem	M.S. VII. yy. (Bizans Çağı)
Plan	Kare Planlı
Örgü Tipi	Düzensiz – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.80 x 0.20 m. ile 0.30 x 0.35 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz-grimsi kireç ile birleştirilmesinden oluşmaktadır.
Kat	2 Katlı olan kulelerin iç kısmında mazgallı kapalı alanlar vardır. İkinci katlarında ise, seyirdim dendanlardan oluşan açık bölümler olmalıdır.
Üst Örtü – Zemin	Üst örtüsü tuğla malzeme ile tonoz örgüsünden oluşmaktadır. Köşeli çıkıntı yapan U formu bloklara ahşap malzeme gelerek zemini oluşturmaktadır.
Kapı	Kulenin iç kısımları kale içerisinden açık olduğundan kapı bulunmamaktadır.
Resim	Res. 51, Res. 91, Res. 92, Res. 93, Res. 94, Plan 7, Plan 11, Plan 13, Çiz. 7.
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: Pl.14.a; Foss, 1996: IV.8; Foss, 1996: Pl.24.b; Foss, 1996: Pl.25.a.; Frey, 2016: fig.3.11; Frey, 2016: fig.4.13; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.8; Foss ve Winfield,

	1986: III.fig.18; Rautman, 2017: Fig.18.3; Piesker, 2016: Fig. 26.2-3; Crow, 2017: Fig.38.3; Müller-Wiener, 1961: Abb.21; Ermiş, 2009: F.191; Müller-Wiener, 1961: Taf.11.1.-2.
--	---

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

M.S. VIII – IX yy. Üçgen ve Daire Kuleler; Sasani saldırılarından yıpranan imparatorluk için doğuda gelişen yeni bir tehlike doğmuştur. İmparatorluğun başkenti olan Constantinapolis'i ele geçirmeye çalışan Araplar öncelikle denizden saldırmışlardır. Ardından yine Constantinapolis yolunu hedef alan kentlere saldırılar olmuştur. Ephesos kenti karadan gelen bu saldırılardan etkilenmemiş, ancak savunma yapılarını güçlendirmiş olmalıydılar (Res. 51, Res. 55, Plan 7). Constantinapolis'e gerçekleşen başarısız deniz kuşatmaların ardından, Arap donanması özellikle zengin Ege kıyı kentlerine saldırmışlardır. Özellikle M.S. VIII. ve M.S. IX. yy. arasında Ephesos Arap saldırılarına uğramıştır. Ephesos Savunma Yapıları bu dönemler için sadece Ayasuluk Tepesi'nde gelişmiştir. Ephesos kentinden getirilen işlevsel yoğun devşirme malzeme kullanımında bunu göstermektedir. Sasani tehlikesine karşı yapılan tepenin güney girişindeki kare kuleler bu döneme oldukça sağlam gelebilmiştir ancak savunma açısından yetersiz görülmüş uç kısmı üçgen formunu oluşturan beşgen kuleler giriş kapısının iki yanında bu kuleleri içine almıştır. Ayrıca aynı dönem içerisinde doğu surlarında yine üçgen kuleler görülmektedir. Bu üçgen kuleler doğu surlarında görülürken batı surlarında bu evrede kule eklemesine gerek görülmemiştir.

Tablo 25: Ayasuluk Tepesi Güneyi ve Doğusu M.S. VIII – IX. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk Tepesi Güneyi ve Doğusu
Koordinat	37° 57' 05.65"K- 27° 22' 05.21" D
Dönem	M.S. VIII – IX. yy. (Bizans Çağı)
Plan	Beşgen Planlı (Kare plan dışına eklenen üçgen planlı)
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu

Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00 x 0.30 ile 0.40 x 0.60 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz kireç ve tuğla tozu ile birleştirilmesinden oluşan kırmızı renkli harç.
Kat	Kulelerin kare kuleleri içerisine almasından kaynaklı sadece seyirdim ve dendan kısımları olmalıdır ve tek katlıdır.
Üst Örtü – Zemin	Tek katlı olan kulelerin üst örtüsü yoktur.
Kapı	Kuleler ve surlara iç kısımdan seyirdimler ile ulaşılmakta ve kapalı bir alanları olmadıklarından kapıları bulunmamaktadır.
Resim	Res. 51, Res. 55, Res. 94, Res. 95, Res. 96, Res. 97, Plan 7, Plan 12, Plan 13, Çiz. 8.
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: fig.8; Lawrence, 1983: Pl.16.a-b, Foss, 1996: IV.4; Foss ve Winfield, 1986: I.fig.30a-b; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.11; Peschlow, 2016: Fig.33.6-7; Crow, 2017: Fig.38.2-3; Niewöhner, 2010: Abb.8; Müller-Wiener, 1961: Abb.21)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 26: Ayasuluk Tepesi Atrium ve Batı Girişi M.S. VIII – IX. yy. Kule

Tahkimat Bölümü	Kule
Koordinat	37° 57' 09.60"K- 27° 22' 00.70" D
Alan	Ayasuluk Tepesi Atrium köşeleri ve Batı Girişi.
Dönem	M.S. VIII – IX. yy. (Bizans Çağı)
Plan	Daire Planlı
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00 x 0.30 ile 0.40 x 0.60 m. arasında değişmektedir.

Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz kireç ve tuğla tozu ile birleştirilmesinden oluşan kırmızı renkli harç.
Kat	Kulelerin Atrium'un köşelerinde ve giriş kapısının kuzeyinde bulunanında içeriden dandanlı ve seyirdimli olması ve günümüze ulaşan kısımlarında mazgal bulunmamasından kaynaklı 2. katının olmaması gerekmektedir.
Üst Örtü – Zemin	Tek katlı olan kulelerin üst örtüsü yoktur.
Kapı	Kuleler ve surlara iç kısımdan seyirdimler ile ulaşılmakta ve kapalı bir alanları olmadıklarından kapıları bulunmamaktadır.
Resim	Res. 98, Res. 99, Plan 13.
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: Pl.17.b; Lawrence, 1983: Pl.21.b; Foss, 1996: V.11; Niewöhner, 2010: Abb.8

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

M.S. X-XIV yy. Kuleleri; Sasani saldırılarının ardından sürekli devam eden Arap saldırıları Ephesos kentini karanlık bir döneme sürüklemiştir. Bu dönemler M.S. XI. yy.'a kadar devam etmiş ardından Anadolu'ya giren Türkler M.S. XIII. yy da Ephesos ve çevresine gelmiş ve buralara yerleşmişlerdir. İlk olarak Ephesos Ovası'nın kuzeyine yerleşen konar göçer kabileler Ephesos kentinin güvenliğini sürekli olarak tehdit etmiştir. Bu dönem içerisinde sürekli olarak XIII.yy kuleleri onarım görmüş olmalıdır. Ancak örgütlü olarak bir tehlike haline gelen Türk kabileleri Tanrıbermiş komutasında kentin hakimiyetini kısa süreli almış olması, kent savunmasının dahada güçlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. M.S. XIV.yy Bizans sülalesi Laskarisler Dönemi'nde surlarda onarım ve bazı kulelerde eklemeler görülmektedir (Res. 53, Res. 55, Res. 58, Plan 13). Yine İç ve Dış kale surlarda Laskaris Dönemi onarımları izlenmektedir. Ayasuluk Tepesi'nde yoğunlaşan savunma hattı tepenin en güçsüz olan doğu surlarında gerçekleşmiştir. Burada bulunan önceki iki evrenin üstüne güçlendirme amacı ile bu dönem yeni bir evre daha eklenmiştir. Üçgen kulelerin etrafı kare formunda kuleler ile çevrelenmiştir. Böylece dolgu kısmı oldukça kuvvetli yeni

güçlü kuleler oluşturulmuştur. Ayrıca yine bu dönem olasılıkla kiliseye gizli giriş ve çıkış oluşturmak için içerisinde bir postern bulunan kilise apsisinin doğusunda yeni bir kare formlu kule yapılmıştır. İç kale de ise kalenin güney cephesinde mevcut kare formlu kuleye (giriş kapısına hâkim) uç kısmı sivri üçgen yan tarafları ile beşgen form oluşturan plan tipi eklenerek kalenin en görkemli kulesi yapılmıştır.

Tablo 27: Ayasuluk İç Kale M.S. XIV. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk İç Kale
Koordinat	37° 57' 17.00"K- 27° 22' 03.40" D
Dönem	M.S. XIV. (Bizans Çağı)
Plan	Beşgen Planlı
Örgü Tipi	İsodomik - Çerçeve tipi - Almaşık
Kalınlık	Opus cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta yapı için kesilmiş malzemeler ortalama 0.30x 0.25 m. ile 0.70x0.35m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz kireç ve tuğla tozu ile birleştirilmesinden oluşan kırmızı renkli harç.
Kat	2 Katlı
Üst Örtü – Zemin	Üst katın zeminini oluşturan ahşap alt katında üst örtüsünü oluşturmaktadır.
Kapı	Merdivenle alt katına inilen kulenin, üst katı açık ve alt katına üstten giriş yapıldığı için kapısı bulunmamaktadır.
Resim	Res. 62, Res. 58, Res. 100, Plan 13.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: II.2; Foss ve Winfield, 1986: II.fig.14; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.22; Müller-Wiener, 1961: Abb.22; Göncü, 2013: Şekil 43,44

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 28: Ayasuluk Doğu Surları M.S. XIV. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk Doğu Surları
Koordinat	37° 57' 08.90"K- 27° 22' 06.38" D
Dönem	M.S. XIV. yy. (Bizans Çağı)
Plan	Kare Planlı
Örgü Tipi	İsodomik - Çerçeve tipi - Almaşık
Kalınlık	Opus cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta yapı için kesilmiş malzemeler ortalama 0.30x 0.25 m. ile 0.70x0.35m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz kireç ve tuğla tozu ile birleştirilmesinden oluşan kırmızı renkli harç.
Kat	2 Katlı
Üst Örtü – Zemin	Tonozlu
Kapı	Sur içinden iç mekana oradan da kuzeye postern kapılı.
Resim	Res. 55, Res. 101, Plan 13.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: II.2; Foss ve Winfield, 1986: II.fig.14; Brase ve Müth, 2016: Abb.3.un.lin; Göncü, 2013: Şekil 43; Göncü, 2013: Şekil 43,44; Ermiş, 2009: F.185-193; Müller-Wiener, 1961: Taf.11.1.-2.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Keçi Kalesi; Keçi Kalesi Türklerin Ephesos Ovası'na yerleşimi ve Tanrıbermiş'in Ephesos hakimiyeti arasındaki süreçte yapılmış olmalıdır (Res. 63, Plan 8, Çiz. 9), (Tok 2016, 273; Foss 1996, 157). Ephesos ovasında Türk saldırılarına karşı Ayasuluk haricinde M.S. XI ve XIII. yy. arasında yapılmış olan ikinci önemli savunma yapısı Keçi Kalesi'dir. Keçi Kalesi'nden birbirinden farklı evreler içerisinde kare ve daire kuleler bulunmaktadır. Bu kuleler özellikle köşelere yapılmaya çalışılsa

da savunma hattını güçlendirecek istisnalarda mevcuttur. Keçi Kalesi kule tipolojisine bakıldığında plan ve boyut açısından belirli bir standart görülmemektedir. Ancak örgü tipleri günün modasına ne kadar uymak istese de koşullar baskın olmuş ve özensiz işçilik ve işlevsellik kaygısı öne çıkmıştır. Kare ve daire kulelerde de özensiz yığma moloz duvarla düzensiz örgü tipi mevcuttur. Dikkatli bakıldığında bir sıraya sadık kalınmak istenildiği düşünülse de bu taş duvar yapım tekniği ile aşamalı yükselmenin görüntüsüdür.

Tablo 29: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XI-XIII. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Belevi-Keçi Kalesi
Koordinat	38° 01' 27.77"K- 27° 25' 19.48" D
Dönem	M.S. XI-XIII. (Bizans Çağı)
Plan	Kare Planlı
Örgü Tipi	Yığma Düzensiz
Kalınlık	Ortalama 0.80 m.- 1.50 m. arasında değişmekte.
Örgü Malzeme Boyutları	Ortalama 1.00x0.30 m. ile 0.15x0.20 arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Opus Caementicum
Bağlayıcı	İnce agregalı, kireç bazlı kum, taş ve mermer tozu katkılı beyaz renkli harç.
Kat	3 Katlı
Üst Örtü – Zemin	Alt katlarda ahşap üst örtü bir üst katın zeminini oluşturmuştur, Ayrıca kule yüksekliğinin arması ile tonozlu bir üst örtü kullanımı görülmektedir.
Kapı	Zeminden ve seyirdimden giriş yapılan kapıların derinliği üst sur kalınlığındadır. Sur içerisinden kemerli bir girişe sahip olan kapıların zemin ve 2. Katlarda içerideki sıcaklığı koruma amacı ile ahşap tek kanatlı kapıları olmalıdır.
Resim	Res. 63, Res. 102, Res. 103, Plan 8, Çiz. 9
Benzer Örnekler	Foss ve Winfield, 1986: I.fig.88; Ayasuluk İç Kale Kuzeydoğu Surları.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 30: Belevi-Keçi Kalesi M.S. XI-XIII. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Belevi-Keçi Kalesi
Koordinat	38° 01' 28.50"K- 27° 25' 19.62" D
Dönem	M.S. XI-XIII. yy.
Plan	Daire Planlı
Örgü Tipi	Yığma Düzensiz
Kalınlık	Ortalama 0.80 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Ortalama 0.50x0.10 m. ile 0.15x0.20 arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Opus Cæmenticum
Bağlayıcı	İnce agregalı, kireç bazlı kum, taş ve mermer tozu katkılı beyaz renkli harç.
Kat	3 Katlı
Üst Örtü – Zemin	Tonoz üst örtülü, Tonoz üstüne taş döşeme zeminli.
Kapı	Kapı derinlikleri sur kalınlığı ile aynı. Kemerli hafifletme kemerli ve ahşap hatıllı kapı girişleri ahşap tek kanatlı bir kapı ile açılmaktadır.
Resim	Res. 63, Res. 104, Res. 105, Plan 8, Çiz. 9.
Benzer Örnekler	Foss ve Winfield, 1986: I.fig.88; Ayasuluk iç kale kuzey ve doğu Daire Kuleler

2.2.2.4. Beylikler Dönemi

Ephesos Beylikler Dönemi kulelerinin tamamı Ayasuluk Tepesi savunma yapıları içerisinde bulunmaktadır. Bu dönem sadece iç kale kullanılmış ve kule planları Bizans temeli üzerine yükselmektedir (Res. 51, Res. 52, Plan 6, Plan 13). Ephesos Beylikler Dönemi kuleleri daire, köşeli kare ve beşgen planlıdır. Kulelere yapılan Beylikler Dönemi onarımları ve eklemeleri kilisede kullanılan devşirme malzemeler ve Beylikler Dönemi'nin ilk Bizans'ın son dönem çerçeve teknikli mimari örgü üslubu ile ayırt edilebilmektedir. Ancak bu iki dönemi ve onarım evrelerini keskin bir şekilde

birbirlerinden ayıramayız. Ephesos Beylikler Dönemi yerleşim alanları göz önüne alındığında Ayasuluk sur dışına taşan ve tepenin güneyine doğru düzlüğe inen Beylikler mimarisi bu konu hakkında bize ipuçları vermektedir. Beylikler Dönemi yerleşim alanı yayılımı Aydınoğlu Beyliği'nin Ephesos'u aldıktan sonra çevresinde kendisine tehlike oluşturabilecek bir güç görmemiş olmalıdır. Bu yüzden sadece iç kale onarımını yapmış buraya bir Bey Köşkü ve askerler için garnizon yaparak beyliğin yöneticisini halktan güvenli bir yere ayırmıştır. Böylece Aydınoğlu Beyliği ile diğer dönemler arasında savunma yapı ayrımı yapılabilmektedir.

Tablo 31: Ayasuluk Tepesi İç Kale M.S. XIV. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk Tepesi İç Kale
Koordinat	37° 57' 18.70"K- 27° 22' 07.35" D
Dönem	M.S. XIV. yy. (Beylikler Dönemi)
Plan	Kare Planlı
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.70x0.35 m. ile 0.25x0.20 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz-grimsi kireç ile birleştirilmesinden oluşmaktadır.
Kat	Tek katlı.
Üst Örtü – Zemin	Tek katlı kulelerin üst örtüsü yoktur, zemin taş sekilere oturtulan ahşaptan oluşmaktadır.
Kapı	Tek katlı olan kulelerin giriş kapıları yoktur seğirdimlerden giriş açık olarak sağlanabilmektedir.
Resim	Res. 51, Res. 93, Res. 99, Res. 106, Plan 14.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: VI.29; Frey, 2016: fig.4.22; Acioğlu, 2013: Şekil 2, Resim 13; Göncü, 2013: Şekil 45; Müller-Wiener, 1961: Taf.8.1.-9.1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 32: Ayasuluk Tepesi İç Kale M.S. XIV. yy. Kule.

Tahkimat Bölümü	Kule
Alan	Ayasuluk Tepesi İç Kale
Koordinat	37° 57' 19.31"K- 27° 22' 07.71" D
Dönem	M.S. XIV. yy. (Beylikler Dönemi)
Plan	Daire Planlı
Örgü Tipi	İsodomik – Düz Yonulu
Kalınlık	Opus Cæmenticum dolgulu
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 0.70x0.35 m. ile 0.25x0.20 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İrili ufaklı taş parçaları, az sayıda devşirme mermer malzeme az sayıda tuğla seramik parçalarının kireç bazlı karışımla bağlanmasından oluşmaktadır.
Bağlayıcı	İri agregalı taş, mermer tozu ve parçalarının beyaz-grimsi kireç ile birleştirilmesinden oluşmaktadır.
Kat	Tek katlı.
Üst Örtü – Zemin	Tek Katlı kulelerin üst örtüsü yoktur, zemin taş sekilere oturtulan ahşaptan oluşmaktadır.
Kapı	Tek katlı olan kulelerin giriş kapıları yoktur seğirdimlerden giriş açık olarak sağlanabilmektedir.
Resim	Res. 51, Res. 93, Res. 99, Res. 107, Plan 14.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: VI.29; Frey, 2016: fig.4.22; Acıoğlu, 2013: Şekil 2, Resim 13; Müller-Wiener, 1961: Taf.9.1

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.3. Kapılar

Savunma yapılarının en önemli bölümlerinden biri olan kapılar sadece kuşatma anında değil günlük rutin hayatın içerisinde de işlevsel görevini devam ettirmektedir.

Kente ticaret vb. amaçlar ile gelen yabancıların girişleri sırasında bu kapılarda kontrolleri yapılmakta, böylece kent içerisine daha güvenilir bir ortam sağlanmaktadır. Yine ticari faaliyetler için gelen kişilerden bu kapılarda girişlerinde vergi alınarak kent ekonomisine de katkı sağlanmaktadır. Kuşatma anında ise çevre yerleşimden gelen kentliler bu kapılardan içeri alınmakta ve kapılar kapanarak savunma konumuna geçilmektedir. Tüm bu uygulamalar kentin ana giriş kapılarında olmaktadır. Ancak bu kapıların yanında daha küçük boyutlu ve gizli kapılarda bulunmaktadır. Planlı kentlerde ana caddelere açılan giriş kapıları ile kentin merkezine doğru gidilmektedir. Ancak plansız organik gelişen kentlerde ve araziye uyumlu planlanan kentlerde bu yönelimden bahsedilemez. Savunma yapılarının gelişimi içinde kapılarda güçlendirilmiş ve boyut olarak büyümüştür. Ancak kapılarda en erken savunma yapılarından M.S. XIV.yy'a kadar tek değişmeyen şey kullanılan malzeme olmuştur. Tek veya çift kanatlı sürekli açılıp kapanması gereken kapılar için dayanıklı ve hafif malzeme olan ahşap malzeme her dönem ilk sırada yerini korumuştur. Zamanla maden işçiliği ile kapıların dayanımı artsın diye metal aksanlar takılmıştır. Geç dönemlerde demir kapılar yapılmış olsa da oksitlenen malzeme ile uzun süre kullanım göremeyen bu kapı türlerinin kullanımı ahşap kapılara göre oldukça düşük kalmıştır. Ephesos Savunma Yapıları'nda kullanılan kapı türlerinin hepsi ahşap malzemeden yapılmıştır. Günümüze ortaya çıkarılmış ve koruna gelmiş en erken kapılar ise Erken Helenistik Dönem'e aittir. Geç örnekler ise M.S. XIV. yy. tarihlenen Beylikler Dönemi kapılarıdır.

2.2.3.1. Erken Helenistik- Helenistik Dönem

Ephesos kentinin ilk yerleşim tarihinden, dönemin önemli kentleri arasında olduğu Arkaik ve Klasik Çağları'na kadar süreklilik gösteren yerleşimi, savunma yapıları ile çevrili olmalıdır. Ancak günümüzde yapılan çalışmalarda bu dönemlere ait yapıların izine henüz ulaşamamıştır. Ephesos Savunma Yapıları'nın en erken dönemini Geç Klasik Dönem oluşturmaktadır. Ancak Geç Klasik savunma yapılarının Panayır Dağı'nda bulunan bölümünün az sayıdaki mimari kalıntıları içerisinde kapı boşluğu veya kalıntısını oluşturabilecek bir örnek ile karşılaşılmamıştır. Ancak Erken Helenistik – Helenistik Dönem içerisinde Ephesos Savunma Yapıları içerisinde sayısız

örnek bulunmaktadır. Özellikle Bülbül Dağı'ndaki, günümüze iyi bir şekilde koruna gelmiş örnekler bu dönemin Ephesos kapı tipolojisi hakkında neredeyse tüm verileri bize sunmaktadır. Çalışmalarımız içerisinde Pavlus zindanı olarak adlandırılan kule Lysimakhos surlarının bir parçası olduğu için ayrıca çalışılmamıştır. Kulenin boyut olarak büyük olması liman girişini koruyor olmasından kaynaklıdır. Ancak diğer kulelerden farkı ölçülerinden ibarettir (Jobst, 1978: 448). Jobst Pavlus Zindanı kulesinin sivri kemerinin Barutçu ile benzer olduğunu söylemektedir. Ancak Ephesos Helenistik dönem savunma yapılarında kemer kullanımına rastlanmamıştır. Pavlus kapısının lentosu ise Roma dönemi veya daha geç bir dönemde yerinde yontularak sivriltilmiş olmalıdır (Jobst, 1978: 451-454).

Bülbül Dağı; Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem savunma yapıları ulaşılması zor olduğundan taş ocağı olarak kullanılamamış ve günümüze oldukça sağlam bir şekilde gelmişlerdir (Res. 12, Res. 108, Plan 3, Çiz. 10). Savunma yapılarının önemli öğelerinden olan gizli kapılar (postern), kule kapıları ve kentin ana giriş kapıları boyut ve kullanıldıkları alana göre farklılık göstermekle birlikte tüm kentin Erken Helenistik Dönem kapılarını anlamak için önemlidirler. Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem savunma yapıları incelendiğinde kentin diğer bölgelerinde bulunan ve günümüze iyi bir şekilde koruna gelememiş kapılar için benzer örnekleri oluşturmaktadırlar. Bu yüzden Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem kapı tipleri ve üslupları Ephesos'un bu dönem savunma yapı kapılarının tamamına ışık tutabilecek niteliktedir. Bülbül Dağı üzerinde genel olarak iki farklı kapı tipi karşımıza çıkmaktadır. Bu kapıları birbirlerinden ayıran en önemli özellik ise kullanım amacından kaynaklı üst örtüleridir. Kulelerin genelinde düz söveler üzerinde kare oluşturan düz ve büyük boyutlu lento blokları kullanımı görülmektedir. Ayrıca söve son blokların kapı girişi taraflarının trapezoidal yapılarak sivri kısmı düz bir lento ile kesilmiş girişlerde mevcuttur. Ancak ihtiyaç halinde gizli geçit olarak askerlerin sur dışına çıkmalarını sağlayan posternlerin söve son blokları iç bükey eğim yaparak yuvarlak bir hattın başlangıcını oluşturmuştur (Postern kapılarında sadece 2 adet dikdörtgen formlu örnek görülmüştür). Bu hattın üstüne kilit taşı yerine yine düz lento bloğu geldiği için kemerli üst örtülerin bir önceki gelişim evresi olarak nitelendirilebilir. Bu kapılar Bülbül Dağı'nın güney yamacı ile kent arasında iletişimi sağlamaktadır. Bülbül Dağı doğu surlarında bir kule kapısı girişi içerisinde 0.40x0.70

m. boyutlarında bir yan blok yüzeyi düz yontulmuş, üzerinde grafiti ve yazılar yapılmıştır. Grafitiler 2 adet “Phallosbird” olarak adlandırılan kanatlı Phalloslardır. Phalloslar erekte şekilde ve meni salgılamaktadırlar (Res. 109). Tam olarak okunamayan yazılarda ise bereket ile ilgili terimler mevcuttur. Büyük olasılıkla Helenistik Dönem nöbetçi askerlerin yapmış olduğu bu çizim ve yazılar farklı coğrafyalarda, Roma Çağı’nda hatta sonrasında daha geç dönemlerde de devam etmiştir.

Tablo 33: Bülbül Dağı Erken Helenistik Dönem Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Postern)
Alan	Bülbül Dağı
Koordinat	37° 55' 53.94"K- 27° 20' 17.25" D
Dönem	Erken Helenistik
Boyut	1.00-2.00x2.00-2.50 arasında değişmektedir.
Form	altıgen (Lentonun oturduğu söveler iç bükey olarak yapılmış)
Üst Örtü	Lento.
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal, bosajlı ve düz yonulu, düzensiz
Kapı Derinliği (Kalınlık)	Yaklaşık 3.30 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.20x2.50 m. ile 0.15x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve killi kırmızı toprak.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düz ya da rektogonal-trapezoidal şeklinde yontulmuştur.
Kanat	Tek kanatlı
Resim	Res. 108 (düz lento), Res. 110, Res. 111, Res. 112, Res. 113, Res. 114, Res. 115, Çiz. 11
Benzer Örnekler	Erdoğan, 1991: Res. 34, 104, 318; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.9; Nossov, 2009: 50, Ab.; Fields ve Delf, 2006: 29; Müth, 2014: Fig. 8; Winter, 1966: Fig.13

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 34: Bülbul Dağı Erken Helenistik Dönem Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Kule Kapısı)
Alan	Bülbul
Koordinat	37° 56' 25.30" K – 27° 19' 32.76" D
Dönem	Erken Helenistik
Boyut	1.00-1.50x2.00-2.50 m. arasında değişmektedir.
Form	Dikdörtgen veya altıgen.
Üst Örtü	Lento
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal, bosajlı ve düz yonulu, düzensiz
Kapı Derinliği (Kalınlık)	Yaklaşık 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.20x2.50 m. ile 0.15x0.40 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Kırık taş parçaları ve killi kırmızı toprak.
Kapı Malzemesi	Açık kapı veya ahşap
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düz ya da rektogonal-trapezoidal şeklinde yontulmuştur.
Kanat	Tek kanatlı veya açık.
Resim	Res. 116, Res. 117, Res. 118, Res. 119, Res. 120, Res. 121, Res. 122, Res. 123, Çiz. 10, Çiz. 12
Benzer Örnekler	Erdoğan, 1991: Res. 34, 104, 318; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.9; Fields ve Delf, 2006: 29; Müth, 2014: Fig. 8; Winter, 1966: Fig.13; McNicoll, 1997: Plate 20,21.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Panayır Dağı; Panayır Dağı savunma yapıları Ephesos kent merkezine yakın ve rahat ulaşılabilir olduğundan Erken Helenistik Dönem sonrasında burada bulunan yapı malzemeleri yeni yapılan inşa faaliyetleri için devşirme olarak kullanılmışlardır. Bu yüzden Panayır Dağı savunma yapılarını ve olası kapıları çoğu noktada zemin

seviyesinde izlenmektedir. Kapı olarak ise Bülbül Dağı'ndaki örnekler gibi anlaşılabilir bir örnek bulunmamaktadır. Ancak zemin seviyesinde izlenen örnekler ve bu örneklerin Bülbül Dağı ile karşılaştırılması sonucunda Panayır Dağı'nda bulunan kapı örnekleri hakkında bir görüş oluşabilir.

Kırsal Alan Kule Kapıları; Ephesos kırsal alan kule yapılarından kapısı günümüze temel seviyesinde gelmiş olan tek örnek Şirince Vadisi'nde bulunan devşirme kullanım alanıdır. Ancak bu kapı bir savunma yapısı evresine ait olarak kullanılmadığı için konumuza dahil edilememektedir. *Pax Romana* Dönemi'nde yaşanan barış döneminde kırsal alanlardaki savunma yapılarının kullanım görmemesi ve Roma İmparatorluğu'nun kendi askeri sistemi içerisinde kurduğu garnizon alanları ve asayiş uygulamaları Ephesos kırsal alan savunma yapılarının uzun süre işlevsiz olarak kalmasını beraberinde getirmiştir.

Barutçu Kalesi; Barutçu Kalesi, Ephesos ve Erken Helenistik Dönem coğrafyası için kırsal karakol örneklerine eklenecek önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır (Res. 25, Plan 4). Ephesos Ovası'nın en kuzeyinde yer alan karakol niteliğindeki küçük kale yapısı yaklaşık 600 m² boyutunda, bulunduğu tepenin kuzey yamacına yerleştirilmiştir. İçerisinde küçük bir garnizon bulunmuş olmalıdır. 3 bölüm ve 1 kuleden oluşan yapının kare formlu kule yanındaki bölümler kapalı alanları yani konaklama alanlarını oluşturmuş olmalıdır. Kalenin avlu kısmından kapalı alanlara geçiş için kapıları bulunmaktadır ancak yapılan yüzey araştırmaları çalışmalarında bu kapıların sadece birinin izlerine rastlanmıştır. Yoğun bitki örtüsü altında kalan yapıda yapılan çalışmalar sırasında yapının kabaca planı çıkarılmış ve batıda girişi sağlayan günümüze lento seviyesine kadar koruna gelmiş bir kapıya rastlanmıştır. Ayrıca iç mekanlar ile avlu arasında girişi sağlayacak olan kapılardan güney odanın kapısının bir kenarının sövesi tespit edilmiştir. Tespit edilen 1 adet tamama yakın 1 adet ise tek sövesi ayakta olan kapılar üzerinden Barutçu Kalesi kapı tipolojisi anlaşılabilir.

Tablo 35: Barutçu Kalesi Erken Helenistik Dönem Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı
Alan	Barutçu Kalesi (Eski Barutçu Köyü Güneyi)
Koordinat	38° 01' 34.78" K– 27° 20' 06.50" D
Dönem	Erken Helenistik

Boyut	1.00 x 1.80 ? (Toprak altında)
Form	Lentonun oturduğu söveler iç bükey olarak yapılmış altıgen formu.
Üst Örtü	Lento
Örgü Tipi	Trapezoidal ve düz, bosajlı ve düz yonulu, düzensiz
Kapı Derinliği (Kalınlık)	Yaklaşık 1.00 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.00m. ile 0.20x0.40m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Yok, tek sıra blok.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Bağlayıcı kullanılmamış taşlar birleşim yerlerine göre düz ya da rektogonal-trapezoidal şeklinde yontulmuştur.
Kanat	Tek kanatlı veya açık.
Resim	Res. 124, Res. 125
Benzer Örnekler	Erdoğan, 1991: Res. 34, 104, 318; Müth ve Ruppe, 2016: Abb.9; Fields ve Delf, 2006: 29; Müth, 2014: Fig. 8; Winter, 1966: Fig.13

2.2.3.2. Roma Dönemi

Batı Anadolu'da Roma İmparatorluğu egemenliği ile Roma gelenekleri gelişmiştir. Bu geleneksel kültür mimariye de etki etmiştir. Romalıların önemli gördükleri mimari öğelerden en öne çıkan yapı kapılardır *Tak* adını verdikleri bu kapılar kent içinde kazandıkları zaferleri göstermektedir. Ayrıca kente girişi sağlayan kapılarda bir o kadar önemlidir. Bu kapılar kentin ihtişamı ve gücünü göstermektedir. Roma Çağı'nda anıtsal girişi olmayan bir kent görmek neredeyse imkansızdır. İmparatorluğun propaganda amacı içinde kullanılan bu mimari öğeler barış sırasında kente giriş ve çıkışların kontrol edildiği yer, savaş sırasında ise kentin savunmasını güçlendiren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ephesos Roma Çağı Savunma yapıları Panayır ve kent içerisinde yoğunluk kazanmaktadır. Sonraki dönemlerde ise bu yoğunluk benzer şekilde Ayasuluk Tepesine doğru kaymıştır.

Magnesia Kapısı; Magnesia Kapısı Ephesos kentinin güneydoğusunda bulunmaktadır (Res. 85, Plan 11). İlk olarak Erken Helenistik Dönem Lysimakhos

savunma yapılarının bir parçası olarak görülen kapı aslında daha geç dönem bir eklemesidir (Seiterle, 1982: Abb.2). Yapılan çalışmalarda kapının inşası için Lysimakhos surlarının temeline kadar söküldüğü görülmüştür. Magnesia Kapısı'nın Helenistik Dönem sonrasında kapı olarak ilk yapım evresi için M.Ö. I. yy. ile M.Ö. II. yy. arası verilmektedir. Kapıda farklı evrelerde farklı eklemeler görülmekle birlikte, savunma amacı ile ilk eklemeyi M.S. III.y y. sonlarına (Belki de M.S. IV. yy. ilk çeyreğine tarihlenebilecek) tarihlenen güçlendirme uygulamaları dikkat çekicidir (Sokolicek, 2010: 361). M.S. IV. yy. ilk çeyreğinde Batı Anadolu'ya doğru ilerleyen Got kavimleri ile çağdaş olabilecek bu kapı evresi tarihlendirilmesi ile dikkat çekmektedir. Bu evreler M.S. III.yy 'a tarihlenmektedir, Ancak Got saldırısı ile bu kapının ilişkilendirilmesi gerekebilir. Kapının bu dönem girişleri daraltılmış ve kilitlenebilir kapılar eklenmiştir. Kapı girişinin yanında 2 kule bulunmaktadır. Kuleler yaklaşık 10 x 10 m. kalınlık ise 2 m. dir. Daha geç dönemlerde ana giriş kapısı sütunlar ile 3'lü giriş oluşturulmuştur (Sokolicek, 2010: 363). Roma Dönemi Ephesos kentinin sur tipini anlamak için yeterli sayıda örnek mevcuttur ancak kule ve kapı için bu durum geçerli değildir. Magnesia Kapısı çalışmaları Ephesos savunma çalışmalarının Roma Dönemi kapı örnekleri için oldukça aydınlatıcı olmuştur.

Tablo 36: Ephesos Güneydoğusu (Yukarı Kent) Magnesia Kapısı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Magnesia)
Alan	Ephesos Güneydoğusu (Yukarı Kent)
Koordinat	37° 56' 04.35"K - 27° 21' 02.23" D
Dönem	Önemli Evreleri M.Ö. I.yy, M.S. III.yy sonları
Boyut	Tek kanatlı ilk evre açıklığı yaklaşık 20.00 m. dir. M.S. III.yy sonları 3 giriş evresi her bir kapı yaklaşık 3.00 m. dir.
Form	Olasılıkla dikdörtgen üzeri yarım daire.
Üst Örtü	Kemer
Örgü Tipi	Rektogonal ve Trapezoidal, bosajlı ve düz yonulu, düzensiz
Kapı Derinliği (Kalınlık)	3.30 m. (Sur genişliği kadar)
Örgü Malzeme Boyutları	Farklı boyutta malzemeler ortalama 1.00x1.50 m. ile 0.50x0.40 m. arasında değişmektedir.

Dolgu Malzemesi	Taş, tuğla ve seramik parçalarının grimsi kireç harcı ile bağlanmasından oluşur.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Grimsi kireç harçlı agrega.
Kanat	İlk evrede tek girişi olan kapının olasılıkla çift kanadı vardır. Ancak M.S. III. yy sonlarına tarihlenen evrede 3 bölümlü kapılar ise tek kanatlı olmalıdır.
Resim	Res. 85, Res. 126, Plan 11.; Sokolicek, 2009: 6,19,23
Benzer Örnekler	Winter, 1966: Fig.17; Capuzzo, 2012: Fig.1-2.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Liman Kapısı; Ephesos Roma Dönemi savunma yapıları Panayır, Liman çevresi ve kent içinde bulunmaktadır. Bunlardan en geniş kısmı Panayır Dağı'nda ikinci sırada ise liman çevresinde bulunmaktadır. Roma Çağı'nda hızlıca gelişen ticaret ile büyüyen kentin liman ağzı kısmında bir girişe ihtiyacı vardır. Bu alanda iki adet yuvarlak kule arasında liman kapısı bulunmaktadır. Ancak bu kapı kent girişlerinde bulunan kapılardan farklı olarak kuzeyinde ve güneyinde kulelerin sınırlarını belirlediği liman ağzında bulunan bir açıklıktır.

Ayasuluk Tepesi 3 gözlü anıtsal giriş; Ayasuluk Tepesi Tunç Çağları'ndan Beylikler Dönemi'ne kadar Ephesos kentinin kesintisiz yerleşimin olduğu bir parçası kimi zaman ise merkezi konumundadır. Ayasuluk Tepesi Lysimakhos'un kenti Panayır ve Bülbül Dağları arasındaki yeni yerine taşınmasının ardından bir süre yerleşim görmeyen bir alan olmuştur. Ancak Hristiyanlığın kabulü ve Aziz Yuhanna'nın burada gömülü olması Ayasuluk Tepesi'nin tekrar canlanmasına neden olmuştur. Ayasuluk Tepesi'nde bulunan martylion yapısına yönelen 3 girişli bir kapı bulunmaktadır (Res. 51, Plan 13). Bu kapı Roma dönemine tarihlenmektedir (Büyükkolancı 2014). 3 gözlü kapının ortada ana girişi bulunmakta yanlarda ise daha küçük yan girişler. Kapı yapıldıktan sonra Takip Kapısı ile arasına bir avlu eklenmiştir. Bu avlu kuzeye doğru daralan askeri amaçlı son savunma noktası olarak planlanmış olmalıdır.

Tablo 37: Ayasuluk Tepesi Güneyi Roma Dönemi (M.S. V.yy) Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı
Alan	Ayasuluk Tepesi Güneyi
Koordinat	37° 57' 06.64"K - 27° 22' 04.81" D
Dönem	Roma Dönemi (M.S. V.yy)
Boyut	11.5 x 2.5 m.
Form	Üst örtü yanlarda lento bloklarından oluşmaktadır. Ana giriş olarak kullanılan orta kısımda kemer (?) olmalıdır.
Üst Örtü	Yan girişlerde lento, ana orta girişte kemer (?)
Örgü Tipi	Düz yonulu taşlar ile düzensiz örgüye sahiptir.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	2.5 m.
Örgü Malzeme Boyutları	1.40 x 0.40 m. ile 0.40 x 0.20 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Bloklar atkı sistemi ile dolguyuda oluşturmuşlardır. Açık kalan kısımlar ise iri agregalı bağlayıcı ile doldurulmuştur.
Kapı Malzemesi	Kapı girişi ilk evresinde kiliseye yönlendirme yapmak için açık olarak kullanılmıştır. M.S. VIII. yy evresinde ise avlu hattının ikinci girişini oluşturduğundan ahşap bir ana girişi olmalıdır. Yan girişler muhtemelen kapatılarak kullanılmamıştır. Bu eklemeler dönem restorasyonları ile kaybolmuştur.
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Kanat	Orta kısım tek kanatlı olmalıdır.
Resim	Res. 51, Res. 127, Plan 13
Benzer Örnekler	Lawrence, 1983: Pl.15.b

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.3.3. Bizans Dönemi

Ephesos Bizans Dönemi savunma yapı öğelerinden günümüze iyi bir şekilde koruna gelmiş kapılar Erken Helenistik Dönem'den sonra Bizans Dönemi olarak ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bizans Dönemi savunma yapıları içerisinde kullanılan

kapılar Ayasuluk Tepesi'nde bulunmaktadır. Dış kale ve iç kale içerisinde bulunan kapılar, büyük ana giriş kapıları ve daha küçük boyutlu yan kapılar olarak ayrılmaktadır. Bu kapılar arasında güneyden tepeye girişi sağlayan anıtsal Takip Kapısı Ephesos Bizans Dönemi kapıları arasında ilk yapıldığı günden beri en bilinen ve önemli kapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayasuluk Takip Kapısı; Ayasuluk Tepesi'nin en güneyinde dış kalenin ve kilisenin girişini oluşturan Takip Kapısı adını üzerinde bulunan kabartmalardan almaktadır (Res. 96, Res. 128, Plan 13). M.S. VIII.yy'da kemerli giriş üzerine yerleştirilen lahitlerde bulunan Akhileus ve Hektorun mitolojik sahnesi Hristiyanlar tarafından yorumlanarak, kendilerine yapılan zulümlerle ilişkilendirilmiştir (Büyükkolancı ve Peçen, 2020: 22). Kapının adı sahnedeki takip sahnesinden gelmektedir. Kapının iki yanında kare formlu mazgallı 2 katlı kuleler bulunmaktadır. Bizans Dönemi Constantinapolis, Sardes ve Ankara'da bulunan kapılar ile benzerlikler göstermektedir. Kapının ilk evresi kilisenin temenosu ile ilişkili olmalıdır. Ardından Ayasuluk Tepesi'nde yapılan ilk savunma yapıları planlanırken bu alanda var olan kapı üzerine güçlü, geniş ve merkezi bir kapı planlanmıştır. Bu kapının ilk evresinden itibaren kemerli bir üst yapısı olmalıdır. Kapının üst örtüsü olan tonozlarda bulunan freskolar ise daha geç dönemde yapılmışlardır. Bu fresklerde canlandırılan Hristiyan liturjik figürlerin kapınınve kentin savunmasında ilahi bir desteği olacağına inanılmış olmalıdır. Kapı Ayasuluk Tepesi'nin en düşük kotunda güneyde bulunmaktadır. Çift kanatlı olan kapı demir aksanlı ahşaptır. Farklı evreleri olan kapının sonraki evresinde kemerli girişi taş malzeme ile yapılmıştır. M.S. VIII. yy. sonrası Arap saldırıları için yapılan üçgen kulelerin ve devşirme büyük mermer blokların kullanıldığı evre kapının iki kanadının belirli bir kısmında genişleme ile güçlendirme yapılan evresidir. Bu evrede kapı ile bağlantılı savunma hattını güçlendirecek bir ekleme daha yapılmıştır. Kapının içinde Roma Dönemi 3 gözlü kapısına kadar olan kısımda beyaz devşirme mermer malzeme ile bir avlu yapılmıştır. Bu avlunun genişliği belirli bir oranla bilinçli olarak 3 Gözlü Roma Kapısında doğru daraltılmıştır. Girişler Roma Kapısında iyice daralarak 3 girişli bir alandan sağlanmaktadır. Kapı düştüğünde avlu içerisine girecek düşman askerleri iki kanat üzerinden menzilli silahlar ile kolaylıkla alt edilebilecektir. Bu iç ve dış avlu planlamaları farklı savunma yapılarında da kullanılmışlardır. Kapılar ile ilişkili bu yapılar savunma için ikinci bir hat kurulmasına imkân sağlamaktadır.

Tablo 38: Ayasuluk Tepesi güneyi M.S. VI.-VIII. yy Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Takip Kapısı)
Alan	Ayasuluk Tepesi Güneyi
Koordinat	37° 57' 05.74"K- 27° 22' 04.74" D
Dönem	M.S. VI.-VIII. yy (Birden fazla evresi mevcut)
Boyut	12 x 5 m.
Form	Üst örtü kemerli dikdörtgen formlu
Üst Örtü	Kemerli tonoz.
Örgü Tipi	İlk kilise evresi almaşık tuğla taş olmalıdır. M.S. VIII. yy. sonrası beyaz devşirme mermer pseudo-isodomik.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	5 m.
Örgü Malzeme Boyutları	0.35-1.50 m. x 0.70 – 2.00 m. arasında ölçüler değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	İlk evrede taş parçalı beyaz kireç harç karışım, ikinci evrede taş-tuğla malzemesi karışık tuğla tozu katkılı kireç harç karışımı.
Kapı Malzemesi	Demir aksanlı ahşap.
Bağlayıcı	İlk evre taş, mermer tozu ve kum ile beyaz kireç bağlayıcılı karışım. İkinci evre taş, mermer tozu ve kum ile tuğla tozu karışımlı kırmızılı kireç bağlayıcılı karışım.
Kanat	Çift kanat.
Resim	Res. 94, Res. 96, Res. 129, Res. 130, Plan 6, Plan 7, Plan 12, Plan 13, Çiz. 7, Çiz. 8
Benzer Örnekler	Frey, 2016: fig.4.9; Frey, 2016: fig.4.12; Frey, 2016: fig.5.5; Foss ve Winfield, 1986: III.fig.12,18; Müller-Wiener, 1961: Abb.20

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış Surlar; Ayasuluk Tepesi'nde kilisenin temeneos duvarlarından ilk evresi yapılan dış surlar tepenin kuzeyine doğru yükselmekte ve en uç noktada bir iç kale ile son bulmaktadır. Dış surlarda doğuda ve batıda büyük boyutlu ana kapı diyebileceğimiz 2 adet, 2 adette daha küçük boyutlu küçük kapı bulunmaktadır. Doğu kapılar, doğu ana giriş kapısı; Ayasuluk Tepesi doğu ana giriş kapısı dış surların orta

kısmına yakın bir yerden doğu yamacın düzleştiği noktada, kare formlu iki kulenin savunduğu girişi oluşturmaktadır. M.S. VIII.yy Ayasuluk savunma yapıları ile planlanmış olan kapı bugün neredeyse zemin seviyesinden itibaren korunamamış ve bugün kapıyı sadece açıklık olarak görmekteyiz. Güneydoğu postern; Kilisenin apsisinin doğusunda tonozlu bir alt yapı vardır. Bu alt yapı sonrasında dış apsis yapılırken tahrip edilmiş ve işlevsiz hale gelmiştir. Laskarisler Dönemi'nde yoğun Türk saldırıları Ayasuluk Tepesi savunmasının güçlendirilmesini gerektirmiştir. Bu nedenle kuleler ve surlarda onarımlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca saldırı anında ya da kale düştüğünde dışarı çıkmak ya da içeri girmek için gizli geçitler yapılmıştır. Bunlardan biri dış apsisin güneyinde kare kuleye çıkan bir postern olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 39: Ayasuluk Tepesi Doğusu M.S. VIII – X. yy. Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı
Alan	Ayasuluk Tepesi Doğusu (Güncel Ören Yeri Doğu Servis)
Koordinat	37° 57' 12.86"K- 27° 22' 05.83" D
Dönem	M.S. VIII – X. yy.
Boyut	Yaklaşık açıklığı üzerinden 6 x 5 m.
Form	İki kule arası açıklık ahşap ile kapatılmış olmalıdır.
Üst Örtü	Üst örtüsü bulunmamaktadır.
Örgü Tipi	Düzgün kesilmiş beyaz devşirme mermer pseudo-isodomik.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	Kule derinliği ile aynıdır.
Örgü Malzeme Boyutları	Devşirme beyaz mermer malzeme ortalama 1.80x1.00 m. ile 0.40x0.60 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap (?)
Bağlayıcı	Kireç bazlı, tuğla tozu katkılı bağlayıcı karışım (kırmızı).
Kanat	Aralık geniş olduğundan çift kanatlı olmalıdır.
Resim	Res, 131, Plan 6, Plan 13
Benzer Örnekler	Foss, 1996: VI.25; Ankara Kalesi, Nikeai, Sardes.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış surlar batı ana giriş; M.S. VI. yy. Iustinianus Kilisesi'nin avlusunun oturacağı yeterli alan olmadığından burada mimar ve mühendisler teraslama yaparak kendilerine bir alan yaratmışlardır. Teraslanan alan Ayasuluk Tepesi'nin güneybatısında yükselti yaratmıştır. Sasani tehlikesi ile bu yükselti alan değerlendirilerek sur ve kuleler yapılarak güçlü bir savunma hattı oluşturulmuştur. M.S. VIII. yy. evresinde Batıda atriumun kuzeyinde bittiği noktada 2 adet yuvarlak kulenin arasında bir ana giriş kapısı planlanmıştır. Buradaki kapı doğu giriş kapısına göre sövelerinin ayakta görüldüğü kapının güney ve doğu kapısına göre oldukça küçük boyutludur. Doğu ve güney cephesine göre daha dik bir yamaç olan batı yamacında kilisenin batı girişi iki kule ile güçlendirilerek kullanılmıştır. M.S. VIII. yy evresi olan bu kapı alanı ilk evrede surla kapalı olarak kullanılmıştır.

Tablo 40: Ayasuluk Tepesi Batısı M.S. VIII. yy. Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı
Alan	Ayasuluk Tepesi Batısı (Güncel Ören Yeri Batı Servis)
Koordinat	37° 57' 09.68"K- 27° 22' 01.07" D
Dönem	M.S. VIII. yy.
Boyut	Yaklaşık açıklık üzerinden 5 x 3 m.
Form	İki kule arası açıklık ahşap ile kapatılmış olmalıdır.
Üst Örtü	Üst örtüsü bulunmamaktadır.
Örgü Tipi	Düzgün kesilmiş beyaz devşirme mermer pseudo-isodomik.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	Yaklaşık 3 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Devşirme beyaz mermer malzeme ortalama 1.80x1.00 m. ile 0.40x0.60 m. arasında değişmektedir.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap (?)
Bağlayıcı	Kireç bazlı, tuğla tozu katkılı bağlayıcı karışım (kırmızı).
Kanat	Aralık geniş olduğundan çift kanatlı olmalıdır.
Resim	Res. 98, Plan 6, Plan 13.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: VI.25; Frey, 2016: fig.5.4; Ankara Kalesi, Nikeai, Sardes.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kuzeybatı yan giriş; Dış batı surlar kuzeybatısında yer alan giriş M.S. VIII. yy. surunun içinde kalan kapı bu evrede de kullanılmıştır. Sur kalınlığı boyunca bir koridor alan bırakılmıştır. Böylece M.S. VII. yy. kapısının bu dönemde işlevi sürdürülmüştür. Bu kapı dış kalenin batıya açılan ikinci kapısının olmasının yanında kuzey yönündeki girişlerin yapılabileceği tek kapıdır. Kapıdan içeri girdikten sonra güneyde sundurma gelecek alan (olasılıkla nöbetçi kulübesini oluşturan) yer olmalıdır. Çift kanatlı bir kapının geleceği alanda eşiğin olduğu yer toprak altında kalmıştır. Bir saldırı anında müdahale veya tahliye amaçlı kullanılacak kapının güneyinde yine kapı ile çağdaş kare bir kule bulunmaktadır.

Tablo 40: Ayasuluk Tepesi Kuzey Batısı M.S. VII.- M.S. VIII. yy. Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı
Alan	Ayasuluk Tepesi Kuzeybatısı
Koordinat	37° 57' 14.34"K- 27° 22' 00.67" D
Dönem	M.S. VII. yy. ilk evre koridorlu giriş M.S. VIII.yy. evresi
Boyut	2.30 x 2.20 m.
Form	Dikdörtgen üstünde yarım daire kemer.
Üst Örtü	Tonoz
Örgü Tipi	Taş tuğla almaşık- isodomik
Kapı Derinliği (Kalınlık)	2.20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m., Tuğla malzemeler ise 0.04x0.30x0.30 m ile 0.04x0.30x0.15 olarak iki tip özel imalattır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Kanat	Çift kanatlı.
Resim	Res. 132, Res. 133, Plan 6, Plan 13.
Benzer Örnekler	Foss, 1996: IV.25; Ankara Kalesi, Nikeai, Sardes; Ermiş, 2009: F.186.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ayasuluk Tepesi kuzeyde bir iç kaleye bağlanmaktadır. İç kale kapıları; doğuda ve batıda 1'er adet olarak planlanmıştır. İlk olarak atrium ve doğu nişler kapatılmış, AN sarnıcının destek ayaklarının araları örülmüş ve güneyde 4'lü kule sistemi kurulmuştur, bu sistemle çağdaş olarak iç kale planlanmış olmalıdır. Bu dönem iç kalenin batıdaki girişi dönüşlü ve yine dış avlulu bir sistem olarak karşımıza çıkar. Doğu girişi ise daha büyük at arabaları veya erzak gibi ihtiyaçların girebileceği nitelikte bir kapıdır. Batı kapısı yüksek çift kanatlı ve basamaklı bir kapıdır. Beylikler Dönemi'nde de işlevsel olarak kullanılan kapı güney ve batıdan girişi sağlamaktadır.

Tablo 41: Ayasuluk İç Kalesi Güneybatısı M.S. VII. - M.S. XIV.yy Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Batı Kapısı)
Alan	Ayasuluk İç Kalesi Güneybatısı
Koordinat	37° 57' 18.21"K- 27° 22' 02.66" D
Dönem	M.S. VII. yy. ilk evre, sonrasında onarımlarla M.S. XIV.yy kadar kullanım görmüştür.
Boyut	2.10 x 1.20 m.
Form	Dikdörtgen üstünde yarım daire kemer.
Üst Örtü	Tonoz
Örgü Tipi	İlk evre büyük boyutlu mermer devşirme blok(?) ikinci evre taş tuğla isodomik, son Bizans Dönemi ise çerçeve tipinde taş tuğla almalı.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	1.20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m., Tuğla malzemeler ise 0.04x0.30x0.30 m ile 0.04x0.30x0.15 olarak iki tip özel imalattır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).

Kanat	Çift kanatlı.
Resim	Res. 134, Res. 135, Plan 13, Plan 14
Benzer Örnekler	Ankara Kalesi; Nikeia; Göncü, 2013: Şekil 43; Sardes; Ermiş, 2009: F.186.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İç kalenin doğu ve kuzeyinden girişleri sağlayan doğu kapısı batı kapısına göre daha çok araç girişlerinin sağlandığı kapıdır. Kalenin en düşük kotlarından bir noktada yapılan kapı tuğla kemer ile geniş bir aralığı geçmektedir. Olasılıkla çift kanatlı yapılmış olan kapının ahşap kapılarının iki yanında da kule bulunmaktadır. Kuzeyinde yuvarlak formlu kule bulunurken güneyde ise kare formlu bir kule bulunmaktadır. Kapının en erken evresine ait olan söve zemin kısımları, büyük boyutlu mermer devşirme malzemeleri ile kapının erken görünümü hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 42: Ayasuluk Kalesi Doğusu M.S. VII. yy.- M.S. XIV.yy. Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Doğu Kapısı)
Alan	Ayasuluk Kalesi Doğusu
Koordinat	37° 57' 128.98"K- 27° 22' 07.59" D
Dönem	M.S. VII. yy. ilk evre, sonrasında onarımlarla M.S. XIV.yy kadar kullanım görmüştür.
Boyut	3.10 x 2.20 m.
Form	Dikdörtgen üstünde basık uzun daire kemer.
Üst Örtü	Tonoz
Örgü Tipi	İlk evre büyük mermer devşirme blok, sonrasında taş tuğla almaşık isodomik.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	2.20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m., Tuğla malzemeler ise 0.04x0.30x0.30 m ile 0.04x0.30x0.15 olarak iki tip özel imalattır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.

Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Kanat	Çift kanatlı.
Resim	Res. 135, Res. 136, Plan 13, Plan 14
Benzer Örnekler	Ankara Kalesi; Nikeia; Göncü, 2013: Şekil 43; Sardes; Ermiş, 2009: F.186.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.3.4. Beylikler Dönemi

Ephesos Beylikler Dönemi savunma yapıları en belirgin olarak Ayasuluk iç kalesinde kendisini göstermektedir. Aydınoğlu Beyliği Ephesos'u aldığı anda yönetim merkezini iç kaleye kurmuş diğer sivil yerleşimler ise Ayasuluk Tepesi'nin güneyine doğru kurulmuştur. Aydınoğlu Beyliği ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu Ephesos Savunma Yapıları'ndan sadece Ayasuluk Kalesi olarakta bilinen iç kaleyi kullanmışlardır. Aydınoğlu Beyliği, devletin merkezi olarak bir süre kullandığı kaleyi sonrasında tüm kent ile terk etmiştir. Osmanlı ise kaleyi asayiş için devlet memurları ve askerlerinin konakladığı bir karakol olarak kullanmıştır. Bu dönemler içerisinde Bizans Dönemi kapıları onarım görmüş ve işlevsel olarak kullanılmışlardır. Batı kapısı; İç kalenin Beylikler Dönemi'nde daha işlevsel olarak kullanılan kapısıdır. Beylikler Dönemi yapılarının tamamına yakını bu kapı ile ilişkilidir. Kapının erken evreleri neredeyse kaybolmuş konumdadır. Bugün görünen kısımlarının büyük bir bölümü restorasyon yapılmış alanlardır.

Tablo 43: Ayasuluk Kalesi Güneybatısı M.S. XIV.yy. Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Batı Kapısı)
Alan	Ayasuluk Kalesi Güneybatısı
Koordinat	37° 57' 18.21"K- 27° 22' 02.66" D
Dönem	M.S. XIV.yy. ve sonrası evresi
Boyut	2.10 x 1.20 m.
Form	Dikdörtgen üstünde yarım daire kemer.

Üst Örtü	Tonoz
Örgü Tipi	Taş tuğla düzensiz.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m. aralığında çeşitli ölçülerdedir, Tuğla kemer malzemesi 0.04x0.30x0.30 m. ile 0.04x0.30x0.15 m. boyutlarındadır. Kilisenin tuğlaları devşirme olarak kullanılmış olmalıdır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Kanat	Çift kanatlı.
Resim	Res. 134, Res. 135, Plan 13, Plan 14
Benzer Örnekler	Ankara Kalesi; Nikeia; Göncü, 2013: Şekil 48; Sardes

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Doğu kapısı; Beylikler Dönemi'nde yoğun kullanım görmediği yapılaşma üzerinden anlaşılan kapı bu dönem yine araç geçişi için kullanım görmüş olmalıdır. Ancak günlük hayatta kale içerisindeki yaşamda göze alındığında işlevselliğini Bizans evresine göre daha az olduğu söylenebilir. Osmanlı Dönemi'nde ise yine bu kapı vergi olarak toplanan tahıl ürünlerinin geçişi için kullanım görmüş olmalıdır. Doğu kapısı modern Selçuk kentine hâkim bir noktada olduğundan bugün gördüğümüz çoğu kısmı restorasyon evresidir. Ancak kapıda batı kapısında görülmeyen ilk evre blokları günümüze sağlam gelebilmiştir. Üstünde bulunan evreler ise Beylikler, Osmanlı ve Restorasyon evreleridir.

Tablo 44: Ayasuluk Kalesi Doğusu M.S. XIV.yy Kapı.

Tahkimat Bölümü	Kapı (Doğu Kapısı)
Alan	Ayasuluk Kalesi Doğusu
Koordinat	37° 57' 128.98"K- 27° 22' 07.59" D
Dönem	M.S. XIV.yy ve sonrası evresi

Boyut	3.10 x 2.20 m.
Form	Dikdörtgen üstünde basık uzun daire kemer.
Üst Örtü	Tonoz
Örgü Tipi	Taş tuğla düzensiz.
Kapı Derinliği (Kalınlık)	2.20 m.
Örgü Malzeme Boyutları	Taş malzeme ortalama 0.30 x 1.00 m. ile 0.30x0.15 m. aralığında çeşitli ölçülerdedir, Tuğla kemer malzemesi 0.04x0.30x0.30 m ile 0.04x0.30x0.15 boyutlarındadır. Kilisenin tuğlaları devşirme olarak kullanılmış olmalıdır.
Dolgu Malzemesi	Farklı boyutlarda taş ve tuğla malzeme ve kireç bazlı harç karışım.
Kapı Malzemesi	Ahşap
Bağlayıcı	Kireç bazlı bağlayıcı karışımı (grimsi beyaz).
Kanat	Çift kanatlı.
Resim	Res. 135, Res. 136, Plan 13, Plan 14
Benzer Örnekler	Ankara Kalesi; Nikeia; Göncü, 2013: Şekil 48; Sardes

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3. EPHESSOS SAVUNMA YAPI ANALİZLERİ

Ephesos Savunma Yapıları, Tunç Çağları'ndan Osmanlı İmparatorluğu Dönemine kadar kesintisiz bir yaşamın izlendiği kentin her dönem yazılı veya mimari olarak varlığını gördüğümüz, Aristoteles'in deyimi ile kenti kent yapan en önemli yapılarından birisidir. Ephesos Savunma Yapıları incelenirken öncelikle eğer varsa öncesinde yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalardan derlenip bir ön bilgi edinilmiştir. Ardından arkeoloji çalışmalarının olmazsa olmazı olarak karşımıza çıkacak antik kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynaklarda Ephesos'un savunma yapıları ve savunma yapıları ile ilişkili olabilecek (savaş, saldırı, imar vs.) hakkındaki bilgiler seçilip ayıklanmıştır. Tüm bu bilgilerin toparlanmasının ardından Ephesos Savunma

Yapıları dönem ve kurulu oldukları coğrafi alanlarına göre ayrılmış, bu alanlarda kazı ve yüzey araştırmaları yapılmıştır. Yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sırasında ortaya çıkarılan mimari ve küçük buluntular belgelenmiş, tarihlendirilmiş ve diğer bilgiler ile Ephesos Savunma Yapıları içerisinde değerlendirilmiştir. Tüm bu çalışmalar arkeoloji biliminin tek başına yaptığı çalışmaları içermiştir, bu sayede yeni bilgiler ve sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak bu sonuçların ayaklarını yere daha sağlam basması için disiplinler arası çalışmalar kesin yargılara varmamızı sağlamıştır. Bu çalışmalar yüzey araştırmalarında toparlanan inorganik malzemeler, kazı çalışmalarında çıkarılan organik malzemeler ve kazılmayan alanlarda yapılan yüzey tarama analizlerinden oluşmaktadır. Tüm bu analiz sonuçları ortaya atılan tezlerin doğrulanması veya düşünülmemiş yeni bilgileri de beraberinde getirmiştir.

2.3.1. Organik Malzeme Analizleri

Arkeolojik antik mimarinin konusu olacak bir çalışma içerisinde organik malzeme çalışmalarının yeri hakkındaki sorulacak sorular haklı görülebilir. Ancak insanın merkez alındığı bu çalışmalar sırasında temel olarak hedef alınmayan, ancak Ephesos Savunma Yapıları'na katkı sağlayan bu çalışmalar, farklı dönem savunma yapıları hakkında yeni bilgiler veya tartışmalar sunmuştur. Organik malzeme analizleri insan kemikleri üzerinden etnik kökenlerin değerlendirilmesi için, hayvan kemiklerinde ise beslenme ve avlanma alışkanlıklarına bağlı sosyal sınıf üzerine yapılmıştır.

2.3.1.1. İnsan Kemiyi

Ayasuluk Tepesi'nde 1996 yılında Efes Müzesinin yaptığı restorasyon çalışmaları sırasında bulunan büyük blokların oluşturduğu yapı o gün Hititler ile ilişkilendirilmiştir (Büyükkolancı, 1996: 69-83). Pamukkale Üniversitesi'nin 2007 yıllarında yaptığı erken dönem çalışmaları, 1996 yılında yapılan kazı alanlarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu çalışmalar sırasında daha öncesinde yapılan tarihlemenin yanlış olduğu surların Bülbül Dağı'nda bulunan ve Arkaik(?) ya da Helenistik Dönem'e tarihlenebileceği yönünde görüş öne sürülmüştür (Plan 2a-b) (Büyükkolancı, 2008: 224). 2007 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında M.Ö. III. yy. ilk yarısına

tarikhlenen konteks amphora buluntuları arasında gelen 3 farklı erkek bireye ait olduğu anlaşılan kemiklerde aynı grup içerisinde kasalanarak tasnif edilmiştir (Res. 138). 2020 yılında “Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri” adlı doktora tez çalışmaları içerisinde savunma yapıları ile ilişkili tüm materyaller değerlendirilirken burada bulunan 3 farklı erkeğe ait femur kemiklerinde çalışmanın Ephesos Erken Helenistik Dönem Diadokh mücadeleleri ve bunların savunma yapılarına etkisi hakkında faydalı olabileceği düşünülmüştür. Kazı Bilim Heyetinde yer alan Adli Antropolog Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÖRGÜLÜ ve Antik DNA Uzmanı Dr. Öğr. Üyesi Fatih TEPGEÇ tarafından incelenen ve Kazı Başkanlığına vermiş oldukları raporda; İlk incelemelerde bireylerin birinin sağ femurunda kılıç yarası olduğu görülmüş ve herhangi bir iyileşme belirtisi görülmeden öldüğü anlaşılmıştır (Res. 139). Ardından bireylerin etnik kimliklerinin incelenmesinin Erken Helenistik Dönem Ephesos’ta yaşanan Diadokh mücadelelerine ışık tutabileceği düşünülmüştür. Özellikle Antigonos Monophtalmos’un oğlu Demetrios Poliorketes ile Lysimakhos arasında yaşanan mücadelelere askeri demografileri üzerinden yeni yorumlar yapılabileceği düşünülmüştür. Asker oldukları düşünülen bireylerde ilk aşama olarak DNA incelemeleri yapılmıştır. DNA izolasyonu yapılan numunelerde gerekli ölçümler yapılmıştır. Tüm numunelere İnsan Mitokondrisine özgü HVR1 bölgelerinin içeren primerlerle PZR (polimerize zincir reaksiyonu) yapılmış, sonrasında ise Sanger metodu ile dizilenmişlerdir. Dizilenen sonuçlar FASTA formatında programa yüklenerek analiz edilmiştir. Tüm veriler alındıktan sonra elde edilen verilerin doğruluğu için numunelerden dizi saflaştırma aşamasından itibaren uygulamalar tekrarlanmıştır (Res. 140, Res. 141). Bu sayede sonuçların güvenilirlik kat sayısı artırılmıştır (Tepgeç ve Görgülü, 2022: 139-148).

Yapılan incelemeler sonucunda 3 erkek bireyin T2b2b haplo grubundan olduğu anlaşılmıştır. 3 farklı bireyinde aynı gruptan çıkması yapılacak olan çalışmalar için önemli bir veriyi oluşturmuştur. 3 farklı bireyin Mitokondriyal sonuçlarına göre anne kökenlerinin Avrupalı olduğu ortaya çıkmıştır (Tepgeç ve Görgülü, 2022: 141). Büyük Aleksandros tarafından kırılmak istenen Avrupa kökenli (Kıta Yunanistan, Makedon vb.) halklarının üstünlüğü, diğer halkların barbar olarak görünmesi düşüncesi bu dönem etnisitenin önemini göstermektedir. Yapılan incelemelerin sadece anne kökenli

olması varılacak sonucu etkiler derecede olsa da önemlidir. Ayrıca kesin yargıların her ne kadar konteks tabaka içerisinde olsa da C14 metodu ile netleşeceği yadsınamaz.

2.3.1.2. Hayvan Kemigi

Ephesos savunma yapı çalışmaları içerisinde incelenen veriler arasında bir diğer organik malzeme analiz grubu hayvan kemikleridir. Hayvan kemikleri üzerinden öncelikli veriler insanların beslenme alışkanlıkları üzerine olsa da evcil hayvan veya av hayvanları bize kazı yapılan alandaki yaşayan insanların farklı özelliklerini de sunabilmektedir. 2021 yılında Ephesos Savunma Yapıları'nın Ayasuluk Tepesi üzerindeki Erken Dönemlerinin anlaşılması için yapılan çalışmalarda mimari olarak nitelikli bir unsur ile karşılaşılammış olursa da küçük eser olarak çok önemli buluntular ile elde edilmiştir (Res. 141, Plan 15). Kazı Bilim Heyetinde yer alan Osteoarkeoloji Uzmanı Prof. Dr. Vedat ONAR'ın incelediği ve Kazı Başkanlığına vermiş olduğu raporda; genellikle insanların günlük besin menüsünü oluşturan koyun, keçi, sığır ve domuzun yanında özellikle S/23 plankaresinde sucul zooarkeolojik malzeme, yumuşakça kavrılarla karşılaşmıştır. Bu yumuşakça türlerinin arasında akivades türü kum midyesi (*Cerastoderma glaucum*) kazılan alanda konteks bir alanda yoğun bir şekilde ele geçmiştir (Res. 143). Ayrıca daha az sayıda Avrupa istiridyesi adı verilen *ostera edulis* aynı alandan bulunmuştur. Onar raporunda sucul beslenmelerin Ayasuluk yerleşimlerinde önemli bir yer kapladığını iletmiştir. Ancak S/23 plankaresinde yapılan savunma yapılarının erken dönemlerini anlamak için yapılan bu çalışmaların alanın mimarisi hakkında da önemli katkılar sunabileceğini aktarmaktadır. 2021 yılı kazı sezonunda S/23 plankaresinde ele geçen hayvan kalıntıları arasında bulunan ve yerleşim hakkında bilgi verebilecek bir diğer kalıntı ise bir Ayı'ya ait üst çene kemiğidir (Res. 144). Onar raporunda Ayı (*Ursus sp.*) kafatasının sağ maxilla parçasına ait olan kemik kalıntısının herhangi bir modifikasyona rastlanmadığını aktarmıştır. Yakın katmanlarda (Tunç Çağları Seramikleri ve figürin ile) karşılaşılan tabakalar ile gelen bu spesifik hayvan kalıntıları alanda yaşayan insanların sosyoekonomik durumları ve yaşam alanlarındaki mimarileri hakkında yorum yapmamızın önünü açmıştır. Sucul beslenme için toplanan *Cerastoderma glaucum* türü kum midyesi günümüzde olduğu gibi ve Antik Çağlar'da

da nadir ve diğer midyelerden farklı olarak belirli bir kesimin yiyebileceği niteliktedir. Bu özelliğini bugün de gastronomik açıdan sürdürmektedir. Yoğun bir biçimde *Cerastoderma glaucum* türü kum midyesinin tüketildiği görülen bu alanda halktan farklı bir sınıfın yaşadığına işaret etmektedir. Yine benzer bir şekilde ayı üst çene kemiği ayı avını gösterir bir belge niteliğindedir. İnsanların doğa karşısında gücünü göstermek ve yaşadığı toplumda saygınlık kazanmak için göçebe yaşamdan günümüze kadar geçen süreçte değişmemiş olan vahşi hayvan avı önemli bir etkidir. S/23 plankaresinde bulunan Ayı üst çene kemiği, evin herhangi bir yerine konan ya da aksesuar olarak kafaya takılan kafa tasının bir parçası olabilir. Ancak evde sergilenen kafa taslarında alt çene kullanılabılırken kafaya takılan postların sadece üst çene kemiği kalmaktadır. Ayı üst çene kemiği bize bu alanda benzer bir şekilde halktan farklı prestij nesnesine sahip kişilerin yaşadığını gösteren belgelerdendir. Konut olarak nitelendirilebilecek aynı alanda bulunan ithal seramik ve özel bir buluntuyu oluşturan Miken Psi figürini (Res.145, Res. 146) tüm bu veriler ile birleştğinde alanın halktan ayrı bir tabakanın kullanımında olduğunu desteklemektedir.

2.3.2. İnorganik Malzeme Analizleri

Arkeoloji biliminde mimari buluntuların anlaşılması ve karşılaştırılması için birçok yöntem bulunmaktadır. Bu yöntemler çoğu mimari unsurun kazı alanında veya yüzeyde görünen kısımlarının tarihlendirilmesi için başarı ile kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemlerin yanında gelişen disiplinler arası çalışma faaliyetleri arkeolojik tarihlendirme uygulamalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Arkeolojik malzemeler üzerinde yapılan analiz çalışmaları malzemelerin yapılarını incelemekte, benzerlikleri ve farklılıkları hakkında yüksek oranda kesinliğe sahip veriler sunmaktadır. Bu verilerin arkeolojik yöntemler ile birleştirilerek yorumlanması ile taşınır veya taşınmaz varlıklar hakkında çok yönlü bilgiler elde etmekteyiz. Malzemelerin temininden, yapım tekniklerine, kullanım alanlarından bozulmalarına kadar farklı bilgiler bu analizler sayesinde elde edilmektedir.

2.3.2.1. Taş Analizleri

Ephesos savunma yapı çalışmaları inorganik malzeme analizleri içerisinde bulunan taş malzeme analizleri, Büyük Aleksandros'un komutanlarının sürekli savaş halinde bulundukları Diadoklar olarak adlandırılan dönem malzemeleri içerisinde gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar için İstanbul Gelişim Üniversitesi KAP-231220-CN numaralı "Efes Helenistik Dönemi Savunma Yapılarına Analitik Yaklaşım" adlı BAP Projesi Dr. Öğr. Üyesi Cansu NOBERİ yürütücülüğünde hazırlanıp tamamlanmıştır. Ayrıca Kazı Bilim Heyetinde yer alan Malzeme Mühendisi Uzmanı NOBERİ, kazı çalışmaları sırasında çıkarılan savunma yapıları ile ilişkili olabilecek, taş malzemenin yanında seramik ve harç malzemelerin incelemelerinde yapmış ve raporlandırmıştır. Ephesos öncesinde I. Antigonos Monophthalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes tarafından alınmış ve Ayasuluk Tepesi'nde bir garnizon yerleştirilmiştir. Lysimakhos ise Ipsos Savaşı'nda I. Antigonos Monophthalmos yenerek Ephesos'u almış ve kenti Bülbül ve Panayır Dağları arasına taşımıştır. Demetrios Poliorketes'in yaptırdığı düşünülen surlarından, Lysimakhos'un yaptırdığı antik kaynak ve yazıtlardan bilinen Bülbül ve Panayır surlarından ve bu surların yapımında kullanıldığı düşünülen çevre ocaklardan alınan örneklerin analizlerinin yapılması, ortaya çıkacak benzerlik ve farklılıklar ile dönem yapım teknikleri, malzeme temini, malzemenin taşınması ve tarihlendirme ile ilgili veriler vermiştir. Malzeme mühendisliği yaklaşımları ile gerçekleştirilen Arkeometri çalışmaları ile Helenistik Dönem'e tarihlenmiş Lysimakhos surlarından ve diğer örneklerden alınan örnekler farklı karakterizasyon analizlerine tabii tutulmuş ve bunlar arkeolojik bilgiler ile birleştirilerek yorumlanmıştır.

Materyal ve Yöntem; İlk olarak proje çalışmalarının yapılacağı bölge hakkında Helenistik Dönemi anlatan antik kaynaklar ve antik yazıtlar incelenmiştir. Yapılan incelemeler ışığında ise projenin dayandırıldığı alt zemin oluşturulmuştur. Proje kapsamında analiz edilmek üzere kullanılan numuneler aşağıda belirtildiği gibidir;

- ☐ Ephesos Bülbül Dağı'nda bulunan taş ocakları ve sur duvarlarından en az 3x3x3 cm. boyutlarında alınan örnekler,
- ☐ Ephesos Panayır Dağı'nda bulunan taş ocakları ve sur duvarlarından en az 3x3x3 cm. boyutlarında alınan örnekler,

□ Ephesos Ayasuluk Tepesi’nde bulunan sur duvarlarından en az 3x3x3 cm. boyutlarında alınan örnekler

□ Ephesos kırsal alanda bulunan savunma yapılarından en az 3x3x3 cm. boyutlarında alınan örnekler

Örnekler alınırken yüzeyde oluşabilecek farklı oluşumları elemine etmek için schmidt çekici ile ortalama rebound değerleri tespit edilmiş ve en stabil noktalardan örnek alınmıştır (Res. 147). Örnekler alındıktan sonra ilk önce taramalı elektron mikroskobu (SEM) yardımıyla örneklerin mikroyapıları incelenmiş ve yorumlanmıştır. Mikroyapı görüntüleri ve sonuçları “Analiz ve Bulgular” kısmında detaylandırılmıştır. Örnek alınan numunelerin içyapı analizleri ile ilk olarak SEM üzerindeki EDS yardımıyla incelenmiş ve haritalandırma ile elementlerin dağılımları görülmüştür. Son olarak ise X-ışınları analizi (XRD) ile de yapıların içerdiği fazlar net bir şekilde belirlenmiştir. Bütün analiz grafikleri “Analiz ve Bulgular” kısmında detaylandırılmıştır.

Analiz ve Bulgular; Ephesos bölgesinden seçilen üç farklı bölgeden alınan numuneler farklı karakterizasyon yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar ise sırasıyla bu bölümde verilmiştir. İlk olarak Ephesos bölgesi Bülbül Dağı’nda bulunan taş ocakları ve sur duvarlarından alınan numuneler incelenmiştir. Bu numuneler ayrıca anakayadan alınan numuneler ile de karşılaştırılmıştır. Res. 148’de numunelerin alındığı bölgeler gösterilmektedir. Res. 148’de gösterildiği üzere farklı bölgelerden alınan numuneler ilk olarak taramalı elektron mikroskobu (SEM) yardımıyla incelenmiştir. Res. 149’da numunelerin SEM görüntüleri bulunmaktadır. Sırasıyla anakaya, ocak ve sur yüzeyi bölgelerinden alınan numunelerin SEM görüntüleri incelendiğinde (aynı büyütme oranlarında alınan görüntüler üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir) mikroyapısal anlamda her üç bölgenin de birbiri ile çok yüksek oranda benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Görüntüler incelendiğinde yapıların dikdörtgensel şekilde ve bölgesel olarak aglomere halinde bulunduğu gözlenmiştir. Bu durum anakayadan alınan numunelerde de sur bölgesinden alınanlarda da ocaktan alınanlar da mevcuttur. Boyutsal olarak ise dağılım aralığı nano mertebesinden mikron mertebesine geçişe olanak verecek kadar geniştir. Res. 150’de ise numuneler üzerinden yapılan XRD analiz sonuçları verilmektedir. Her üç numuneye ait grafikler incelendiğinde birbirlerine oldukça benzer oldukları gözlemlenmiştir. Her üç

numunenin de kalsit olduğu (JCPDS kart numarası 5-586) belirlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Her üçünde de kalsitin ana piki olan (104) piki $2\theta=29^\circ$ civarlarında gözlenmiştir. Diğer pikler de standart ile karşılaştırıldığında sırasıyla olması gereken pikler (110), (113), (202), (116) ve (1010) kendilerini göstermişlerdir. Bütün bunlara dayanarak her üç bölgeden alınan numunelerin kalsit ve birbirlerinin çok benzeri olduğu söylenebilmektedir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Bülbül bölgesinden sonra ikinci olarak Panayır Dağı'nda bulunan taş ocakları ve sur duvarlarından alınan numuneler incelenmiştir. Bu numuneler ayrıca anakayadan alınan numuneler ile de karşılaştırılmıştır. Res. 151a-b'de numunelerin alındığı bölgeler gösterilmektedir. Res. 151'de gösterildiği üzere farklı bölgelerden alınan numuneler taramalı elektron mikroskobu (SEM) yardımıyla incelenmiştir. Res. 152'te numunelerin aynı büyütmelerde alınan SEM görüntüleri bulunmaktadır. Res. 152'teki SEM görüntüleri incelendiğinde anakaya, sur yüzeyi ve ocak bölgelerinden alınan numunelerin büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Boyutsal olarak nano boyuttan makroya kadar geniş bir aralık gözlenmektedir. Morfoloji olarak ise büyük oranda dikdörtgen şekli ön plana çıkmaktadır. Aglomere olmuş yapılar da kendisini göstermektedir. Ama genel resme bakıldığında üç bölgeden de alınan yapılar birbirinin benzeridir. Aynı durum XRD analizine bakıldığında da (Res. 153) kendisini göstermektedir. Bülbül bölgesindeki numuneler gibi Panayır bölgesinden alınan numunelerin de bütünüyle kalsit olduğu (JCPDS kart numarası 5-586) belirlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Panayır bölgesi anakaya, sur yüzeyi ve ocak bölgelerinden alınan numunelerin analizleri incelendiğinde piklerin kalsit pikleriyle birebir uyum gösterdiği belirlenmiştir. Her üçünde de kalsitin ana piki olan (104) piki yaklaşık olarak $2\theta=29^\circ$ civarlarında belirlenmiştir. Diğer pikler de standart ile benzer 2θ değerlerinde sırasıyla (110), (113), (202), (116) ve (1010) olmak üzere gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Bülbül ve Panayır bölgelerinden sonra Ephesos Ayasuluk Tepesi'nde bulunan farklı bölgelerden de numuneler alınmış ve incelenmiştir. Diğer bölgelerle karşılaştırma yapabilmek adına yine anakaya, sur yüzeyi ve ocak bölgesinden alınan numuneler ile çalışılmıştır. Res.

154a-b'de numunelerin alındığı bölgeler gösterilmektedir. Res. 154'te görüldüğü üzere Ayasuluk Tepesi'ndeki farklı bölgelerden alınan numuneler taramalı elektron mikroskobu (SEM) ile incelenmiştir. Res. 155'te ise bu numunelerin aynı büyütme ölçeklerinde alınan SEM görüntüleri bulunmaktadır. Görüntüler incelendiğinde anakaya, sur yüzeyi ve ocak bölgelerinden alınanların numunelerin birbirine oldukça fazla benzediği gözlemlenmiştir. Boyutsal olarak da morfolojik olarak da benzerlikler vardır. Her üç bölgenin SEM görüntülerinde yapılar dikdörtgen olarak nano boyuttan makro boyuta kadar bulunmaktadır. Kısmi aglomerasyonlar her üç bölgede de kendisini belli etmektedir. Dolayısıyla her üç bölgeden de alınan numunelerin aslında birbirine çok benzer hatta aynı yapıda olduğu söylenebilmektedir. Bu numunelerden yapılan XRD analizlerinin sonucu da bu durumu destekler şekildedir (Res. 156). Ayasuluk Tepesi'nden alınan numuneler üzerinden yapılan XRD analiz sonuçları incelendiğinde (Res. 156) her bir numunenin kalsit olduğu belirlenmiştir (JCPDS kart numarası 5-586) (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Sırasıyla Ayasuluk sur yüzeyi, anakaya ve ocak bölgesinin numunelerinin analiz sonuçları incelendiğinde karşımıza çıkan piklerin kalsitin ana pikleri ile birebir uyumlu olduğu belirlenmiştir. Özellikle kalsitin ana piki olan (104) piki $2\theta=29^\circ$ civarında her üç analiz sonucunda da görülmektedir. Diğer pikler de standart ile benzer 2θ değerlerinde sırasıyla (110), (113), (202), (116) ve (1010) olmak üzere gözlemlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295).

Ephesos kırsal alanları için yapılan çalışmaların ilki Şirince Vadisi'nde Kayser Tepe'nin yamacında bulunan kuleden alınan numuneler Res. 157a-b üzerinden yapılan SEM analizi sonuçları Res. 158'de görüldüğü şekildedir. Her iki görüntü de aynı büyütme ölçeğinde alınmıştır. Görüntüler incelendiğinde boyutsal olarak nano – makro seviyesinde bir dağılımın söz konusu olduğu görülmektedir. Yapıda kısmi aglomerasyonlar da görülmektedir. Yapının morfolojisi ise daha ziyade dikdörtgenseldir. Herhangi bir farklılık yapıda görülmemektedir.

Res. 159'da ise Şirince bölgesinden alınan numunelere yapılan XRD analiz sonucu verilmiştir. XRD analiz sonucu incelendiğinde malzemenin kalsit olduğu (JCPDS kart numarası 5-586) belirlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Analizdeki pikler incelendiğinde standart ile birebir uyum sağladığı

gözlenmektedir. Kalsitin ana piki olan (104) piki Şirince bölgesinden alınan numune de ana pik olarak $2\theta=29^\circ$ civarlarında kendisini göstermektedir. Diğer pikler de standart ile benzer 2θ değerlerinde sırasıyla (110), (113), (202), (116) ve (1010) olmak üzere gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Dolayısıyla Şirince bölgesinden alınan numunenin kalsit malzeme olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Meryem Ana mevki Thorax Dağı'nın uzantısında bulunan kuleden alınan numune Res. 160a-b üzerinden gerçekleştirilen SEM analizine ait görüntüler Res. 161'da verilmiştir. Her iki görüntü de aynı büyütmede alınmıştır. Görüntüler incelendiğinde yapısal olarak kısmi aglomerasyonlar görülmektedir. Morfolojik olarak bakıldığında yapının homojen bir şekilde dikdörtgensel yapıda olduğu görülmektedir. Boyut dağılımı ise nano yapıdan mikro yapıya kadar değişkenlik gösteren bir yelpazededir. Yapıda herhangi bir farklılık ise yoktur.

Res. 162'de ise, Meryem Ana bölgesinden alınan numunelere yapılan XRD analiz sonucu verilmiştir. XRD analiz sonucu incelendiğinde malzemenin kalsit olduğu (JCPDS kart numarası 5-586) belirlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Pikler incelendiğinde kalsitin standart pikleri ile uyum sağladığı görülmektedir. Kalsitin ana piki olan (104) piki Meryem Ana bölgesinden alınan numune de ana pik olarak $2\theta=29^\circ$ civarlarında kendisini göstermektedir. Diğer pikler incelendiğinde de standart ile benzer 2θ değerlerinde sırasıyla (110), (113), (202), (116) ve (1010) bulundukları gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Dolayısıyla Meryem Ana bölgesinden alınan numunenin kalsit malzeme olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir.

Sonuç ve öneriler; Öncelikle Ephesos kentinin Helenistik Dönem savunma yapılarının bulunduğu Bülbül, Panayır ve Ayasuluk olmak üzere üç farklı alan belirlenmiştir (Baranaydın, 2021: 180-184; Kerschner, 2016; Büyükkolancı, 2008: 219-232). Bu bölgelerden anakaya üzerinden, ocak bölgesinden ve sur yüzeyinden olmak üzere 3 ana bölgeden numune alınmış ve bunlar karakterize edilmiştir. Karakterizasyon analizlerinden önce SEM kullanılmış ve bölgenin mikroyapısal haritası çıkartılmıştır. SEM analizinin ardından XRD analizi yapılarak her üç bölgeden

alınan numunelerin fazları belirlenmiştir. Menderes Havzası anakaya oluşumu ve jeolojik dönemler düşünüldüğünde anakayanın bölge genelinde ve bu üç bölge numuneleri kendi içinde incelendiğinde de, birbiriyle kıyaslandığında da elde edilen sonuçların genel olarak birbirine benzediği görülmüştür. Ana malzeme olarak her bir bölgenin kalsit olduğu standartlarla karşılaştırılarak kanıtlanmıştır (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Ancak her üç bölgeden alınan numunelerin bireysel olarak incelendiğinde elde edilen sonuçlar detaylarında önemli sonuçları ile şu şekilde toparlanabilmektedir.

Bülbül bölgesinden alınan numuneler incelendiğinde mikroyapısal olarak her birinin birbirine oldukça benzer şekilde dikdörtgen yapıda oldukları görülmüştür. Yapılarında benzer oranda aglomerasyon vardır ve boyutları nano mertebeden makroya kadar değişiklik göstermektedir. Hem anakaya hem ocak bölgesi hem de sur yüzeyinden alınan numunelerde bu durum aynıdır. XRD analiz verileri incelendiğinde ise, aynı benzerlik durumu karşımıza çıkmaktadır. Anakaya, ocak ve sur bölgelerinden alınan numunelerin hepsinin kalsit gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Her üç numuneye ait analiz pikleri standart kalsit pikleri ile uyum göstermektedir. Numunelerden Kalsit oranları ise Bülbül Dağı'nın tepe ocaklarından alınan numuneler ile üst kotlardaki savunma yapı malzemelerinin yakın oranlarda olduğu zemin ocaklarının ise farklı olduğu anlaşılmıştır.

Panayır bölgesinden alınan numuneler incelendiğinde ise, Bülbül bölgesindeki numuneler ile benzer sonuçların gözleendiği görülmüştür. Yine aynı şekilde hem anakayadan hem ocak bölgesinden hem de sur yüzeyinden numuneler alınıp incelenmiştir. İlk olarak SEM analizi yapıp mikroyapısal olarak incelenmiş ardından ise XRD analizi yapılarak yapıların fazları belirlenmiştir. Yapılan SEM analizleri göstermiştir ki, yapıların her üçü de birbiri ile oldukça benzerdir. Her bir numune dikdörtgen şeklinde yapılara sahip olup kısmi aglomerasyonlara sahiptir. Boyutsal olarak ise nano seviyeden makroya kadar bir değişim gözlenmektedir. SEM analizinden sonra yapılan XRD analizi ile numunelerin sahip olduğu fazlar incelenmiştir. Bu incelemeye göre yapıların kalsit oldukları ve hepsinin de aynı yapıya sahip olduğu gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd.,

2017: 285-295). Bütün numunelerin analiz pikleri standart kalsit pikleri ile birebir uyum göstermektedir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Panayır Dağı kalsit oranları incelendiğinde Panayır Dağı'nın savunma yapılarının tamamında ve Bülbül Dağı'nın deniz seviyesindeki ocaklardan alınan numunelerde kalsit oranların birbirine yakın olduğu anlaşılmıştır.

Ayasuluk bölgesinden alınan numuneler ise Bülbül ve Panayır Dağı'ndan alınan numunelerle aynı karakterizasyon analizlerine tabii tutularak incelenmiştir. Ayasuluk Tepesi'nden alınan anakaya, ocak ve sur bölgesi numuneleri ile etapta SEM analizi ile incelenmiştir. Bu incelemelere göre numuneler mikroyapısal olarak birbirine benzerlik göstermektedir. Yapılar dikdörtgen şeklinde olup boyutsal açıdan da nano seviyeden makro seviyeye kadar değişim göstermektedir. Yapı içerisinde kısmi aglomerasyonlar da diğer numunelerdeki gibi göze çarpmaktadır. SEM sonrasında yapılan XRD analizi ile yapı içerisindeki fazlar incelenmiştir. Bu incelemeye göre yapıların kalsit oldukları ve hepsinin de aynı yapıya sahip olduğu gözlenmiştir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664; Belcher vd., 1996: 56-58; Li vd., 2014: 338-343; Rahman ve Oomari, 2008: 3528-3534; Zhang vd., 2017: 285-295). Bütün numunelerin analiz pikleri standart kalsit pikleri ile birebir uyum göstermektedir (Gunasekaran ve Anbalagan, 2007: 656-664). Ayasuluk bölgesi savunma yapıları ile tepedeki ocakların kalsit oranları birbirleri ile benzerlik göstermiştir (Res. 163).

Sonuç olarak Bülbül Dağı'nın 400 m. yüksekliğindeki kotlarında bulunan savunma yapılarının alana yakın kotlardaki ocaklardan temin edildiği anlaşılmıştır (Res. 164). Panayır ve Ayasuluk Tepesi'nin daha ulaşılabilir olması ve kotlarının daha düşük olması deniz seviyesine yakın olan ocaklarının tüm alan için kullanılabilirliğini arttırmış ve anakayanın daha yüzeyde olduğu alanların kullanılmasını sağlamıştır (Res. 165). Yapılan yüzey araştırmalarının ardından olası olarak düşünülen ocak yapı eşleşmeleri analiz sonuçları ile kesinleştirilmiştir. Böylece Erken Helenistik Dönem Ephesos Savunma Yapıları'nın malzeme teminini, malzeme kalitesi ve ocak alanlarından daha önce lojistiğinin düşünüldüğü anlaşılmıştır.

Ephesos kırsal alanlarından alınan numuneler bulundukları mevkilerin yakınında bulunan ocaklar ile ilişkili olabilecekleri için bu alanlardan da numuneler alınmıştır. Meryem Ana mevkindeki kuleden alınan örnekler ile Bülbül Dağı yol üzeri

noktaları ve yakın anakayalar oldukça yakın kalsit oranları vermektedir. Bu durum Helenistik Dönem yakın alan ocak kullanımı geneline uymaktadır (Res. 166). Kırsal alanlar içerisinde Şirince Kayser Tepe'nin batı yamacında bulunan kulenin de benzer şekilde yakın alandaki ocaklardan çıkarılan malzemelerin kullanımı ile yapıldığı düşünülmüştür (Res. 167). Ancak Şirince Vadisi'nde bulunan sertlik derecesi oldukça düşük su geçirimli kayrak taşı olarak kullanılan yeşil renkli anakayası Helenistik Dönem ustalarının beğenmediği malzeme olmalıdır ki bu alana yapılacak olan kule için farklı bir alandan iyi malzeme getirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarında Şirince bölgesinde bulunan kulenin malzemelerinin Ayasuluk Tepesi ocaklarından temin edildiği anlaşılmıştır (Res. 168). Bu durum Ayasuluk Tepesi'nde sürdürülen inşaa faaliyetleri sırasında açılan ocakların alana yakın olması ile anlaşılabilir. Ayrıca yeni alanda açılacak ocağın malzemesinin kalitesinin beğenilmemesi nedeninde malzemenin buradan getirildiği açıklayabilir. Helenistik Dönem savunma yapı faaliyetleri için yeni bir veri olan bu bulgu, dönem mühendis, mimar ve ustaların titizliğini de göstermektedir.

Bu çalışmanın sonucunda; Ephesos Helenistik Dönem savunma yapılarına analitik yaklaşım adlı çalışmalar, Erken Helenistik Dönem savunma yapılarının malzemelerinin temini ve kullanım alanları hakkında önemli sonuçlar elde etmemize sağlamıştır (Res. 169, Res. 170). Ephesos özelinde yapılan bu çalışmanın genişletilerek, özellikle Batı Anadolu ve Doğu Yunanistan kentlerinde yapılacak benzer çalışmalar ile bulguların benzerlikleri veya farklılıkları ile dönem coğrafyasının savunma yapı kimliklendirilmesi detaylandırılacaktır. Bu çalışmanın bir sonraki adımı için, Erken Helenistik Dönem mimari malzeme temini, teknikleri ve malzeme seçim alışkanlıkları hakkında da bilgiler sunan çalışmaların, kırsal savunma yapıları, yakın ilişkili kent savunma yapıları ve farklı dönem savunma yapıları ile detaylandırılarak Ephesos kentinin savunma yapı malzeme kronolojisinin oluşturulması önerilmektedir.

2.3.2.2. Harç Analizleri

Ephesos Savunma Yapıları çalışmaları içerisinde yapılan bir diğer analiz çalışmaları ise Helenistik Dönem sonrasında kullanılmaya başlanan harçlar üzerinde yapılan analiz çalışmalarıdır. Bu çalışmalar bilim heyeti üyemiz olan Arş. Gör. Tuğçe IŞIK tarafından gerçekleştirilmiştir. Işık öncelikle ilgili bir rapor vermiş ve sonrasında

Aziz Yuhanna Kilisesi odaklı Yüksek Lisans çalışması içerisinde savunma yapı malzemelerine de yer vermiştir. Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı harç evrelerinin incelendiği çalışmada kullanılan malzeme kaynakları benzer olsa da karışımların farklılıkları bize dönemsel ayrımları göstermektedir. Yapılan çalışmalarda kireçlerin hidrolik olmayan özelliklerinin puzolan katkısı ile sağlandığı Antik Çağ geneli ile benzer olduğu görülmektedir. Ephesos Roma Dönemi savunma yapıları, Ayasuluk farklı evre savunma yapılarından ve kırsal kesim için Barutçuda bulunan Roma Dönemi savunma yapısı olabilecek kuleden alınan numuneler üzerinden sonuçlara varılmıştır. Yapılan analizler; kireç harç yoğunluk ve gözeneklilik için RILEM testi, bağlayıcı ve agregaların minerolojik kompozisyonları için ise XRD analizi yapılmış, kimyasal ve mikroyapısal özellikleri ise SEM-EDS mikroskobu ile görüntülenmiş, hidrolik özellikleri, bağlayıcıların ($<63\mu\text{m}$) 200-600oC ve 600-900oC'leri arasında oluşan ağırlık kayıplarının belirlenmesi ile TAS diagramında doğal agregaların sınıflandırılması ile belirlenmiştir (Işık, 2022: 125).

Ephesos Savunma Yapıları içerisinde harç kullanılan dönemler için alınan 9 örnek karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, referans noktalar üzerinden tarihlendirmeler yapılabilmektedir. Bu tarihlendirme için en önemli veriyi in-situ durumda olan Ephesos Aziz Yuhanna Kilisesi kubbe ayakları vermektedir (Baranaydın 2022, 1387-1393). Kilisenin Iustinianus evresinden olduğu bilinen bu ayaklar kilise ve savunma yapıları için referans noktasını oluşturmaktadır (Res. 171). Bu kubbe ayaklarından alınan numuneler ile diğer örnekler karşılaştırılmıştır. Agregat boyutları, kullanılan malzeme içeriği ve oranları belirlenen harçların bu verileri üzerinden, Ephesos'ta yaşanan savaşlar ile karşılaştırmaları yapılarak savunma yapılarının kronolojik olarak tarihlendirilmesi yapılmıştır.

Ephesos liman bölgesi, Roma Çağı savunma yapıları içerisinde bulunan yuvarlak kuleden alınan 1 adet harç numunesine (Res. 172), kireç harç yoğunluk ve gözeneklilik için RILEM testi, bağlayıcı ve agregaların minerolojik kompozisyonları için ise XRD analizi yapılmış, kimyasal ve mikroyapısal özellikleri ise SEM-EDS mikroskobu ile görüntülenmiş, hidrolik özellikleri, bağlayıcıların ($<63\mu\text{m}$) 200-600oC ve 600-900oC'leri arasında oluşan ağırlık kayıplarının belirlenmesi ile TAS diagramında doğal agregaların sınıflandırılması ile belirlenmiştir. Res. 173a-b'de

görüldüğü üzere kimyasal değerleri ile kireç agrega oranları benzerlik veya farklılıkları değerlendirilecektir.

Ayasuluk Tepesi dış surların tarihlendirilmesi için alınan 2 farklı evreden alınan 2 adet harç numunesine (Res. 174a-b), kireç harç yoğunluk ve gözeneklilik için RILEM testi, bağlayıcı ve agregaların minerolojik kompozisyonları için ise XRD analizi yapılmış, kimyasal ve mikroyapısal özellikleri ise SEM-EDS mikroskobu ile görüntülenmiş, hidrolik özellikleri, bağlayıcıların ($<63\mu\text{m}$) 200-600oC ve 600-900oC'leri arasında oluşan ağırlık kayıplarının belirlenmesi ile TAS diagramında doğal agregaların sınıflandırılması ile belirlenmiştir. Res. 175a-b'de görüldüğü üzere kimyasal değerleri ile kireç agrega oranları benzerlik veya farklılıkları değerlendirilecektir.

Ayasuluk Tepesi iç kalenin tarihlendirilmesi için alınan 3 farklı evreyi gösterecek 5 adet harç numunesine (Res. 176), kireç harç yoğunluk ve gözeneklilik için RILEM testi, bağlayıcı ve agregaların minerolojik kompozisyonları için ise XRD analizi yapılmış, kimyasal ve mikroyapısal özellikleri ise SEM-EDS mikroskobu ile görüntülenmiş, hidrolik özellikleri, bağlayıcıların ($<63\mu\text{m}$) 200-600oC ve 600-900oC'leri arasında oluşan ağırlık kayıplarının belirlenmesi ile TAS diagramında doğal agregaların sınıflandırılması ile belirlenmiştir. Res 177a-c'de görüldüğü üzere kimyasal değerleri ile kireç agrega oranları benzerlik veya farklılıkları değerlendirilecektir.

Barutçu mevkinde bulunan Roma Dönemi yapısından alınan 1 adet harç numunesine (Res. 178a-b), kireç harç yoğunluk ve gözeneklilik için RILEM testi, bağlayıcı ve agregaların minerolojik kompozisyonları için ise XRD analizi yapılmış, kimyasal ve mikroyapısal özellikleri ise SEM-EDS mikroskobu ile görüntülenmiş, hidrolik özellikleri, bağlayıcıların ($<63\mu\text{m}$) 200-600oC ve 600-900oC'leri arasında oluşan ağırlık kayıplarının belirlenmesi ile TAS diagramında doğal agregaların sınıflandırılması ile belirlenmiştir. Res. 179a-b'de görüldüğü üzere kimyasal değerleri ile kireç agrega oranları benzerlik veya farklılıkları değerlendirilecektir.

Sonuç olarak, analiz edilen harçların kimyasal yapıları belirlenmiştir. Arkeolojik yöntemler ile tarihlendirilebilen yapıların ve diğer yapıların bağlayıcı harç yapıları üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. En erken yapılar arasında bulunan Barutçu kulesi (Apsidal Yapı) ve Ephesos Limanından alınan örnekler kireç

bağlayıcının yoğun kullanımı ile öne çıkmaktadırlar. Bu yapılardan sonra gelen erken örnek ise ANM olarak adlandırılan Iustinianus Dönemi Aziz Yuhanna Kilisesi kubbe ayağının derz içi harç numunesidir (Işık, 2022: 64; Baranaydın 2022,1387-1393). Öncelikle M.S. III-IV.yy arasında yaşanan Got saldırılarına tarihlenen Ephesos Savunma Yapıları'nda kullanılan, liman bölgesinden alınan numunenin kireç oranı, agrega oranı, agrega-kireç oranı, yoğunluk ve gözeneklilik oranları karşılaştırıldığında Ephesos liman savunma yapılarının Ayasuluk'tan alınan M.S. VI.yy.'dan M.S. XIV.yy. dönemleri arasında alınan örnekler ile benzerlik göstermemektedir. Alınan numuneye en yakın örnek benzer dönem içerisine tarihlenebilecek KH olarak adlandırılan Barutçu kulesi örneğidir. Ephesos liman ve Barutçu'da bulunan kulelerde tuğla kullanılmamış, yoğun kireç kullanılmış beyaz renkli harçlardır. M.S. VI. yy. referans harç numunemiz ANM adlı Iustinianus Dönemi kubbe ayağı numunesinden sonra gelen kronolojik sıralamada AGM olarak adlandırılan Takip Kapısı'nın ilk evresini oluşturan kare kulelerden alınan örnek M.S. VII. yy Ayasuluk Tepesi ilk savunma yapısı inşa evresine tarihlenmektedir. Arkeolojik veriler ile bu dönem içerisinde ilk defa Ayasuluk Kalesi'nin inşa edilmiş olduğu ve kare güney kuleler ve surların zemin seviyelerinde bu dönem yapılmış olabileceği analogik olarak değerlendirilmiştir. Bu alanda belirlenen alanlardan alınan 33 ve 34 numaralı erken evre olduğunu düşündüğümüz numuneler ile AGM1 yüksek oranlarda uyuma göstermişlerdir. Böylece Takip Kapısı'nın M.S. VII. yy. evreleri ile iç kale aynı dönem inşa faaliyeti içerisinde yapılmış olduğu, analogik değerlendirmelerin yanında, kullanılan harç malzeme içerikleri ile de anlaşılmıştır. Üçgen ve kare formlu kulelerin önünde bulunan bir diğer dönem ekinde alınan AGM2 numunesinin analiz sonuçlarında diğer dönem numuneleri ile (özellikle yakın evrelerden) farklılık göstermektedir. Tekrar tuğla tozu kullanımının görüldüğü bu evrede yoğun kireç kullanımı dikkat çekmektedir. Büyük boyutlu beyaz mermer devşirme malzemenin kullanıldığı surlar erken dönem surlarının hemen önüne yapılmışlardır. Arkeolojik olarak, ek geç bir evreyi işaret eden bu dönem harçlarının farklılığı ile bu görüşü desteklemekte ve M.S. VIII.-X.yy.'lar arasında tarihlenmektedir.

2.3.3. Jeolojik Çalışmalar

Arkeoloji bilimi ile Jeoloji biliminin disiplinler arası çalışmalarından önce kazı yapılacak alanların belirlenmesi ve toprak altındaki alanların anlaşılması oldukça zor olmuştur. Ayrıca Jeoloji biliminin yardımı ile yer kabuğunda oluşan katmanların kültür katmanları ile karşılaştırılması sonucunda doğal olayların insan yaşamına etkisi de anlaşılmış ve bu iki tabakalaşma karşılaştırmalı olarak tarihi olayları ve dönemleri aydınlatmıştır. Jeolojik haritalandırma çalışmaları arkeolojik alanda kazı çalışmaları olmadan yer altındaki mimariyi anlamamıza yardım etmekte ayrıca kazı yapılan alanların belirlenmesinde önemli veriler sunmaktadır. 1940'lı yıllarda arkeoloji ve jeofizik bilimlerinin ilişkisi kurularak zamanla iki bilimin birbirleri ile olan ilişkisi artmıştır. Türkiye arkeoloji çalışmalarında 1960'lı yıllarda yabancı kazılar tarafından kullanılan jeofizik taramalar 1980 ve 1990'lı yıllarda tüm kazı ekiplerince aktif kullanılmaya başlanmıştır (Drahor, 1999: 3). 2020 yılında Türk Tarih Kurumu projesi kapsamında hizmet alımı yapılarak alanın daha kuzeyinde yapılan jeoradar uygulamaları ile anomaliler yorumlanmış ve S/23 plankaresi kazılmaya başlanmıştır (Res. 74, Res. 180). Çalışmalar sonucunda istenilen Helenistik Dönem savunma yapı uzantısına ulaşılamamıştır. Bunu yanında anakayaya kadar sürdürülen kazı çalışmalarında Helenistik, Arkaik, Geometrik ve Tunç Çağları buluntuları ile karşılaşmış ve prestij nesnesi olabilecek buluntular ortaya çıkarılmıştır. Mimari olarak ise Güneydoğuya doğru devam eden bloklar tespit edilmiş ilerleyen yıllar için çalışmanın ilerletilmesi hedeflenmiştir. Ephesos Savunma Yapıları ve kent planlamasını anlamak için yapılan yukarı şehir, Magnesia Kapısı çevresi, liman çevresi ve Panayır Dağı üzerindeki çalışmalar kazı ve jeoradar çalışmalarından oluşmuştur (Res. 180-181). Kazı çalışmaları ile savunma yapı mimarisi ve küçük buluntular ile tarihlendirme yapılmış ve Ephesos kentinin ortaya çıkarılmış, en erken savunma yapısı olarak Geç Klasik Dönem surları çalışılmıştır (Koder ve Ladstatter, 2009, Koder ve Ladstatter, 2010; Groh, 2012, 66, Kershner, 2016: 339, Ladstatter, 2016: 255.). Kazı çalışmalarının yanı sıra kazılmayan geniş bir alanda yapılan jeoradar çalışmaları Panayır Dağı Geç Klasik Dönem savunma yapı planını kısmen ortaya çıkarmıştır (Plan 1). Ayrıca Magnesia Kapısı çevresinde yapılan çalışmalar Panayır ile Bülbül Dağları arasındaki savunma yapısının bağlantısını sağlamıştır (Res. 181).

SONUÇ

Ephesos Savunma Yapı ve Sistemleri adlı tez çalışması sorunsalları kronolojik olarak birbirinden ayrılmış, araştırma sonuçlarının yorumlanması ile öneri ve kanıtlar maddelendirilerek cevaplanmıştır.

Tunç Çağları'nda Arzawa'nın başkenti, Arkaik ve Klasik Çağlar'da 12 İon kentlerinin öncülerinden olan Ephesos kentinin bu dönemlerdeki savunma yapıları hakkında bilgilerimiz ne yazık ki yazılı kaynaklar ve küçük eserlerden ibarettir. Ephesos'ta XIX.yy'ın başlarından günümüze kadar farklı ekiplerce, farklı dönemlerde kazılar yapılmıştır. Bu kazılar ile Ephesos'un Erken Dönemleri'ne ilişkin mezarlar, küçük buluntular ve basit mimari unsurlara ulaşılmıştır. Bu buluntulardan Ayasuluk Tepesi'nde bulunan, ithal seramikler, mühür ve psi adı verilen figür Ayasuluk Tepesi'nde halktan farklı bir sınıfın yaşadığını göstermektedir. Mimari olarak bu dönemlere ışık tutabilecek kazı çalışmalarının en önemlisi Artemision kazı çalışmaları tapınağın erken evrelerinden son evresine kadar tarihlendirilmesini sağlayan bu çalışmalar tapınak özneline kalmış ve kutsal alanın sınırları hakkında bilgiler vermiştir. Ancak Tunç Çağları'ndan Erken Helenistik Dönem Ephesos kentinin yerleşim alanı hakkında eldeki veriler ile net bir sınır çizilememektedir. Böylece özellikle Klasik kent sınırlarını gösteren savunma yapıları hakkında bilgilerde mevcut değildir. Kent yerleşim alanı ve savunma yapıları tamamıyla birbirleri ile ilişki içerisinde. Savunma yapısının hattını ve tarihlendirmesini yapmak kentin o dönem sınırlarında belirlemektedir. Ephesos'un akropolis alanını Ayasuluk olarak önerilmesinde bilim insanlarının görüş birlikteliği vardır. Yazılı metinlerde yine bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak Ayasuluk'un alternatifi olarak Panayır Dağı özellikle kuzey yerleşimi akropolis konumuna alternatif bir öneri olarak karşımıza çıkmaktadır. Panayır Dağı savunma yapı kazı çalışmaları ve yazılı metinleri değerlendirildiğinde Panayır Dağı'ndaki çalışmalar Ayasuluk Tepesi'ne göre daha geç bir döneme işaret etmektedir. Ephesos'un Tunç, Arkaik ve Klasik Çağları savunma yapıları hakkında yazılı metinlerde ilgili bağlam kronolojik olarak 4 ana başlıkta incelenmiştir;

1) Hitit metinlerinde II. Mursili'nin Arzawa Seferi'nden bahseder. Burada Apasa kentine saldıran II. Mursili kenti almış ve Arzava Kralı'nın kentten kaçtığından

bahsedilir. Burada anlatılan yerin Ephesos (Ayasuluk) olduğu tartışmalıdır. Ancak Ayasuluk Tepesi'nde kurulu olan Tunç yerleşiminin Hittit metinlerinde geçen Apasas adıyla olmasa dahi bu saldırıdan etkilenmiş olmalıdır. Tepenin en üst kotundan güneye doğru ise basitte olsa bir savunma yapısı ile çevrili olduğu düşünülebilir.

▪ Geçmişte bulunan nitelikli seramikler, damga mühür ve 2021 yılı kazılarında ortaya çıkarılan Psi Figürini alanda ayrıcalıklı bir sınıfın yaşadığına işaret etmektedir. Arkeozoolojik incelemeler sonucu aynı katmanda bulunan akivades türü kum midyesinin (*Cerastoderma glaucum*) yoğun tüketimi ile karşılaşmıştır. Bu sucul gıda maddesi cinsinin gastronomik özellikleri ayrıcalıklı bir sınıfa hitap ettiğini göstermektedir. Aynı çalışmalar içerisinde yakın katmanlardan çıkarılan Ayı (*Ursus sp.*) kafatasının sağ üst çene (maxilla) parçası bu yırtıcı hayvanın önemli bir av sonucu ile; ev içi kullanımına ya da alt çenenin koparılarak kafaya takılması ile, buluntu yerleşiminde halktan farklı bir sınıfın varlığını göstermektedir. Ayrıca 2021 yılında yine geçmiş yıllardaki gibi nitelikli erken dönem seramiklerde ele geçmiştir.

2) Kentin ilk sakinleri olan Leleg ve Kar halklarının, kente gelen İon kavimlerinin saldırısı ve yerleşimi ile akropolisten kovulduğu hakkındaki metin önemli bir veridir (Pausanias, 2023: VII.II, VIII). M.Ö. XIII. yy. da Hittit egemenliğine giren kent M.Ö. XII.yy. da İon göçü ile saldırıları sonucunda İon saldırısı ve yerleşimine maruz kalmıştır.

▪ Pausanias İon komutanı Androklos kente geldiğinde akropolisten yerli halkı kovduğunu belirtmektedir. Böylece M.Ö. XII.yy. da Ephesos kentinin bir akropolisi ve kenti çevreleyen bir savunma yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Yerli halk kenti terk etmemiş olmalıdır, gelen yoğun İon göçü ile sur dışı bir yerleşimi (aşağı şehir) oluşturmuş olmalıdırlar.

3) Bir diğer yazılı metinde Lydia Kralı Kroisos'un Ephesos kentine saldırısı hakkında bilgiler edinmekteyiz. Bu bilgiler arasında kentin surlarının 7 Stadium uzunluğunda bir ip ile Artemision'a bağlandığı yazmaktadır. Artemision temenosu baz alındığında olası alan için en uygun yer Ayasuluk olmalıdır. Ayrıca bilgiler arasında Kroisos'un koç başları ile kente girmesi bilgisi kentte bu dönem olasılıkla taş malzemeden yapılmış kuşatma silahları tarafından tahrip edilmeden alınamayacak bir kent savunmasını işaret eder (Ephesoslu Pandarus).

■ Ephesoslu Pandarus'un Texier'in aktarım anlatımlarından, Kroisos'un kenti kuşatığı ve koç başlarını kullandığı vurgusu, savunma yapılarında taş malzemenin kullanılmış olduğunu göstermektedir. Çünkü Vitruvius'un dediği gibi kerpiç yapılarda koç başları etkisiz kalmaktadır. Ahşap savunma yapıları ise kuşatma sırasında kolaylıkla yakılarak tahrip edilebilmektedir. Dönem mimari malzemesi de düşünüldüğünde bu bilgi M.Ö. VI. yy. da Ephesos Kentinin Savunma Yapılarının taş malzemedan yapıldığını ve koç başı (kuşatma silahı) kullanılacak kadar sağlam yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bahsedilen bir diğer konu ise Herodotos'un anlattığı, üzerine çalışmalarda yapılmış olan, halkın 7 Stadium uzunluğunda bir ip ile kent surlarını Artemision'a bağlamış olması üzerinedir. Bu bağlamda 7 Stadium mesafesinin yaklaşık olarak 1200 m. ye tekabül ettiği düşünülürse, kent surlarının düşünüldüğü gibi aşağı şehri oluşturacak şekilde Artemision yakınlarına kadar ilerlemediği anlaşılmaktadır. Kent surları bu mesafe göz önüne alındığında Ayasuluk veya Panayır Dağları'ndan birinde kurulu olan savunma yapısına işaret etmektedir. Panayır Dağı'nda yapılan çalışmalar Geç Klasik Dönem'e kadar gitse de M.Ö. VI. yy. kadar yerleşim gösteren bir nitelik içermez. Aynı şekilde Ayasuluk Tepesi'nde M.Ö. VI.yy. küçük buluntuları Erken Dönem açmalarında yoğun bir şekilde gelmiş olsa da kısıtlı çalışmalar içerisinde döneme ait bir mimari öge ile karşılaşılmamıştır. Yazılı belgelerin güvenilirliği tartışılrsa da elimizdeki en net veri olarak kullanıldığında şu an için bu sonuçlara ulaşılabilmektedir.

4) Son olarak uzun süre Pers egemenliğinde kalan kentin İonia İsyanı'ndaki rolü ve İonia İsyanı'nda geçen bilgiler ile savunma yapısı hakkında bilgiler edinebiliriz. İonia İsyanına katılan kent Sardes zaferi sonrası tüm İon kent birlikleri ile, Ephesos limanına doğru geri çekilirken Pers ordusunun oklu süvarilerine yakalanmış ve Ephesos yakınlarında açık bir alanda Hoplit birlikleri bozguna uğramışlardır (Herodotos, 1973: 5.102.2). Ardından "kurtulan tüm birliklerin kendi kentlerini kaçtığını (Herodotos, 1973: 5.102.3)" Ephesos kent surlarına çekildiği aktarılmaktadır. Buradaki bilgide kentin kolayca geçilemeyecek ve güvenilir savunma hattı olduğu anlaşılmaktadır.

■ İonia İsyanı sırasında Ephesos aktif olarak isyana katılan kentler arasındadır. Herodotos'un detaylı olarak anlattığı isyan hareketinde Ephesos Savunma Yapıları hakkında bilgiler mevcuttur. Ephesos ve diğer kentlerin birlikte savaştığı bu

isyanda uzun mızraklı Hoplitler süvarilere karşı etkili olmakla beraber oklu süvariler karşısında savunmasız kalmaktadırlar. Ephesos yakınlarında açık bir alanda savaşmaya zorlanan birlikler olasılıkla Belevi girişinden güneydeki ovada Pers birliklerine yakalanmış olmalıdırlar. Pers komutanları İon Hoplit birliklerinin savunma hattının içerisindeki etkilerini bilmektedirler ve onları ovada yakalayarak gafil avlamışlardır. Herodotos bozguna uğrayan İon birliklerinin kendi kentlerine kaçtıklarını aktarır. Bu da tarihçinin anlatımındaki Koressos limanından tekrar gemilere binmeleri ile gerçekleşmiş olmalıdır. Bu aktarım sırasında ise alanın güvenilir olması için savunma yapısına gerek vardır. Böylece M.Ö. V. yy. Ephesos Savunma Yapıları'nın Koressos limanını kapsadığı veya buraya akropolisten güvenilir bir koridor ile ulaşılabilirdiği söylenebilir. Ancak Koressos Limanının hemen güneydoğusunda bulunan savunma yapıları bu döneme göre daha geç bir döneme tarihlenmektedir. Pers egemenliğinde imparatorluğun garnizonu konumuna gelen Ephesos kentinin bu dönem limanı, imparatorluğun ticari ve askeri işlemleri için oldukça önemli bir konumdadır. Bu tarihler içerisine denk gelen Panayır Kuzey Savunma yapıları Pers İmparatorluğu'nun en önemli lojistik aracı olarak kullandığı Koressos limanını korumaya alması için yapılmış olmalıdır. Pers İmparatorluğu Makedonya ve Kıta Yunanistan üzerinde gelişen Makedon güçlerinin tehdidini fark etmiş ve böyle bir önlem almış olmalıdırlar. Ancak bu dönem benzer tipte Ayasuluk Tepesi'nin güneyine doğru uzanan daha geniş bir savunma yapısı olmalıdır. Yerleşim alanlarının merkezi savunma yapıları ile çevrelenmesinin haricinde kentlerin hakimiyet alanındaki bölgelere birbirleri ile ilişkili savunma yapıları yapılmıştır. M.Ö. VI-IV. yy. arasında Troas kenti ve çevresinde Pers'ler tarafından kendisine karşı sorun oluşturabilecek yerli halkıda kontrolünde bulunduracağı sistemi oluşturmaktadır (Körpe, 574). Ancak Körpe'nin Troas savunma sistemlerinin M.Ö. IV.yy. da kullanımının terk ettiğini aktarmaktadır. Bu tarih (M.Ö. IV. yy.) Ephesos'ta bulduğumuz sistemlerin başlangıç evresini göstermektedir. Ephesos yerleşim alanı ise bu dönem için mimari haricindeki belgeler ile yaklaşık verilerden oluşmaktadır (Res. 182).

Büyük Aleksandros Ephesos kentine geldiğinde, şölenler şenlikler ile karşılanmıştır. Aleksandros Ephesos kentinde bir süre durmuş ve ardından Mezopotamya'ya doğru ordusu ile seferine devam etmiştir. Büyük Aleksandros'un

zaferleri ve ardından kısa sürede gelen erken ölümünün ardından komutanları halefinin kim olacağı konusunda birbirleri ile öncesinde sorumlu oldukları bölgelerde krallıklar kurarak mücadele etmişlerdir. Bu döneme Diadokhlar Dönemi denmektedir. Ephesos kenti egemenliği bu dönem mücadeleler ile sürekli olarak el değiştirmiştir. Bu mücadelelerden kentte önemli değişikliklere yol açacak olan ilk mücadele; Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes ve Lysimakhos arasında gerçekleşecektir. Bu mücadele sürecinde Ephesos kenti, kendisine özerk bir yönetim imkânı veren Antigonos Monophtalmos'un tarafında olmalarını sağlamıştır. Ayasuluk Tepesi ve Panayır Dağı yapıları Erken Helenistik Dönem Savunma Yapıları bu mücadelelerin içerisindeki yerini anlamak ve yapıların tarihlendirilmesi için bazı farklı görüşler ileri sürülebilir;

1) Büyük Alksandros'un ölümünün ardından yaşanan Diadokhlar Dönemi'nde sürekli savaşlar yaşanmıştır. Bu dönem içerisinde Ephesos kenti Antigonos Monophtalmos'un toprakları içerisindeydi. Antigonos Monophtalmos, Ephesos kentine özerkliğini vermiştir. Uzun süren Perslerin egemenliğinin ardından Ephesoslular için çok önemli olan bağımsızlıklarını veren Antigonos Monophtalmos'la Ephesoslular arasında önemli bir bağ oluşmuştur. Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes babası tarafından Batı Anadolu kentlerinin savunulması için görevlendirilmiştir. Büyük Aleksandros'un komutanları arasında bulunan Lysimakhos Bithinia bölgesine hakimdir. Ancak elindeki kentler Batı Anadolu kentleri gibi zengin ve büyük kentler değildir. Lysimakhos'un gözü Antigonos Monophtalmos'un hâkim olduğu Batı Anadolu kentlerindedir. Diadokh mücadelelerinin ilk savaşlarından olan Ipsos Savaşı'nda Lysimakhos'un örgütlediği düşünülebilir. Lysimakhos Ipsos Savaşı öncesinde Ephesos'u ele geçirsede Ephesoslular kenti hemen Demetrios Poliorketes'e geri vermişlerdir. Ipsos Savaşı'nda mağlup olan Antigonos Monophtalmos savaş alanında ölmüş, oğlu Demetrios Poliorketes ise savaş alanından ve yoldan topladığı askerleri ile Ephesos'a çekilmiştir. Demetrios Poliorketes Atina'daki egemenliğini de sağlamlaştırmak için donanması ile Atina'ya geçmiştir. Ardından Demetrios Poliorketes Ephesos'a gelerek kenti Anadolu'daki merkezi konumuna getirmiştir (Bosch, 1942: 5). Ancak tam olarak nasıl alındığı hakkında bilgimiz olmayan kent Demetrios Poliorketes'in Ege ve Yunanistan hakimiyetini sağlaması girişimleri sürecinde gücünün bölünmesi ile Lysimakhos'un

bu sefer kalıcı olarak eline geçmiştir. Ephesos Erken Helenistik Savunma Yapıları hakkında bilgiler sunabilecek bu çatışma evreleri farklı disiplinlerin sonuçları ile netleştirilmeye çalışılmıştır.

▪ Bu çatışmaların sahnelendiği Erken Helenistik Dönem Ephesos Savunma Yapıları'nın lokalizasyonu için farklı görüşler öne sürülebilir. Bu görüşler, materyal, yazılı kaynak ve analiz sonuçları ile desteklenmektedir. Öncelikle Panayır Dağı üzerinde bulunan Geç Klasik Erken Helenistik Dönem'e tarihlenen savunma yapıları bu olayların merkezindeki kentin akropolisi midir? sorusu karşımıza çıkmaktadır. Demetrios Poliorketes'in Kıta Yunanistan ve Kuzey Ege'de savunma yapıları yaptırdığı bilinmektedir. Ancak Panayır Dağı'ndaki savunma yapıları kullanıldı ise var olan savunma yapısı kullanılmış olmalıdır. Koressos Limanını koruyan savunma yapısı Erken Helenistik kent için önemli bir konumdur ancak akropolis olarak nitelendirmek için (günümüze kadar yapılan çalışmalar sonucu ile) nitelikli bulgulara sahip değildir (Ladstatter, 2016: 237). Panayır Dağı'nın karşısında bulunan Ayasuluk Tepesi ise erken yerleşimleri ve konumu ile daha öne çıkmaktadır. Ayasuluk Tepesi'nde de Erken Helenistik Dönemi savunma yapı kalıntıları vardır. Ayasuluk Tepesi'nde bu çatışmaların yaşanmış olması ve Erken Helenistik Dönem'de Ayasuluk Tepesi'nin akropolis olarak kullanıldığı görüşü, günümüze kadar yapılmış kısıtlı çalışmalar ile materyal olarak az veri sunmaktadır. Ancak yazılı kaynaklar, yakın tarihli savunma yapı kazıları, organik ve inorganik analiz sonuçları bizlere tutarlı bir hipotez sunmaktadır.

• 2020 yılında Ephesos Ayasuluk Tepesi Savunma Yapılarını anlamak için kazı yapılacak alanlarda jeoradar çalışmaları yapılmış, elde edilen anomaliler yorumlanmıştır. Sonuçlar üzerinden bir sonraki sezon kazı yapılacak alanlar belirlenmiştir. Jeoradar verileri ile kazı alanları belirlenmiş ve kazı çalışmaları yapılmıştır. Jeoradar anomalileri ile kazı sonuçları örtüşmediği görülmüştür

• 2021 yılında jeoradar verileri ile belirlenen alanlarda kazılar yapılmış ancak anomaliler yorumlandığı gibi ve kazı sonuçları ile örtüşmemiştir. Buna rağmen yapılan kazı çalışmaları, önceki yıllarda kazılmış Erken Helenistik Savunma Yapıları'nın alan içerisindeki yeri ve buluntu dağılımı hakkında önemli sonuçlar elde etmemize yardım etmiştir. Sürekli yerleşim gören Ayasuluk Tepesi temiz bir katmanlaşmayı vermemekle birlikte Tunç Çağları'ndan Erken Helenistik Dönem'e kadar kesintisiz

yerleşim gösteren nitelikli seramik buluntular Ayasuluk tepe yerleşiminin basit bir yerleşim olmadığının göstergesidir. Mimari olarak kazısı yapılan günümüze ulaşmış en erken yapı bosajlı Erken Helenistik Dönem Savunma Yapı kalıntılarıdır. Bu yapı kuzeye doğru kesintili olarak uzamakta 0.45 m. kadar izlenmektedir. Buradaki surlar anakayaya kadar kazılıp oturtulmamışlardır bu özellikleri ile Bülbül Dağı ve Panayır Dağı örnekleri ile farklılık göstermektedir. Böylece bu yapının Demetrios Poliorketes'in Doğu Yunanistan kentleri ve Batı Anadolu kentlerinde yaptırdığı savunma yapıları ile benzer inşa faaliyetleri içerisinde yapılmış olabileceğini göstermektedir.

- 2008 yılında ortaya çıkarılan Helenistik amphora konteks buluntu grubu ile aynı kasada bulunan 3 farklı erkeğe ait sağ femur kemikleri üzerinde yapılan antropolojik inceleme bir erkeğin kılıç yarası aldığı ve bu yaranın ardından öldüğü üzerinedir. Olası Diadokh Dönemi askerleri üzerinde sürdürülen mitokondriyal DNA testi ise ana soylarının Avrupa kökenli olduğunu, bölge demografisinden farklı olarak Anadolulu veya Mezopotamyalı olmadıklarını göstermektedir. Antigonos'un kendi topraklarından getirdiği bu askerler (Antigonos'un Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu Yunan kentlerine özerklik vermesi ilede birleşerek) kendi halkına verdiği önem ve milliyetçiliğini göstermektedir. Ayrıca Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes Lysimakhos'un örgütlediği Ipsos Savaşı öncesi Korinth Birliği çağrısı yapmıştır. Bu çağrı Kıta Yunanistan halklarının Perslere karşı kurduğu kavimsel bir birliktir. Bu birlik içerisindeki askerlerde bu bölgenin halklarından olmalıdır. Ancak Lysimakhos ve müttefiklerinin orduları ise çoğunluklu olarak paralı Thrak birlikleri, Mısır, Hindistan, Mezopotamya ve Anadolulu askerlerden oluşmaktadırlar (Lund 1992: 76). Ipsos Savaşı öncesi Lysimakhos Ephesos kentini almış olsa da Ephesoslular kentlerini Antigonos egemenliğine kendi elleri ile teslim etmişlerdir. Bu Lysimakhos'un çok istediği kente karşı kendisinde bireysel bir tepkide oluşturmuş olmalıdır. Ayrıca kaynaklarda; Lysimakhos ile Demetrios Poliorketes'in düşmanlıkları siyasi bir olayı aşarak kişisel antipati ve hakaret seviyesine geldiği bilinmektedir. (Lund 1992: 85). Lysimakhos Demetrios Poliorketes'in Ephesos'a çekilmesinin ardından kenti kuşatarak bir savunma ile karşılaşmış ancak sonunda kenti almış olmalıdır. Strabon'un anlatımlarından Lysimakhos'un eski kenti tahrip ederek, yerleşimi yeni yerine taşıdığı anlatılır. Ayrıca Lysimakhos yaklaşık bin yıllık bir kent

geleneği olan Ephesos'un yerini değiştirmekle kalmamış, kentin hafızasını da silmek için adını değiştirmiştir. Antigonos Monophtalmos'a kendilerine sadece özerk bir yönetim verdikleri için büyük bağlılık duyan Ephesoslular, Lysimakhos'a karşı tam tersi bir tutum sergilemiş olmalıdırlar. Lysimakhos Ephesos kentini alır almaz yeni bir kent oluşturma işlemine başlamış olmalıdır. Kentlilere saygı duymayan Lysimakhos Ayasuluk'ta bulunan yapıları yıkmış ve düşman (Demetrios Poliorketes'in) askerlerine uygun bir gömü yapmamış olmalıdır. Eski Kent (Ayasuluk ve çevresi) tahrip edilip sonrasında kullanılmamış olmalıdır. Kullanılmamış olması Erken Helenistik ile Geç Roma arası dönem Ayasuluk Tepesi buluntularındaki karanlık dönem olarak görülebilmektedir. Ayasuluk doğu yamacında Erken Helenistik Dönem surlarının hemen dışında bulunan olasılıkla 3 askere ait olan kalıntılar bu savunma savaşında yer alan Korinth Birliği çağrısına uyan Kıta Yunanistan (Avrupa) kökenli askerlere ait olmalıdırlar. Böylelikle Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem'e kadar Ephesos kentinin akropolisi konumunu korumuş olmalıdır ayrıca bu surlar Demertios Poliorketes'in Kıta Yunanistan ve Batı Anadolu'da savunma yapı imar faaliyetleri içerisinde yapılmış olmalıdırlar.

- Ayasuluk Tepesi Erken Helenistik Dönem Savunma Yapıları içerisinde yapılmış olan inorganik malzeme analizleri bu yapım aşamaları ve malzeme temini konusunda birçok soruya cevap vermiş olsa bile, oldukça kısa zaman farklı olan tartışmalı tarihlendirmeler hakkında bir sonuç verememiştir.

Ephesos Erken Helenistik Dönem Savunma Yapıları arasında günümüze tek bir dönem olarak stabil gelebilmiş olan Bülbül Dağı Savunma Yapıları arasında en net tarihlendirmenin yapıldığı alandır. Ancak bu alan için 2 farklı bilim insanının ortak görüşünde bulunmaktadır. Bunlardan Ephesos Bülbül dağı sur blokları blok yüksekliklerinin analogik olarak değerlendirilmesi sonucu, M.Ö. 290 yılından M.Ö. 460 yılına tarihlenmiştir. Böylece Ephesos kenti surlarının Lysimakhos tarafından yapılmış olduğu yanlış olarak değerlendirilmiş ve Lysimakhos evresinin bir onarım ek evre olarak değerlendirilmiştir (Özyiğit 1990: 144). Benzer bir tarihleme ve öneri Ephesos'un Helenistik Dönem öncesinde önemli bir konuma sahip olduğu ve bugüne kadar bu dönemle alakalı bir savunma yapısı bulunmadığı için burada Helenistik Dönem onarım öncesi Klasik Dönem surları olduğu hakkında görüş daha vardır (Erdoğan, 1992: 116-118). Ancak aynı duvar üzerinde gösterilen ve evrelere ayrılan

farklar belirsiz olarak nitelendirilmektedir (Marksteiner, 1999: 415). Bu farklar Bülbül Dağı'nın tamamı bir bütün olarak incelendiğinde farklı ekiplerin ve ustaların çalışmasından kaynaklı küçük üslup farklılıkları olarak nitelendirilebilir. Bu farklılıklar; Bülbül Dağı  zerindeki Helenistik surlarda onarım evrelerinin varlığı d   nd rs  bile bunu kanıtlamak mümkün değildir (Marksteiner, 1999: 417). Sadece, Bülbül Dağı'nda görülen inşa teknikleri ve savunma sistem detayları bile kentin Helenistik Dönem içerisinde yeni kentin kurucusu Lysimakhos'a net bir şekilde tarihlenmesini sağlamaktadır (Marksteiner, 1999: 417). Lysimakhos'un yaptırdığı surların yapım başlangıç tarihi nettir. Ancak ne kadar sürdüğü ve bitiş tarihleri belli değildir. Bir diğer soru ise bu surların yapımı tamamıyla bitmiş midir? Neden Lysimakhos bu kadar yüksek bir noktaya bu kadar uzun bir sur hattı yaptırmıştır. Lysimakhos'un surları kuzeyde Panayır Dağı'nda sarmaktadır. Ancak bu bölgedeki surlar Bülbül Dağı  rnekleri ile karşılaştırıldığında bazı noktalarda neredeyse yoktur. Lysimakhos'un kent içi ve kent etrafında yaptırdığı surlar bölge ve dönem kentlerine göre büyük bir projeyi oluşturmuştur. Kenti çevreleyen surlar Bülbül Dağı'nda deniz seviyesinden sert bir yükselişle yaklaşık 400 m. lere kadar yükselmektedir. Bu savunma yapılarının maliyeti neredeyse orta boyutlu 3 antik kentin baştan yapımına bedel bir i  gücü ve maliyeti barındırmaktadır. Peki Lysimakhos neden bir anda bu kadar büyük boyutlu bir kent yapımına girmiştir, gerçekten kentin ve dışarıdan getirdiği insanlar bu denli büyük bir kenti doldurabilecek midir? Yapılan savunma yapıları özellikle Bülbül Dağı'nda doğal bir yükseltide olmasına rağmen neden dahada yükseltilmiş ve çok sayıda kule ile güçlendirilmiştir? Bülbül Dağı'nın güneyinde bulunan eğim ve ardı ardına gelen dağ silsileleri zaten güçlü bir ordunun buradan saldırmasına imkân veremeyecek bir doğal engel olu turmamakta mıdır? Erken Helenistik Dönem Ephesos kent çevresi ve kırsal alan savunma yapılarında kullanılan bölgenin anakayasından oluşan kolay  ekillendirilebilen ancak sertlik seviyesi yüksek ta  malzeme nereden temin edilmiştir? Bu kadar büyük bir inşa faaliyeti için nasıl teknikler kullanılmış ve bloklar nasıl yerleştirilmiştir? Erken Helenistik Dönem Savunma Yapılarını inceleyenler için Bülbül Dağı kalıntıları stabilizasyonu ve in-situ örnekleri ile büyük bir  anstır (Marksteiner, 1999: 414), Ephesos Savunma Yapıları içerisinde değerlendirilen Bülbül Dağı  rnekleri üzerinden oluşan 5 maddelik soru bölgenin yakın dönem savunma yapılarına da kılavuzluk edecek belgeler sunmaktadır.

1) Özellikle Bülbül Dağı'nda büyük bir bölümü bulunan savunma yapılarının, tarihlendirilmesi ile ilgili bilim insanlarının fikir birlikteliğı vardır. Arkaik Dönem  nerileri olmasına rağmen bu önerilerin alanın bir kısmının görülmesi ile geliştirildiğı ve alanın tamamına hâkim olmayan öneriler olduğı açıktır. Arkaik Dönem içerisinde bu denli organize ve büyük boyutlu bir inşa faaliyeti geliştirilmesi mümkün görülmemektedir. Ancak bu görüşler üzerine yine de şüphe ile incelemeler yapılmış ve alanın tamamında yüzeyde ve kule içerisinde bulunan seramikler Helenistik Dönemi işaret etmektedir. Helenistik Dönem içerisinde ise Erken Helenistik Dönem'e hatta Lysimakhos Döneminde yapılan tarihlemelerin ana kaynağımız ise antik kaynaklardır. Bu dönemi anlatan antik kaynaklar içerisinde özellikle Strabon günümüzde gözlemlediğimiz bu savunma yapılarını Lysimakhos ile bağdaştırmamızı sağlamaktadır.

2) Lysimakhos kentin sınırlarını ve savunma yapılarının nereyi  vreleyeceğini hangi hesaba göre yapmış olduğunu bugün bilmemekteyiz. Surların yapımı tamamıyla bitmiş midir? Özellikle Bülbül Dağı'nda batı yönlü uzanan surların uzantısı limanın batısını koruma amaçlı mı yoksa yerleşimin bu bölgelere doğru uzanması için planlanmış olduğı sorusunu beraberinde getirir. Lysimakhos Lebedos ve Kolophon kentlerini de yeni kurmuş olduğı Arsinoe kentine taşırken mega bir kent planlamış olmalıdır. Ancak kentin batı uç kısmının özellikle bu alandaki savunma yapılarının tamamlanmamış olabileceğı yapılan yüzey araştırmalarında anlaşılmıştır. Olduğı gibi kademeli kalan duvar örgüsü, taş yontma alanları ve duvar önündeki tasnifler alanın yapım aşamasında olduğı gibi kaldığını göstermektedir. Bu alanın olduğı gibi bırakılmış olması 3 farklı olasılığa işaret etmektedir.

i. Bülbül Dağı'nda ilerleyen çalışmalar bu alandayken Lysimakhos'un ölümü ile olduğı gibi bırakılmış, Kolophon ve Lebedos kent halkları Ephesos'u terk etmişlerdir. Kent merkez çekirdekte gelişmiştir. Ephesoslular ise eski kenti (Ayasuluk ve güney yamaç yerleşimi) Lysimakhos tahrip ettiğı için bu yeni yerleşim alanını kullanmışlardır.

ii. Surların, Batı kanadının başlangıç noktası sayılabilecek üst kotta bulunan bir kule ile sonlandırılması düşünülmüş olabilir, belkide bu alanda Bülbül Dağı'nın kuzey ve güney cephesinde varolan doğal yüksekliğı yeterli g r lm ştir.

iii. Bir diğerk gerekçe ise yüksek maliyetin, projenin tamamlanmasına imkân vermemiş olması olabilir, ancak projenin yaklaşık %10'luk bir kısmının yapılmamış olması düşük ihtimal olarak bu olasılığı karşımıza çıkarmaktadır. Bu noktada bir yazıt ile bu düşük ihtimalin en gerçekçi cevap olabileceği anlaşılmaktadır. Böylece bir önceki madde de anlaşılabilmektedir. Öncelikle Bülbül Dağı Batı surları Ephesos kenti için kullanılamayacak geniş bir alanı kapsamaktadır (Marksteiner, 1999: 415). Limanı koruma amacı surlar aşırı genişletmiş ve kullanılmayacak alanları da çevrelemiştir (Marksteiner, 1999: 415). Bülbül Dağı'nda yarım kalmış olarak bulunan surlar ve devamında ulaşımı kolay olduğu için malzeme kayıplarının çok olduğu alanların aslında hiç yapılmamış olduğu anlaşılabilmektedir. Yüzey araştırmalarında karşılaştığımız ocak, taş işleme ve yapım aşamasında olduğu gibi kalan alan ile Pavlus Zindanı olarak adlandırılan kule karşılıklı konumlanmaktadır. Ephesos'ta bulunan bir yazıtta Pavlus Zindanı kulesinin güneyinden, tespit ettiğimiz yarım kalmış alana doğru surların revize projesinin kamulaştırma anlaşmaları yer almaktadır. Pavlus Zindanı olarak bilinen kulenin inşa aşamalarında önemli bir yeri vardır. Kulenin konumu tüm limana bir hakimiyet sunmaktadır. Bu da boyutu ve belki de ilk olarak bu kulenin yapımına başlanması ile önemini göstermektedir (Maier, 1959: 240). Bu surların yapımı hakkında yazıtta şu bilgiler bulunmaktadır; -Ephesos surlarının inşasından önce surların geçeceği alanlar üzerinde bulunan özel mülkler satın alınmıştır. Bülbül dağı batı surlarının tamamı bu şekilde satın alınmıştır. - Özel mülklerin alınması ile ilgili sözleşmenin bulunduğu yazıt hazırlandığında Pavlus kulesi halihazırda yapılmıştır. Sonrasında surların kulenin güneyinden bülbüle bağlanması planlanmıştır. Plan değişikliğinin nedeni maddi açıdan da düşünülebilir (Maier, 1959: 240). Sonuç olarak; bu sözleşme sırasında batı surlarının inşası olasılıkla devam etmektedir. Tespit ettiğimiz yarım kalmış alan bu döneme ait olmalıdır. O zaman bu alanla alakalı şu görüş ortaya atılabilir. Merkezi yönetimlerde surların inşa alanları normalde devletin mülkü olarak sayılmaktadır. Bu durum Ephesos içinde geçerlidir (Maier, 1959: 240-241). Eğer Lysimakhos yaşarken böyle bir proje gerçekleştirilmiş olsaydı kamulaştırmaya gerek duymazdı. Lysimakhos'un M.Ö. 281 yılında ölümü ile maddi yetersizlikler ortaya çıkmış, Lebedos ve Kolophon halkı da kenti terk ettiği için mega büyüklükteki projenin sınırını belirleyen surlar en yakın alandan kesilerek mevcut yapımı tamamlanmak üzere olan Bülbül batı surlarına bağlanmak istemiştir. Ayrıca

surların özel mülke yapılacağı bölümü anlatan sözleşmede, kalınlığının 9 ayak olduğu geçmektedir. Buda bugün Bülbül Dağı ve Panayır Dağı'nda izlenen Lysimakhos Dönemi surlarının kalınlığı ile aynıdır ve Bülbül Dağı'ndaki surların Lysimakhos tarafından yaptırıldığına farklı bir kanıt olarak eklenebilir (Maier, 1959: 239).

Sonuç olarak projenin tamamına yakınının yapılmış olması ve küçük bir kısmının bitmeye yakın olduğu gibi bırakılmış olması olağan üstü bir durumu göstermektedir. Bu durum ise Ephesosluların çok da isteyerek taşınmadıkları yeni kentin surlarının yapımını Lysimakhos'un ölümünden sonra maddi yetersizliklerden ötürü olduğu gibi bırakmış olduklarını göstermektedir. Ayrıca Pavlus Zindan kulesi ve Bülbül Dağı arasında daha basit bir savunma hattının olduğu ve ilerleyen çalışmalarla ortaya çıkabileceğide düşünülmektedir. Kısa süre sonra Roma egemenliğine giren kent, sonrasında surlarına ihtiyaç duymayacağı Pax Romana Dönemine geçmiştir.

3) Büyük Aleksandros'un kumandanları onun gibi büyük kentler kurmaya çalışmışlardır. Aleksandros'un komutanlarından Lysimakhos kenti planlarken zaten dönemin en büyük kentlerinden olan Ephesos nüfusuna Kolophon, Lebedos halklarını da eklemiş ve mega bir kent kurma girişiminde bulunmuştur. Kent kamu ve sivil yapılar için planlı insulælere ayrılmış ve bu planın çevresi doğal engebelerle uyularak surlar ile çevrelenmiştir. Ancak kentin planlandığı noktaların daha ötesine ve yükseğine ulaşan surların bu denli geniş, yüksek ve ihtişamlı yapılmasının amacı salt kent savunması amacı ile mi yapılmıştır? Şüphesiz Diodokhlr Dönemi'nde kent surları Kralların propaganda araçları olarak kullanılmışlardır. Ephesos surlarının da bu amaca hizmet ettikleri düşünülebilir. Ancak kenti ziyaret edecek bir yabancıların Bülbül Dağı'ndaki surları görme şansı yoktur. Surların doğu ucu Magnesia Kapısı'ndan, batı uzantısının bir kısmı ise kent içerisinden görülebilmektedir. Bir diğer soru ise Lysimakhos kendi egemenliğini kabul etmeyen ve kenti elleriyle Demetrios Poliorketes'e veren Ephesoslulara ceza amacıyla bu denli zor bir coğrafyada bu surları yaptırmış olduğudur. Diğer yandan Panayır ve Bülbül Dağları arasında ticari kâbiliyeti yüksek, büyümeye uygun ve en iyi şekilde savunabilecek noktalarda, iç liman ve tüm vadiyi içine alan bir alan yaratılarak, en iyi şekilde planlanmıştır.

4) Panayır Dağı savunma yapıları için bugün Yediuyurlar bölgesi dediğimiz alanda bulunan taş ocakları tüm alan için uygun bir noktayı oluşturmuştur. Ancak Bülbül Dağı için bu durum geçerli değildir. Bülbül Dağı'nın zemin seviyesinde

oldukça kaliteli ve ulaşılabilir yüzeyde bulunan ocaklar zemin seviyelerinde malzeme olarak kullanılmışlardır. Ancak 400 m. yüksekliklere ulaşan surlar için bu ocaklar pek kullanışlı olmamışlardır. Bülbül Dağı savunma yapıları için Helenistik Dönem sur planlamasına uygun tepe noktası kent sınırı içinde kalacak şekilde, tepe noktasına gelmeden yaklaşık 50 m. mesafede eğimden yararlanılarak yerleştirilen surlar ve kuleler için malzeme temini yamacın ters noktasından temin edilmiştir. Yüzeydeki anakaya alanları kolaylıkla kesilmiş, toprakla kaplı olanlar ise öncelikle kazılmışlardır. Taş parçaları ve toprak malzeme ise iç dolgu için kullanılmıştır.

5) Bülbül Dağı Savunma Yapıları ve özellikle yarım kalmış bölgedeki incelemeler sonucunda Ephesos Erken Helenistik Dönem Savunma Yapıları yapım teknik ve aşamaları 5 evrede anlaşılabilmektedir;

i. Öncelikle anakayaya ulaşmak için üst toprak örtüsü kazılmakta, buradan çıkarılan topraklar ve taş parçacıkları ise çift yüzlü duvar örgüsünün ara dolgusu için ayrılmaktadır.

ii. Ortaya çıkarılan anakaya kesilerek burası taş ocağı haline getirilmektedir.

iii. Ardından ocaktan çıkarılan taş kütleleri taşları işleyecek ustalara ayrılan alana getirilmektedir. Taşlardan çıkan cüruf parçaları ise yine dolgu malzeme için ayrılmaktadır.

iv. Kesilip hazırlanan bloklar sur ve kule yapılacak alanların yakınlarına getirilerek vinç veya makara yardımı ile duvar örgüsüne oturtulmaktadır.

v. Çift yüzlü duvar örgüsünün 2 yüzünde de her sıra aynı hizada tamamlanmış ardından arada oluşan boşluk ise dolgu malzemesi ile doldurulup sıkıştırılmıştır.

- Yapım aşaması önceliği ise; ilk olarak kuleler yapılmakta sonrasında araları surlar ile doldurulmaktadır.

6) Ephesos Erken Helenistik Lysimakhos Dönemi savunma yapılarının günümüze en iyi koruna gelen kısımları Bülbül Dağı bölümüdür. Sonrasında Panayır Dağı gelmektedir. Panayır Dağı'nın kent içine yakın ve Bülbül Dağı'na göre kolay ulaşılabilir olması bu alandaki savunma yapılarının devşirme malzeme olarak bir taş ocağı konumuna gelmesini beraberinde getirmiştir. Kent içerisinde, deniz seviyesinde bulunan surlar sadece zemin dolgu seviyesinde kalmış ve neredeyse tamamıyla yok olmuş durumdadır.

Erken Helenistik Dönem Ephesos Savunma Yapıları içerisinde, kent merkezindeki yapılar haricinde, Ephesos çevresinin güvenliği ve gelecek olan saldırıları gözlemek için yapılmış yapıları da mevcuttur. Bu savunma sistemleri önemli geçit ve yollara kontrolünün yanında tarım arazilerinin güvenliği içinde yapılmışlardır (Doğer ve Gezgin, 1998: 29). Jobst bu kule ve kalelerin kent surlarının yapımı ile paralele kent çevresinde bir savunma halkası daha oluşturduğunu düşünmektedir (Jobst, 1978: 455). Bu yapılar kuleler ve karakol denilebilecek küçük kaleden oluşmaktadır. Ephesos savunma yapıları içerisinde bulunan merkezi yapılar, bağımsız gözetleme kuleleri ve öncü karakol niteliğindeki küçük kalelerin benzerleri Smyrna kenti ve çevresinde de bulunmaktadır. Kuleler birbirlerini görebilecek şekilde gözlemlemek ve küçük çaplı güvenlik uygulamaları için yapılmıştır. Karakol niteliğindeki küçük kale ise kendi çevresindeki kırsal alanların daha büyük boyutlu güvenlik sorunlarına yönelik yapılmış olmalıdır. Kulelerden bugün Meryem Ana Evi olarak bilinen yapıya giderken Thorax Dağı'nın uzantısı üzerindeki kule, Şirince Vadisi Kayser Tepesi'nin yamacında bulunan kule, Barutçu köyünün kuzeydoğusunda bulunan kule ve Belevi Keçi Kalesi'nin yamacında bulunan kule farklı inşa faaliyeti içerisinde yapılmış olmalıdır (Res. 183). Modern Barutçu köyünün kuzeyinde bulunan karakol niteliğindeki küçük boyutlu kalede aynı dönem içerisinde dağlık ve ulaşımın daha zor olduğu kırsal kesimin güvenliği için ilk müdahale amacı ile yapılmıştır. Kuleler ve kalenin aynı inşa faaliyetleri içerisinde yapılmış olduğu hakkında yüzey buluntularının gözlemlenmesi, malzeme analizleri ve analogik veriler incelenmiştir (Barutçu güney kule ve Belevi kulesinin yaklaşık plan ve az sayıda malzemesi üzerine değerlendirmeler yapılmıştır);

1) İlk olarak kulelerin harç kullanılmadan yapılmış oldukları tespit edilmiştir. Bu da kulelerin Roma ve sonrası dönemlere ait olmadığını göstermektedir. Roma Dönemi baz alındığında Terminus Ante Quem ile yapıların öncesinde yapılmış olduğu ortaya çıkmıştır. Benzer tarihlendirme Barutçu Kalesi içinde geçerlidir.

2) Bir diğer tarihlendirme için analogik değerlendirmeler özellikle Bülbül Dağı örnekleri ile yapılmıştır. Buradaki tüm örnekler Bülbül Dağı'ndaki gibi bosajlı, rektogonal, trapezoidal, kenetsiz blokların atkı taşları ve düzgün kesilerek birbirlerine bağlanarak oluşturduğu örgü tipindedir

3) Şirince Kulesi için diğer kulelerden farklı bir durum söz konusudur. Kayser Tepe'nin yamacında bulunan gözlem kulesi konumu gereği sadece Ayasuluk Tepesi ile iletişim içerisinde olmalıdır. Bu durum farklı iki görüş üzerinden değerlendirilmelidir.

- İlk olarak Lysimakhos'un yeni kentini kurduğu sırada Strabon'un söylemleri ve kent kültürü – hafızasına bakışı düşünüldüğünde Ayasuluk yerleşimini, tahrip ettiği ve bu alanın artık kullanılmadığı düşünülmektedir. Bu durumda Şirince Kulesi Lysimakhos'un imar faaliyetleri içerisinde olmamaktadır. Terminus Ante Quem ile Lysimakhos'un hemen öncesine tarihlendirilebilir. Yani Demetrios Poliorketes Dönemi faaliyetleri içerisinde alınabilir.

- Bir diğer görüş ise Lysimakhos kenti taşırken Ayasuluk Tepesine karakol niteliğinde kale yapmış olduğuna dahildir. Ancak Panayır Dağı'na bu kadar yakın bir noktada bir karakola ihtiyaç var mıdır, bugün kurudağ kuyumculu gibi Ayasuluk ile benzer noktalara değil de kırsal alanın korunması için ciddi bir mesafe sonrasında sadece Barutçu da bir karakol yapılması ihtiyacı bu görüşe ters düşmektedir. Ancak Lysimakhos'un bu alanda bir karakol kale yaptığı kabul edilir ise Şirince Kulesi bu inşa faaliyeti içerisinde alınabilir.

4) Barutçu Kalesi'nde görülen kapı tipi üzerinde Terminus Ante Quem ile yine tarihlendirme yapılmıştır. Sövelerin iç bükey hareketi sonrasında üzerine gelecek olan düz blok daha kemerin oluşum aşamasında olmasına rağmen tamamıyla kullanıma girmediğini göstermektedir. Bu durum yapının yine Roma Dönemi öncesinde yapıldığını Terminus Ante Quem ile göstermektedir.

5) Ephesos Erken Helenistik kırsal alan savunma mimarisi içerisinde karakol amacı ile kullanılan kalenin konumu ve ne amaçla kullanıldığı ile ilgili;

- Kalenin çevre güvenliği için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yaklaşık 600 m² alanın 300 m² si kapalı alan olduğu düşünüldüğünde bu alanda ortalama 100 askerin barınabileceği anlaşılmaktadır. Bu sayıda asker, dönem nüfusu düşünüldüğünde ciddi bir gücü oluşturmaktadır. Acil bir olayda bölgenin engebeli yapısı düşünülürse ilk müdahale yapacak öncü birlik olmalıdırlar.

- Aynı görüşü ve gözlem kalesi düşüncesini çürüten bir diğer durum ise kalenin konumudur. Yaklaşık 290 m. kotunda bulunan kale tepenin en üst kottunda yapılmamıştır. Ayrıca tepenin deniz ve batı yollarına hakim kısmında değil de doğu

yamaca yapılarak gizlenmiştir. Çevresindeki dağlar ve bitki örtüsü içerisinde gizlenen kale Klaros ve Metropolis yönlerine açılan dağ yollarına hakimdir. Bu yönü ile Ephesos Ovası'na ve limanına giden dağ yolları için bir kontrol noktası görevindedir.

Erken Helenistik Savunma Yapılarının malzeme temini ve taşınması hakkında yeni veriler elde etmek için analizler yapılmıştır. Bu analizler savunma yapılarında kullanılan taş malzemeler ve çıkarılmış olabilecekleri ocaklar üzerinden alınan numuneler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan XRD analizleri ve SEM görüntülemeleri sonucunda malzemelerin birbirleri ile ilişkileri değerlendirilmiş ve malzeme temini ve ocak ilişkileri hakkında sonuçlara varılmıştır;

1) Bülbül Dağı Lysimakhos surlarında yapılan malzeme analiz çalışmaları sonucunda; tepe noktalarındaki yapıların alana yakın yine aynı kotlarda bulunan anakayaların ocak haline getirilmesi ile temin edildiği anlaşılmıştır. Zemin seviyesine yakın doğu kanadında zemin ocaklarından, batı kanadında ise arvalya ocaklarından temin edildiği anlaşılmıştır.

2) Panayır Dağı Lysimakhos surlarında yapılan malzeme analiz çalışmaları sonucunda; Panayır Dağı'nın Bülbül Dağı'na göre daha düşük kotlarda ve yükseltinin kademeli hafif bir eğimle yükselmesi sayesinde, zemin seviyesinde bulunan Yediuyurlar bölgesi ve yukarı kent girişinde bulunan ocaklardan tüm alana malzeme sevk edildiği analiz sonuçları ile anlaşılmıştır.

3) Ayasuluk Erken Helenistik Dönem surlarında yapılan malzeme analiz çalışmaları sonucunda; Yapı malzemesinin temininin az miktarda tepe noktasında bulunan anakayalardan, yoğun olarak ise tepenin kuzeyinde bulunan ocaklardan yapılmış olduğu analiz sonuçları ile anlaşılmıştır.

4) Diğer kırsal savunma yapıları Helenistik Dönem karakteristik özelliğinde olduğu gibi yapının yakınındaki ocaklardan temin edildiği analizler sonucunda anlaşılmıştır. Ancak bir kulede bu durum farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Şirince Vadisi Kayser Tepe yamacına yapılmış olan Erken Helenistik kulenin analizleri sonucunda bu yapının malzemelerinin Ayasuluk Tepesi kuzey ocaklarından getirildiği anlaşılmıştır. Kulenin görüş açısı ve konumunun Ayasuluk bağı bu analiz sonucunda Ayasuluk Tepesi savunma yapıları ile bağı arttırmış ve aynı inşaa faaliyetleri içerisinde yapıldığı görüşünü desteklemiştir.

Roma İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki hakimiyetinden sonra Ephesos'unda içerisinde olduğu topraklarda Mithridates haricinde bir savaş yaşanmamıştır. İmparatorluk Lejyon birliklerine ve sınır kontrollerine o kadar güvenmektedir ki yeni bir savunma yapısı yapmamış hatta geçmiş dönemde kullanılan savunma yapılarını bile onarma ihtiyacı görmemiştir. Bunun yerine yol ve köprü yapan imparatorluğun savunma felsefesi ordusunu sorun oluşturan bölgeye hızlı bir şekilde gitmesini sağlamak olmuştur. Roma egemenliğine giren Ephesos kentinde, Pax Romana Dönemi ile tüm iç Roma kentleri gibi savunma yapılarına ihtiyaç duyulmamıştır. Bu dönem içerisinde Erken Helenistik Dönem yapılmış olan savunma yapıları kullanılmamış, doğal afetler ve bakımsızlıktan yıkılan yapılar onarılmamıştır. Ancak bu süreç imparatorluğun kuzeyinde bulunan göçebe savaşçı Got kabilelerinin topraklarını tehdit etmesi ile değişmiştir. Bu kavimler savunma yapıları olmayan kentlere kolaylıkla savaşarak girmiş ve tahrip etmişlerdir. Gotlar güneye doğru ilerleyerek zengin Batı Anadolu kentlerine de göz dikmişlerdir. Bu kentler arasında bulunan Ephesos kenti sakinleri bu tehdidi fark etmiş ve geçmiş savunma yapılarını onarmış ve yenilerini yaparak kentlerini korumaya almak istemişlerdir (Res. 184). Gotların Ephesos kentine geldiği hakkında antik kaynaklardan bilgilerimiz vardır ancak kentte ne denli bir tahribat yarattıkları veya ne gibi önlem aldirttikları hakkında bilgilerimiz arkeolojik buluntuların yorumlanmasından ibarettir. Ephesos kent içi ve Panayır Dağı'nda izlenen Geç Dönem Savunma Yapıları olarak adlandırılan surların tarihlendirilmesi için 2 farklı görüş bulunmaktadır.

1) Ephesos çalışmalarında uzun süre kent içerisinde ve Panayır Dağı'nda bulunan savunma yapılarının tarihlendirilmesi için Sasani saldırılarına karşı Bizans Dönemi surları önermesi yapılmıştır. Günümüzde bu konu hakkında güncel bir yayın olmamasına rağmen kent planlarının görüldüğü yayınlarda bu surların açıklaması hakkında Bizans Dönemi yazmaktadır. Ancak bu tarihlendirme hakkında güncel, bu gerekçeye dayalı bir çalışma bulunmamaktadır.

- Bu görüşler üzerinde yapılan çalışmalarda özellikle Ayasuluk Tepesi'nde örnekleri bulunan yoğun devşirme malzeme kullanımı görülen, isodomik ve güçlü bir dolgu ve harçla güçlendirilen surlar ile karşılaştırılmıştır. Ancak özellikle liman çevresi duvar örgüleri dikkate alındığında aceleyle yapılmış bir örgü göze çarpmaktadır. Herhangi bir düzen bulunmayan sıralar içerisinde devşirme malzemede

bulunmamaktadır. Liman çevresinden ve dere yatağından toparlanan taşlar ile yapılan örgüde özellikle kesme taş veya özel imalat tuğla kullanımı görülmemektedir.

2) Ephesos kent içerisinde bulunan Geç Dönem Savunma Yapıları hakkında Dr. Mustafa Büyükkolancı'nın yeni bir tarihleme önerisi olarak yapılan çalışmada kent surlarının Got saldırılarına karşı yapıldığı ilk defa öne sürülmüştür (Büyükkolancı 2018; Büyükkolancı, 2019). Tarihi kaynaklar ve analogik karşılaştırmalar (Nikeia, Magnesia ad Mændrum örnekleri ile) ile yapılan tarihlendirme önerileri temellendirilmiştir (Büyükkolancı, 2019: 391). Ayrıca karşı görüş olarak Bizans Dönemi'nde Ephesos kentinde merkezi bir yerleşimin olmayacağı ve yerleşimin Ayasuluk Tepesi'nde bulunan güçlü savunma yapıları ile çevrili dini merkeze kaydığı söylenmektedir.

- Savunma yapıları tarihlendirilmeleri için; duvar örgüleri M.S. III. yy. ilk çeyreği Got saldırıları ile ilişkilendirilen Ankyra, Nikeia gibi kentler ve M.S. IV. yy. fermanı üzerine yapılmış olan sur örnekleri ile benzerlik gösterdiğinde doğruluk payı yüksektir. Got saldırıları ile Artemision ve Ephesos kentinin liman çevresinin yağmalandığı düşünülmektedir (Ladstatter, 2007: 394). Ancak Gotların Artemision temenos duvarlarını bile aşamamış olmaları ve sadece tarımsal arazilere zarar verdiğide düşünülmektedir (Benndorf, 1906: 394). Bu görüşler üzerinden yapılan çalışmalarda öncelikle Panayır Dağı üzerindeki surlar çalışılmıştır. Panayır Dağı üzerinde bulunan güney surları Erken Helenistik Lysimakhos surlarının malzemesini devşirme olarak kullanıldığı surlardır beyaz renkli harçlar ile bağlanan blok taşlar küçük parçalara bölünerek kullanılmışlardır. Panayır Dağı kuzey surlarına doğru doğudan gelen Helenistik surların kent içine doğru daraldığı noktada yeni bir hat kullanılmamış Erken Helenistik Lysimakhos surlarının üstüne surlar devam ettirilmiştir. Burada doğal afetle ile açılan derz araları ve düşen bloklar onarılmışlardır. Günümüzde restorasyon uygulamaları arasında olan derz dolgu uygulaması Romalılar tarafından Erken Helenistik surlarına açılan derz aralarına da uygulanmıştır. Üst bloklar tekrar örülmüştür ayrıca iç dolgular harçla güçlendirilmiştir. Kuzey surlarda Stadiuma doğru inen bölümde surların en aceleci yapım uygulaması görülmektedir. Bu alanda dış surların örgüsünde dikkat edilirken, iç surlar oldukça özensiz yığma harç ve taş ile doldurularak örülmüştür. Liman çevresine doğru gelindiğinde ise çevreden toplanan dere taşları ile yapılan örgü izlenmektedir. Liman Caddesi'nden içeri doğru

ise taş örgü üslubu aynı olmak koşulu ile tuğla malzemesinin de kullanıldığı daha estetik örgü tipi izlenmektedir. Ephesos kent içerisinde geç dönem olarak adlandırılan bu surların Got saldırıları karşı ve M.S. IV. yy. fermanı ile yapılmış olması üslup özellikleri ve aceleci yapımı ile uygun bir tarihlendirme olarak görülmektedir.

- M.S. III-IV. yy. arasına yapılan tarihlendirilme verilerinden bir diğeri ise kent içerisinde surların kapsadığı veya kapsamadığı alanlar üzerine değerlendirmelerdir. Burada en önemli örneği Olympeion Tapınağı'nın sınırları oluşturmaktadır. Surlar düzensiz ve plansız en kısa alandan liman ve çevresini kapatmak için yapılmış bir planı izlemekle birlikte, Olympeion Tapınağı'nı tamamıyla içine almıştır. Yine Kaya Tapınağı olarak adlandırılan (Aphrodite ile ilişkilendirilen), Olympeion Tapınağı'na gelmeden önceki köşede anakaya üzerine oluşturulan Pagan Tapınağı'nın sınırları da köşe oluşturularak sur içerisine alınmıştır (Büyükkolancı, 2019: 391; Ladstatter, 2016: 257-259). Buradan surların yapımı ile ilgili;

- Terminus Ante Quem uygulandığında Pagan tapınaklarının özenli bir şekilde tapınak basamaklarının veya temenoslarının köşelerini bile dikkate alarak sur içine alındığı görüldüğünde, surların Hristiyanlığın kabulünden önce yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

- Bir diğeri ise M.S. VII. yy. Sasani saldırıları ile sur dışındaki yerleşim etkileri üzerinedir. Eğer bu surların Sasani tehlikesine karşı yapılmış olduğu düşünülürse, Sasani saldırıları öncesinde neden yerleşim ve malzemelerin sur içine güvenli bölgeye taşınmamış olmasıdır. Sasani saldırı izlerini gösteren sur dışı yerleşimlerde (dükkân ve atölye kalıntıları) surların bu dönem işlevsiz olduğunu göstermektedir.

- Ephesos Liman bölgesi savunma yapılarından alınan harç numunesinin analiz sonuçları ile Ayasuluk'tan alınan M.S. VI. yy.'dan M.S. XIV. yy. arasındaki dönemlerden alınan harç numune oranları benzerlik göstermemektedir. Analiz sonuçları, antik kaynaklar ve analogik değerlendirmeler birlikte yorumlandığında Ephesos Liman bölgesi savunma yapılarının M.S. VI. yy. öncesindeki bir döneme ait olabileceğini göstermektedir. Ephesos kenti için M.S. VII. yy. öncesinde en büyük tehdidi ise M.S. III-IV. yy. arasında gerçekleşen Got saldırıları oluşturmaktadır.

3) Yüzey araştırmaları sırasında Roma Savunma Yapıları içerisinde değerlendirilebilecek kırsal savunma mimarisini oluşturabilecek bir yapı ile

karşılaşmıştır. Bu yapının duvarları yuvarlak bir kulenin veya başka bir yapının derin depo veya sarnıç kısmının günümüze ulaştığı görülmüştür. Kesme düzgün köşeli taşlar ve bağlayıcı olarak kireç harcı kullanılan örgü Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Alanın Roma Dönemi'nde kırsal alanın kontrolü için Helenistik Dönem kulesinin kuzeyine doğru yapılmış bir yapı grubuna ait olabileceği düşünülmektedir.

- Yapının bağlayıcı harcından alınan örnek üzerine yapılan analiz sonuçlarında, Ayasuluk Bizans evreleri ile benzerlik göstermediği en yakın benzerlik oranlarının ise Ephesos liman çevresi savunma yapı örnekleri olduğu görülmüştür. Arkeolojik değerlendirmeler ve analiz sonuçları ile M.S. III ile VI. yy. arasında yapılmış olabileceği anlaşılmıştır. Yapı eğer savunma yapısı ise M.S.III ile IV. yy. arasına tarihlenebilir. Ancak kırsal alanda Hristiyanlığın ilk çıkışı ile ilişkilendirilecek bir yapı ise M.S. III.yy. ile M.S. V. yy. arasına tarihlenebilecek önemli bir yapıyı oluşturacaktır.

Ephesos Savunma Yapıları M.S. VII. yy.'dan sonra farklı bir döneme geçmektedir (Res. 185). Ephesos kenti ve limanı imparatorluğun hala güçlü olduğu Iustinianus Dönemi'nde tamamıyla Ayasuluk merkezine taşınmamıştır. Sasani saldırıları ile savunulması güç olan Panayır ve Bülbül arasında yaşayan Ephesos halkı kırsal alanlara kaçmış merkezi yerleşim ise savunması daha kolay ve kutsal saydıkları Ayasuluk Tepesi'nde kurulmuştur. Ephesos merkezi yerleşimi M.S. VII.yy.'da bu alana çekildiğinde zaten hali hazırda kilisenin temenossu diyebileceğimiz duvarlar ve büyük bir sarnıç yerleşimde bulunmaktaydı. Ancak Sasani saldırısının şiddetini gören Ephesoslular bu duvarların yetersiz olacağını anlamışlardır. Böylece ilk olarak konaklamak amacı ile konut ve savunma amaçlı inşa faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetler sırasıyla 3 inşa adımı ile M.S. VII. yy. faaliyetlerini göstermektedir.

1) Öncelikle dış temenos duvarlarının doğuda ve batıda atrium altında bulunan kör nişlerinin kapanması, güneyde ise sarnıç destek ayak aralarının kapanması ile inşa evresine başlanmıştır. Ardından temenos duvarlarının batı ve kuzey yönüne doğru uzatılarak savunma hattı tepeyi sarmıştır.

2) Sur duvarlarında yapılan güçlendirmeler tek başına yetersiz görüldüğü için sonrasında Takip Kapısı olarak adlandırılacak kapının iki yanına kare planlı kuleler eklenmiştir. İki kule arasında bulunan tuğla kemerli kapıda güçlendirilmiştir. Tamamıyla devşirme büyük beyaz mermer blokların kullanıldığı örgü ile doğu ve batı

köşelerde iki adet kare kule daha eklenmiştir. Böylelikle güney giriş 4 lü bir kule sistemi ve anıtsal bir kapı ile güçlendirilmiştir.

3) Kuzeye doğru uzanan kilise temenos duvarları onarılmış ve eklemeler ile bir iç kaleye bağlanmıştır. Bu dönem içerisinde Ayasuluk Tepesi'nin en üst kotuna bir iç kale yapılmıştır. İç kalenin güneyinde bulunan kare kulelerin zemin seviyesinde orta kısımlarına kadar gelen üslup bunu göstermektedir (Müller-Wiener, 1961: Bellage.II).

- Tarihlendirme için kullanılan bir diğer veri ise harç analizlerinden elde edilmektedir. Iustinianus Dönemi Kilisesi'nin kubbe ayaklarından, temenos duvarlarından ve kare kulelerden alınan harç analizleri sonucunda 2 farklı evrenin olduğu anlaşılmıştır. Bu iki dönemin farkı, Iustinianus Dönemi harcında kullanılan iri agregli tuğla kırıkları ile M.S. VII. yy. yoğun kireç katkılı beyaz renkli harcı arasında gözle görülerek bile anlaşılabilir. Yapılan analizler sonucunda referans olarak değerlendirilen M.S. VI. yy. kubbe ayaklarından alınan harç örnekleri ile Takip Kapısı'nda bulunan 4'lü kare kuleler karşılaştırıldığında bu kulelerin daha geç bir evreye M.S. VII. yy. evresine ait olabileceği anlaşılmıştır. Benzer bir şekilde bu dönem yapıldığı düşünülen iç kale en erken döneminden alınan örneklerin Takip Kapısı kare kuleler ile yüksek oranlarda benzerlik göstermesi arkeolojik değerlendirmeleri güçlendirmiştir.

Sasani saldırıları ve yeni gelişen Arap tehlikesi imparatorluğun doğu topraklarında ciddi güven sorunları teşkil etmiştir.. M.S. VII.yy dan sonra Ephesos kenti savunma konumuna geçmiş ve sürekli Ayasuluk merkezli yerleşimin savunma yapıları güçlendirilmiştir. M.S. VII. yy. Sasani saldırılarının ardından kısa sürede olsa imparatorluğun Arap saldırıları için savunma yapılarını güçlendirme fırsatı olmuştur. Arap saldırıları Ege üzerinden denizden, Ankyra üzerinden ise karadan Constantinapolis odaklı olmuştur. Ancak denizden yapılan her başarısız kuşatma sonrası eli boş dönmek istemeyen Arap komutanları liman kentlerine saldırmıştır. Bu saldırılar sırasında Arap komutanı Mesleme'nin 1 kışı Ephesos'ta geçirdiğini bilmekteyiz. Bu kentler arasında Ephesos şüphesiz Sasani saldırıları ile büyük darbe almış olsa da zengin ticari potansiyelini korumaktadır. Ephesos'a gelen M.S. VIII. yy ve M.S. X. yy. arasında sürekli tehdit oluşturan Arap saldırıları kentin savunma yapı evrelerine önemli etkilerde bulunmuştur.

1) Surlarının önüne devşirme büyük bloklar ile yeni yapılan bu evrenin ayırıcı karakteristik özelliği büyük boyutlu mermer devşirme bloklar ve üçgen kuleleridir. Bu kuleler bağımsız ek olarak yapılmakla birlikte Takip Kapısı'nda kare formlu kuleleri içerisine almıştır.

2) Bir diğer önemli dönem eki ise güney savunma sistemine eklenen iç avludur. İç avlu ile Takip Kapısı düştüğünde ikinci bir savunma hattı oluşturulmaktadır. Doğu ve batı kanatlardan daralan avluya giren düşmanlar açık bir hedef konumuna düşmektedirler. Bu avlunun tarihlendirilmesi ise kare kulelerin iç cephede birleşim noktalarının iç içe girmemesi ve duvar örgüsünde kullanılan devşirme malzemelerin beşgen kuleler ile benzerlik göstermesiyle anlaşılmaktadır.

3) Tarihlendirme için yapılan bir diğer veri ise harç analizlerinden elde edilmektedir. Erken evrelerden alınan örnekler, karakteristik üçgen kulelerden alınan örnekler karşılaştırılarak dönemler birbirlerinden ayrılarak farklı evrelerin tarihlendirilmeleri yapılmıştır. Bu dönem karakteristik harcı tuğla tozu katkısı ile kırmızı renkli olarak da kolaylıkla kendini belli etmektedir.

4) Bu dönem içerisinde özellikle Doğu ve Batı'da (Ankyra Kalesi ile benzer) yuvarlak kuleler ile destekli giriş kapıları yapılmıştır. Bu dönem sivil halkın kale çevresinde yerleştiği ve saldırı anında 3 ana kapıdan kolayca içeri giriş yapabilmeleri için savunma yapısı geliştirilmiştir. Bu kulelerde de benzer devşirme malzeme kullanımı ve harç kullanımı tespit edilmiş ve tarihlendirme bu ölçütlere göre yapılmıştır.

a. Farklı bir ek evreyi gösteren beşgen formlu kuleler üzerinden alınan bağlayıcı harç numunelerinde yapılan analiz sonuçlarında; Iustinianus evresindeki gibi tuğla tozu katkısı görünmektedir. Ancak bu dönemden içerik oranları ile farklılaşan harç malzemesi kendine özgün bir evreyi göstermekte ve yakın dönem evreleri ile kesin olarak ayrılmaktadır.

5) Ayrıca Arap saldırılarından etkilenen Ankyra ve Sardes gibi kentlerin savunma yapıları üzerinden yapılan tarih karşılaştırması, analogik değerlendirmeler ile alınan sonuçlar M.S. VIII. yy. savunma yapı gruplarına ait olduklarını göstermiştir.

6) Arap saldırıları sonucunda savunma yapılarının güçlendirilmesi ve tam anlamıyla şekillenen Ayasuluk yerleşim alanının sadece din adamları ve hacıların konaklaması için yeterli olacağı hakkındaki görüş Ephesos halkının bu karanlık dönem

içerisinde Artemsion yakınlarındaki bir köyde yaşadığını önermektedir. Ayrıca bu görüşün bugün için bir düşünce olduğu ve arkeolojik bir veri içermediğini eklenmektedir (Ladstatter, 2016: 247). Ancak bu öneri nüfusun kent dışına taşmış olduğu birçok kent yerleşimi ile ters düşmektedir. Nüfusun sur dışına taşmış olan kentlerde sur dışı yerleşimler bulunmakta ve bir saldırı anında kent nüfusu sur içine sığınmaktaydı. Ayasuluk Tepesi içinde bu önerinin getirilmesi mantıklı olacaktır.

Ephesos'ta M.Ö. 1200 Deniz Kavimlerinin göç hareketlerinden sonra M.S. XI. yy. başlarına kadar kayda değer bir göç ve yerleşim hareketi bilinmemektedir. Farklı krallıkla ve imparatorlukların egemenliğinde yaşamına devam eden Ephesos, saldırılıp ganimetlerin alındığı bir yer, garnizon veya özerk yönetimli vergiye tabi bir kent olarak tarih sahnesinde yer almıştır. M.S. XI. yy. başlarında Anadolu'ya giren Türk kavimleri hızlı bir şekilde Batı Anadolu'ya oradanda bir kısım kavimler Ephesos Ovası'na yerleşmişlerdir. Bu dönem Bizans İmparatorluğu'nun Batı Anadolu'daki son hakimiyetini temsil eden Laskarisler Ephesos Ayasuluk Tepesi'nde bulunan ve Arap saldırıları ile tahrip olan savunma yapılarında onarım ve önemli ölçüde eklemeler yapmışlardır. Bu eklemeler özellikle, tepenin saldırıya güney yamacından sonra en açık olan doğu yamacı surlarında ve iç kalede gerçekleşmiştir. Onarım ve ekleme evrelerinin diğer evrelerden ayrıldığı özellikleri farklı veriler ile anlaşılmıştır.

1) Bu dönemin tarihlendirilmesi ile ilgili en belirgin özelliklerden biri devşirme malzemenin kullanımının azalmış olması ve tuğla kullanımıdır. Laskarisler Dönemine tarihlenen “çerçeve tipi” olarak tuğlaların kare formlu taşları çerçeve içine alması ile oluşturulan örgü tipi bu dönem ortaya çıkmış karakteristik bir tiptir.

2) Türk saldırılarına karşı Laskarislerin savunma yapılarında yaptığı bir diğer ekleme ise daha Erken Dönem üçgen kuleleri içerisine alan kare kule eklemeleridir. Bu kule eklemeleri doğu sur duvarlarında güney kısımda görünür. Kare planlı kulelerin dış örgüleri çerçeve tipindedir.

3) Laskaris Dönemi Ayasuluk Tepesi'ni Takip Kapısı Kuleleri ve iç avlu savunma hattından sonra en büyük ölçekli savunma yapı birimi iç kale K02 numaralı kuledir. Bu kulenin onarım olmayan dış örgüsü çerçeve tipindedir. Plan olarak beşgen olan kule kalenin ilk evre kulesine ekleme olarak yapılmış savunmayı güney cephede artıracak güçlü bir ekleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kulenin Osmanlı dönemine tarihlendirme önerisinde bulunmaktadır (Müller-Wiener, 1961: 101). Ancak

örgü üslubu, analogik değerlendirmeler, analizler ve önerilen dönemsel gereklilikler bu görüşü desteklememektedir.

4) Ayasuluk Tepesi savunma yapıları içerisinde doğu surlarının kilise ile bağlantılı evreleri bulunmaktadır.

- Ayasuluk Tepesi'nin topografik yapısı, güney yamacında merkezde sivrilen bir anakayadan batı ve doğu yönüne eğimle düşen kottan oluşmaktadır. Bu eğim batı yönünde kilisenin atriumu için tonozlu bir alt yapı ile genişletilmiş ve zeminde de mekanlar yaratılmıştır. Bu mekanlar ile savunma yapıları arasındaki bağlar incelenmiş ve alt yapı üzerinden savunma yapılarına terminus Post Quem uygulanmıştır. Kilise temenosunun alt yapıdan sonra yapılmamış olması ve M.S. VII.yy temenos ekleme ve onarımlarının ile yakın tarihlerde yapılmış olduğu 2022 yılı çalışmaları içerisinde aynı şekilde benzer bir alt yapının varlığı Laskarisler Dönemi kulesine eklenen bir potern ile anlaşılmıştır. Bu alt yapıya yapılan tahribat ile sur duvarı ve kuleler üzerine Terminus Ante Quem uygulanmış ve Laskarisler Dönemi kulesi ve potern yapısı dönemlerine tarihlendirilmiştir.

Öncelikle Ephesos Ovası'na ardından kent merkezine doğru yönelen Türk kavimleri Beylikler üzerinden örgütlenerek Bizans kentleri için tehlike oluşturmaya ve zamanla bu kentlerin düşmesine neden olmuşlardır. Ephesos'un Türk hakimiyetine girmesi M.S. XIV.yy başında Aydınoğlu Beyliği tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemden sonra Türk yerleşimine açılan kent savunma yapıları yeni eklemelerden çok onarım evreleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İç kalede görülen yuvarlak kuleler yine Osmanlı eklemesi olarak önerilmiştir (Müller-Wiener, 1961: 103). Ancak bu eklemeler; benzer şekilde örgü üslubu, analogik değerlendirmeler, analizler ve önerilen dönemsel gereklilikler göze alındığında desteklenememektedir.

1) Kilise ve çevresinin öneminin kalmamasından dolayı dış surlar işlevsizleşmiştir. Dış surlar bu dönemden sonra onarılmamış ve kullanılmamıştır.

2) Türk Dönemi yerleşimi Takip Kapısı'nın güneyine doğru ovaya deniz seviyesine doğru kaymıştır.

3) Laskaris Dönemi çerçeve tipi örgü tekniği Aydınoğlu Beyliği yapılarında da görülmekte, ustaların Beylikler Dönemi'nde de çalışmalarını devam ettiği anlaşılmaktadır. Böylece sadece örgü tipi üzerinden tarihlendirme yapılamamaktadır. Yerleşim alanı, inanç yapıları ve üslup birleştirilerek tarihlendirmeler yapılmaktadır.

Beylikler Dönemi'nden sonra Osmanlı onarımları moloz duvar örgüsü ile kendini göstermektedir.

Ephesos Savunma Yapıları'nın işlevsel olarak tarih sahnesindeki son yeri Osmanlı Dönemi'nde çıkan bir isyanla son bulur. Bu dönem herhangi bir savunma savaşına veya kuşatmaya maruz kalmayan kale Şeyh Bedrettin İsyanı'nda Börklüce Mustafa'nın burada hapsedilmesi ve idamının ardından cesedinin Takip Kapısı'nda sergilenmesi gibi acı bir olayla tanık olarak Ephesos Savunma Yapıları'nın son dönemini oluşturmuştur (Grafik 1).

KAYNAKÇA

Abu'l-Farac, G., (1937). *Abû'l-Farac Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Acioğlu, Y. (2013). Çanakkale'deki Osmanlı dönemi Savunma Yapıları. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akarca, A. (1998). *Şehir ve Savunması*. Ankara: TTK Yayınları.

Akşit, O. (1985). *Roma İmparatorluk tarihi (M.S. 193-395)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Ammianus M. (2023). *Rerum Gestarum*. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Appian (7 Ocak 2023). *Mithridatic Wars*. (2023). *Livius*.
<https://www.livius.org/sources/content/appian/app-ian-the-mithridatic-wars>,
(01.01.2023)

Arıkan, Z. (1990). XIV — XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ. *Belleten*. 54(209): 121-178.

Aristoteles (1975). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aristoteles (2016). *Poetika*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Arrianos (1945). *İskenderin Anabasisi*. İstanbul: Maarif Matbaası.

Augusta (11 Şubat 2023a). *Historia Augusta: The Life of Marcus Aurelius. Penelope*.
https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Marcus_Aurelius/1*.html, (11.02.2023).

Augusta (11 Şubat 2023b). *Historia Augusta: The Life of Antoninus Caracalla*. Penelope.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/Caracalla*.html, (11.02.2023).

Baedeker, K. (1914). *Constantinople, Balkan States, Asia Minor Archipelago, Cyprus-Traveller's Handbook with Maps, Plans and Sketches*. Leipzig: The Res Scar Press.

Bammer, A. (1961-1963). Zur Topographie und städtebaulichen Entwicklung von Ephesos. *Öjh*, 1(46): 136-157.

Bammer, A. (1974). Recent Excavations at the Altar of Artemis in Ephesus. *Archaeology*, 1(27): 202-205.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Bammer, A. (1990). A Peripteros of the Geometric Period in the Artemision of Ephesus. *AnatSt.* 1(40): 137-160.

Baran, M., Gültekin, H. (1964). Selçuk Tepesi'nde Bulunan Miken Mezarı. *Türk AD.* 2(13):122-124.

Baranaydın, F. (2016). *Ayasuluk Tepesi Korinth Başlıkları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baranaydın, F. (2021). Early Hellenistic Age Urbanism on Ephesos Ayasuluk Hill, *8th International Social Sciences Congress*. (ss. 180-184). Diyarbakır 25-26 December.

Baranaydın, F. (2022). An Evaluation on the Construction Techniques of Ephesos St. John Church with Procopius' expression. *Book of Proceeding 16th International Congress on Social Studies with Recent Researches*. (ss. 1387-1393). Antalya 28-31 October.

Baranaydın, F. ve Baranaydın, D. (2017). Apokaliptik Kiliseler. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(17): 213-228.

Bauer, F. A (1996). *Stadt, Platz Und Denkmal In Der Spätantike*. Mainz: von Zabern,

Belcher, A. M., Wu, X. H., Christensen, R. J., Hansma, P. K., Stucky, G. D., and Morse, D. E., (1996). Control of crystal phase switching and orientation by soluble mollusc-shell proteins. *Nature*. 381(6577): 56-58.

Benda, I. (1991). Vorbericht über geometrischen und archaischen Keramikfunde unter der Agora von Ephesos in den kampagnen 1985, 1986 und 1988. In: Berichte und Materialien. Wien: Heft I.

Benndorf, O. (1898). Vorläufige Berichte über die Ausgrabungen in Ephesus. *ÖJh*. 1(1): 53-72.

Benndorf, O. (1906). Die Ortskunde und Stadtgeschichte. *FiE* 1(I): 9-110.

Bezczky T. (2013) *The Amphorae of Roman Ephesus*, Wien: Austrian Academy of Sciences Press.

Bilgin, A. R. (2017). İzmir Belevi'nde bir ortaçağ savunma yapısı: Keçi Kalesi (Tarihi, stratejik önemi ve mimarisi). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Billows, R. A. (1997). *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*. Los Angels: University Of California Press.

Blunt, A. W. F. (1979). *Batı Uygarlığının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Boronowski, J. (2009). *İnsanın Yükselişi*. Ankara: Say Yayınları.

Bosch, M. E. (1942). *Helenizm Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Bradley, H. (2010). *The Goths From The Earliest Times To The End of The Gothic Dominion In Spain*. London: T. Fisher Unwin.

Brasse, C., Müth, S. (2016). *Mauerwerksformen Und Mauerwerkstechniken. Ancient Fortifications, A Compendium of Theory an Practice (75-100)*. Oxford: Oxbow Books.

Brein, F. (!976-1977). Zur Ephesischen Topographie. *Öjh*: 1(51): 65-76.

Brown P. (2017). *Geç Antikçağ Dünyası*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Buch, V. V. (1982). 14-15 yüzyılda Kudüs'e giden Alman hacılarının Türkiye izlenimleri. *Belleten*. 1(183): 510-533.

Bury, J. B. (1958). *History of The Later Roman Empire*. New York: Dover Publications.

Büyükkolancı M. (2014). *Aziz Yuhanna St. Jean (Aziz Yuhanna) Hac Kilisesi ve Ayasuluk Kalesi*. İzmir: Hitit Color.

Büyükkolancı, M. (1998). Selçuk - Ayasuluk Tepesi (Eski) Efes 1997 Yılı Kazı ve Araştırmaları. IX. MKKS (ss. 361-370). Düzenleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Antalya 27-29 Nisan.

Büyükkolancı, M. (2001). S.t Jean Hayatı ve Anıtı. İzmir: Efes 200 Vakfı Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2005). “Eski Efes- Ayasuluk Tepesi”, Ramazan Özgan’a Armağan (ss. 65-79). İstanbul: Ege Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2008). Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı 2007 Yılı Kazıları. XXX. KST (ss. 219-232). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2009). 2008 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı Ve Onarım Çalışmaları. XXXI. KST (ss. 131-144). Düzenleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı. Denizli 25-29 Mayıs.

Büyükkolancı, M. (2010). *Aziz Yuhanna St. Jean (Aziz Yuhanna) Hac Kilisesi ve Ayasuluk Kalesi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2018). *Efes ve Magnesia Bizans Surlarının Yeniden Değerlendirilmesi*. Geç Antik Çağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi (ss. 401-427). İstanbul: Ege Yayınları.

Büyükkolancı, M. (2019). Gotlar Efes ve Magnesia Önünde. Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı’ya Sunulan Yazılar (385-394). Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Büyükkolancı, M. ve Baranaydın, F. (2020). Ayasuluk Kalesi Doğu Sur Duvarlarını Etkileyen Yağmur Suyunun Optimizasyonu. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*. 1(23): ss. 26-35.

Büyükkolancı, M., Peçen, S. (2020). Takip Kapısı ve Kabartmaları. *Lycus Dergisi*. 0(2): 1-27.

Büyükkolancı, M., Yılmaz, G., Yılmaz, F., Ulusoy, P. (2013). 2012 Yılı Ayasuluk Tepesi ve St. Jean Anıtı Kazı ve Onarım Çalışmaları. XXXV. KST (ss. 486-504). Düzenleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı. Muğla 27-31 Mayıs.

Büyükozer, A. (2012). *Knidos Limanları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Callimachus (12 Mart 2023). Hymn To Artemis. Topostext. <https://topostext.org/work/122>, (12.03.2023).

Capuzzo, D. (2012). La defunzionalizzazione e il riuso delle fortificazioni ellenistiche nella prima età imperiale: il caso della provincia d'Asia. *Lanx*. 1(12): 1-54.

Chandler, L. (1926). The North-West Frontier of Attica. *The Journal of Hellenic Studies* 1(46): 1-21.

Childe, G. (2010). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Codex Theodosius (14 Şubat 2023). Imperatorı Theodosianı Codex Liber Quintus Decimus. TheLatinLibrary. <https://www.thelatinlibrary.com/theodosius/theod15.shtml>, (14.03.2023).

Crow, J. (2017). Sinope. The Archaeology Of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks (395-400). Oxford: Oxford University Press.

Diodorus S. (2023). *Library*. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Doğer, E., Gezgin, İ. (1998). Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler. II. Uluslararası İzmir Sempozyumu (ss. 7-30). Düzenleyen Ege Üniversitesi İzmir Araştırmaları ve Uygulama Merkezi. İzmir 4-6 Eylül.

Donini, G. (1970). History of the Goths, Vandals and Suevi. Chicago: University Chicago.

Drahor, M. G. (1999). Arkeojeofizik Aramacılığın Tarihi. Workshop Arkeoloji ve Jeofizik Bildiri Özetleri Kitabı. İzmir: TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası.

Dukas (1956). *Bizans Tarihi*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.

Eco, U. (2017). Ortaçağ; Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar. İstanbul: Alfa Yayınları.

Emecen, F. (1991). Ayasuluk. TDV İslam Ansiklopedisi. 4: 225-228.

Erdemgil, S. ve Büyükkolancı, M. (1997) Jüngste Archäologische Nachweise für Aleste Geschichte von Ephesos. Ephesos Gebaute Geschichte (ss. 26-28.). Mainz: Philipp von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Erdoğan, A. (1991). *Batı Anadolu Şehir Surlarının Gelişimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erhat, A. (2006). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ermış, Ü. M. (2009). İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esin, U. (1981). *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Fields, N., Delf, B. (2006). *Ancient Greek Fortifications 500-300 BC*. New York: Osprey Publishing.

Foss, C. (1975). The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity. *The English Historical Review*. 357(90): 721-747.

Foss, C. (1979). *Ephesus After Antiquity: a Late Antique, Byzantine and Turkish City*. Cambridge Press, New York.

Foss, C (1996). *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*. Hampshire: Variorum

Foss, C., Winfield, D. (1986). *Byzantine Fortifications an Introduction*. Pretoria: University of South Africa.

Frederiksen, R., Müth, S., Schneider, P., I., ve Schnelle, M. (2016). *Focus On Fortifications New Research On Fortifications In The Ancient Mediterranean And The Near East*. Oxford: Oxbow Books.

Frey, M. J. (2016). *Spolia in Fortifications and the Common Builder in Late Antiquity*. Leiden: Brill.

Garstang, J., Gurney O.R. (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. London: British Institute at Ankara.

Garstang, J., Gurney, O. R. (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. London : British Institute of Archaeology at Ankara.

Gassner, V. Das Südtor der Tetragonos Agora Keramik und Kleinfunde. *FIE*: 1(13).

Gates, C. (2017). *Antik Kentler, Antik Yakınoğu, Mısır, Yunan ve Roma'da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Göncü, H. (2013). *Smyrna Akropolisi (Kadifekale) Yapı Evreleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göncü, H., Yolaçan, B., Ersoy, A. (2019). Smyrna/İzmir Kırsalında Yer Alan Bazı Savunma Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme. *TÜBA-KED* 1(19): 11-28.

Greatrex, G. (2018). *The Impact on Asia Minor of The Persian Invasions in The Early Seventh Century*. Geç Antik Çağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi (ss. 13-26). İstanbul: Ege Yayınları.

Gregory, T. E. (2016). *Bizans Tarihi*. İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

Groh, S., Lindinger, V., Löcker, K., Neubauer, W., Seren, S. S. (2006). Neue Forschungen zur Stadtplanung in Ephesos. *Öjh* 1(75): 47-116.

Gunasekaran, S., Anbalagan, G. (2007). Spectroscopic characterization of natural calcite minerals. *Spectrochim. Acta Part A*. 1(68): 656-664.

Gür, B. (2019). İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Miken Figürini ve Miken Kadın Figürinlerinin Doğu Akdeniz'deki Dolaşımı. *TÜBA-AR*. 1(25): 95-108.

Hawkins, J. D. (2009). The Arzawa letters in recent perspective. London: British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan 14 (ss. 73–83).

Hawkins, J.D. (1998). Tarkasnawa King of Mira, 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel. *AnatSt*. 1(48): 1-31.

Hawkins, J.D. (2015). Addendum to “Phoenician andLuwian in Early Iron Age Cilicia. *AnatSt.* 1(65): 54–55.

Herodotos (1973). *Herodot Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Horejs, B. ve Schwal, C. (2018). Interaction as a Stimulus? Çukuriçi Höyük and the Transition from the Late Chalcolithic Period to the Early Bronze Age in Western Anatolia. *Communitas in Transition: The CircumAegean Area During the 5th and 4th Millennia BC*. Oxford 530-537.

Huaber, F. (1997). *Ephesos Gebaute Geschichte*. Mainz: Philipp von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Hueber, F. (1997). *Ephesos Gebaute Geschichte*. Mainz: Philipp von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Işık, T. (2022). *Lime Mortar And Plaster Characteristics Of Some Byzantine Period Buildings In Kadıkalesi (Anatolia) And Ayasuluk Hill*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü.

Ivantchik, A. I. (1993). *Les Cimmériens au Proche-Orient*. Göttingen: Éditions Universitaires.

Jansen, B. (2016). Defensive Funktionen. *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice* (101-125). Oxford: Oxbow Books.

Jobst, W. (1978). Hellenistische Aussenfortifikationen Um Ephesos. *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien*.1(1): 447-456.

Kaçar, T. (2008). Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz. Tarih Dergisi. 1(47): 1-22.

Karwise, S. (1995). *Gross ist die Artemis von Ephesos*. Wien: Phoibos-Verlag.

Kaya M. A. (1997). Eskiçağda Efes’in Bağımsızlığı. *Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu Kitabı* (ss. 23-30). Düzenleyen Selçuk Belediyesi ve Ege Üniversitesi. Selçuk 4-6 Eylül.

Keil, J. (1922-1924). Zur Topographie un Geschichte von Ephesos. *Öjh*. 1(21-22):96-vdd.

Keil, J. (1926). Zur Topographie un Geschichte von Ephesos. *Öjh*. 1(23):25-vdd.

Keil, J. (1962). Die Entdeckung Des Spatbyzantinischen Und Genuesischen Ephesos. *Studi Genuensi* 1(4):17-81.

Kerschner, M. (2016). Neue Forschungen Zu Den Befestigungen Von Ephesos In Archaischer Und Klassischer Zeit: Archäologischer Befund Und Schriftquellen. Focus On Fortifications New Research On Fortifications In The Ancient Mediterranean And The Near East. Oxford: Oxbow Books.

Kirilov, C. (2007). The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the “antique city” in the lands of the Eastern Roman Empire. *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium* (ss. 3-24). Berlin: Walter de Gruyter.

Knibbe D., ve Alzinger, W. (1980). Ephesos vom Beginn der römischen Herrschaft in Kleinasien bis zum Ende der Principatszeit. *Halbband Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Griechischer Balkanraum*. Kleinasien: 2(7): 738-830.

Koder, J., Ladstatter, S. (2009). Ephesos 2008. XXXI. KST. (ss.321-336). Düzenleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı. Denizli 25-29 Mayıs.

Koder, J., Ladstatter, S. (2010). Ephesos 2009. XXXII. KST. (ss.278-296). Düzenleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı. İstanbul 24-28 Mayıs.

Konakçı, E. (2016). Geç Tunç Çağı'nda Ayasuluk Tepesi. *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25): 135-165.

Korfmann, M. (2011). Demircihöyük. Tarihöncesinden Demir Çağ'ına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. (ss. 214-215). İstanbul: Arkeoatlas.

Kozan, M. (2015). Tarihi Kaynaklar Işığında III. Yüzyılda Gotların Akdeniz'de Gerçekleştirdiği Korsanlık ve Yağma Faaliyetleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8(36): 357-363.

Körpe, R. (2022). Troas Bölgesi Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Işığında Pers Savunma Sistemi. *OANNES*. 4(2): 557-578.

Kretschmer F. (2010). *Antik Roma'da Mimarlık ve Mühendislik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Külzer, A. (2011). Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihine bir genel bakış. Bizans Döneminde Ephesos. İstanbul: Ege Yayınları.

Ladstatter, S. (2011). Giriş, Bizans Döneminde Ephesos – Büyük bir antik kentin tarihinde son sayfa. Bizans Döneminde Ephesos. İstanbul: Ege Yayınları.

Ladstätter, S. (2016). Hafen und Stadt von Ephesos in hellenistischer Zeit. *Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes In Wien*. 1(86): 233-272.

Ladstatter, S. (2016). *Ephesus. The Archaeology Of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks (238-248)*. Oxford: Oxford University Press.

Ladstatter, S. ve Pülz, A. (2007). *Ephesus in the Late Roman and Early Byzantine Period: Changes in its Urban Character from the Third to the Seventh Century AD. The Transition to Late Antiquity (ss. 391-433)*. Nottingham: Cambridge University Press.

Lawrence, A. W. (1983). A Skeletal History of Byzantine Fortification. *British School at Athens*. 1(78): 171-227.

Lazenby, J. F. (1993). *The Defence of Greece 490-479 B.C.*. Teddington: Warminster.

Leloux, K (2019). The Campaign Of Croesus Against Ephesus: Historical & Archaeological Considerations. *Pólemos*. 21(2):47-63

Li, T., Sui, F., Li, F., Cai, Y. and Jin, Z. (2014) Effects of dry grinding on the structure and granularity of calcite and its polymorphic transformation into aragonite. *Powder Technol.* 1(254): 338-343.

Livius (2023). *History of Rome*. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Lloyd, S. (2000). *Türkiye'nin Tarihi*. Ankara: Tubitak Yayınları.

Lund, H. S. (1992). *Lysimachus, A study in early Hellenistic kingship*. London: Routledge.

Magie, D. (2004). *Anadolu'da Romalılar II/Batı Anadolu ve Zenginlikleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Maher, M. P. (2012). *The Fortifications Of Arkadian Poleis In The Classical And Hellenistic Periods*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Vancouver: The University Of British Columbia, The Faculty of Graduate Studies.

Maher, M. P. (2017). *The Fortifications of Arkadian City States in the Classical and Hellenistic Periods*. Oxford: Oxford University Press.

Maier, F., G. (1959). *Griechische Mauerbauinschriften: 1. Text und Kommentare*. Germany: Quelle & Meyer Heidelberg.

Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: TTK Yayınevi.

Marksteiner, T. (1999). Bemerkungen zum hellenistischen Stadtmauerring von Ephesos. In *100 Jahre österreichische Forschungen in Ephesos* (413–419). Wien: ÖAW.

McNeill, W. H. (1998). *Dünya Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.

McNicoll A. W. (1997). *Hellenistic Fortifications from the Aegean to the Euphrates*. Oxford: Clarendon Press.

Melikoff, Sayar, I (1954). *Le Destan D'umur Pacha*. Paris: Universitaires De France Press.

Mitchell, S. (2016). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284-641*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Morrisson, C. (2004). *Bizans dünyası. Cilt: 1. Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Müller-Wiener, W. (1961). Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien. *IstMit* 1(11): 5-122.

Müth, S. (2014). The Historical Context Of The City Wall Of Messene: Preconditions, Written Sources, Success Balance, And Societal Impacts. *ProcDIA* 1(7): 105-122.

Müth, S. (2016). Zusammenfassung: Urbanistische Funktionen und Aspekte. *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice* (159-172). Oxford: Oxbow Books.

Müth, S., Ruppe, U. (2016). Regional Begrenzte Phänomene. *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory an Practice* (231-248). Oxford: Oxbow Books.

Niewöhner, P. (2010). Byzantinische Stadtmauern in Anatolien. *Vom Statussymbol zum Bollwerk gegen die Araber. Aktuelle Forschungen Zur Konstruktion, Funktion Und Semantik Antiker Stadtbefestigungen* (239-260). İstanbul: Ege Yayınları.

Nossov, K. (2009). *Greek Fortifications Of Asia Minor 500-130 Bc, From the Persian Wars to the Roman Conquest*. New York: Osprey Publishing.

Ober, J. ve Weingast B. R. (2017) *Fortifications and Democracy in the Ancient Greek World*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3057639>.

Oğuz-Kırca, E. D. (2015). Karya Khersonesosu'nda (Pera) İki Tip Kale/Kale Yerleşimi. *TÜBA-AR* 1(18):125-140.

Ohnesorg, A. (2007). *Der Kroisos-Tempel Neue Forschungen Zum Archaischen Dipteros Der Artemis Von Ephesos*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Ostrogorsky, G (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.

Öz, A. K. (2019). Antik Smyrna'nın Güneyindeki Savunma Yapıları Üzerine Mimari Belgeleme Çalışması. *TÜBA-KED*: 95-110.

Öz, A. K., Gür, B. (2020). İzmir'in Güneyini Koruyan Bir Kale: Çatalkaya'dan Kısa Notlar. *Amisos*. 5(8): 92-102.

Özyiğit, Ö. (1990). On The Dating Of The City Walls Of Ephesos. *Arkeoloji Dergisi* 1(I): 137-144.

Pausanias (2023). *Description of Greece*. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Pavlus, (2009). *Tarsuslu Elçi Pavlus*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Pedersen, P., Ruppe, U. (2016). The Fortifications At Halikarnassos and Priene: Some Regional Characteristics?. *Focus On Fortifications New Research On Fortifications In The Ancient Mediterranean And The Near East* (560-580). Oxford: Oxbow Books.

Peschlow, U. (2016). Ancyra. *The Archaeology Of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (349-360). Oxford: Oxford University Press.

Piesker, K. (2016). Side. *The Archaeology Of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (292-301). Oxford: Oxford University Press.

Pimouguet-Pédarros, I., Çevik, N. (2016). Les Fortifications De Myra Dans La Défense De La Lycie Orientale. *Focus On Fortifications New Research On Fortifications In The Ancient Mediterranean And The Near East* (373-383). Oxford: Oxbow Books.

Platon (2919). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Plinius (2023) *The Natural History*. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Plutarch (2007). *Plutarch's Lives*. New York: New York Public Library.

Plutarch (4 Şubat 2023). *The Parallel Lives, The Life of Demetrius*. Penelope. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Demetrius*.html, (4.2.2023).

Polat, B. A. (2010). *Troas Bölgesi'ndeki Arkaik ve Klasik Dönem Yerleşmeleri: Kent Planlama ve Savunma Sistemleri Açısından Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polat, Y. (2016). *Teos Helenistik Dönem Savunma Sistemi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polibios (2010). *The Histories*, Oxford: Oxford World's Classics Press.

Polyaenus (28 Mart 2023). *Stratagems*. Attalus. <https://www.attalus.org/info/p-polyaenus.html>, (28.03.2023).

Prokopios (1994). *Iustinianus Döneminde Yapılar: Birinci Kitap*. İstanbul Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Pülz, A. (2011). Bizans Dönemi Ephesos'u: Tarihine bir genel bakış. *Bizans Döneminde Ephesos*. İstanbul: Ege Yayınları.

Rahman, M.A., Oomari, T. (2008) Structure, crystallization and mineral composition of sclerites in the alcyonarian coral. *J. Cryst. Growth*. 1(310): 3528-3534.

Ramsay, W. M. (1904). *The Letters to the Seven Churches of Asia*. London: Hodder & Stoughton,

Rautman, M. (2017). Sardis. *The Archaeology Of Byzantine Anatolia, From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks* (238-248). Oxford: Oxford University Press.

Sarıkaya, F. (2017). Şeyh Bedreddin İsyanı İle Karıştırılan Bir Ayaklanma: Börklüce Mustafa İsyanı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(26): 796 – 818.

Seiterle, G. (1982). Das Hauptstadttor Von Ephesos. *Antike Kunst* 2(25): 145-149.

Scherrer, P. ve Diğerleri. (2000). *Efes Rehberi*. İstanbul: Ege Yayınları.

Scranton, R. L. (1941). Greek Walls. Cambridge: Harward University Press.

Sevin V. (2007). Anadolu Tarihi Coğrafyası. Ankara: TTK Yayınları.

Singer, I. (1983). Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to The Hittite Sources. *AnatSt* 1(33): 206-vdd.

Sokolicek, A. (2009). Zwischen Stadt und Land: Neues zum Magnesischen Tor in Ephesos. *Öjh*. 1(78): 321-347

Sokolicek, A. (2010). Chronologie und Nutzung des Magnesischen Tores von Ephesos. *FIE*. 1(79): 359-381.

Strabon (2018). *Geographika*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Strange, G. L. (1905) *The lands of the eastern caliphate : Mesopotamia, Persia and Central Asia from the Moslem conquest to the time of Timur*. Cambridge: Cambridge Press.

Tacitus (2023). Germany and its Tribes. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Tanilli, S. (1984). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş I İlk Çağ*. İstanbul: Say Yayınları.

Tanilli, S. (2006). *Yaratıcı Aklın Sentezi, Felsefeye Giriş*. İstanbul: Adam Yayınları.

Tarn, W. W. (2010). Hellenistic Military & Naval Developments. New York: Cambridge University Press.

Telci, C. (2010). Ayasuluğ (Selçuk). İzmir: Selçuk Belediyesi Yayınları.

Tepgeç, F.; Görgülü, M. (2022). The Mitochondrial Origins of the Hellenistic Individuals of Ayasuluk Hill. *Experimed*. 12(3): 139-148.

Texier, C. (2002). Küçük Asia: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hiz. Vakfı.

Thucydides (2023). The Peloponnesian War. Massachusetts: Perseus Digital Library.

Turan, E. (2011). Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Batı Anadolu. Tarihöncesinden Demir Çağ'ına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. (ss. 198-202). İstanbul: Arkeoatlas.

Vandeput, L. (1997). *The Architectural Decoration in Roman Asia Minor. Sagalassos: a Case-study*. Leuven: Brepols Publlshers.

Vitruvius (2015). *Mimarlık Üzerine On Kitap*, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Waterfield, R. (2011). Ancient Warfare and Civilization. Oxford: Oxford University Press

Wattenmaker, P. (2011). İlk Tunç Çağı Kentleşme. Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası. (ss. 186-187). İstanbul: Arkeoatlas.

Wheeler, M. (2004). Roma Sanatı ve Mimarlığı. İstanbul: Homer Kitabevi.

Winter, F. E. (1966). Notes on Military Architecture in the Termessos Region. *AJA* 2(70): 127-137.

Wiplinger, G. (2011) Ephesos Bizans Dönemi su yolları. *Bizans Döneminde Ephesos*. İstanbul: Ege Yayınları.

Witteck, P. (1999). *Menteşe Beyliği*. Ankara: TTK Yayınları.

Wolfgang, M.-W. (1961). İstanbuler Mitteilungen (IstMit): Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien (ss. 5-122). İstanbul: DAI.

Wolfram, H. (1990). History of the Goths. California: University of California Press.

Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Zhang, Y., Sun, Q., Geng, J. (2017). Microstructural Characterization of Limestone Exposed to Heat with XRD, SEM and TG-DSC, *Mater. Charact.* 1(134): 285-295.

EKLER

EK 1: Resim

Resim 1: Panayır Dağı’nda bulunan Geç Klasik-Erken Helenistik dönem savunma yapısı detay görünüm.

Resim 2: Panayır Dağı Geç Klasik dönem “V” formu su tahliye barbakanı.

Resim 3: Panayır Dağı Geç Klasik dönem “V” formu su tahliye barbakanı ve sur dolgu içi sondaj, kazı çalışmaları sonrası (M. Kerschner © ÖAI).

Resim 4: Panayır Dağı Erken Helenistik dönem sur duvarı örgüsü detayı.

Resim 5: Panayır Dağı Erken Helenistik Dönem sur duvarı örgüsü detayı.

Resim 6: S22 ve 23 plankareleri ve Ayasuluk Kalesi güneydoğu köşesinde bulunan sur hatlarının uydu görüntüsü.

Resim 7: S22 ve 23 plankareleri ve Ayasuluk Kalesi güneydoğu köşesinde bulunan sur hatlarının güneyden görünümü.

Resim 8: Helenistik Dönem surları üzerinden geçen Bizans surları.

Resim 9: Aziz Yuhanna Kilisesi Iustinianus Dönem’i kubbe ayaklarında devşirme malzeme olarak kullanılan Helenistik Dönem sur blokları.

Resim 10: Ayasuluk Tepesi S23 Plankaresi sur duvarı örgü detayı.

Resim 11: Ayasuluk Tepesi S23 Plankaresi 2021 yılı kazı çalışmaları sonrası görünümü.

Resim 12: Bülbül Dağı savunma yapıları uydu görüntüsü.

Resim 13: Bülbül Dağı doğu kanat savunma yapıları hava fotoğrafı.

Resim 14a: Bülbul Dağı batı kanat savunma yapıları hava fotoğrafı.

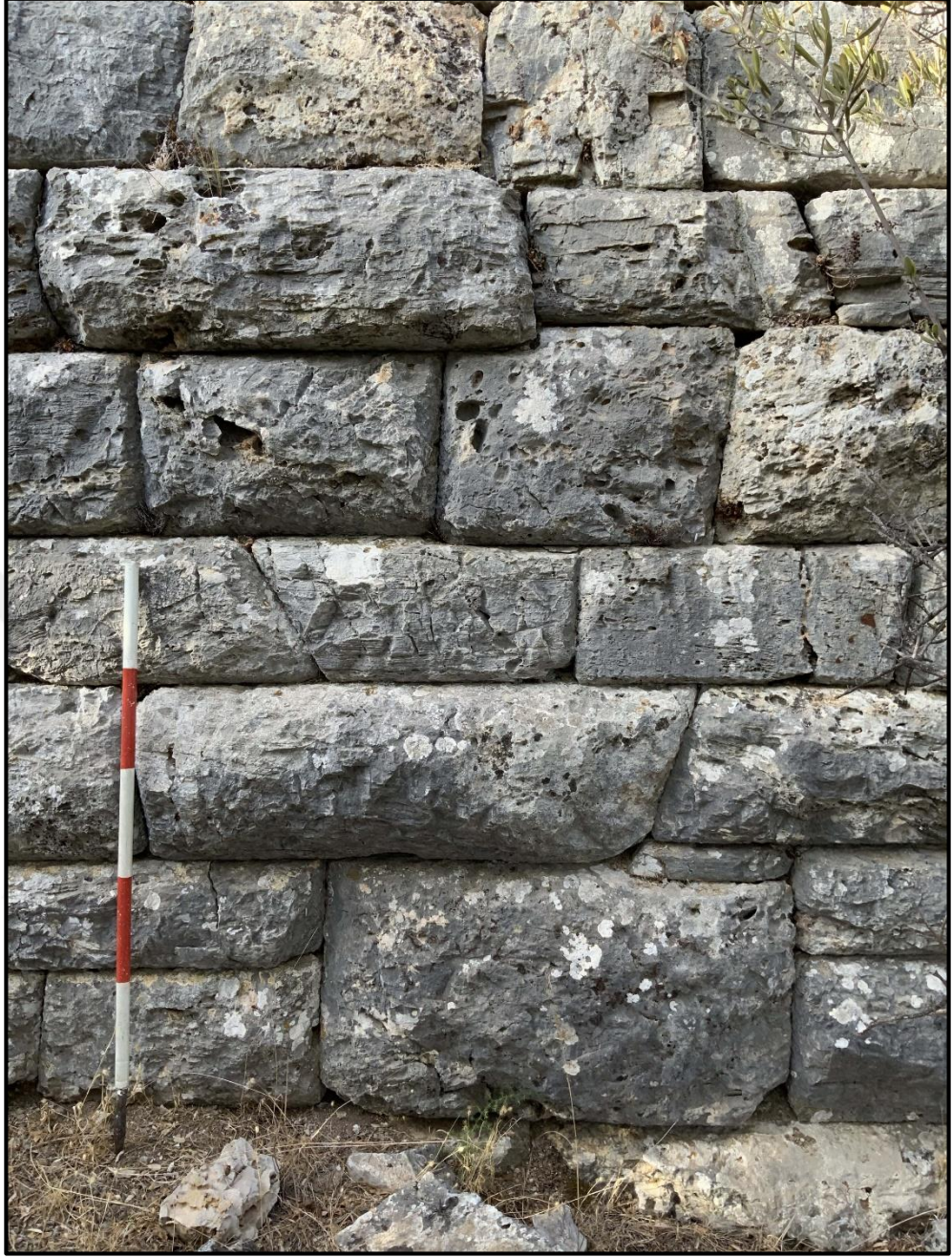
Resim 14b: Bülbul Dağı yüzeyde bulunan Helenistik Dönem'e ait çatı kiremitleri ve kaplar.

Resim 15a: Bülbül Dağı “M” kabartmal  köşeli  rnek.

Resim 15b: Bülbül Dağı in  a aşamasında yarım kalan alan.

Resim 16: Bülbül Dağı surları farklı örgü detayları.

Resim 17: Bülbül Dağı surları farklı örgü detayları.

Resim 18: Bülbül Dağı surları farklı örgü detayları.

Resim 19: Bülbül Dağı surları farklı örgü detayları.

Resim 20: Bülbül Dağı surları farklı örgü detayları.

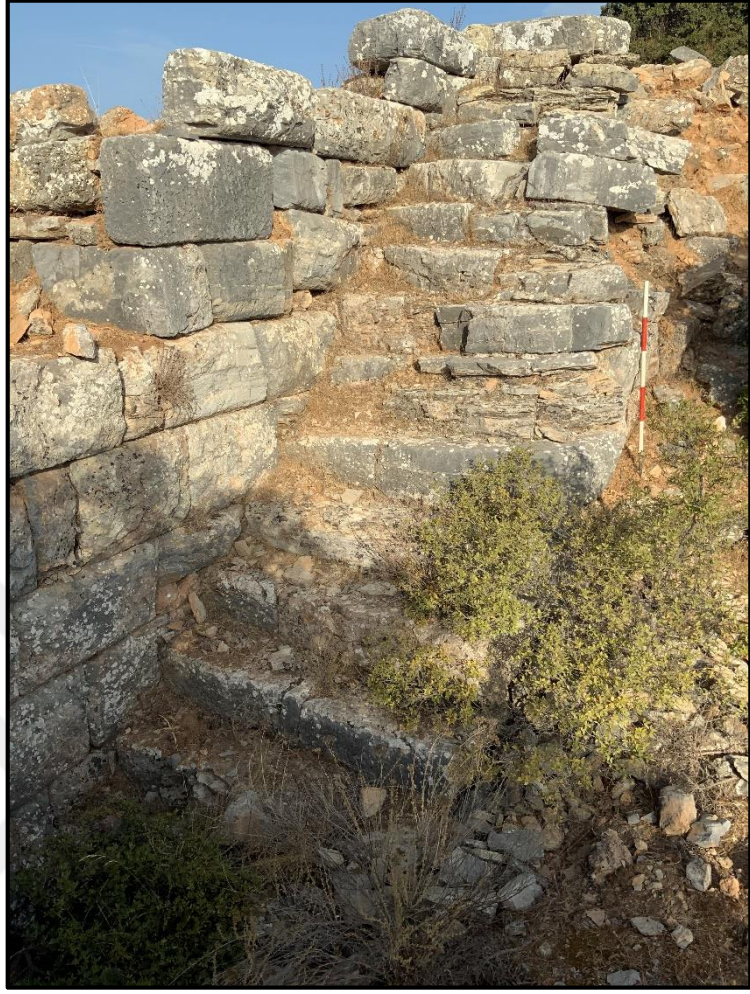
Resim 21: Bülbül Dağı sur içi seyirdim altı dolgu görünümü.

Resim 22: Bülbül Dağı sur içi dolgu görünümü.

Resim 23: Bülbül Dağı, solda sur içi dolgu kesiti, sağda ise seyirdim kısmına çıkmayı sağlayan merdiven  rneği.

Resim 24: Bülbül Dağı, seyirdim kısmına çıkmayı sağlayan merdiven  rneği.

Resim 25: Barutçu Kalesi savunma yapısı uydu görüntüsü.

Resim 26: Barutçu Kalesi “M” işleme köşe detayı üstten görüntüsü.

Resim 27: Barutçu Kalesi cephesi sur örgüsü detay.

Resim 28: Barutçu Kalesi cephesi sur örgüsü detay, en üste konulan büyük boyutlu blok alttaki bloklarında kilitleme sistemi için yapılmıştır.

Resim 29: Barutçu Kalesi sur duvarları bazı noktalarında 3 m. yüksekliğine kadar korunagelmiştir.

Resim 30: Barutçu Kalesi barbakan detayı.

Resim 31: Panayır Dağı'nın Bülbül Dağı'ndan görünümü.

Resim 32: Panayır Roma  ağı sur duvarlarının çeşitli boyutta örgü blokları.

Resim 33: Panayır Roma Çağı sur duvarlarının çeşitli boyutta örgü blokları.

Resim 34: Panayır Roma Çağı sur duvarları örgü ve dolgu detayı.

Resim 35: Panayır Roma Çağı sur duvarları boşluk alanlara sıkıştırılan yassı taş detayları.

Resim 36: Panayır Dağı kuzey bölümü, Roma Çağı sur duvarlarının Helenistik Dönem zemin seviyesinden detay.

Resim 37: Panayır Dağı kuzey bölümü, Roma Çağı sur duvarlarının “opus caementicium” örgü iç cephesi tahrip olmuş alan içerisinde görünen beyaz kireç harç bağlayıcılı dolgu.

Resim 38: Helenistik Dönem sur duvarlarının deprem etkisi ile açılan derz aralarının Roma Dönemi'nde beyaz kireç harcı ve taş parçacıkları ile doldurulduğu Panayır Dağı kuzey bölümü surlarından detay.

Resim 39: Helenistik Dönem sur duvarlarının deprem etkisi ile dolgu aralarının Roma Dönemi'nde beyaz kireç harcı ve ta  parçaları ile doldurulduğu Panayır Dağı kuzey bölümü surlarından detay.

Resim 40: Panayır Dağı kuzey bölümü, Roma Çağı sur duvarlarının “opus caementicium” örgü iç cephesi özensiz örgü detayı.

Resim 41: Ephesos Liman çevresi Roma Çağı savunma yapılarının kapladığı alan hava fotoğrafı.

Resim 42: Ephesos Liman çevresi Roma Çağı kuzey kanat duvar örgüsü.

Resim 43: Ephesos Liman çevresi Roma Çağı kuzey kanat sur duvarları kaya tapınağı sınırlarından tapınak sınırlarına girmeden dik açı yaparak geçtiği doğu köşe görüntüsü.

Resim 44: Ephesos Liman çevresi Roma Çağı kuzey kanat sur duvarları Meryem Ana Kilisesi Vaftizhane batı duvarı üzerine oturan kısım.

Resim 45: Ephesos Liman çevresi Roma Çağı güney kanat sur duvarları.

Resim 46: Ephesos Liman caddesi Roma Çağı güney kanat sur duvarları.

Resim 47: Ephesos Liman caddesi ile tiyatro birleşim noktası Roma Çağı güney kanat sur duvarları.

Resim 48: Panayır Dağı, Ephesos Liman caddesi ile tiyatro birleşim noktası savunma yapıları uydu görüntüsü.

Resim 49: Ephesos Liman caddesi ile tiyatro birleşim noktası Roma Çağı surlarına geç dönem onarımları (güçlendirmeleri).

Resim 50: Ephesos Liman caddesi ile tiyatro birleşim noktası Roma Çağı surlarına geç dönem onarım evresi devşirme malzeme detayı.

Resim 51: Ayasuluk tepesi, Takip Kapısı, Dış Surlar, Aziz Yuhanna Kilisesi ve İç Kale hava fotoğrafı.

Resim 52: Ayasuluk tepesi uydu görüntüsü.

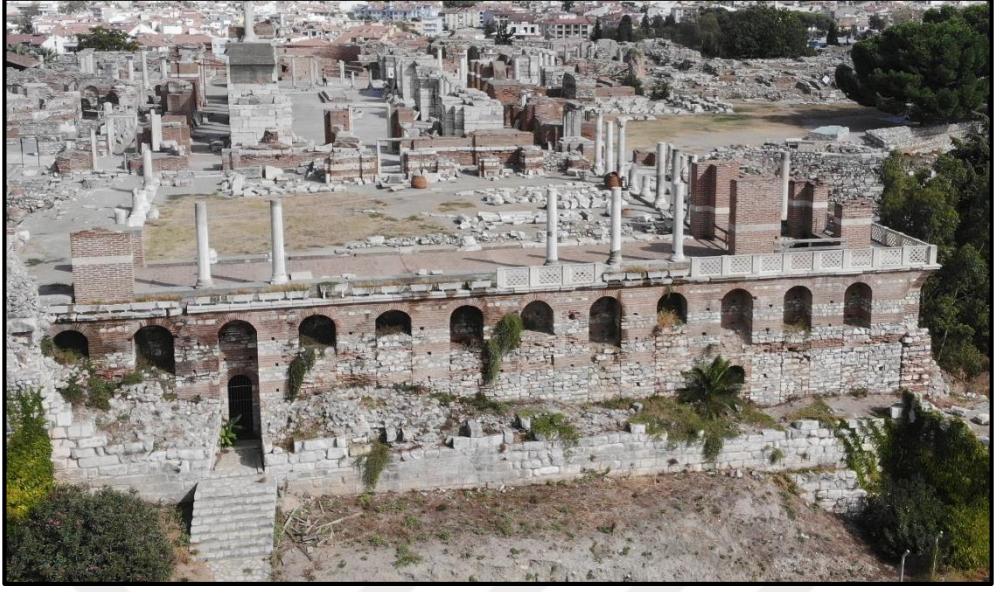
Resim 53: Aziz Yuhanna Kilisesi temenos duvarları doğu kanat, isodomik almalı örgü.

Resim 54: Aziz Yuhanna Kilisesi atrium ve temenos duvarları batı kanat, isodomik almalı örgüsü.

Resim 55: Aziz Yuhanna Kilisesi temenos kalınlığının 1.70 m'den 2 m. çıktığı alan ve tüm geç evreler.

Resim 56: Aziz Yuhanna Kilisesi atrium kör niş aralarının kapatılma evresi batıdan görünümü.

Resim 57: Takip kapısı doğusu AN sarnıcı destek ayak aralarının kapatılma evresi.

Resim 58: Ayasuluk İç Kalesi Güney cephesi.

Resim 59: Ayasuluk Takip kapısının kuzeyinde bulunan iç avlu.

Resim 60: Ayasuluk dış surların devşirme malzeme ile güçlendirilen 2. Evresi.

Res. 61: Tuğla taş almasıık duvar örgü detay.

Resim 62: Ayasuluk iç kale surlarının çerçeve örgü üslubu detayı.

Resim 63: Keçi Kalesi uydu görüntüsü.

Resim 64: Keçi Kalesi duvar örgüsü detay (© E. Tok).

Resim 65: Keçi Kalesi denadan aralarının kapatılarak sur duvarının yükseltildiği evre (© E. Tok).

Resim 66: Ayasuluk iç kale doğu sur duvarları moloz duvar örgüsü.

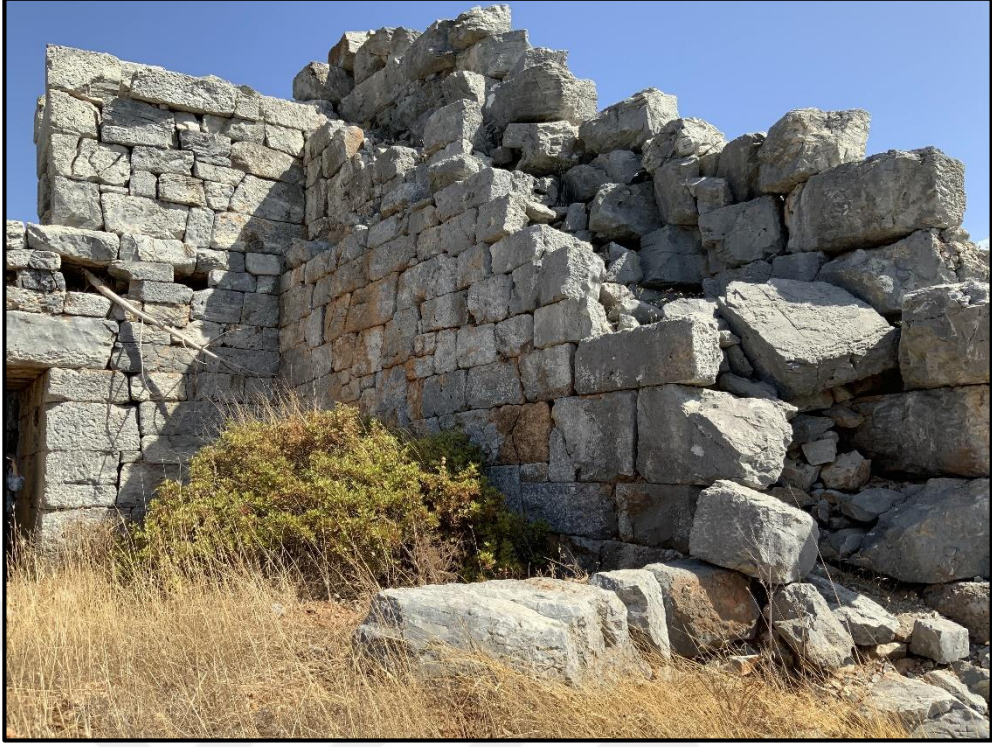
Resim 67: Bülbul Dağı Helenistik Dönem kule yan cephesi.

Resim 68: Bülbül Dağı Helenistik Dönem kule yan cephesi.

Resim 69: Bülbül Dağı Helenistik Dönem kule i  cephesi, seyirdim yolu, birinci kat ve ikinci kat girişleri.

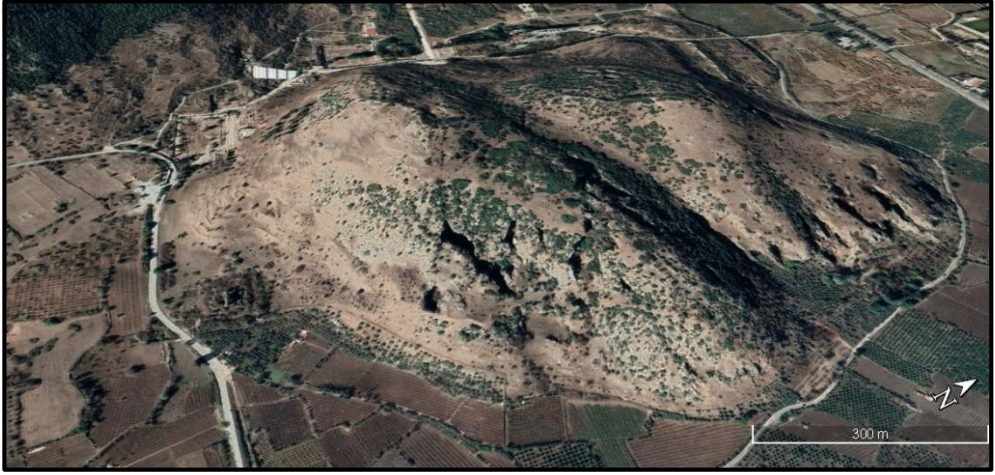
Resim 70: Bülbül Dağı Hellenistik Dönem kule içi, ikinci kat hatıl delikleri.

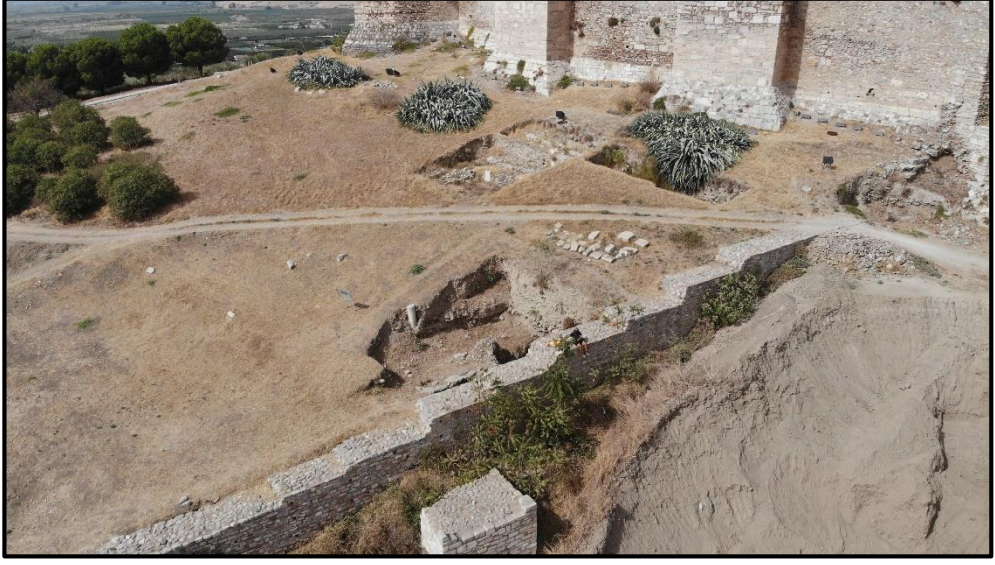
Resim 71: Bülbül Dağı Hellenistik Dönem kule içi mazgal.

Resim 72: Panayır Dağı Hellenistik Dönem kule köşesi olabilecek zemin seviyesinde görünen bloklar.

Resim 73: Panayır Dağı Hellenistik Dönem savunma yapıları doğu yamacından görünüm.

Resim 74: Ayasuluk tepesi Helenistik Dönem savunma yapıları doğudan görünüm.

Resim 75: şirince Helenistik Dönem kulesinin bulunduğu Kayser Tepesi batı yamacı uydu görüntüsü.

Resim 76: Şirince Hellenistik Dönem kule, kuzey ve batı cephesi.

Resim 77: Şirince Hellenistik Dönem kule, kuzey ve batı cephesi detay.

Resim 78: Şirince Helenistik Dönem kule ve geç dönem eklemeleri, kuzey cephesi detay.

Resim 79: Meryem Ana mevki Helenistik Dönem kulesinin bulunduğu dağın güneyden uydu görüntüsü.

Resim 80: Meryem Ana mevki Hellenistik Dönem kule dış cephe görüntüsü.

Resim 81: Meryem Ana mevki Hellenistik Dönem kule dış cephe detay görüntüsü.

Resim 82: Meryem Ana mevki Hellenistik Dönem kule k    detay g r nt   .

Resim 83: Barutçu köyünün kuzeyinde bulunan Helenistik Dönem kalenin merkezi kule cephesi.

Resim 84: Panayır Dağı Roma Çağı kare formlu kule yan cephe görüntüsü.

Resim 85: Panayır Dağı yamacında bulunan Magnesia Kapısı'nın uygu görüntüsü.

Resim 86: Magnesia Kapısı'nın güney kule yan cephe örgü detayı.

Resim 87: Ephesos liman çevresi Roma Çağı savunma yapılarının uydu görüntüsü.

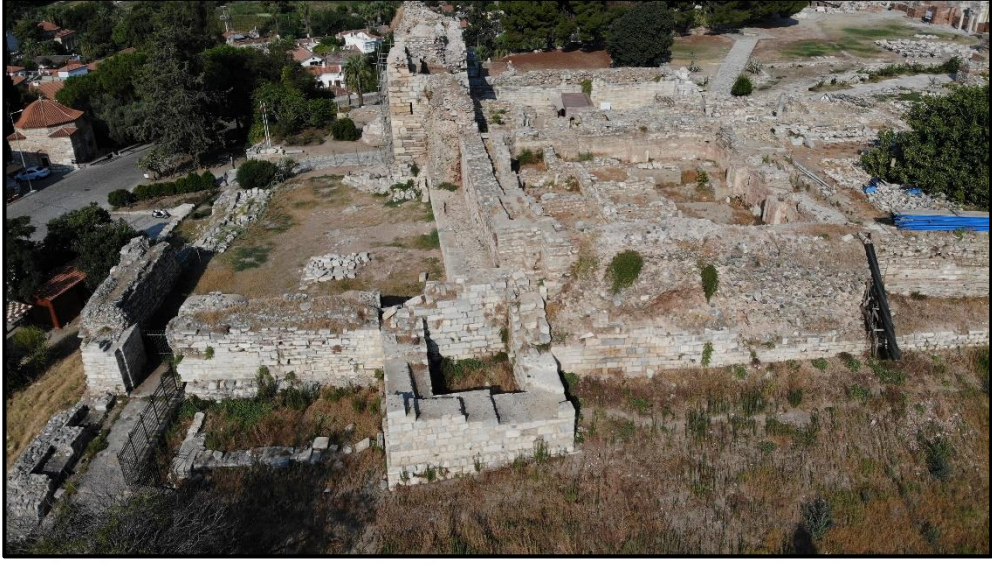
Resim 88: Ephesos liman çevresi Roma Çağı yuvarlak kule cephe örgü detayı.

Resim 89: Ephesos liman çevresi Roma Çağı yuvarlak kule dolgu malzemesinde devşirme malzeme olarak kullanılan İon başlığı.

Resim 90: Ephesos liman çevresi Roma Çağı yuvarlak kule hava fotoğrafı.

Resim 91: Ayasuluk tepesi güneyi 4'lü kulelerin doğudan görüntüsü.

Resim 92: Ayasuluk iç kalesi güney cephe kare formlu kuleleri ve geç dönem ekleri.

Resim 93: Ayasuluk iç kalesi güney cephe kare formlu kuleleri ve geç dönem eklerini hava fotoğrafı.

Resim 94: Ayasuluk tepesi güneyi 4'lü kulelerden Takip kapısının iki yanındaki kuleler.

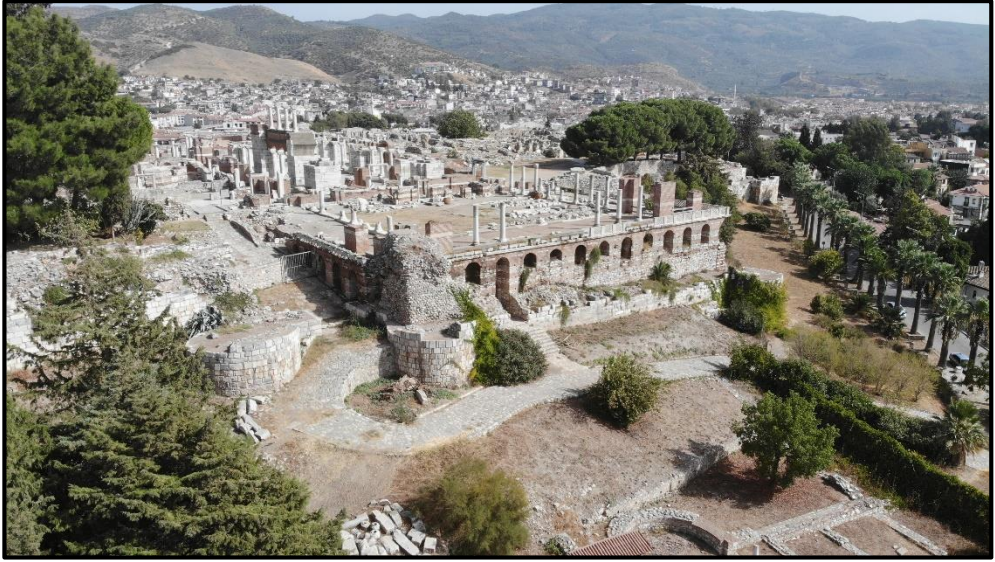
Resim 95: Ayasuluk tepesi dış surlar güney cephe M.S. VIII-IX. yy. evresi beşgen planlı kulenin zemin seviyesinde koruna gelmiş bölümü detay görüntüsü.

Resim 96: Ayasuluk tepesi dış surlar güney cephe M.S. VIII-IX. yy. evresi beşgen planlı kulenin zemin seviyesinde koruna gelmiş bölümü hava görüntüsü.

Resim 97: Ayasuluk tepesi dış surlar doğu cephe M.S. VIII-IX. yy. evresi beşgen planlı kulenin zemin seviyesinde koruna gelmiş bölümü ve dolgusu hava görüntüsü.

Resim 98: Ayasuluk tepesi dış surlar batı cephe M.S. VIII-IX. yy. evresi daire planlı kulelerin hava görüntüsü.

Resim 99: Ayasuluk tepesi iç surlar doğu cephe M.S. VIII-IX. yy. evresi dış surlar ile benzer daire planlı kulelerin hava görüntüsü.

Resim 100: Ayasuluk tepesi iç kale doğu cephe M.S. XV. yy. evresi kare kule önüne ek yapılan beşgen formlu kule.

Resim 101: Ayasuluk tepesi dış surlar doğu cephe M.S. XV.yy. evresi kare formulu kule.

Resim 102: Keçi Kalesi kare formulu kuleler dış cephe görüntüsü (© E. Tok).

Resim 103: Keçi Kalesi kare formlu kule ve girişleri iç cephe görüntüsü (© E. Tok).

Resim 104: Keçi Kalesi daire formulu kuleler dış cephe görüntüsü (© E. Tok).

Resim 105: Keçi Kalesi daire formulu kule dış cephe örgü detayı görüntüsü (© E. Tok).

Resim 106: Ayasuluk iç kalesi kuzeybatı surları Beylikler dönemi yığma duvar kare formlu kule.

Resim 107: Ayasuluk iç kalesi doğu surları Beylikler dönemi yığma duvar daire formlu kule.

Resim 108: Bülbül Dağı doğu sur hatları arası i cepheye girişi sağlayan iki kapının hava fotoğrafı.

Resim 109: Bülbül Dağı doğu surları kule giriş kapısı içerisinde bir yan bloğa çizilmiş Phallosbird ve yazılar.

Resim 110: Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda postern kapı tipi.

Resim 111: Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda postern kapı tipi.

Resim 112: Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda postern kapı tipi.

Resim 113: Bülbül Dağı batı surları, düz söve blokları ile yapılmış kare formunda postern kapı tipi.

Resim 114: Bülbül Dağı batı surları, düz söve blokları ile yapılmış kare formunda postern kapı içi sur dışına ıkış.

Resim 115: Bülbül Dağı batı surları, düz söve blokları ile yapılmış kare formunda postern kapı sur içine giriş.

Resim 116: İçerisinde grafiti ve yazıt bulunan, Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda kule kapısı tipi.

Resim 117: İçerisinde grafiti ve yazıt bulunan Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda kule kapısının içi, (grafiti ve yazıların olduğu blok; sol kanatta ikinci sıra sonda düz yonulu beyaz bloktur).

Res. 118: Bülbül Dağı doğu başlangıç bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu kule kapısı tipi.

Res. 119: Bülbül Dağı doğu başlangıç bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu kule kapısı tipi.

Res. 120: Bülbül Dağı doğu surları bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu kule kapısı tipi.

Res. 121: Bülbül Dağı batı surları bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu kule kapısı tipi.

Res. 122: Bülbül Dağı batı surları bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu 2 katıda koruna gelmiş kule kapıları tipi.

Res. 123: Bülbül Dağı batı surları bölümü düz söve ve lentolu kare fomlu 2 katıda koruna gelmiş kulenin içinden kule kapıları.

Res. 124: Barutçu Kalesi trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda giriş kapısı dışından görünüm.

Res. 125: Barutçu Kalesi trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda giriş kapısı içinden görünüm.

Res. 126: Magnesia Kapısı, kuzeybatıdan görünümü.

Res. 127: Ayasuluk Tepesi Aziz Yuhanna Kilisesi'nin güneyinde bulunan 3 gözlü Roma Kapısı'nın Takip Kapısı'nın üstünden görünüşü.

Res. 128: Takip Kapısı XVIII.yy. sonları tablosu (Louis François, Cassas)

Res. 129: Takip Kapısı dış cepheden görünümü.

Res. 130: Takip Kapısı ve iç avlusunun iç cepheden görünümü.

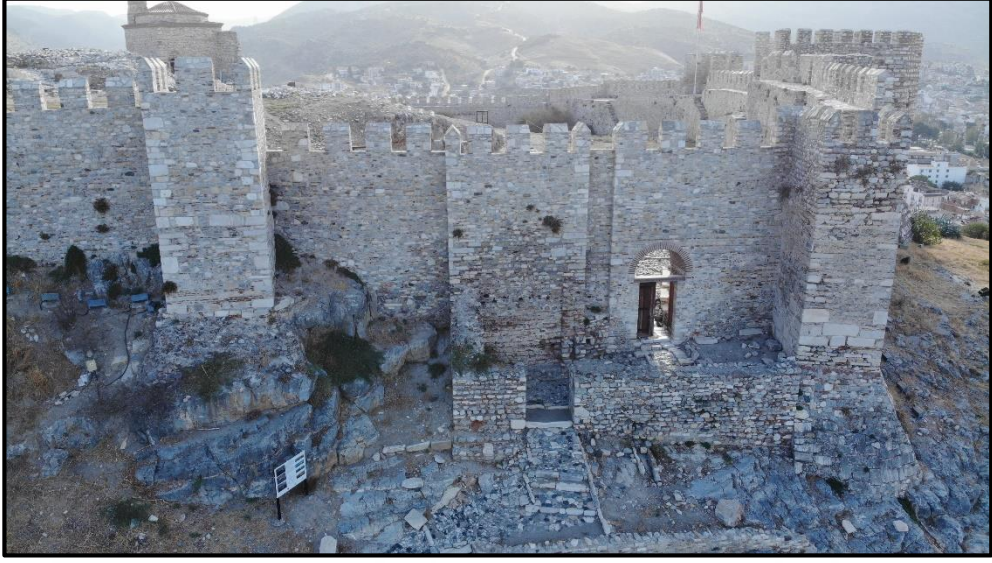
Res. 131: Ayasuluk Tepesi doğu surları, doğu giriş kapısı hava görüntüsü.

Res. 132: Ayasuluk Tepesi batı surları, kuzeybatı giriş kapısının ikinci evrede de bir hol ile kullanımına devam edilmiş.

Res. 133: Ayasuluk Tepesi batı surları, kuzeybatı giriş kapısının hava görüntüsü.

Res. 134: Ayasuluk Tepesi iç kale batı giriş kapısı dış cephe hava görüntüsü.

Res. 135: Ayasuluk Tepesi iç kale batı giriş kapısı iç cephe ve giriş döşeme eğim detay görüntüsü.

Res. 136: Ayasuluk Tepesi iç kale doğu giriş kapısı hava görüntüsü.

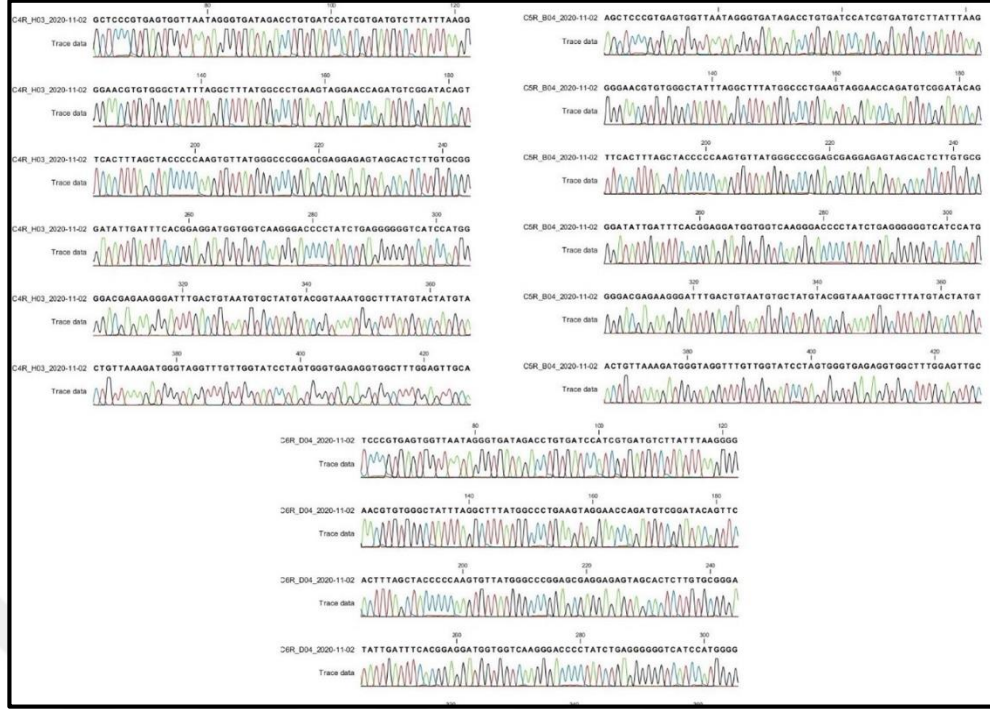
Res. 137: Ayasuluk Tepesi iç kale doğu giriş kapısı detay görüntüsü.

Res. 138: Ayasuluk Tepesi S-22 plankaresi Helenistik Dönem surlarının zemin seviyesinde bulunan Helenistik konteks tabaka (Kazı Arşivi).

Res. 139: Ayasuluk Tepesi Helenistik Dönem tabakası içerisinde bulunan kılıç yarası görülen sa  femur (Tepgeç ve Görgülü, 2022, 141)

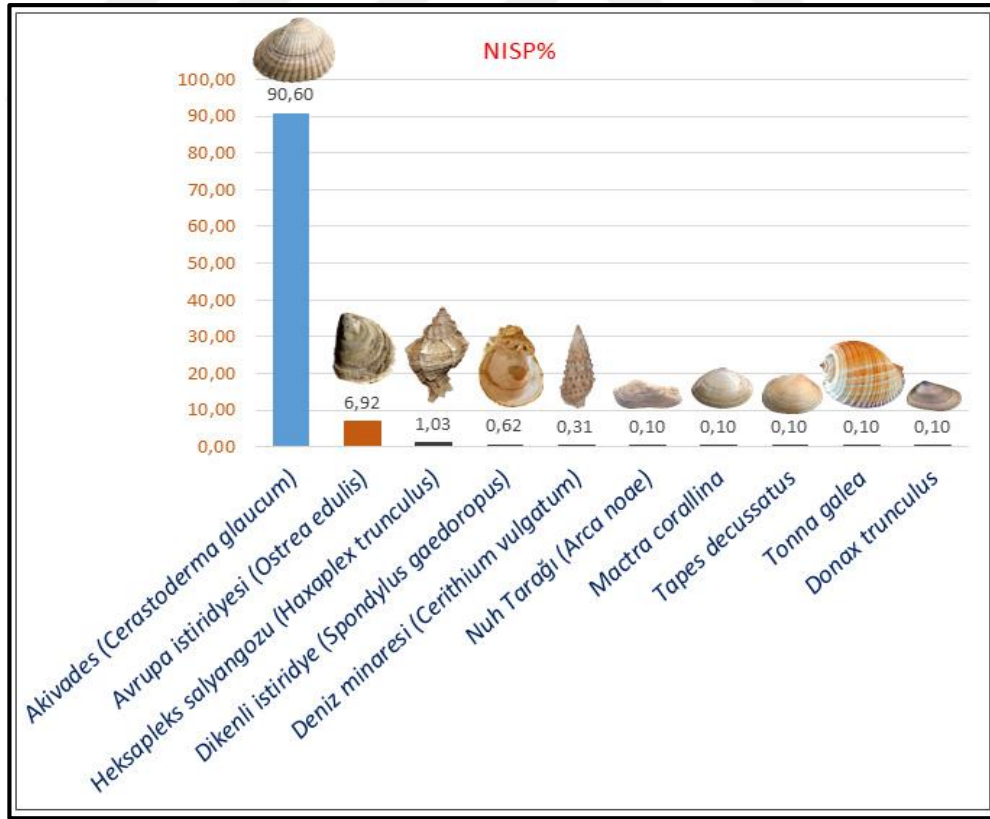
Res. 140: Ayasuluk Tepesi Helenistik Dönem tabakası içerisinde bulunan 3 erkek bireyin Sanger dizileme sonucu elektroferogram görüntüleri (Tepgeç ve Görgülü, 2022, 144-148)

Table 4. Genetic results.								
Sample No:	HVR1	HVR2	DNA Damage	Repeat	Haplogroup	Defining Markers for Haplotypes		Damaging Areas
						HVR1	HVR2	
C320-1	+	+	-	Sequencing	T (T2b2b)	T16126C C16294T C16296T (C16304T!)	73G	-
C320-2	+	+	+	Sequencing	T (T2b2b)	T16126C C16294T C16296T (C16304T!)		16126,16261,16294,16296,16298, 16519
C320-3	+	+	+	Sequencing	T (T2b2b)	T16126C C16294T C16296T (C16304T!)	60C 73G	16189, 16289, 16400, 16519
! : back mutations								

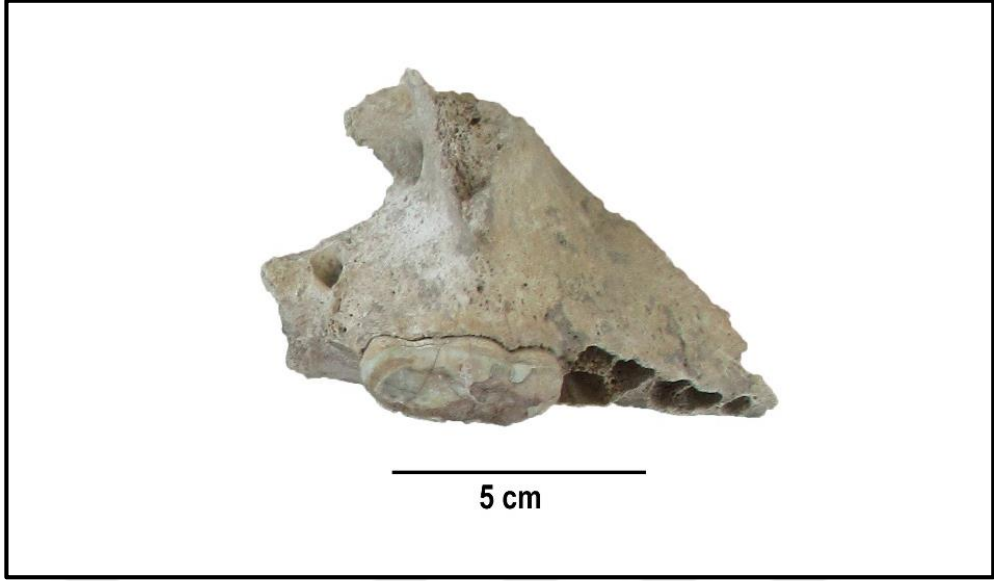
Res. 141: Ayasuluk Tepesi Helenistik Dönem tabakası içerisinde bulunan 3 erkek bireyin genetik analiz sonuçları (Tepgeç ve Görgülü, 2022, 141)

Res. 142: Ayasuluk Tepesi 2021 yılı S23 plankaresinde yapılan erken dönem sondajı (Kazı arşivi).

Res. 143: Ayasuluk Tepesi 2021 yılı S23 plankaresinden çıkarılan yumuşakça (mollusc sp.) kalıntılarının tür dağılımı (Kazı arşivi).

Res. 144: Ayasuluk Tepesi 2021 yılı S23 plankaresinden çıkarılan Ayı (*Ursus* sp.) kalıntısı, sağ maxilla parçası (Kazı arşivi).

Res. 145: Ayasuluk Tepesi 2021 yılı S23 plankaresinden çıkarılan Miken Psi Figürini (Kazı arşivi).

Res. 146: Ayasuluk Tepesi 2021 yılı S23 plankaresinden Beylikler Dönemi'nden – Tunç Çağları'na kadar inen ve içerisinde ithal seramikler bulunan grup genel görünümü (Kazı arşivi).

Res. 147: Taş malzeme analizleri için örnek alınmadan önce yapılan, schmidt çekici testi.

Resim 148a: Bülbül Dağı bölgesinden numune alınan noktaların uydu görüntüsü.

(Doğudan Batıya sırasıyla K02-K03-K01-K04)

K02

K04

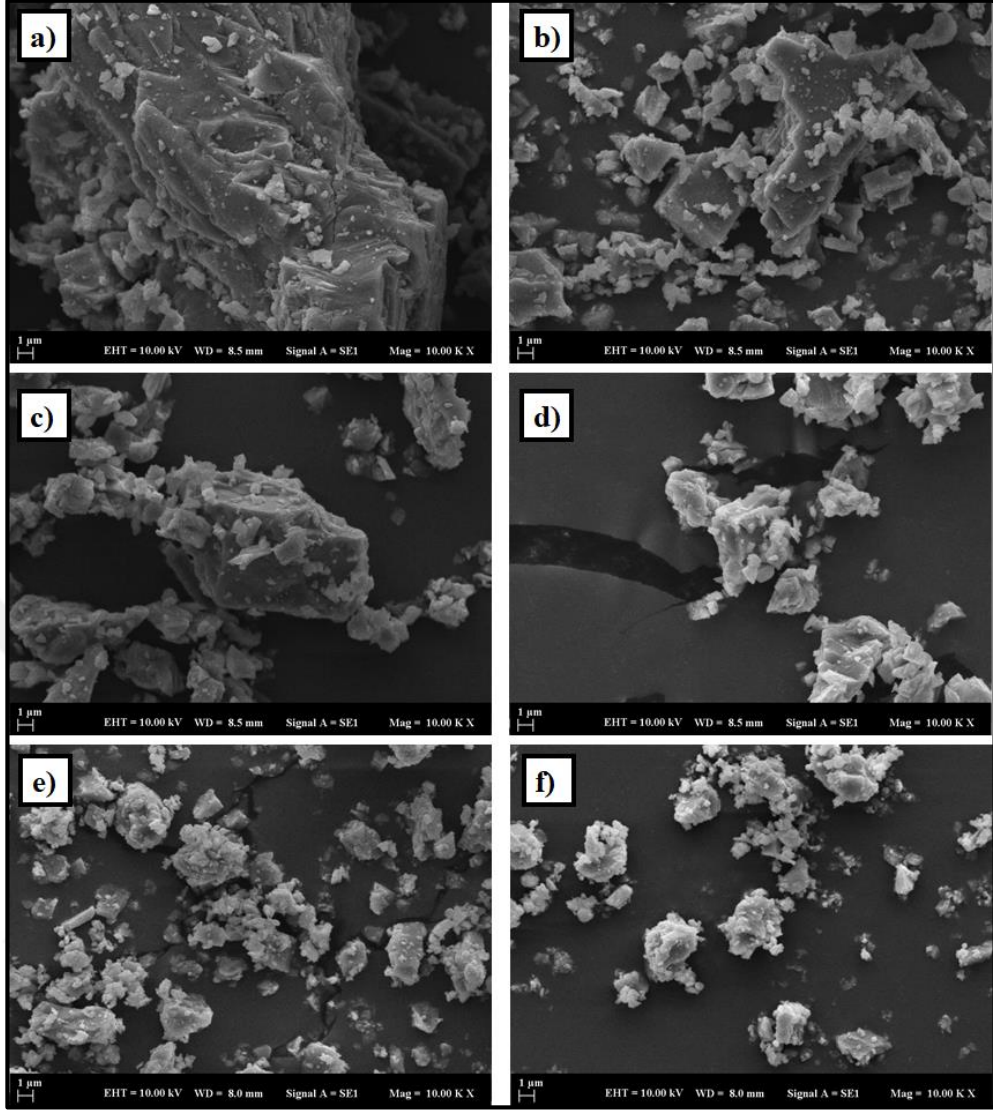

K01

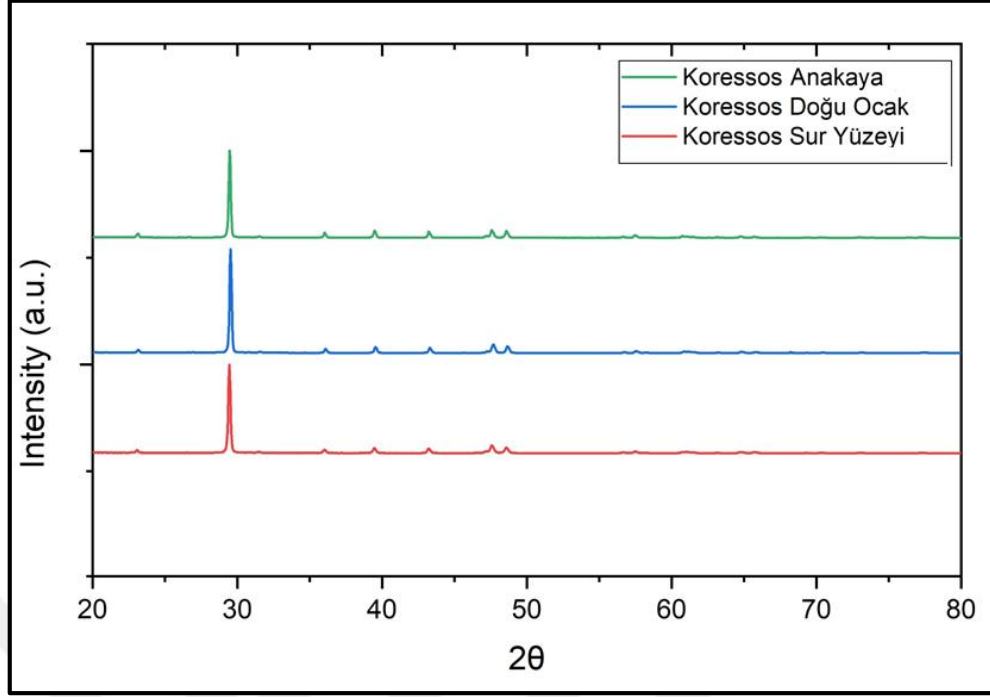

K03

Resim 148b: Bülbül Dağı bölgesinden numune alınan noktaların detay görüntüsü.

Res. 149: Bülbül anakayadan alınan örneklere (a), (b) ; Bülbül (doğu) ocak bölgesinden alınan örneklere (c), (d) ; ve Bülbül sur yüzeyi bölgesinden alınan örneklere (e), (f) ait SEM görüntüleri.

Res. 150: Bülül anakaya, (doğu) ocak ve sur yüzeyi bölgelerinden alınan numunelerin XRD analiz sonuçları.

Resim 151a: Panayır dağı bölgesinden numune alınan noktaların uydu görüntüsü.

(Güneybatıdan Kuzeydoğuya sırasıyla PN02-PN01-PN03)

PN02

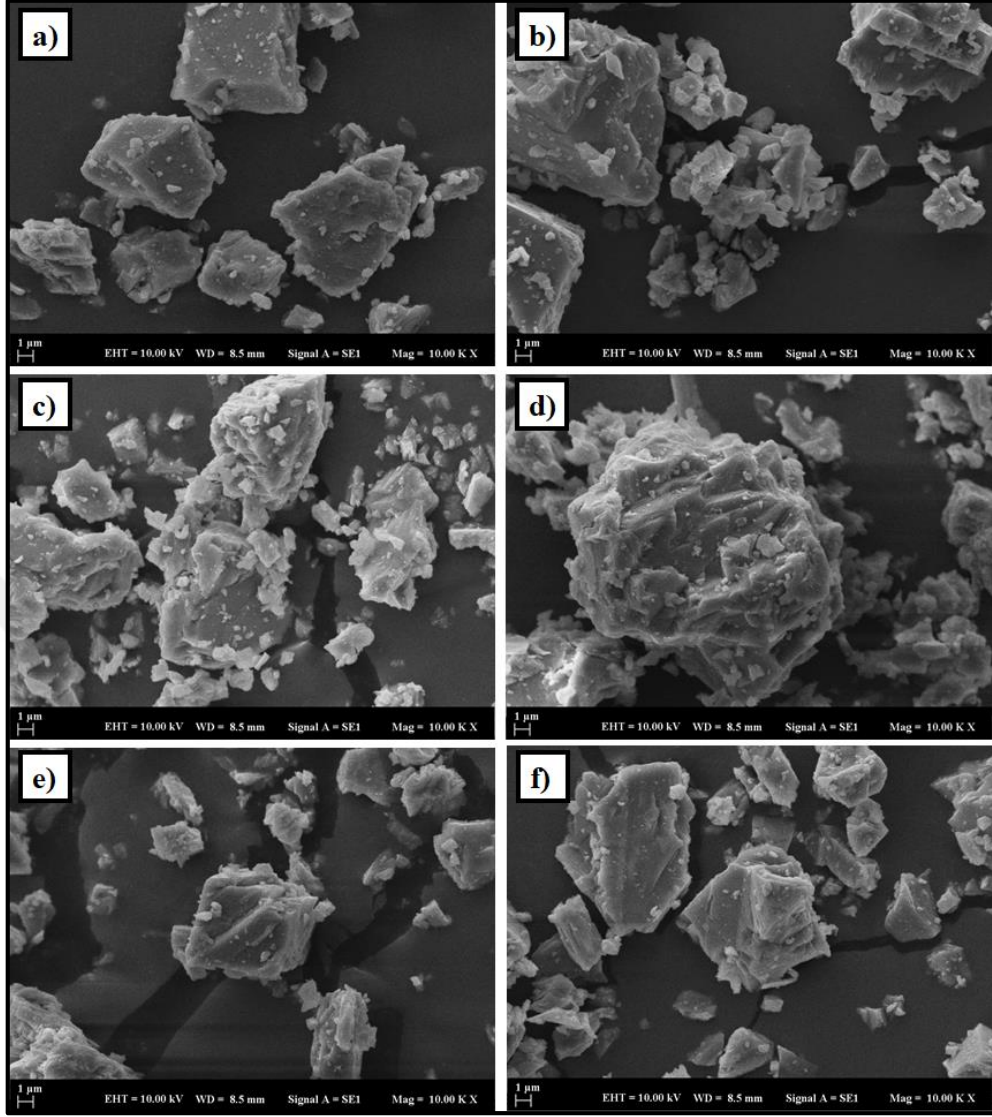

PN01

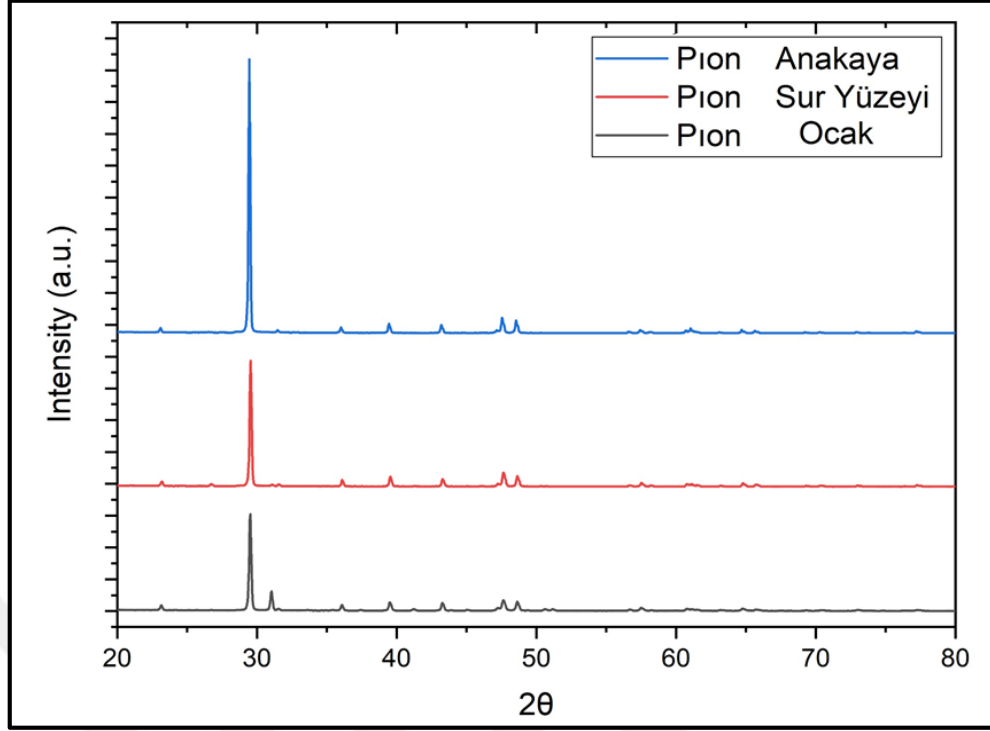

PN03

Resim 151b: Panayır Dağı bölgesinden numune alınan noktalardan detay görüntüsü.

Res. 152: Panayır bölgesi anakayadan alınan örneklere (a), (b) ; Panayır ocak bölgesinden alınan örneklere (c), (d) ; ve Panayır sur yüzeyi bölgesinden alınan örneklere (e), (f) ait SEM görüntüleri.

Resim 153: Panayır anakaya, ocak ve sur yüzeyi bölgelerinden alınan numunelerin XRD analiz sonuçları.

Resim 154a: Ayasuluk Tepesi'nde numune noktalarının uydu görüntüsü (Güneyden Kuzeye Sırasıyla AYS01-AYS02-AYS03)

AYS01

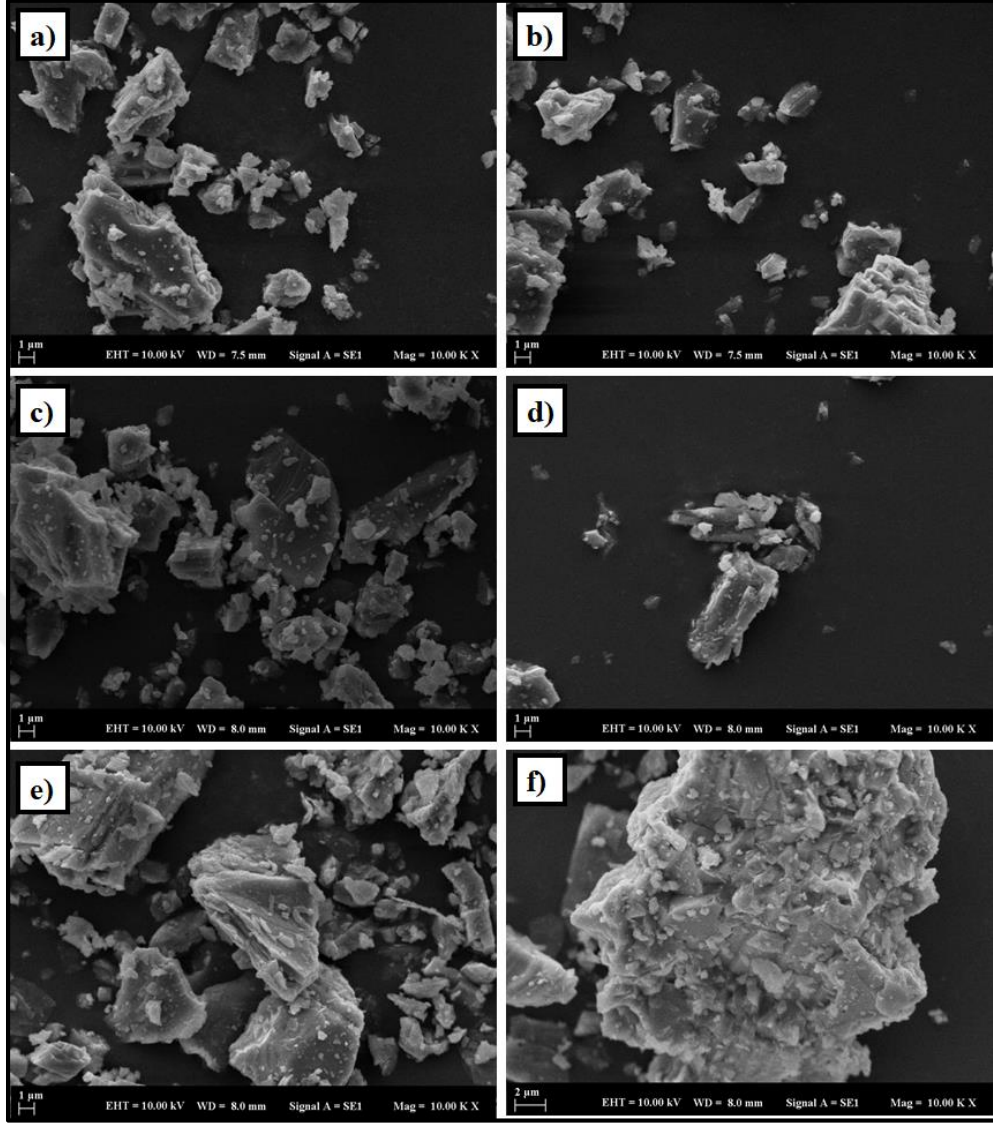

AYS02

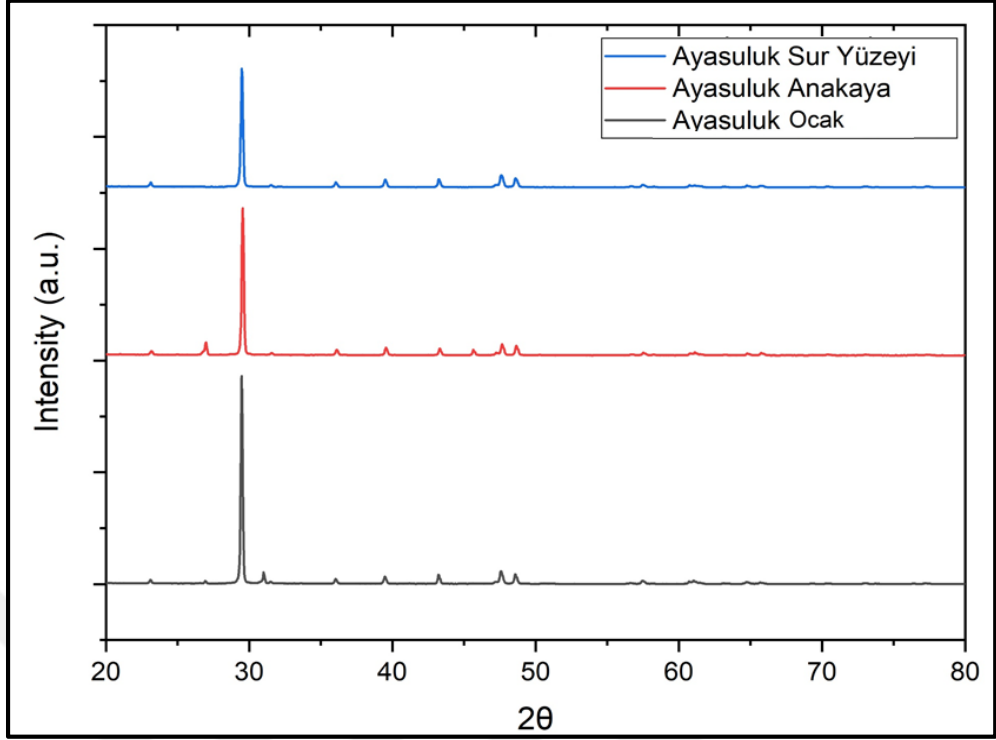

AYS03

Resim 154b: Ayasuluk Tepesi'nde numune noktalarının detay görüntüsü.

Resim 155: Ayasuluk bölgesi anakayadan alınan örneklere (a), (b) ; Ayasuluk ocak bölgesinden alınan örneklere (c), (d) ; ve Ayasuluk sur yüzeyi bölgesinden alınan örneklere (e), (f) ait SEM görüntüleri.

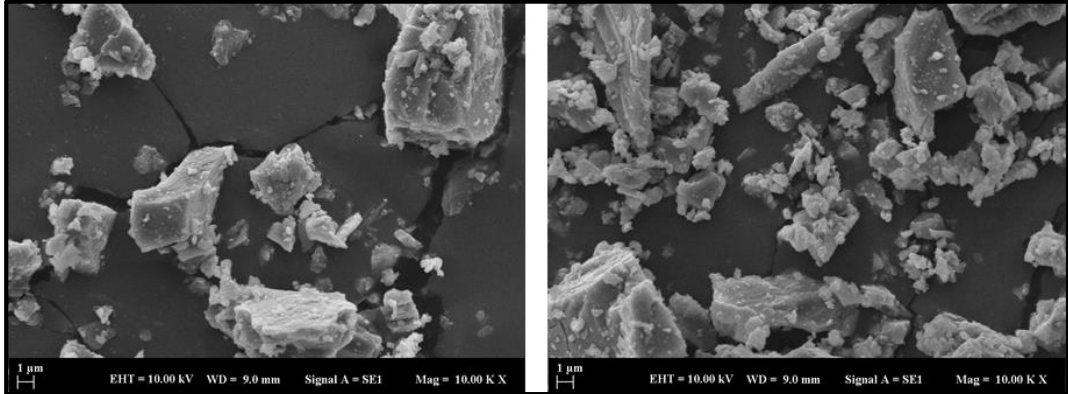
Resim 156: Ayasuluk anakaya, ocak ve sur yüzeyi bölgelerinden alınan numunelerin XRD analiz sonuçları.

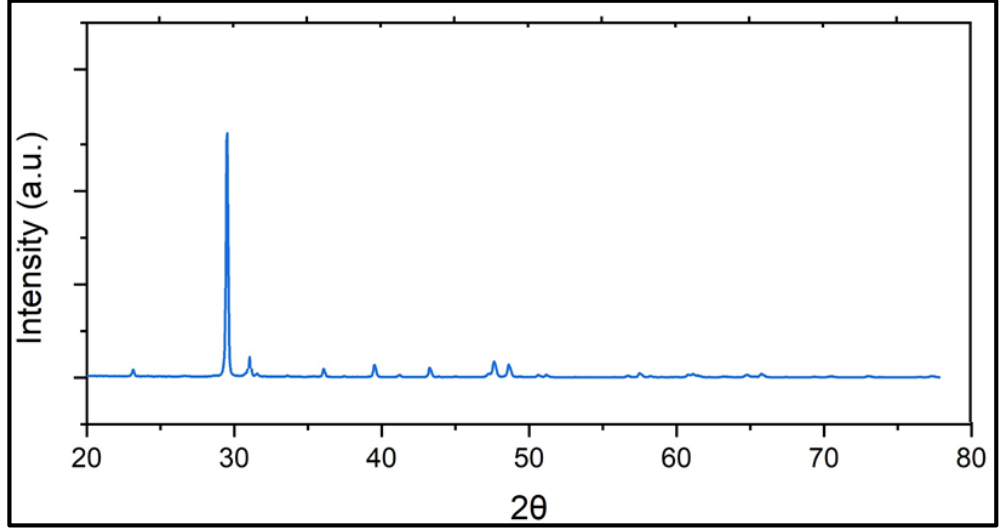
Resim 157a: Şirince Kayser Tepe numune noktası uydu görüntüsü (SR01)

Resim 157b: Şirince numune noktası detay görüntüsü.

Resim 158: Şirince bölgesinden alınan numunelere ait SEM görüntüleri.

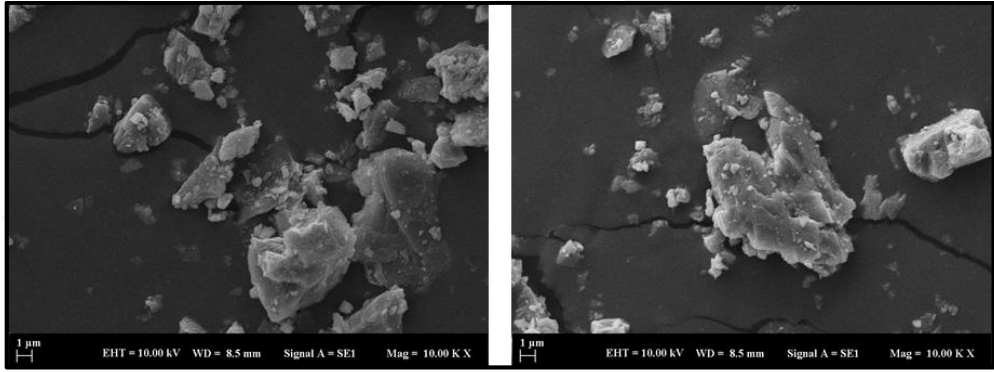
Resim 159: Şirince bölgesinden alınan numuneye ait XRD analiz sonucu.

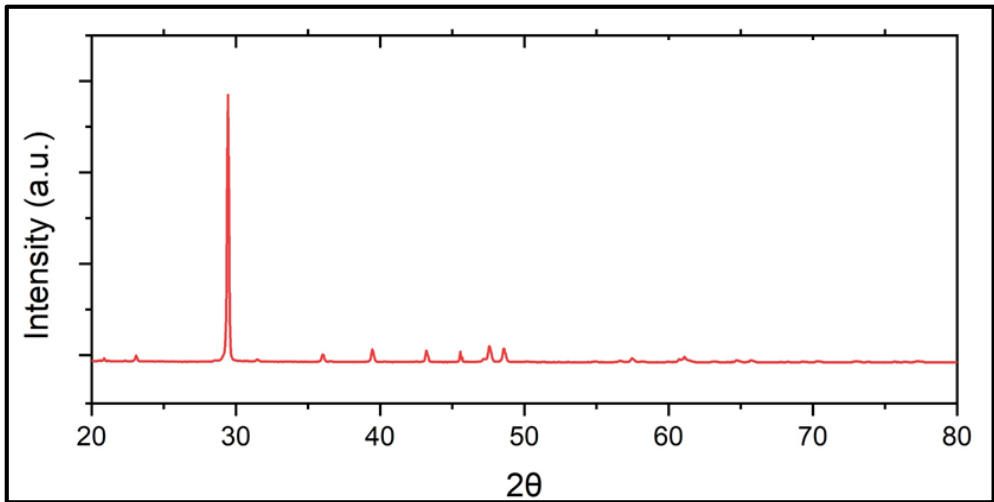
Resim 160a: Meryem Ana mevki numune noktası uydu görüntüsü
(MA01)

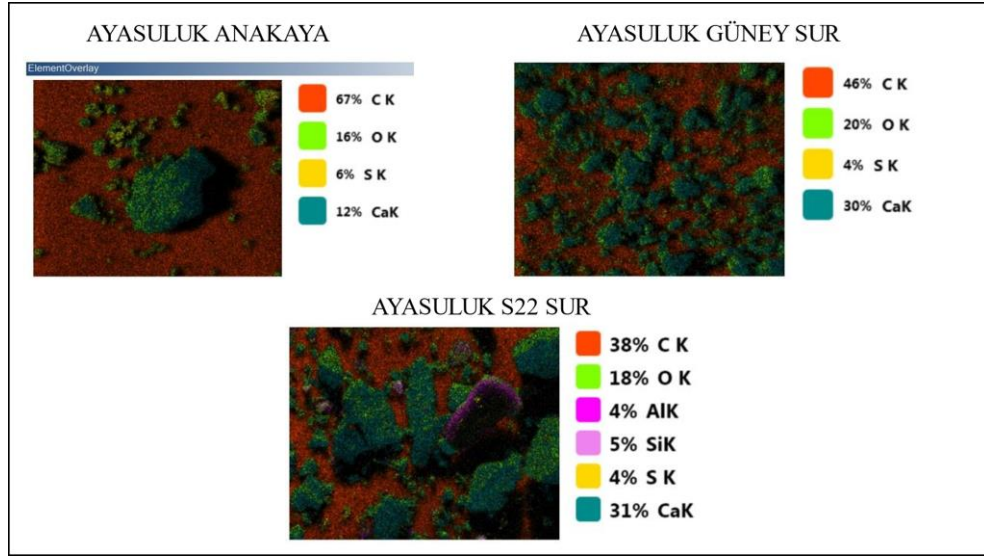
Resim 160b: Meryem Ana mevki numune noktası detay görüntüsü.

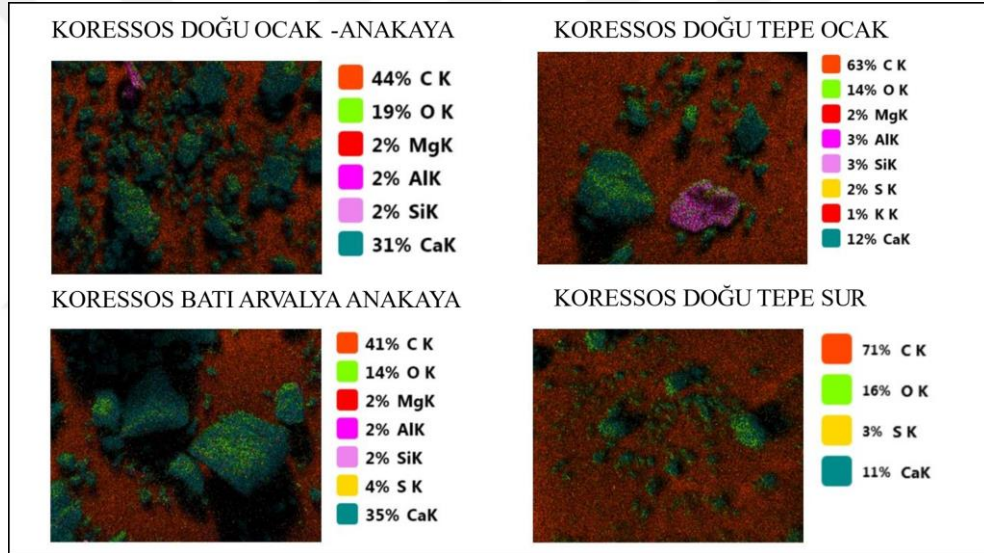
Resim 161: Meryem Ana bölgesinden alınan numunelere ait SEM görüntüleri

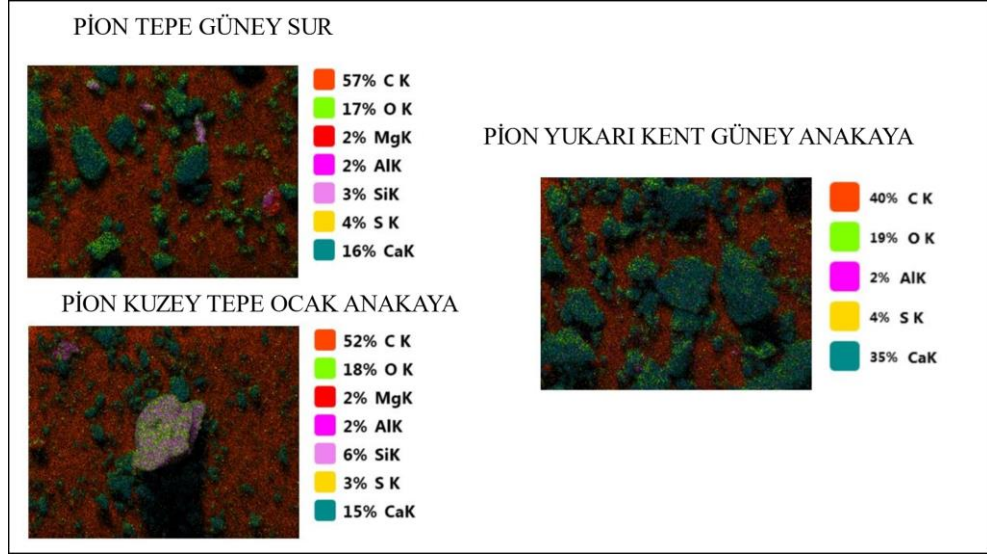
Resim 162: Meryem Ana bölgesinden alınan numuneye ait XRD analiz sonucu.

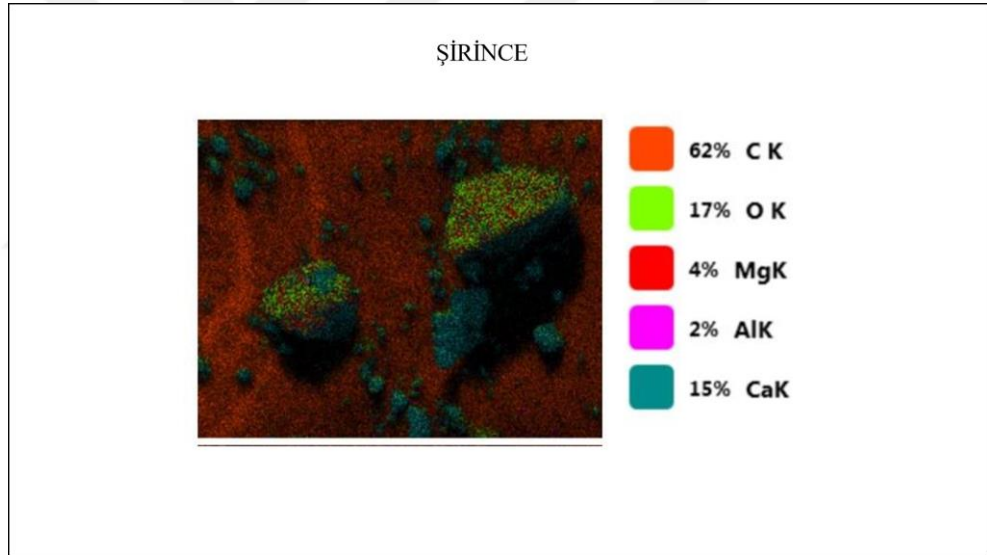
Resim 163: Ayasuluk numunelerinin görüntülü analiz sonuçları.

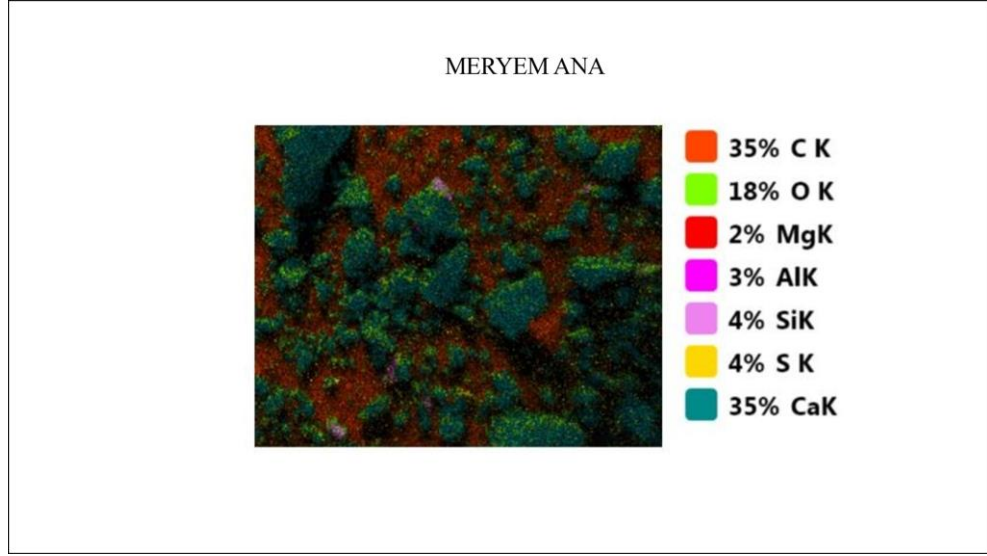
Resim 164: Bülbül numunelerinin görüntülü analiz sonuçları.

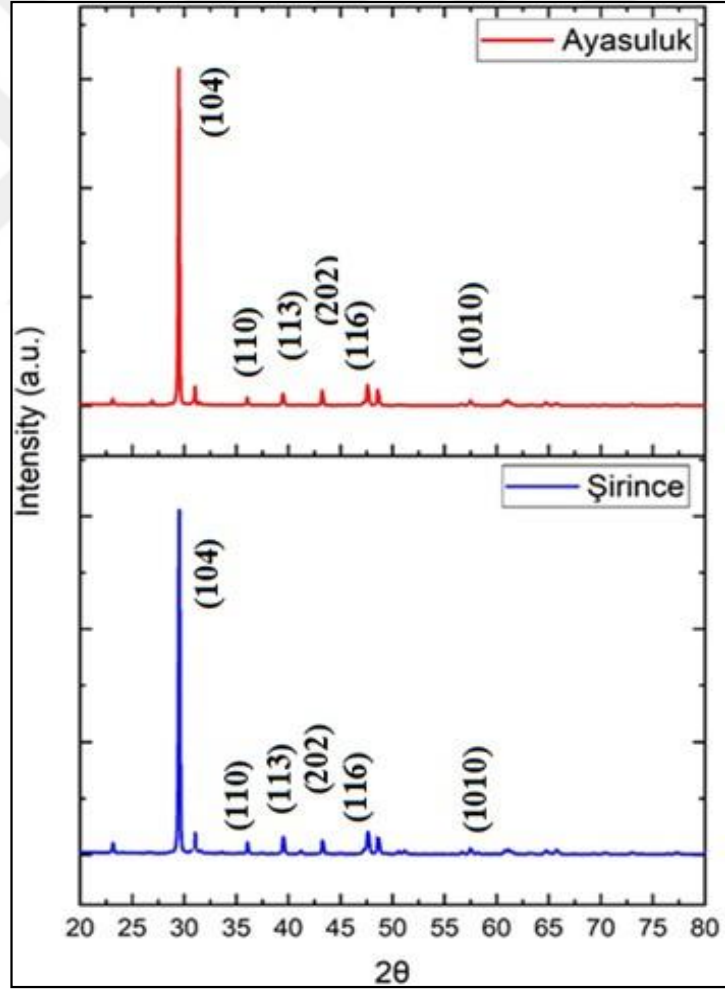
Resim 165: Panayır numunelerinin görüntülü analiz sonuçları.

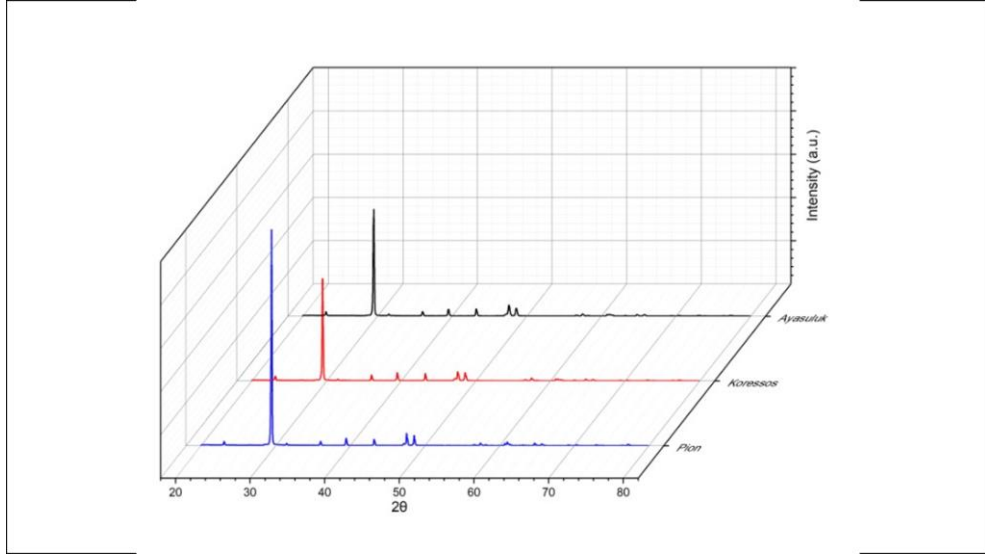
Resim 166: Şirince mevki numunelerinin görüntülü analiz sonuçları.

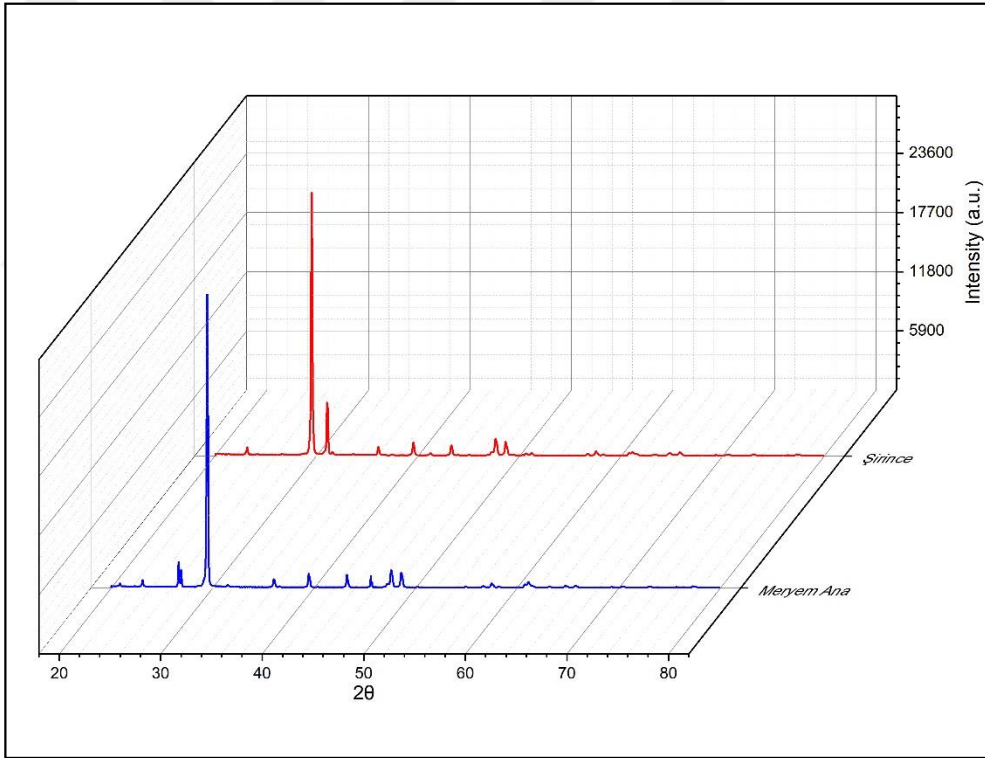
Resim 167: Meryem Ana mevki numunelerinin görüntülü analiz sonuçları.

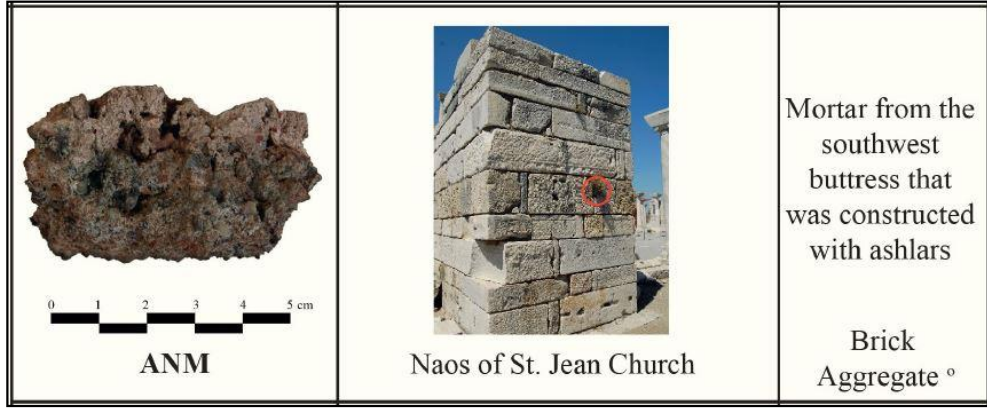
Resim 168: Ayasuluk ve Şirince örneklerinin karşılaştırmalı analiz sonuçları.

Resim 169: Ayasuluk, Bülbül ve Panayır örneklerinin karşılaştırmalı analiz sonuçları.

Resim 170: Şirince ve Meryem Ana örneklerinin karşılaştırmalı analiz sonuçları.

Resim 171: Aziz Yuhanna Kilisesi Kubbe ayakları Iustinianus Dönemi harç oranları için referans noktası olarak kullanılan numune (Işık 2022, 64).

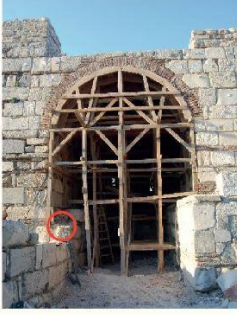
Resim 172: Ephesos liman savunma yapıları kuzey yuvarlak kuleden alınan numune.

Örnek	Agrega Türü	Yoğunluk (g/cm ³)	Gözeneklilik (%)	Kireç (%)	Agrega (%)	Kireç/Agrega Oranı	1180µm'den büyük agrega (%)
KSH	Doğal	1,74	32,25	56,35	43,65	4/3	25,75

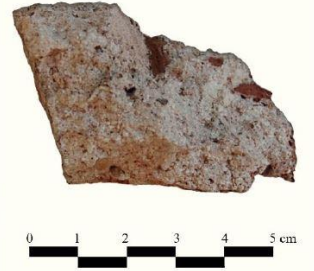
Resim 173a: Ephesos liman savunma yapıları kuzey yuvarlak kuleden alınan numunenin kireç harçlarının temel fiziksel özellikleri ve hammadde kompozisyonları.

Örnek	Agrega Türü	Kimyasal Kompozisyon (%)								Puzolanik Aktivite (mS/cm)
		Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	K ₂ O	CaO	TiO ₂	FeO	
KSH	Doğal	0,35	1,23	6,90	84,10	1,21	0,36	0,45	5,38	7,70

Resim 173b: Ephesos liman savunma yapıları kuzey yuvarlak kuleden alınan numunenin kireç harçlarda bulunan agregaların kimyasal kompozisyonları ve puzolanik değerleri

 AGM1	 Ayasuluk's Gate of Persecution	Mortar from the West Tower bonding bricks and ashlars Natural Aggregate
---	--	---

Resim 174a: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe 4'lü kule evresi batı kule içinden alınan numune (Işık 2022, s. 65).

 AGM2	 Ayasuluk's Gate of Persecution	Mortar from the East Tower's east facade bonding rubble stones Brick Aggregate
--	---	--

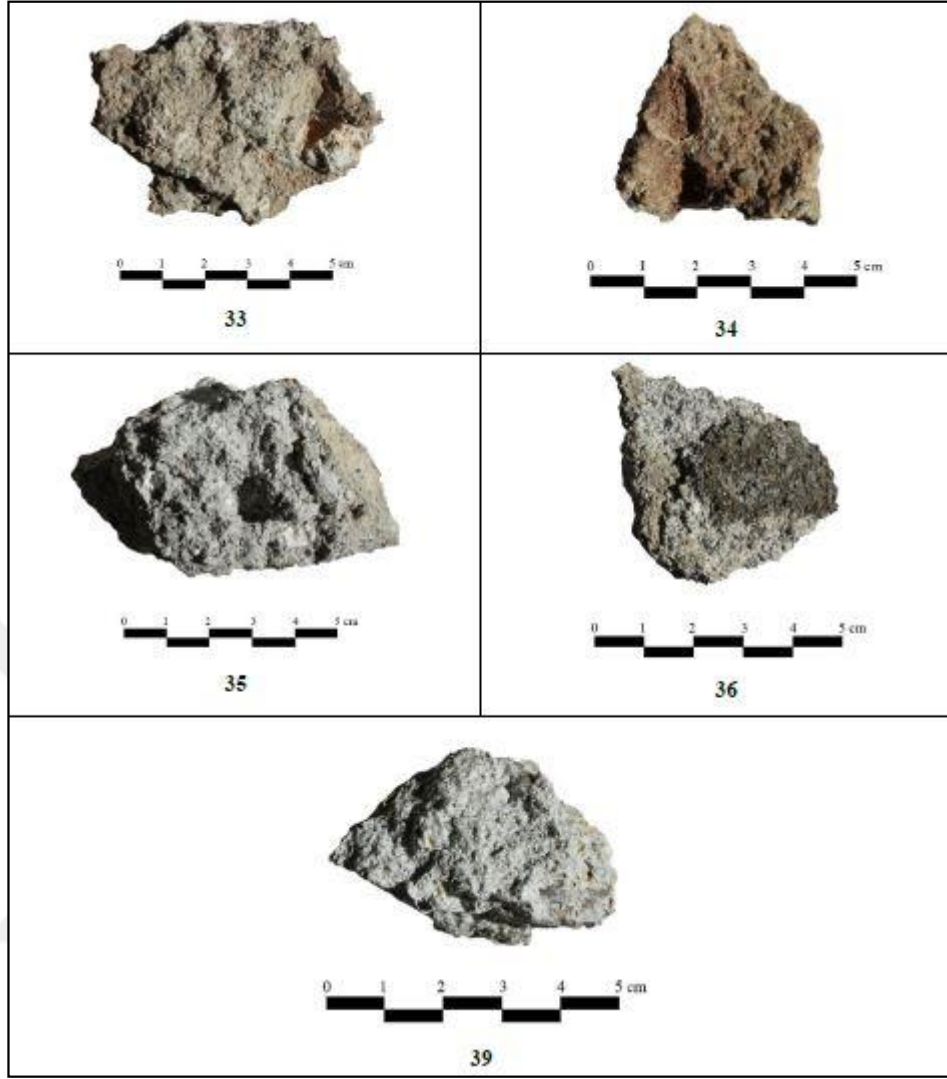
Resim 174b: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe beşgen kule evresi doğu kule dışından alınan numune (Işık 2022, s. 65).

Sample	Location	Function	Aggregate Type	Density (g/cm ³)	Porosity (%)
ANM	Naos Buttress	Mortar	Brick	1.67	36.47
ANP	Naos Buttress	Plaster	Brick	1.27	46.23
ASP1	Substructure Wall	Plaster	Brick	1.38	42.22
ASP2	Substructure Wall	Plaster	Brick	1.70	23.14
ASM	Substructure Wall	Mortar	Natural	1.65	31.14
AGM1	Gate of Persecution Wall	Mortar	Natural	1.92	25.15
AGM2	Gate of Persecution Buttress	Mortar	Brick	1.45	42.60

Resim 175a: Ayasuluk Tepesi kubbe ayağı, dış surlar güney cephe 4'lü kule evresi batı kule ve beşgen kule evresi doğu kuleden alınan numunelerin temel fiziksel özellikleri (Işık 2022, s. 76).

Sample	Location	Func.	Aggregate Type	Lime (%)	Aggregate (%)	Lime Agg.
ANM	Naos Buttress	Mortar	Brick	35.67	64.33	0.55
ANP	Naos Buttress	Plaster	Brick	43.41	56.59	0.77
ASP1	Substructure Wall	Plaster	Brick	59.28	40.72	1.46
ASP2	Substructure Wall	Plaster	Brick	61.74	38.26	1.61
ASM	Substructure Wall	Mortar	Natural	60.68	39.32	1.54
AGM1	Gate of Persecution Wall	Mortar	Natural	49.55	44.90	1.23
AGM2	Gate of Persecution Buttress	Mortar	Brick	56.16	43.84	1.28

Resim 175b: Ayasuluk Tepesi kubbe ayağı, dış surlar güney cephe 4'lü kule evresi batı kule ve beşgen kule evresi doğu kuleden alınan numunelerin kireç Agrega yüzde ve oranları (Işık 2022, s. 82).

Resim 176: Ayasuluk Tepesi iç kale farklı evrelerden alınan numuneler (Kazı arşivi).

Örnek	Agrega Türü	Yoğunluk (g/cm ³)	Gözeneklilik (%)	Kireç (%)	Agrega (%)	Kireç/Agrega Oranı	1180µm'den büyük agrega (%)
33	Doğal	1.93	22.80	52.68	47.32	1.11	24.79
34	Doğal	1.70	29.13	53.72	46.28	1.16	19.67
35	Doğal	1.92	25.72	20.74	79.26	0.26	36.27
36	Doğal	1.75	31.70	25.05	74.95	0.33	29.48
39	Doğal	1.77	27.94	39.29	60.71	0.65	25.58

Resim 177a: Ayasuluk Tepesi iç kale farklı evrelerden alınan numunelerin kireç harçlarının temel fiziksel özellikleri ve hammadde kompozisyonları (Kazı arşivi).

Örnek	Agrega Türü	Kimyasal Kompozisyon (%)								Puzolanik Aktivite (mS/cm)
		Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	K ₂ O	CaO	TiO ₂	Fe ₂ O ₃	
33	Doğal	1.35	5.40	14.47	69.11	2.30	1.77	0.90	4.70	7.83
34	Doğal	2.45	4.22	14.80	67.69	2.28	1.87	1.11	5.59	3.51
35	Doğal	0.87	4.82	16.66	63.20	3.14	0.65	1.07	9.58	4.71
36	Doğal	0.66	7.29	17.92	63.02	3.75	0.73	0.59	6.04	2.28
39	Doğal	0.21	2.36	6.32	86.96	1.02	0.26	0.43	2.44	7.10

Resim 177b: Ayasuluk Tepesi iç kale farklı evrelerden alınan numunelerin kireç harçlarda bulunan agregaların kimyasal kompozisyonları ve puzolanik değerleri (Kazı arşivi).

Örnek	Agrega Türü	Kimyasal Kompozisyon (%)								%	%	CO ₂ / H ₂ O
		Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	K ₂ O	CaO	TiO ₂	Fe ₂ O ₃	H ₂ O	CO ₂	
33	Doğal	1.66	6.06	7.05	21.46	1.77	58.32	0.33	3.35	5.6	26.0	4.6
34	Doğal	2.17	4.84	7.63	20.93	2.74	58.81	0.46	2.43	6.4	26.3	4.1
35	Doğal	1.11	3.06	7.19	26.43	1.16	57.50	0.13	3.41	3.9	24.4	6.2
36	Doğal	0.35	4.30	11.68	18.44	1.06	60.60	0.39	3.18	3.4	24.2	7.2
39	Doğal	0.34	6.06	7.42	40.14	0.61	43.84	0.25	1.34	5.4	15.5	2.8

Resim 177c: Ayasuluk Tepesi iç kale farklı evrelerden alınan numunelerin kireç harçlarda bulunan bağlayıcıların kimyasal kompozisyonları ve hidrolik değerleri (Kazı arşivi).

Resim 178a: Barutçu mevki Roma Dönemi yapısı hava fotoğrafı.

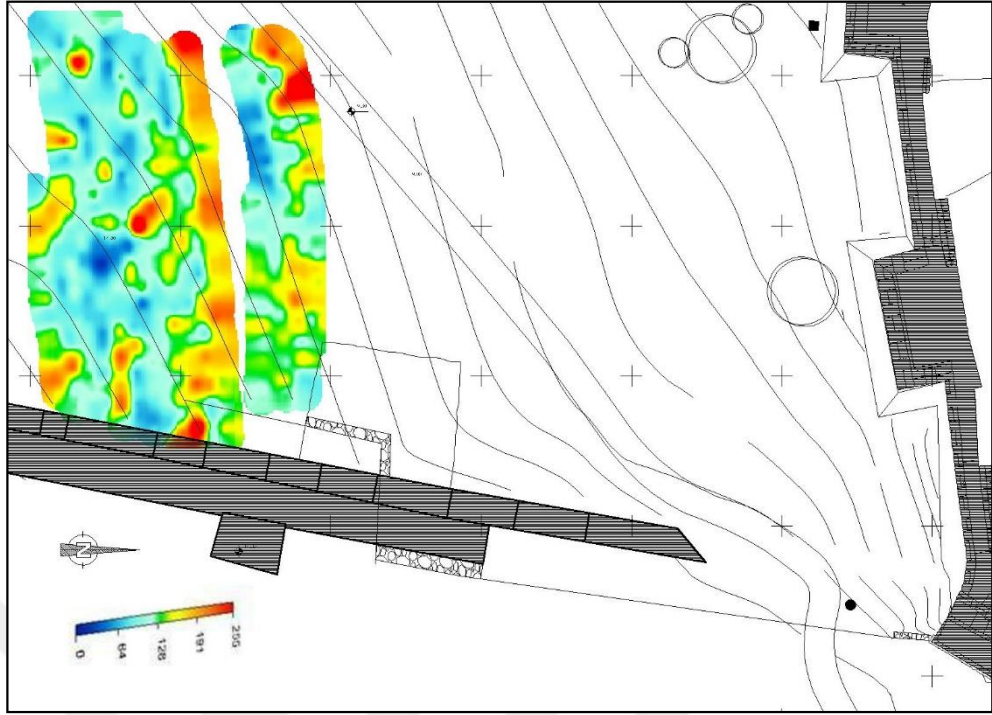
Resim 178b: Barutçu mevki roma dönemi yapısından alınan numune.

Örnek	Agrega Türü	Yoğunluk (g/cm ³)	Gözeneklilik (%)	Kireç (%)	Agrega (%)	Kireç/Agrega Oranı	1180µm'den büyük agrega (%)
KH	Doğal	1,57	35,33	62,95	37,05	5/3	7,86

Resim 179a: Barutçu mevki Roma Dönemi yapısından alınan numunenin kireç harçlarının temel fiziksel özellikleri ve hammadde kompozisyonları.

Örnek	Agrega Türü	Kimyasal Kompozisyon (%)								Puzolanik Aktivite (mS/cm)
		Na ₂ O	MgO	Al ₂ O ₃	SiO ₂	K ₂ O	CaO	TiO ₂	FeO	
KH	Doğal	0,14	1,19	4,46	90,64	0,76	0,39	0,40	2,02	7,62

Resim 179b: Barutçu mevki Roma Dönemi yapısından alınan numunenin kireç harçlarda bulunan agregaların kimyasal kompozisyonları ve puzolanik değerleri.

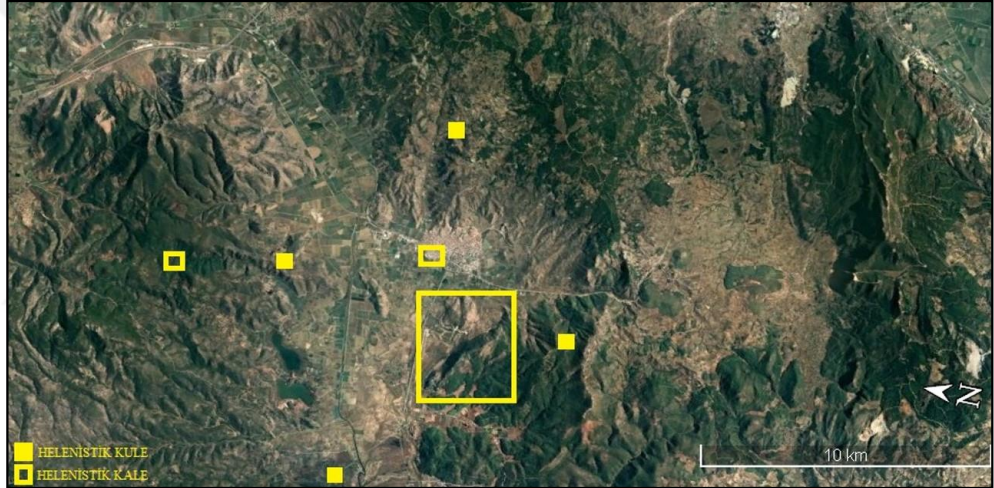
Resim 180: Ayasuluk Tepesi S23-23 plan karelerinde Helenistik dönem sur duvarı hattı uzantısını bulmak için yapılan jeoradar tarama anomalileri (Kazı arşivi).

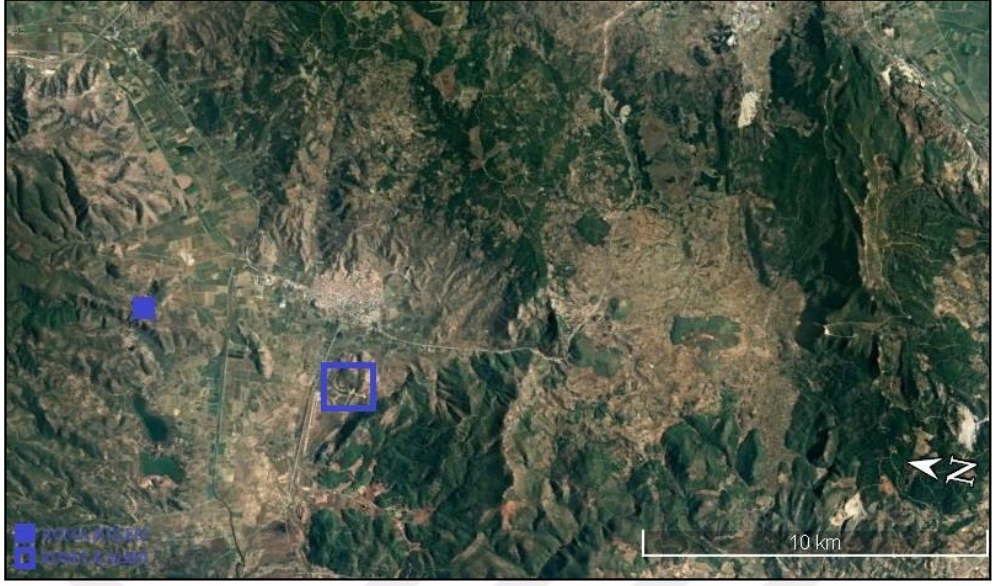
Resim 181: Magnesia Kapısı çevresinde Ephesos yukarı kentini ve savunma yapılarını ortaya çıkaran jeoradar çalışmaları sonucu plan (Groh 2012, s. 66).

Resim 182: Ephesos Tunç, Arkaik ve Klasik Dönem yerleşim alanlarının tahmini yayılımı.

Resim 183: Ephesos Hellenistik Dönem savunma sistemini oluşturan yapıların dağılımı.

Resim 184: Ephesos Roma Dönem savunma sistemini oluşturan yapıların dağılımı.

Resim 185: Ephesos Bizans ve Sonrası Dönemlerin savunma sistemini oluşturan yapıların dağılımı.

[illegible]

AYASULUK 1996
225

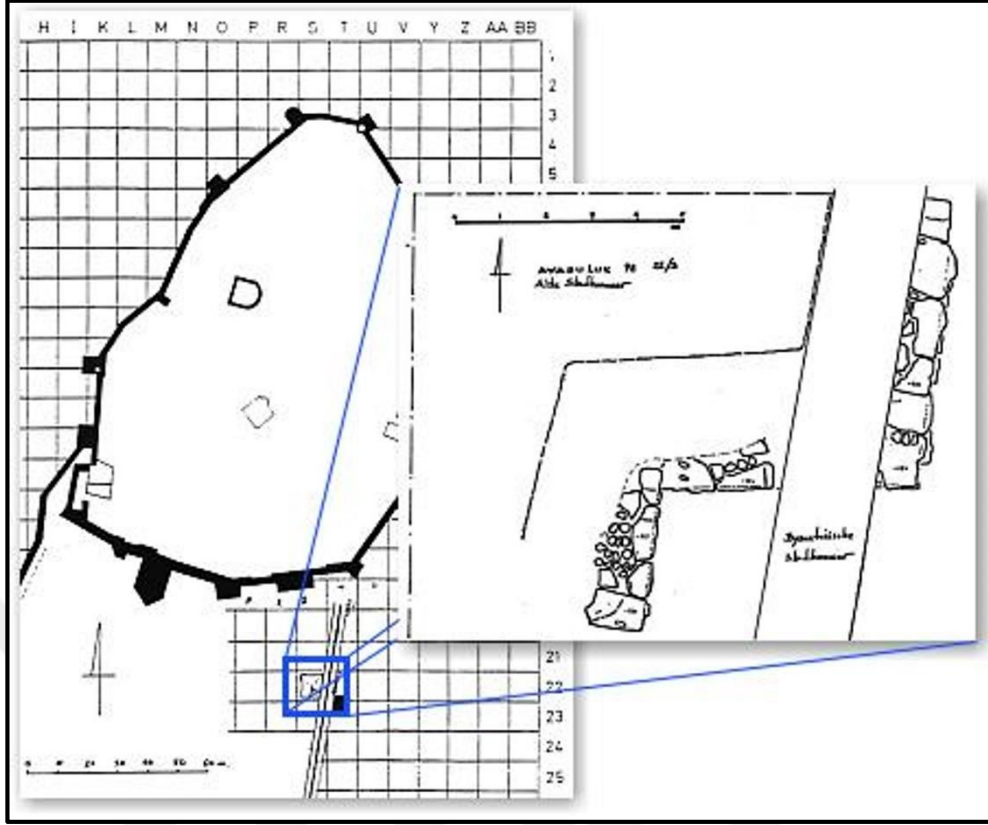
4

- 3.40

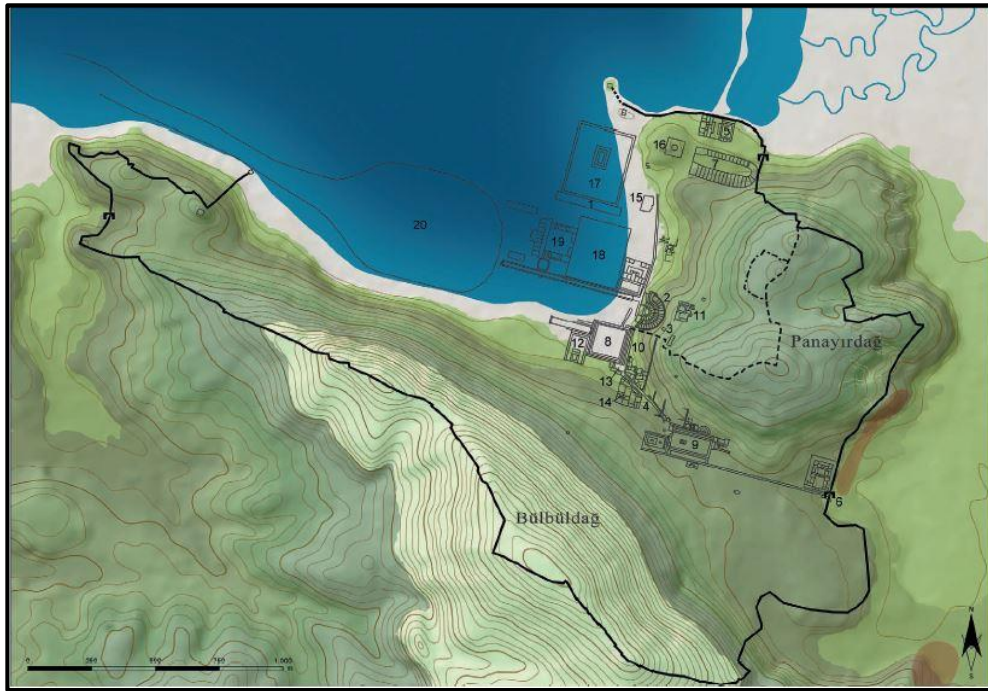
+ 0

Bizans Sur Duvarı

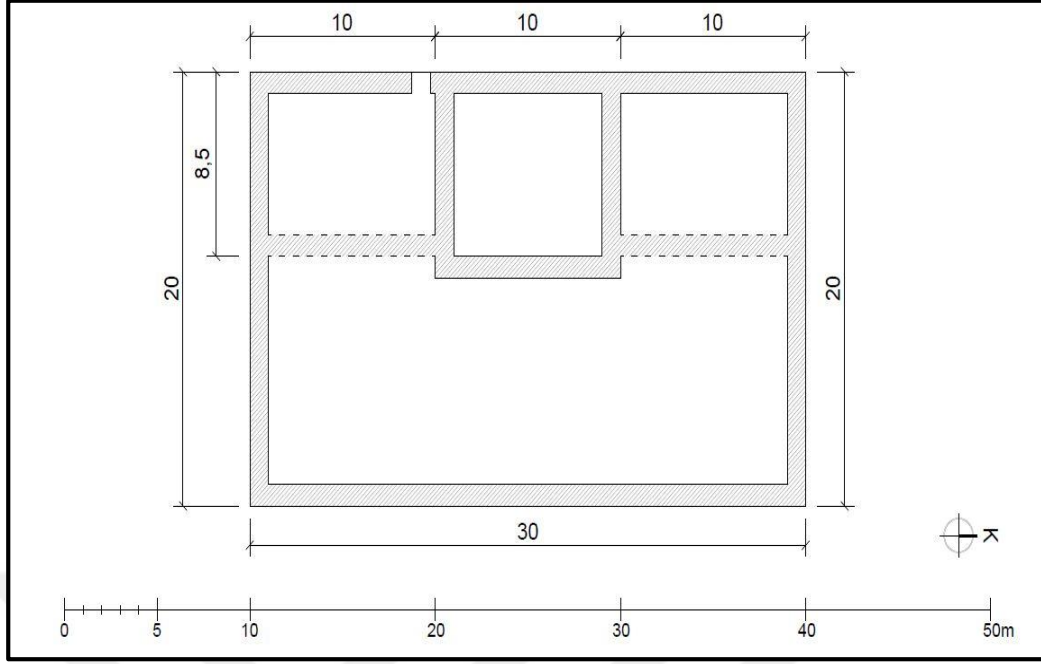
ek s. 114

Plan 2b: 2008-2009 S22 plankaresi çalışılan alan. (Kazı arşivi)

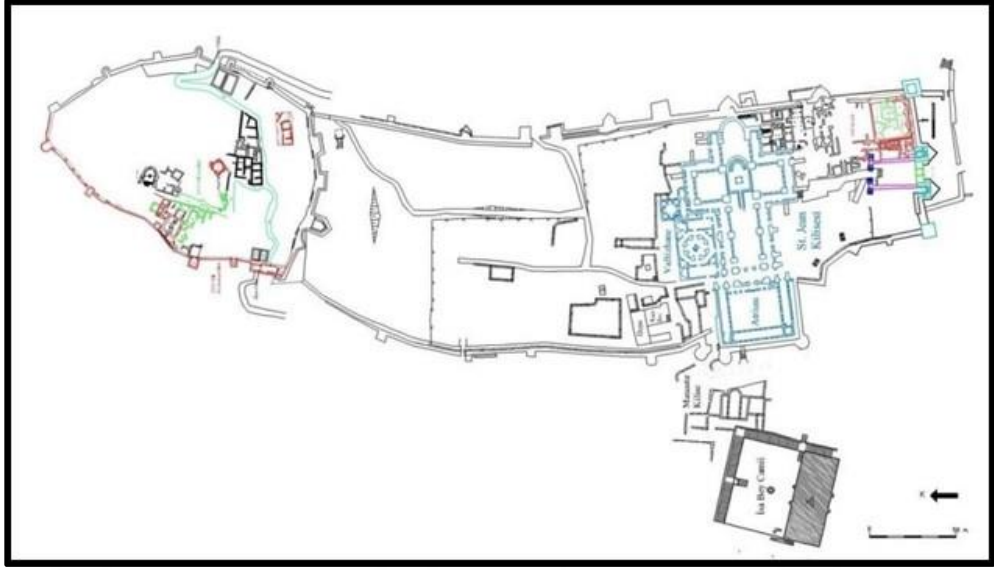
Plan 3: Bülül Hellesnitik Dönem savunma yapıları planı (Ladstatter, 2016: 263).

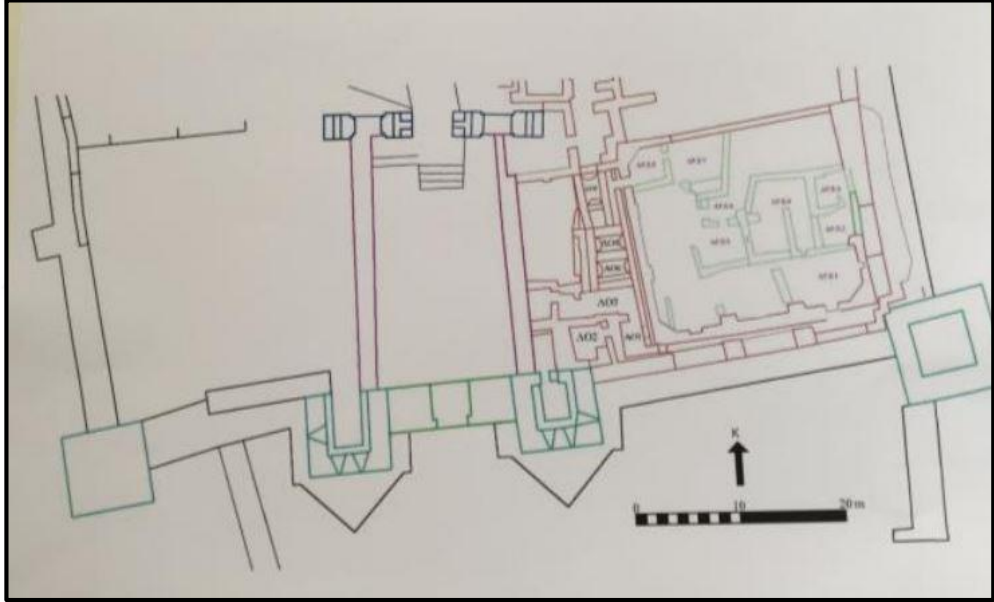
Plan 4: Barutçu Kalesi Planı (Çizen: H. V. Topal)

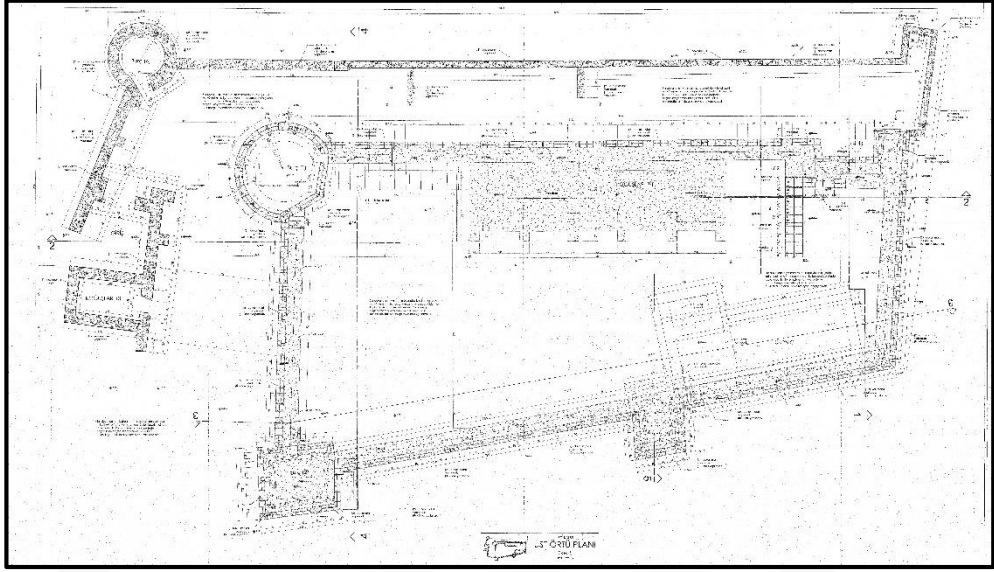
Plan 5: Ephesos Roma Çağı Surlarının planı.

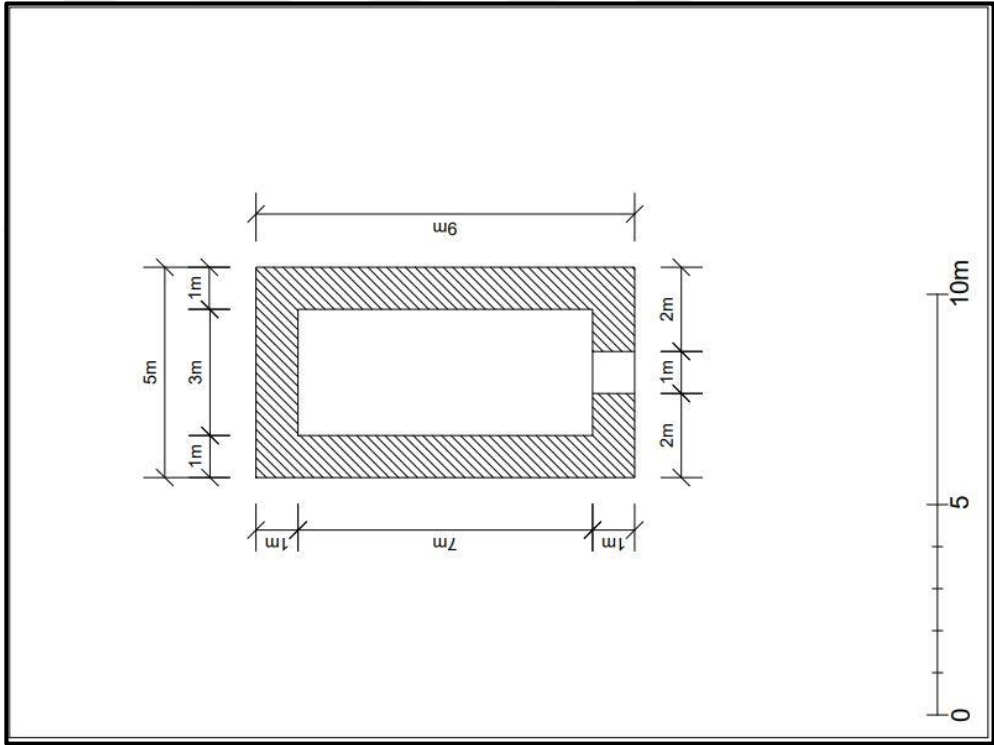
Plan 6: Ephesos Ayasuluk Tepesi yerleşim planı.

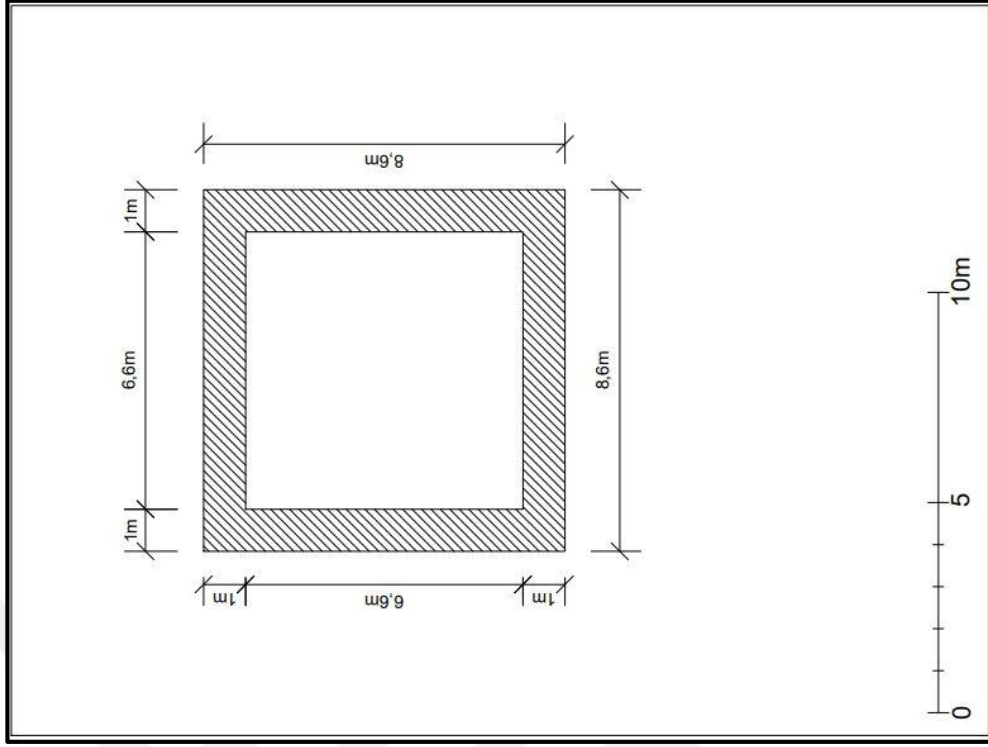
Plan 7: Takip Kapısı'nın kuzeyinde bulunan iç avlunun planı.

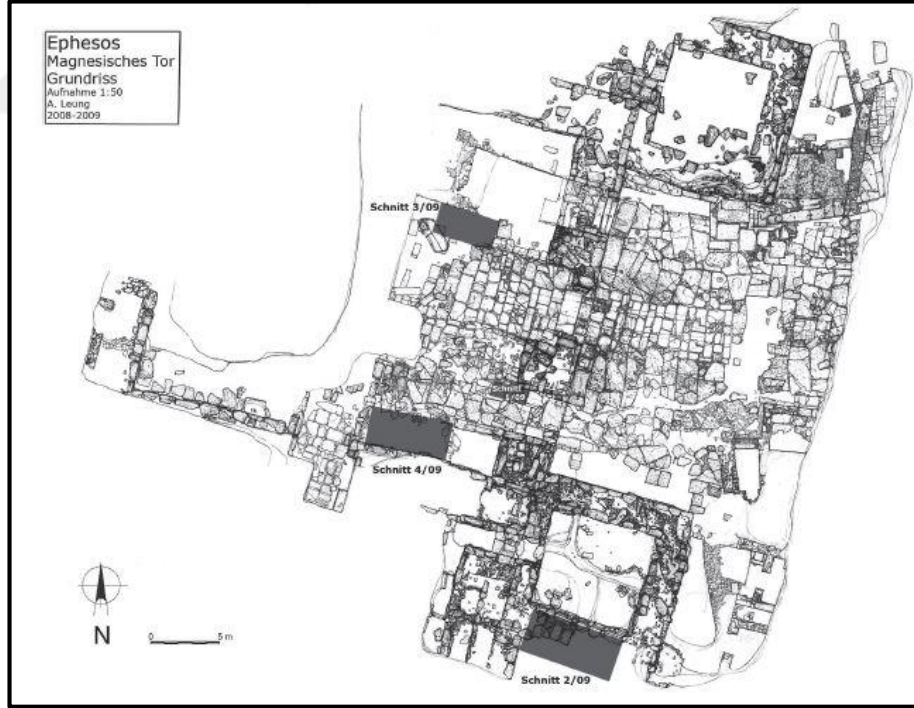
Plan 8: Keçi Kalesi Planı (Selçuk Belediyesi Arşivi).

Plan 9: Şirince Kulesi Plan.

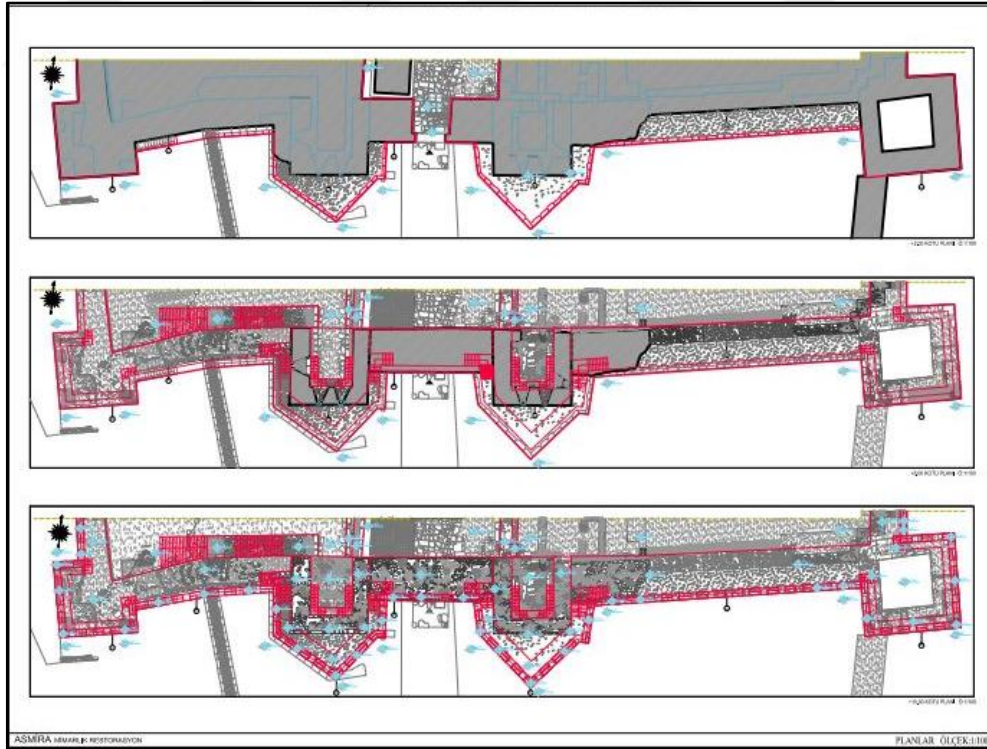
Plan 10: Meryem Ana mevki Kulesi Plan.

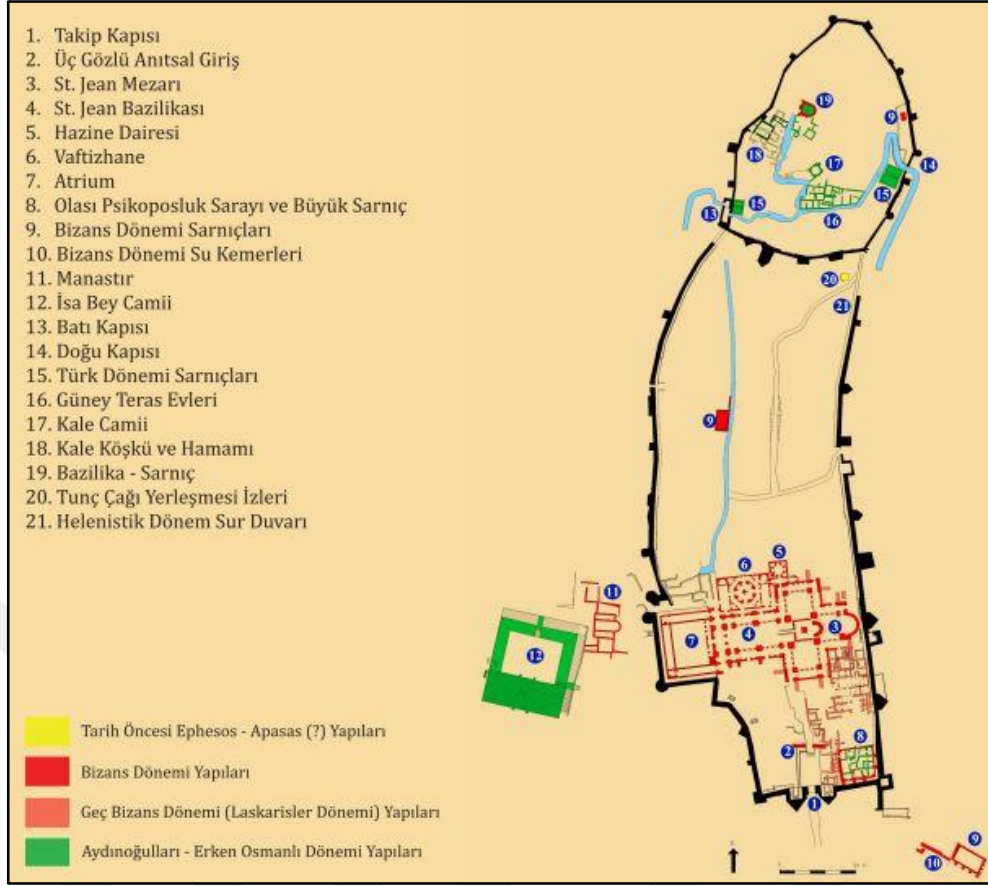
Plan 11: Magnesia Kapısı Planı (Socolicek 2010, 362)

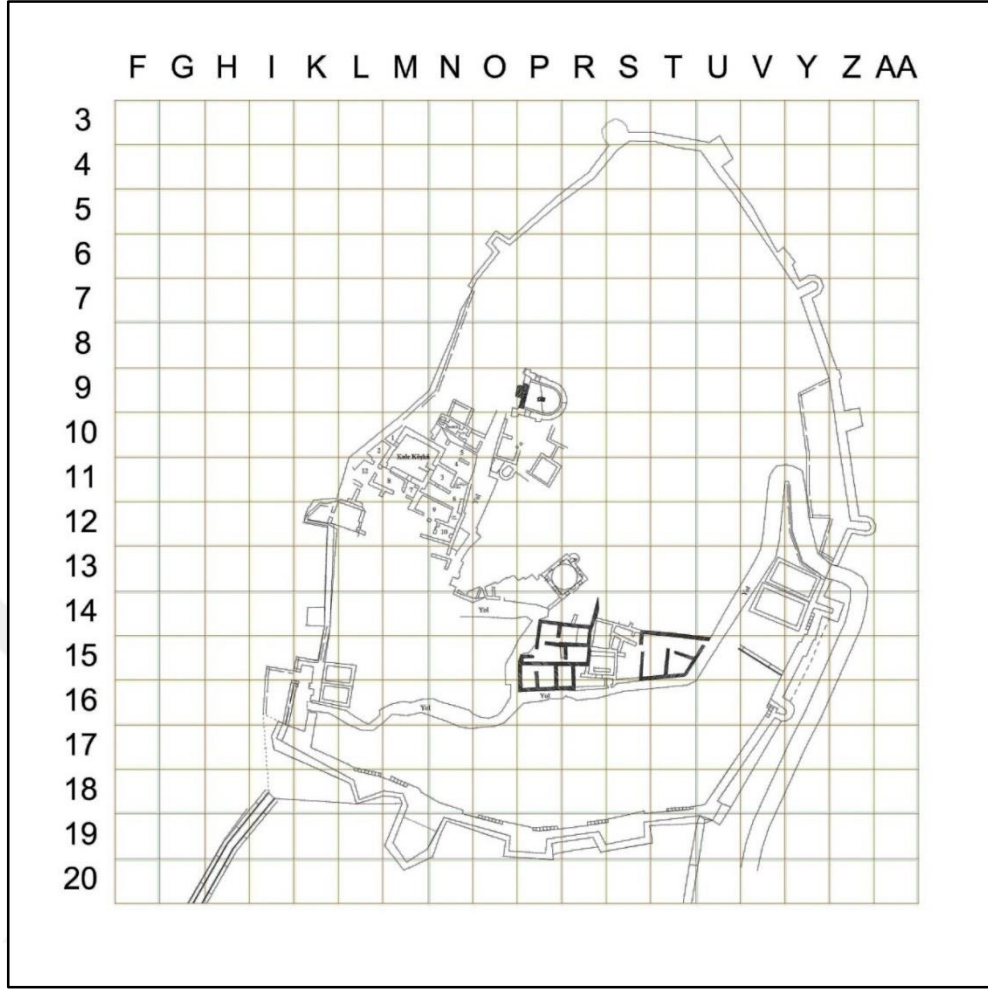
Plan 11: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe 4'lü kule evresi planı (Büyükkolancı 2012, s. 31).

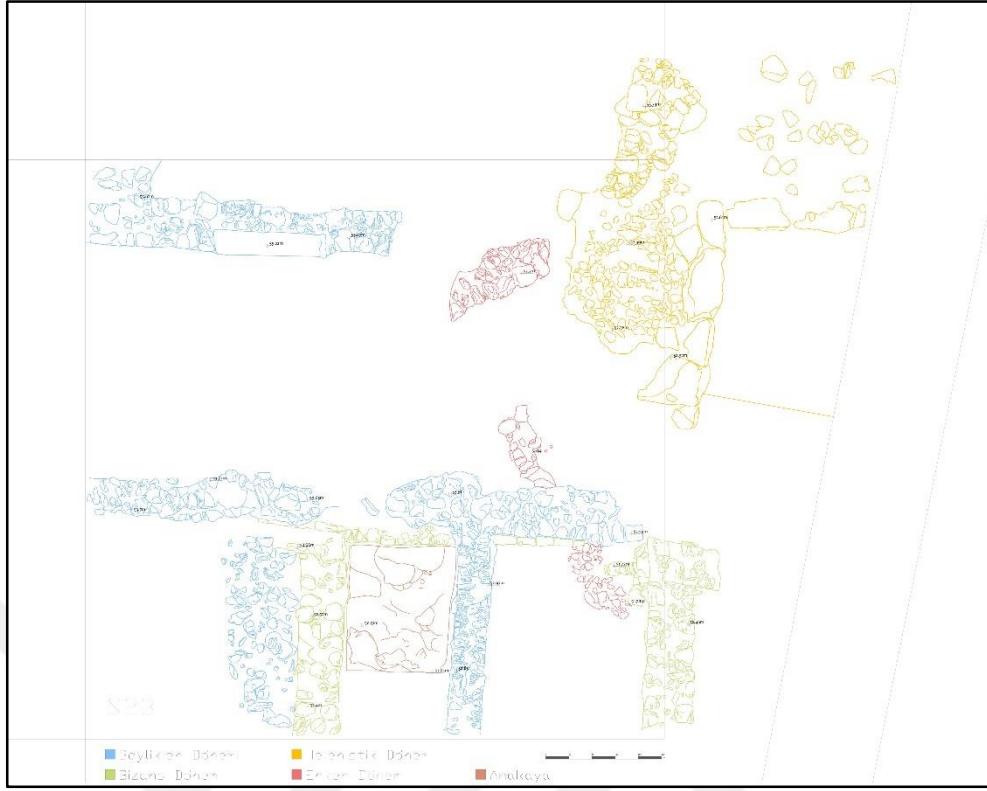
Plan 12: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe beşgen kule evresi planı (Büyükkolancı 2012, s. 32).

Plan 13: Ayasuluk Tepesi yerleşim planı (Büyükkolancı 2012, s. 24).

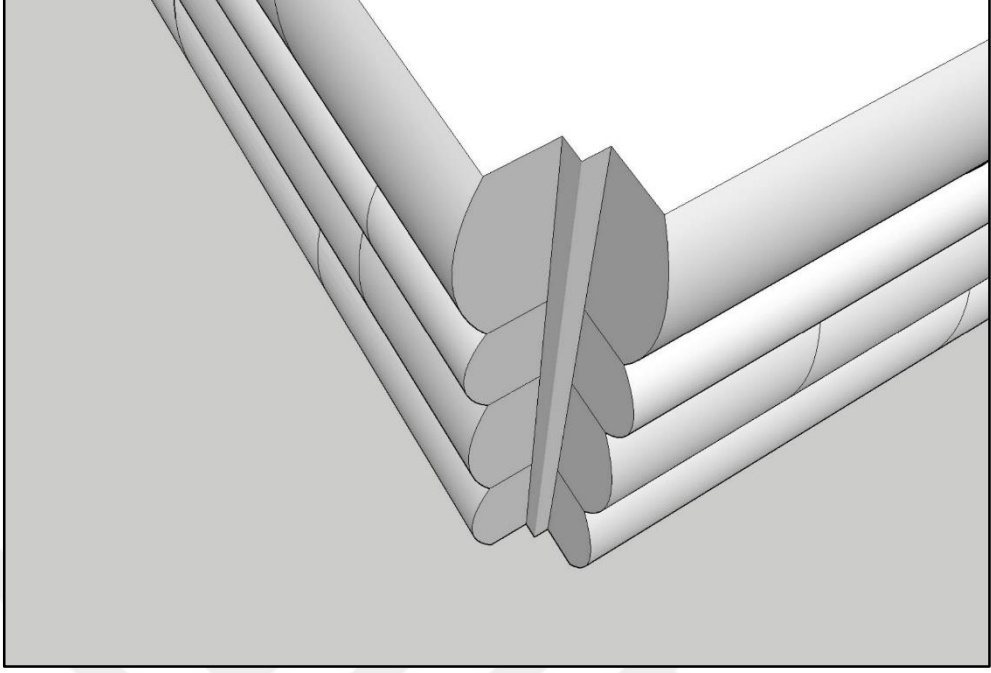

Plan 14: Ayasuluk Tepesi iç kale planı (Kazı arşivi).

Plan 15: Ayasuluk Tepesi S22 ve S23 plankareleri mimari dönem planları. (Kazı arşivi)

EK 3: Çizimler

Çizim 1: Ephesos Helenistik Dönem savunma yapı köşe bloklarında görünen “M” kabartmalı detay model çizimi.

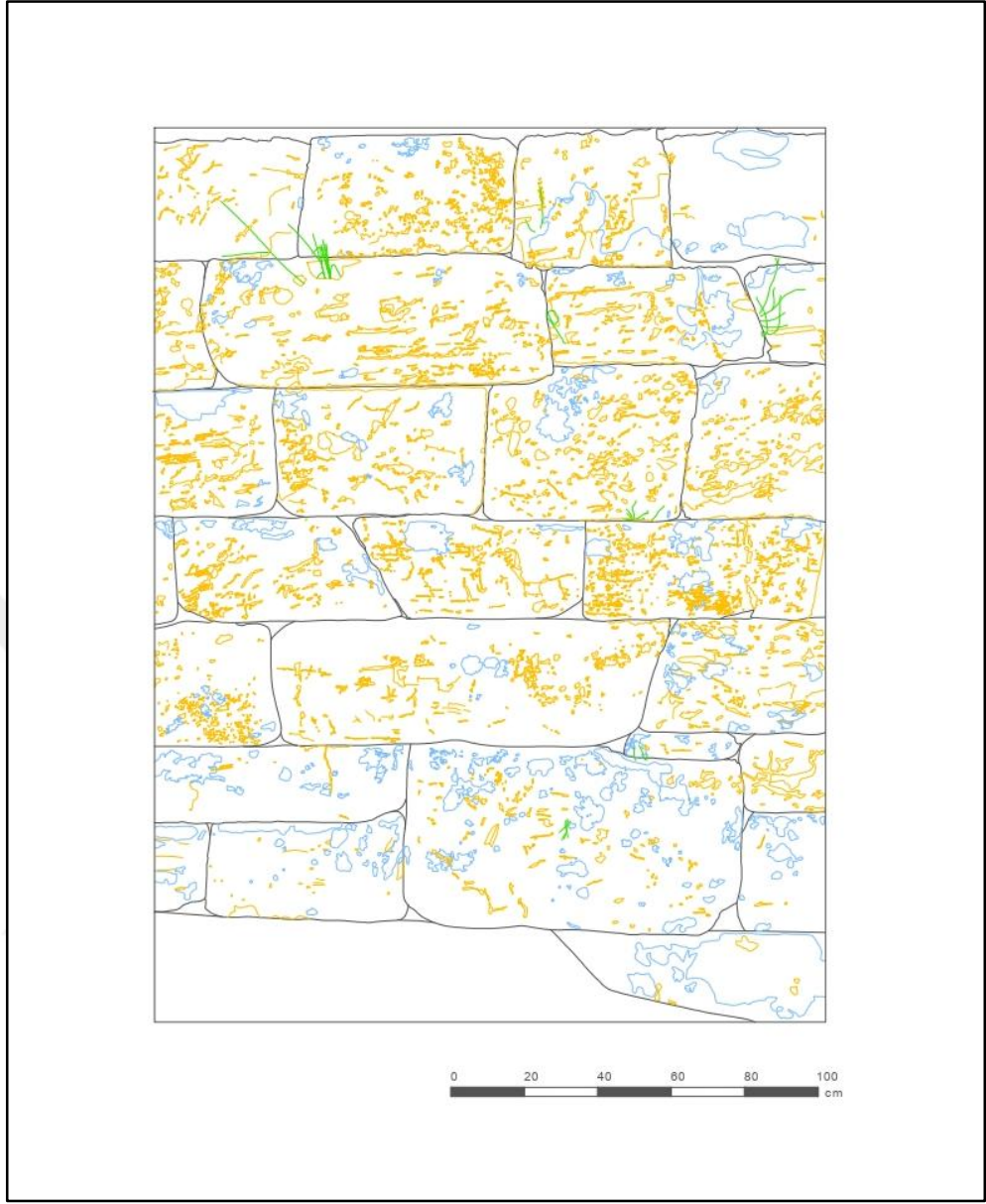
a) Çizen: Batuhan YILMAZ

b) Çizen: Betül ÜSTÜN

Çizim 2a-c: Bülbul Dağı batı surları yarım kalan inşa aşamasından yararlanılarak geliştirilen canlandırma çizimleri.

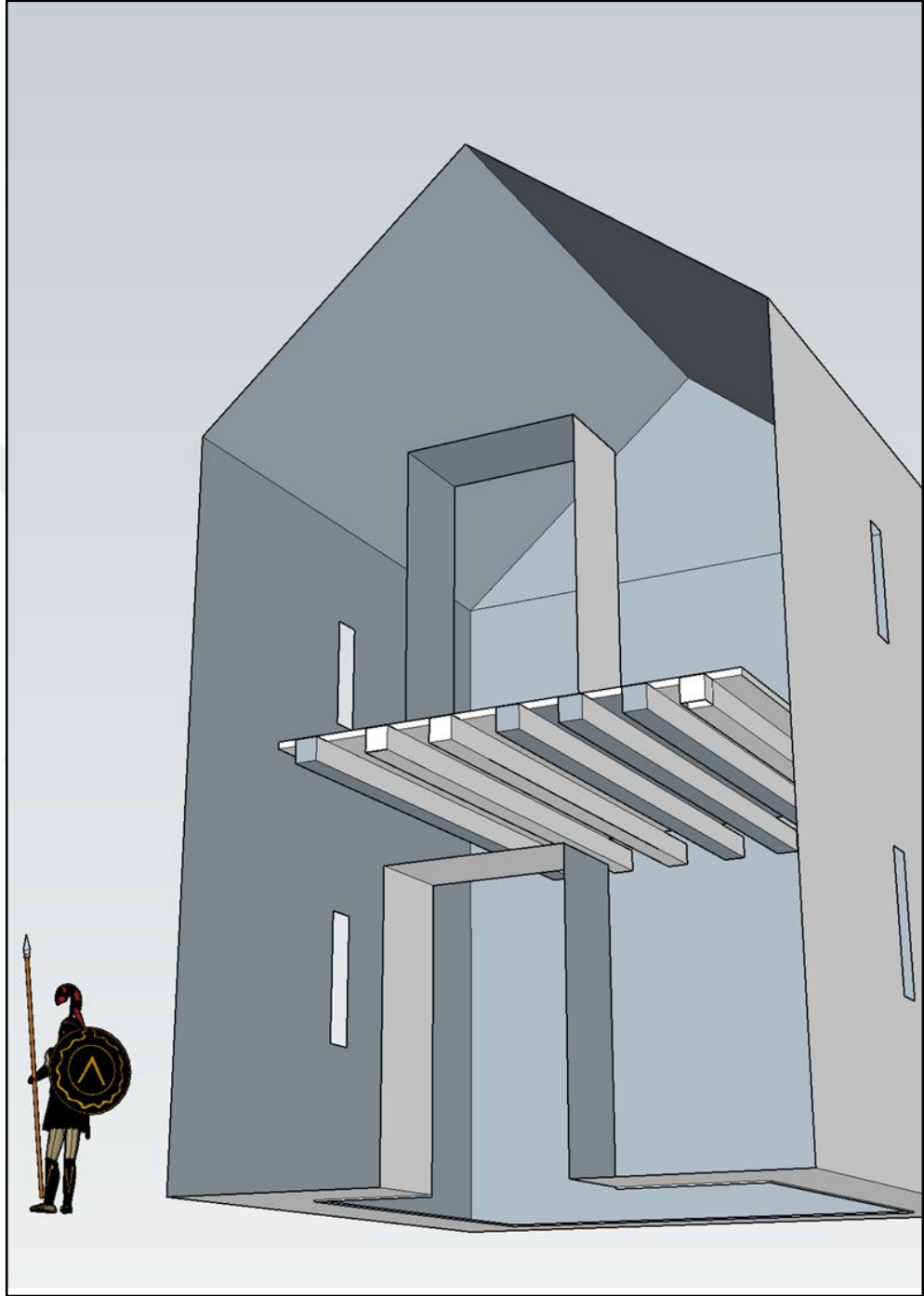
Çizim 3: Bülbul Dağı surları farklı örgü detay rölöve çizimi (Çizen: B. Üstün).

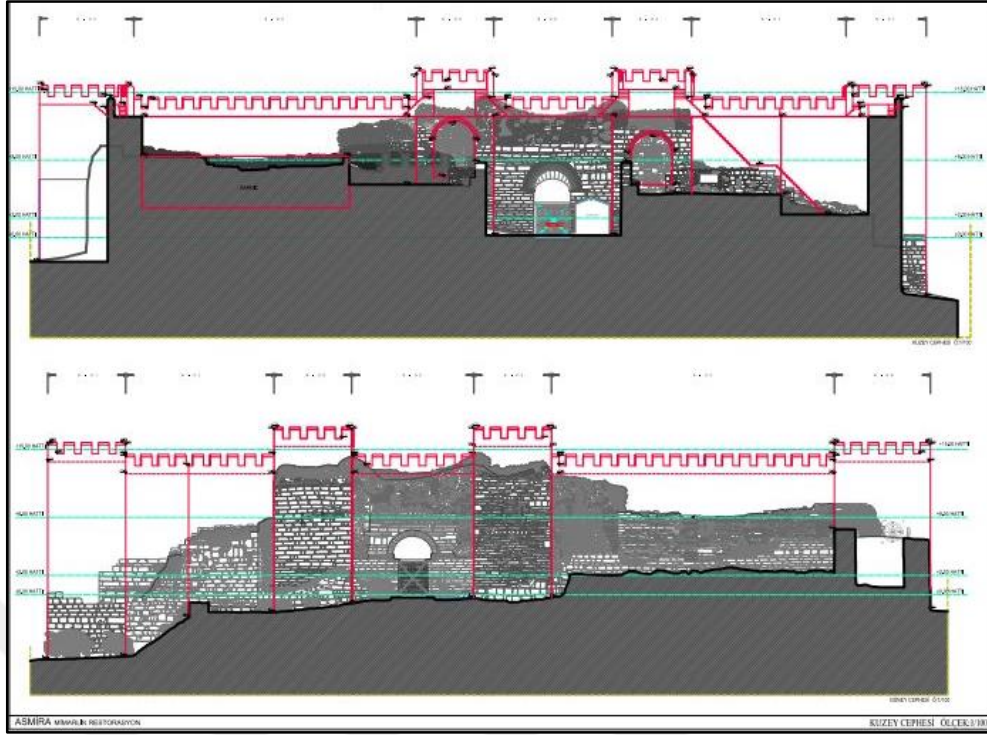
Çizim 4: Bülbül Dağı surları farklı  rg  detay rölöve  izimi. ( izen: B.  st n)

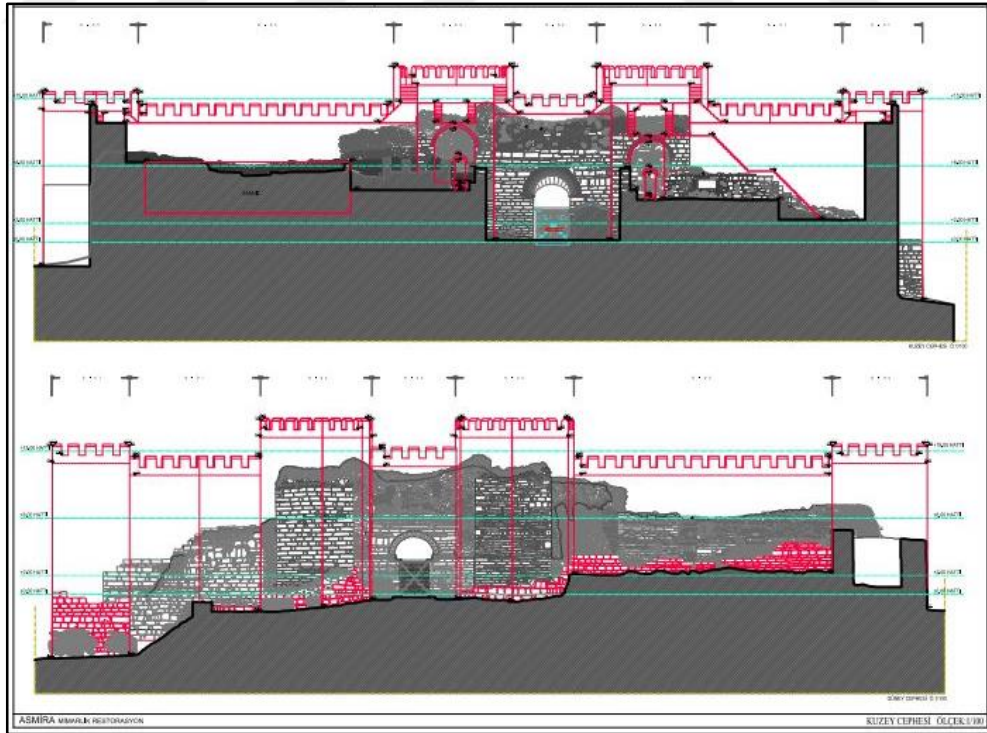
 izim 5: Ayasuluk i  kaleci doğı ve batı cephe rölöve  izimleri (Kazı arşivi).

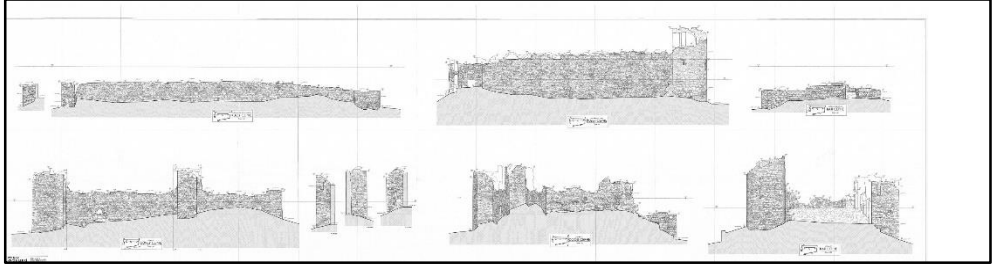
Çizim 6: Bülbül (Bülül) dağı Hellenistik Dönem kule modellemesi.

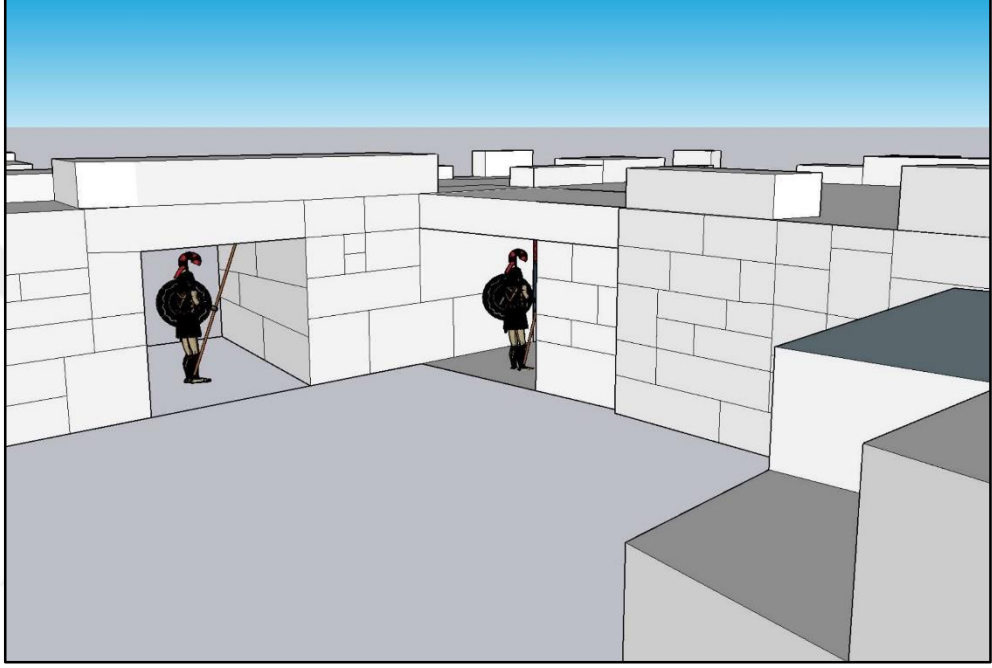
Çizim 7: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe 4'lü kule evresi restitüsyon çizimi (Büyükkolancı 2012, s. 29)

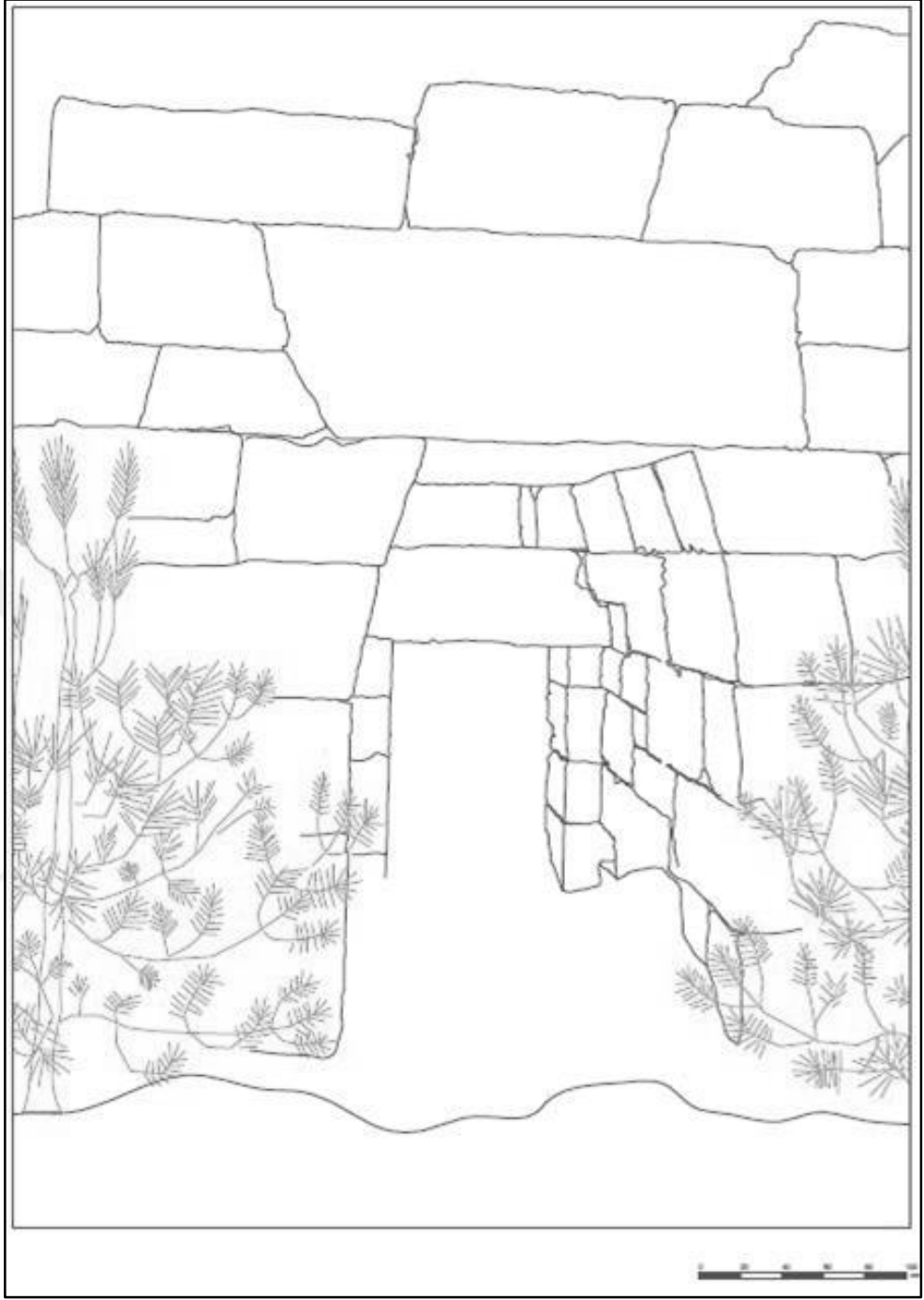
Çizim 8: Ayasuluk Tepesi dış surlar, güney cephe beşgen kule evresi restitüsyon çizimi (Büyükkolancı 2012, s. 30)

Çizim 9: Keçi Kalesi cephelerin rölöve çizimi (Selçuk Belediyesi Arşivi).

Çizim 10: Bülbul Dağı doğu surlarında tespit edilen postern üzerinden hazırlanan canlandırma çizimi.

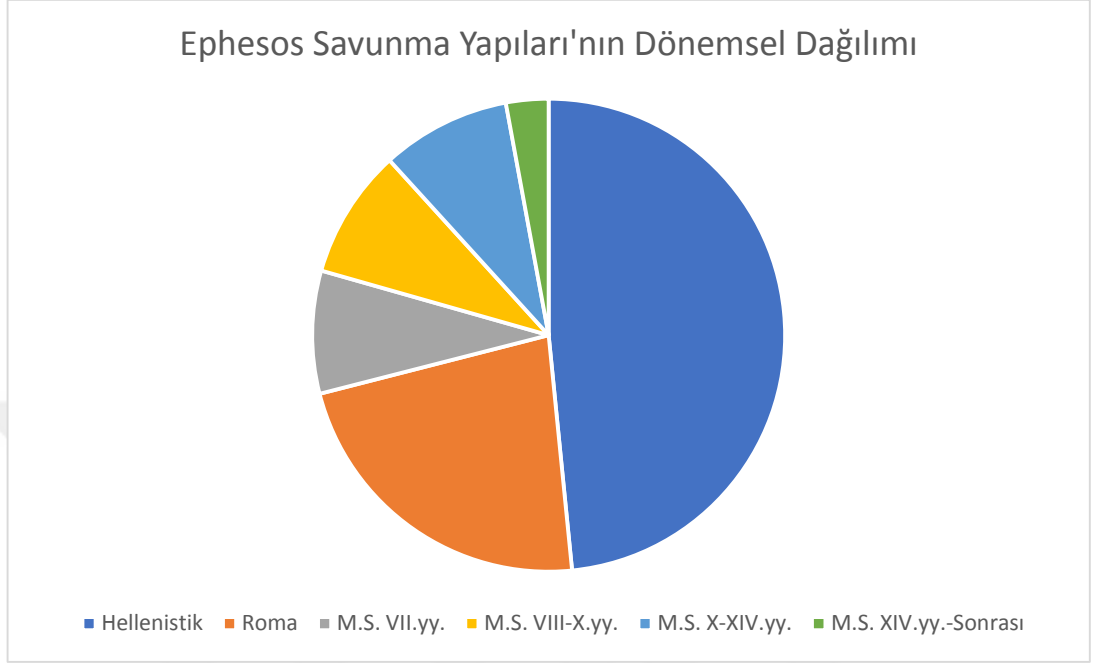

Çizim 11: Bülbül Dağı doğu surları, trapezoidal söve blokları ile yapılmış altıgen formunda kapı detay rölöve çizimi. ( izen: B. Üstün).

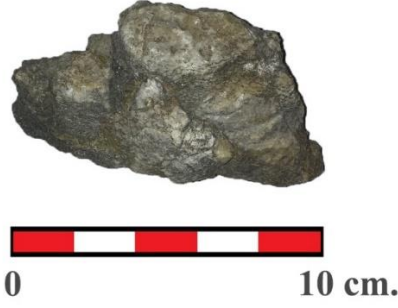
Çizim 12: Bülbül Dağı batı surları 2 katlı kule, düz söve blokları ile yapılmış kare formunda kapıların detay rölöve çizimi. ( izen: B. Üstün).

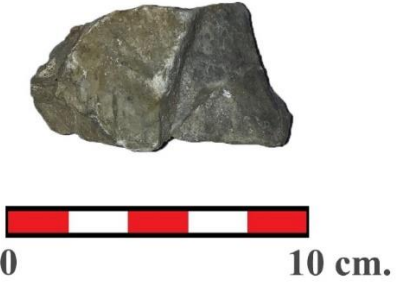
EK 4: Grafikler

Grafik 1: Ephesos Savunma Yapı yerleşim alanlarının dönemsel dağılımını gösteren pasta dilim grafik.

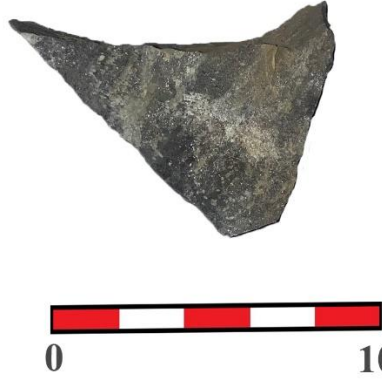
EK 5: Katalog

NUMUNE NO: AYS01	
NUMUNE MEVKİİ: 22/S PLAN KARESİ SUR YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9544 K 27,3683 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 50,1 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 50,3	
	

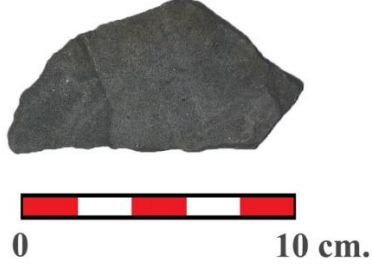
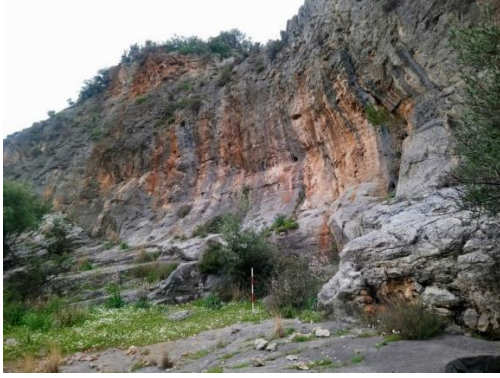
NUMUNE NO: AYS02	
NUMUNE MEVKİİ: AYASULUK KALESİ K05 NUMARALI KULE GÜNEYİ SUR YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9547 K 27,3684 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 49,5 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 49,2	
	

NUMUNE NO: AYS03	
NUMUNE ALANI: AYASULUK TEPESİ KALE İÇİ ANAKAYA OCAK	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9551 K 27,3680 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 51,4 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 51,8	
	

NUMUNE NO: BL01	
NUMUNE MEVKİİ: MODERN BELEVİ MERMER OCAĞI	
NUMUNE KORDİNANT: 38,0334 K 27,4590 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 54,2 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 53,6	
	

NUMUNE NO: KR01	
NUMUNE MEVKİİ: SUR YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,5601 K 27,2009 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 48,7 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 48,2	
	

NUMUNE NO: KR02	
NUMUNE MEVKİİ: BÜLBÜL DOĞU SURLARI TEPE OCAKLARI	
NUMUNE KORDİNANT: 37,5553 K 27,2019 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 50.2 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 49.8	
	

NUMUNE NO: KR03	
NUMUNE ALANI: BÜLBÜL DOĞU OCAK	
NUMUNE KORDİNANT: 37,5539 K 27,2048 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 49,5 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 48,9	

NUMUNE NO: KR04	
NUMUNE ALANI: BÜLBÜL ARVALYA BATI OCAK	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9473 K 27,3159 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 47,2 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 47,3	
	

NUMUNE NO: MA01	
NUMUNE MEVKİİ: MERYEM ANA GÜNEYDOĞUSU SAZLIPINAR KUBURÇEŞME MEVKİ ARASI KULE YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9072 K 27,3440 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 47,5 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 46, 8	
	

NUMUNE NO: PN01	
NUMUNE MEVKİİ: PİON GÜNEY SUR YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9391 K 27,3443 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 49,6 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 49,8	
	

NUMUNE NO: PN02	
NUMUNE MEVKİİ: PİON GÜNEY ANAKAYA OCAK	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9376 K 27,3500 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 51,1 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 49,4	
	

NUMUNE NO: PN03	
NUMUNE ALANI: PİON KUZEV YEDİUYUYANLAR BATISI ANAKAYA OCAK	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9439 K 27,3528 D	
OCAK ORTALAMA REBOUND: 51,8 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 50,2	
	

NUMUNE NO: SR01	
NUMUNE MEVKİİ: ŞİRİNCE YOLU ÜZERİ KULE YÜZEYİ	
NUMUNE KORDİNANT: 37,9552 K 27,4199 D	
SUR YÜZEYİ ORTALAMA REBOUND: 48,4 NUMUNE ORTALAMA REBOUND: 48,2	
	